

50982

55 982/1123/10

1984

2.szám

1985 JAN 2 21

JEL

kép

**TELEVÍZIÓ
RÁDIÓ
SAJTÓ**

**A TÖMEG-
KOMMUNIKÁCIÓS
KUTATÓKÖZPONT
FOLYÓIRATA**

**MEGJELENIK
NEGYEDÉVENKÉNT**

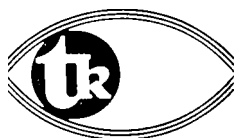
**V. ÉVFOLYAM
2. SZÁM**

**SZERKESZTŐ
BIZOTTSÁG:**

Forgó Mihály
Hajdú János
Karcagi Sándor
Lázár István
Liszakay Tamás
Matúz Józsefné
Márton Anna
Márton Miklós
Sándor György
Tábori András
Szecskő Tamás
főszerkesztő

**A SZERKESZTŐSÉG
MUNKATÁRSAI:**

Püskösti Árpád
főszerkesztő-helyettes
Szerkesztők:
Wisinger István
televízió
Mester Ákos
rádió
Balogh Elemér
írott sajtó
Hanák Katalin
kutatás
Zöldi László
kultúra
Bogdán Éva
könyv
Varga Zsuzsanna
folyóirat
Frank Ernőné
tördelés

TARTALOM

Szecskő Tamás: A jövő jelen van	3
Külpolitika és tömegkommunikáció.	
— Wisinger István beszélgetése <i>Horn Gyulával</i>	5

GYÚJTÓPONTBAN

Baló György—Vitray Tamás: A televíziós személyiség	10
Pelle János: Riport, szociográfia — társadalmi valóság	19

KÖZELKÉP

Szabó Ildikó—Csepeli György: Politikai érzelmek iskolája	26
Terestyéni Tamás: A tévéhíradó valóságképének néhány jellegzetessége	32
Kováts Ildikó—Tölgyesi János: A „Balaton probléma” az újságokban	43

FÓRUM

Bán András: Urambátyám sajtóólcei	52
Willem Langeveld: A politikai karikatúra	59

MŰHELYEK, MÓDSZEREK

Az információs társadalom örömei és gondjai.	
Pethő Gábor Pál beszélgetése <i>Szentiványi Tiborral</i>	73
Bodnár István: A televízió Csipkerózsikája — avagy az előadás az igazi!	80
Friderikusz Sándor: Bízál Istenben és tartsd zárva a mikrofonod!	86
Fehér Kálmán: Napilapgyártás designnal — avagy továbbra is „zsebből” tördeljük az újságot?	89
Lábjegyzet és szerecsendió. — Nádor Tamás beszélget <i>Galsai Pongráccal</i>	100
Galsai Pongrác: Hogyan lettem filmkritikus? Hogyan lettem tévékritikus?	108
Juhász Előd: A Bernstein-jelenség	113
Farkas Zoltán: Kudarcaim története	119

JEL kép

SZERZŐINK KÖZÜL:

Bán András, az *Élet és Irodalom* képszerkesztője; Bodnár István, az *MTV* rendezője; Csepeli György egyetemi docens, *ÉLTE*; Fazekas Zoltán, az *MR* munkatársa; Fehér Kálmán, a *Népszava* tördelőszerkesztője; Friderikusz Sándor, az *MR* munkatársa; Juhász Előd, az *MTV* munkatársa; Kovács Ildikó, a *TK* munkatársa; Langeveld, Willem egyetemi tanár, *Amszterdam*; Lengyel András, a *szegei Móra Ferenc Múzeum* munkatársa; Pelle János, a *Kossuth Könyvkiadó* szerkesztője; Salamon István, az *MR* munkatársa; Szabó Ildikó aspiráns, *ELTE Szociológiai Intézet*; Terestyéni Tamás, a *TK* munkatársa; Tölgyesi János, a *TK* munkatársa.

Szerkesztőség
és kiadóhivatal
Budapest V.,
Akadémia u. 17. 1054
Telefon: 327-745
Levélcím:
Budapest, 1054 — Pf. 587

MÉG EGYSZER

Az ötvenes évek a magyar történelemben —
Tudósklub. Műsorvezető: Papp Zsolt 126

SZONDA

A kelet—nyugati viszony megítélése 134
Gazdasági közhangulat 1983 őszén 136
Mennyit telefonálunk? 138

MÚLTUNK

Haiman György: Janson vagy Tótfalu-i? 141
Levendél Ádám: A Magyar Közvéleménykutató
Intézet (1945—1949), V. rész 148
Lengyel András: Hatalmi érdek és társadalmi
nyilvánosság 155
Szabó Miklós: Az „aranybánya” titkai 162

KITEKINTÉS

Baracs Dénes: Naponta Kína 168
Avar János: A TIME-team 175
Balla Katalin: Színes televíziózás fekete Afrikában 180

TALLÓZÓ

Könyvekről 186
Lapokból 193
Rövidre fogva 201

LAPOZGATÓ

Pünköshti Árpád: Közhírré tétetik (1944-es
dobolási szövegek) 207

A jövő jelen van

Hogyan látja a tömegkommunikáció a saját jövőjét? Milyen a televíziósok, rádiósok, újságírók szakmai jövőképe? Az e kérdéseket célzó konkrét vizsgálatok híján (a két évvel ezelőtti országos újságíró-vizsgálat is nagyon csínjában bánt a jövőképpel!) csak személyes tapasztalatok, szakmai viták és némi tervezési tevékenység üledékéből következtetek a válaszra. És ez meglehetősen borús: a kommunikátorokat nem túlságosan érdekli a szakma jövője. (Persze, nem a holnapról beszélek, hanem a holnaputánról — a hosszútávú jövőről!) Ha van is valamilyen képünk róla, ez eléggé ködös, „sfumato” jellegű.

Persze, tudom, hogy a tömegkommunikációs tevékenység, az „újdondász”-ság, lényege szerint, elsősorban a friss jelenre fogékony. A mindennapi élet gyakorlati földszintjén mozogva, gyanakodva szemléli az utópiákat, használdjék ez a fogalom akár a „lehetséges hely”, akár a „kívánatos hely” olvasathan.

A kommunikatori szemlélet másik „jövőfosztó” tényezője a tömegkommunikáció hatalmi eszköz funkciójának féloldalas értelmezése. Ha ugyanis ez a funkció a hatalom, a politika taktikai jellegű szolgálatára korlátozódik, a stratégiai jövő valóban elveszti körvonalát. (Más kérdés, hogy ez a téves értelmezés a politikával kapcsolatban is szükségszerűen egyoldalúvá válik: ennek érdekegyeztető tevékenységét hangsúlyozza túl, célkitűző tevékenysége rovására!)

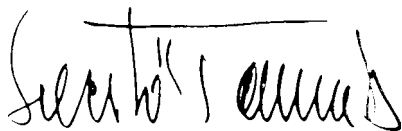
A harmadik tényező egy jó adag, parlagi ignorancia. (Ilyen finomkodva merem csak leírni, hiszen újságírók körében nem illik tudatlanságról, ismerethiányról beszélni.) A szakma meglepően keveset tud a kommunikációs fejlődés világtendenciáiról. Ennek következtében nem nagyon foglalkozik az új kommunikációs eszközök várható hazai társadalmi hatásainak latolgatásával sem. S ha már a közeli horizonton van egy ilyen eszköz — mint például a műsorholdak —, vagy be is kúszott a hazai szőnyeg alá — kábeltévé, video —, a hiányos ismeretek miatt két szélsőséges állásponttípus alakul ki fogadására. Az egyik egy sajátos „jövő-frász”, amely görcsösen defenzív, s ellenintézkedésekért kiált. A másikat offenzív nemtörődomségnek hívhatnánk, ismertebb nevén Pató Pál szemléletnek: „Hol vagyunk mi még attól! Egy ilyen kis ország . . . ilyen gazdasági helyzetben . . . ilyen nyelvi elszigeteltségben . . .” (És a legyintő érvek sora folytatható!)

Kétségtelen, hogy a kommunikációs technológiák robbanásszerű fejlődésének első hatásai akkor kezdtek hazánkban is jelentkezni, amikor gazdasági fejlődésünk íve éppen megtört. Az is tény, hogy még a hagyományosabb kommunikációs infrastruktúránknak is van néhány olyan eleme, amely messze elmarad az ország általános gazdasági-civilizációs fejlettségi szintjétől (telefonhálózat, színes tv-készülék ellátottság, adók erőssége). A szerkesztőségekben az is érezhető, hogy az ország gazdasági gondjai miatt néha még a mindennapi munka alapfeltételei sem állnak össze zavartalanul.

Mindezek a gondok, nehézségek azonban — szerencsére! — nem tüntetik el az országban már valószínűleg több tízezerszámmal működő video-berendezéseket, a szaporodó kábelrendszereket, a képernyőújságot olvasók kicsiny, s a CB-rádiósok tekintélyes csapatát. S az sem valószínű, hogy visszafognák a nyugat-európai országokat tervezett (s programjaikat többé-kevésbé Magyarországra is átcsoportoló) műsorholdjaik pályára juttatásában. Kommunikációs rendszerünk átalakulása megkezdődött, s ez a folyamat visszafordíthatatlan.

Viszonylagos szegénységünk, kommunikációs infrastruktúránk folytonossági hiányai, s a fogyasztói elektronika alacsony színvonala ellenére is meg kell teremtenünk a legújabb kommunikációs technológiák társadalmi fogadóképességét. Nem azt jelenti ez, hogy „kerül, amibe kerül,” importálnunk kell a kommunikációs újdonságokat . . . hanem azt, hogy megfelelő — esetleg alternatív — elgondolásokkal kell rendelkezniünk társadalmi értékrendszerünkbe simuló használatukhoz. Ez részben szabályozást jelent, társadalmi kontrollt. Mind a „szőnyeg alatt” becsúszó kommunikációs eszközökkel kapcsolatban, mind pedig azokkal, amelyeket magunk választunk ki, s útjukat egyengetjük. Ha idejében odafigyelünk, az innovációs folyamatokat kiegyensúlyozottan befolyásolhatjuk. Ha viszont elkésünk, a kapkodásból csak alul-, vagy túlszabályozás származhat. S eredményében a kettő ugyanaz . . .

Az elmúlt évben több olyan politikai és szakmai állásfoglalás fogalmazódott meg, amelyek megkönnyítik az előbb reklamált fogadóképesség kimunkálását. Ehhez azonban az is szükséges, hogy a szakma maga is viszonyuljon saját jövőjéhez. Mert ez a jövő már jelen van!

Külpolitika és tömegkommunikáció

*Beszélgetés Horn Gyulával, az MSZMP KB
külügyi osztályának vezetőjével*

● — *Néha úgy tűnik, hogy az emberek életébe minden eddigénél jobban beköltözött a külpolitika. Vagy lehet, hogy csak a tömegkommunikációs eszközök sokénak az alakítására. A pontos tényközlés mellett próbáljunk eligazítani az egymással gyakran ütköző érdekekben, és közben igyekezzünk érzékeltetni, hogy melyek hozhatók összhangba politikai törekvéseinkkel. Mit jelent ez a gyakorlatban? A nemzetközi élet feszültségeinek növekedése közepette még fontosabb a külpolitikai kérdések árnyalt, kiegyensúlyozott vizsgálása. Sok problémát okozhat például, ha egyoldalúan túlzott hangsúlyt kap a háborús veszély fokozódása. Ha az emberek azt érzik — mert a sajtó, a televízió vagy a rádió azt sugallja —, hogy nyakunkon a világ vége, a termionukleáris katasztrófa, ez oly mértékben ronthatja a közhangulatot, hogy sem élni, sem dolgozni nincs kedve az embernek. Hozzátehetem: kétségkívül növekedett a világháborús veszély, de meggyőződésem szerint ez elhárítható. „A nagy nihil” sugallata rombol, károkat okoz az említett veszély elhárításaért folytatott küzdelemben. Vagy egy másik példa: ha valamelyik jelentős hatalomról csak negatív képet adunk, akkor az emberekben kialakulhat az a meggyőződés, hogy ennek az országnak a vezetői a végsőkig megátalkodottak, akikkel nincs mit kezdeni. Vannak újságírók, akik szerint például egy tőkés ország vezetőjéről kevés jó mondható el — ha*

● — Azt hiszem, hogy olyan folyamatról van szó, amelynek hatására mindennapjaink igen erősen kötődnek a külpolitikai eseményekhez. Jelenlétük ma már valóban teljes körűnek mondható, és ezt tükrözik a tömegtájékoztatási eszközök külpolitikai publikációi, műsorai. Ezek véleményem szerint rendkívül színvonalasak, hitelesek, és bármely ország tömegtájékoztatásával kiállják az összehasonlítást.

Gondolom, ebben a folyamatban három tényező együttes hatását kell figyelembe venni. Valóban növekedett a tömegkommunikációs eszközök közvéleményt formáló szerepe, hatékonysága. Ugyanakkor a rosszabbodó nemzetközi helyzetben a növekvő aggodalom a fokozódó érdeklődésben is kifejezésre jut. A közvélemény széles köreiből egyre jobban tudatosodik: nyitott gazdasági életünkkel együtt jár, hogy erősödik függőségünk a külső körülményektől is. Éppen ezért fontos mindannyiunk számára, hogy külpolitikai tájékoztatásunk továbbra is hiteles, gyors és a körülményekhez képest objektív legyen.

● — *Mit jelent az, hogy „a körülményekhez képest” objektív?*

● — Elkötelezettséget. Ne elégedjünk meg a puszta tájékoztatással, orientálással, hanem törekedjünk saját véleményünk megfogalmazására és másokénak az alakítására. A pontos tényközlés mellett próbáljunk eligazítani az egymással gyakran ütköző érdekekben, és közben igyekezzünk érzékeltetni, hogy melyek hozhatók összhangba politikai törekvéseinkkel. Mit jelent ez a gyakorlatban? A nemzetközi élet feszültségeinek növekedése közepette még fontosabb a külpolitikai kérdések árnyalt, kiegyensúlyozott vizsgálása. Sok problémát okozhat például, ha egyoldalúan túlzott hangsúlyt kap a háborús veszély fokozódása. Ha az emberek azt érzik — mert a sajtó, a televízió vagy a rádió azt sugallja —, hogy nyakunkon a világ vége, a termionukleáris katasztrófa, ez oly mértékben ronthatja a közhangulatot, hogy sem élni, sem dolgozni nincs kedve az embernek. Hozzátehetem: kétségkívül növekedett a világháborús veszély, de meggyőződésem szerint ez elhárítható. „A nagy nihil” sugallata rombol, károkat okoz az említett veszély elhárításaért folytatott küzdelemben. Vagy egy másik példa: ha valamelyik jelentős hatalomról csak negatív képet adunk, akkor az emberekben kialakulhat az a meggyőződés, hogy ennek az országnak a vezetői a végsőkig megátalkodottak, akikkel nincs mit kezdeni. Vannak újságírók, akik szerint például egy tőkés ország vezetőjéről kevés jó mondható el — ha

egyáltalán elmondható. Egyoldalú képet festenek ezekről a vezetőkről, azzal, hogy csak a retrográd nézeteket ismertetik, illetve kizárólag a velünk kapcsolatos negatív megnyilatkozásaitkat hangsúlyozzák, elhallgatva azt, hogy magatartásuknak vannak más elemei is. A magyar tömegtájékoztató nagyon lényeges követelményének tartom, hogy ezekre is rávilágítson, vagyis összetett és árnyalt képet adjon jelenségekről és személyekről egyaránt.

Tőlünk távol kell, hogy álljon a külpolitikai feszültségek okainak olyan ábrázolása, amelyben bizonyos tények háttérbe szorulnak vagy azokat nem mérlegelik kellőképpen, s helyettük az érzelmek válnak uralkodóvá. Ez már több, mint bűn: hiba. Az objektivitás éppen azt jelenti, hogy érzékeljük; a tényeket nem keverjük össze a saját véleményünkkel — és főleg vágyainkkal —, ugyanakkor az előbbieket kedvéért az utóbbi közléséről sem mondunk le.

● — *Mindez persze sokszor csak ellentmondások árán valósítható meg. Vegyük példának az iráni helyzetet. Az utca embere így is fogalmazhat: „Mikor mondtak igazat tömegkommunikációs eszközeink? Amikor gazdasági megfontolásokból igyekeztek kedvező benyomást kelteni a kommunizistákat üldöző sahról, vagy amikor a sah rendszerét megdöntő iszlám forradalomnak csak a haladó vonásaira helyezték a hangsúlyt? Vagy éppen a legutóbbi helyzetben, amikor a halálos ítéletek után kénytelenek vagyunk érzékelteni, hogy a khomeinista irányzat taktikai fogásként egy időre elfogadta az iráni kommunista pártot szövetségesnek, de megerősödve a szövetségesekkel is ugyanolyan brutálisan számolnak le, ahogyan azt ellenfeleikkel tették. A nyitott tájékoztatáspolitikát hogyan tud megbírkózni ezekkel az ellentmondásokkal, amelyek nemcsak az iráni helyzet sajátjai?*

● — Csak egyfajta mértéktartással. Bármennyire is ellentmondásnak tűnhet, de mindvégig helyesen mutatuk be egy bonyolult társadalmi folyamat különböző szakaszait. Megnyilatkozásainkban mindenkor figye-

lembe kell vennünk az államközi kapcsolatok érdekeit, amelyek bizonyos magatartást eleve kijelölnek. Nem az iráni sah volt az egyetlen olyan partnerünk — napjaink gyakorlatában is lehetne ilyet említeni —, akit ideológiai-politikai értelemben nem fogadhatunk el, de kapcsolatban voltunk, vagyunk vele. A nemzetközi kapcsolatrendszer gyakorlata feltételezi azoknak a partnereknek az elfogadását is, akikkel szemben súlyos elvi, ideológiai fenntartásaink vannak. Nem mi választjuk az adott ország vezetőjét, a személyeket kénytelenek vagyunk olyanoknak elfogadni, amilyenek.

Amikor Khomeini győzött, a fordulat tartalmát, jellegét és főképpen következményeit senki sem tudta előre megjósolni. Sajnos bizonyos lépéseik és jelszavaik illúziókat keltettek, amelyeket később az élet eseményei megcáfoltak. A bizonytalanságot olykor a sajtóban megjelent írások is tükrözték, de nem hiszem, hogy ezt összefüggésbe kellene hozni a tömegtájékoztatói eszközök hitelességének kérdésével. Hiszen az eseményekkel lépést tartó krónikástól nem kívánható meg a mindentudó bölcsesség, a pontos előrelátás. Végül, mi elvi alapon szolidárisak vagyunk az iráni kommunistákkal, s a televízióban, a rádióban, a sajtóban rengeteg publikáció jelent meg az Iráni Tudeh Párt üldözéséről és ezek a közlemények tükrözték a szolidaritásunkat is — de a súlyos fejlemények végső soron az iráni vezetés belügyét képezik, és a határokat nem tudjuk átlépni. Ezért is fontos, hogy mindig a realitásoknak megfelelő képet rajzoljunk meg. Végül az sem nagy baj, ha a sajtó is tükrözi, hogy ez a mértéktartással kialakított helyzetelemzés milyen nehézségek árán születik meg. Természetesen nincs háromféle igazság, sőt, az árnyalt igazság bemutatásakor sokszor ennél több irányból kell — nem is síma úton — végighaladni.

● — *Mi lehet az oka annak, hogy az emberek az ilyen és ehhez hasonló árnyalt helyzetelemzést is gyakran kétkedéssel veszik tudomásul? Miért fogadják olykor magyarázkodásként a hig-*

gadit magyarázatot, bizalmas kiszivárogtatásnak a háttérinformációt? A valóság ellentmondásait miért vélik a tömeg-tájékoztatás gyengeségének?

●— Mint bárhol másutt, nálunk is akadnak olyan emberek, akik mindent eleve kételkedéssel fogadnak. Tájékoztatásunk elsősorban azoknak szól, akik szívesen veszik az eligazító szót, és azt is tudják, hogy az esetleges tévedések nem kérdőjelezhetik meg az általunk képviselt szemlélet vagy álláspont egészét, annak alapvető helyességét. Ha felismerjük, hogy tévedtünk, akkor azt sem szégyellni, sem pedig takargatni nem kell. Hiszem, hogy ezen a téren az elmúlt közel három évtizedben nem sok adósságunk van. Ennyit általánosságban a tájékoztatás bizonyos nehézségeiről, hiszen nem feladatunk a tömegkommunikáció egészének megítélése.

Személyes véleményemként szeretném elmondani, hogy információs gyakorlatunk pozitív jelenségének tartom, ha az olyan nagy kérdésekben, mint például a fegyverkezés és a leszerelés ügye, először bemutatjuk mindkét fél — tehát a Szovjetunió és az Egyesült Államok, illetve a Varsói Szerződés és a NATO tényleges erejét, álláspontját, magatartását, és következtetéseinket a tényleges helyzet ismeretében vonjuk le. Szükség van az ilyen összevetésre, több oldalú megközelítésre, mert a politikai események rendkívül gyorsan és néha egymásnak ellentmondó módon alakulnak, s egyáltalán nem biztos, hogy egyik vagy másik álláspontunk évek múlva is helyesnek bizonyul. Ez a politikával együtt jár, ebben semmi kivetnivalót nem találunk.

●— *A magyar külpolitika nyitását sokfelé kétségtelen európai tényezőnek tartják. Gondolom elég, ha néhány nyugati politikus budapesti látogatására utalok. Milyen hatással lehet ez a nyitás a magyar tömegtájékoztatásra?*

●— Nem értek egyet azzal, hogy bármiféle nyitás történt volna. Nincs arról szó, hogy egy magyar—brit vagy magyar—olasz, magyar—norvég stb. felső szintű párbeszéd vadonatúj nem-

zetközi jelenség lenne. S ez más területekre is vonatkozik. Más tőkés országokkal is eleven kapcsolataink vannak, s nemcsak nekünk, hanem más szocialista államoknak is. Azt sem tudom elfogadni — mert találkoztam ilyen véleménnyel is —, hogy a kelet — nyugati kapcsolatok „eljegesedtek”. Valóban van egy meghatározó fontosságú terület, amelyre illik ez a szó, hogy „elhidegülés”, s ez a szovjet—amerikai viszony. Ugyanakkor a mai helyzet sajátossága, hogy nem gven-gültek a Szovjetunió kapcsolatai a többi NATO-tagállammal. Rendszeres a párbeszéd, és a gazdasági területen is előrelépést figyelhetünk meg, helyenként gyorsabb ütemben nőnek a gazdasági kapcsolatok, mint korábban. Ugyanez a helyzet a Varsói Szerződés és a NATO legtöbb tagállamának kapcsolatában. Az utóbbi évekre jellemző viszont, hogy mindkét oldalon majd minden országnak szűkült a mozgáster, elsősorban a fegyverkezés miatt kialakult feszültség következtében. Ez valóban nagyon kedvezőtlen tendencia, de meggyőződésem, hogy idén is és a jövőre is továbblépünk és újabb magas szintű két- és többoldalú találkozókra kerül sor a kelet—nyugati viszonyban.

S ha ezzel összefüggésben felmerül, hogy szélesedő kapcsolataink milyen hatással lehetnek a tömegtájékoztatásra, akkor a válaszem az, hogy egyfelől növelik felelősségét, másfelől pedig tudni kell, hogy nélküle külpolitikánk nem érheti el célját.

●— *Néha hangot kap olyan aggodalom, is, hogy talán szövetségeseink nem is olyan nagyon örülnek ennek a széles körű kapcsolatrendszernek. Ez a félelem elsősorban természetesen a tömegtájékoztatás nyitottságát fogná vissza, mert úgy vélik, ebben tükröződik elsősorban, hogy Magyarország külkapcsolataiban „milyen messzire ment el”.*

— Van ezekben a kapcsolatokban bármilyen olyan elem, amely ellentétessé lenne elveinkkel vagy a kialakult gyakorlatunkkal? Nincs semmi! Ha azt mondjuk, hogy a békés egymás mellett élés hívei vagyunk, akkor ez nem lehet

pusztán deklarált elv, hanem nagyon konkrét gyakorlati következményekkel, széles körű tevékenységgel jár együtt. A Varsói Szerződés tagállamai közül bármelyik feladta ezt az elvet? Nem, egyik sem! Meg nem értés vagy kétkedés előfordulhat, hogy ez az ország vagy az az ország — esetleg épp Magyarország — miért jár élen a felső szintű kontaktusok élénkítésében, de azok körében, akik a politikai döntéshozatal résztvevői, ilyesfajta fenntartás nincsen.

Persze abban, hogy ezek a problémák felnagyítva kerülnek terítékre, a tömegtájékoztatásnak meghatározott szerepe van. Itt volt például a brit miniszterelnök látogatása körüli nagy nyugati sajtóvisszhang. Ebben gyakran találkoztunk olyan kitételekkel, hogy Magyarország az egyetlen olyan szocialista állam, amellyel ilyen kapcsolatokat fenn lehet tartani. Ez nem igaz. Elég csak utalni arra a felfokozott nemzetközi aktivitásra, amelyet az utóbbi időben az NDK vezetői folytattak. A szándékos és erőltetett különbségtétel elsősorban retorikai fogás, ami elég gyakori az utóbbi időben, s például a szovjet—amerikai viszonyban kialakult retorika aligha elfogadható. Előbb vagy utóbb itt is vissza kell találni a normális mederbe, hiszen ha folytatódik, netán romlik a propaganda hangneme, akkor a békés egymás mellett élés politikája már nehezen viseli el. Az a retorika, amelyet egyes amerikai körök alkalmaznak a Szovjetunióval, a szocialista országokkal szemben — anélkül, hogy eltúloznám ennek jelentőségét — kedvezőtlen hatással lehet nagyon fontos politikai döntésekre. Reaganék retorikája igen szűk keretek közé szorítja a józan, konstruktív gondolkodást, és amikor az ideológiai ellentétek az államközi kapcsolatok szintjére emelkednek, akkor romboló hatásuk növeli a háborús összeütközés veszélyét, nehezíti a normális kelet—nyugati együttműködést. Az ilyen túlzások a tömegkommunikációban közvetlen politikai tényezővé válnak, talán ezért tapasztalhattunk az utóbbi időben ezen a területen némi változást.

● — *Felidézve Thatcher budapesti látogatását, az olvasó, a tévéző számára akadtak olyan kifejezetten tömegkommunikációs pillanatok, amelyeket érdemes külön is elemezni. Korábban ő volt a „nyíltan kommunistaellenes Vaslady”. A személyes benyomások alapján viszont pozitív emberi érzelmekről árulkodott viselkedése, és éppen ő ironizált vagy büszkélkedett a „Vaslady” elnevezéssel. Borzasztóan ügyes fogás ez, és felveti annak kérdését, hogy vajon elég éretten, előrelátóan „manipulál”-e a mai tömegtájékoztatásunk?*

● — Én ezt az ellentmondást nem látom elvi jelentőségűnek, bár tanulni valónk kétségtelenül akad. Thatcher asszony konzervatív politikus. Köztudott, hogy ideológiai nézetei rendkívül távol állnak attól, amit itt Kelet-Európában elfogadhatónak tekintünk. Ugyanakkor ez a szembenállás nem zavarja abban, hogy felismerje, milyen nagy szükség van a párbeszédre, a kapcsolatok építésére. Hiszen ez Nagy-Britanniának is érdeke. A miniszterelnök asszony ettől a látogatástól biztosan nem fogja jobban szeretni a szocializmust vagy a kommunizmust, mint eddig, s ezen semmilyen pozitív sajtókép nem változtat. De annak az objektív tényezőnek a kedvező hatását aligha lehet tagadni, hogy erre a látogatásra készülve talán minden eddiginél alaposabban ismerkedett a hazánk helyzetét jellemző reális vonásokkal. Személyes benyomásai pedig elegendő alapot kínálnak arra is, hogy ezután másképpen ítélje meg azokat, akikkel közvetlen kapcsolatai alakultak ki. Az ilyen találkozónak ez is jelentheti a gyakorlati hasznát — természetesen sok más egyéb mellett —, és nem baj, ha a tudósítások, a beszámolók tükrözik a növekvő érdeklődést, a szélesedő személyes érintkezés kétségtelen jeleit. Ehhez természetesen hozzátartozik a nyugati sajtó képviselőinek nagy számú jelenléte is, amely segít érzékeltetni azt, hogy az adott politikai személyiségnek az udvariasság szabályainak megfelelően — de ha kell, akkor azon túl is — most nagyobb figyelmet szen-

telünk. Nemcsak azért, hogy a vendéglátás kötelezettségei szerint ez alapvető udvariassági szabály, hanem mert ezzel is jelezni lehet és akarjuk is jelezni — hogy az ilyen kapcsolattartásnak milyen fontos építő és kiegyenlítő szerepet tulajdonítunk.

● — *Befejezésül még egy témakör. A külpolitikai újságírók tapasztalatai szerint sokkal nehezebb tájékoztatni a szocialista országok életéről. Hogyan lehetne kidolgozni egy olyan eszközrendszert, amely segít feloldani ezt az ellentmondást?*

● — Hosszú éveken keresztül kialakult és bizonyos mértékig még ma is érvényes gyakorlat, hogy a szocialista országok helyzetéről csak pozitív dolgokat lehet írni. Nincs olyan messze az az időszak, amikor még mi is csak jót mondtunk magunkról kifelé, és ez jellemezte egész tömegtájékoztatásunkat. Ezt nem tartom jó gyakorlatnak. Hiszen ez okozta például, hogy a lengyelországi események szinte sokszerűen érték az embereket. Így történt ez nálunk is és másutt is, hiszen nem tártuk fel kellően azokat a súlyos gazdasági és politikai problémákat, amelyek ehhez a helyzethez vezettek.

Ezen a korábbi szemléleten nem lehet egyik napról a másikra változtatni, de a változást már érzékelni lehet. Egyre több az olyan politikai dokumentum — és ennek nyomában a felkészült publikáció —, amely reális képet fest a baráti országokról és szól nehézségeikről is. Elég csak utalni a szovjet párt Központi Bizottságának üléseiről kiadott közleményekre, amelyek gyakran igen kritikusan szólnak például a belső ellátási nehézségekről, termelési gondokról, a feladatokról és a tennivalókról. A változás nem csekély és ezek a belső változások megkönnyítik a külhoni újságíró dolgát is. Tudom, szakmai szempontból is nehezebb a pozitívumokról írni, hiszen az újságírókra általában jellemző — ez a szakma lényegével jár együtt, s ez alól a mieink sem kivételek — hogy elsősorban a hibákra, a negatív dolgokra hívják fel a figyelmet. Nagyobb rátermettség, felkészültség kell ahhoz, hogy a sikerek, a pozitív vonások tényeit feldolgozva kiegyensúlyozott képet rajzoljanak. Pedig azt hiszem, az emberek alig várják, hogy a sok szörnyűség közepette valami jót is olvashassanak.

Wisinger István

Baló György—Vitray Tamás

A televíziós személyiség

A televízió két ismert személyisége magnó elé ült, hogy beszélgessen a szakmáról. Esmecseréjük kétszer öt órán át tartott, mégis úgy érezték, csak vázolni tudták gondolataikat, és elhatározták, megismétlik az egészet. Ma még nem tudható, rádióműsor vagy épp könyv lesz-e a figyelemre méltó vállalkozás eredménye. Ízelítőül közöljük kettőjük beszélgetésének egyik érdekes részletét.

Baló: A lapszerkesztőségekben vagy a rádióban egy újságíró pályafutásának kezdetén többnyire meglehetősen gyorsan eldől, hogy az illető végül is milyen területen dolgozik majd. Világosan felismert és általában közös érdekek érvényesülése alapján határozzák meg, hol van rá szükség, illetve hol szeretne ő dolgozni. A belső mobilitás bizonyára sehol nem megfelelő, de azt hiszem, lényegesen nagyobb, mint a televíziónál.

Nálunk mindez sokkal-sokkal lassabban, talán soha nem alakul ki megnyugtató módon — mármint hogy valaki olyan területen dolgozhasson, amely számára a legjobb, és egyben a televízió szempontjából is a leghasznosabb. Én úgy érzem, ennek oka a gyakorlatilag nem létező káderpolitika mellett első-sorban talán az, hogy az eszköz, a televízió maga sokkal nehezebben tanulható meg, és abban, amit csinál, sokkal nagyobb szerepe van az eszköz (tehát a technika, a televíziózás) ismeretének, mint amekkora szerepe van az újságnál a nyomdának, a rádiónál a rádiós technikai tudnivalóknak. Egy lapnál vagy a rádiónál elvileg elegendő lehet, ha valaki alaposan ért egy területhez és jó újságíró — a televíziónál ez nem elég. Nem elég, mert az embernek, ahhoz, hogy valamennyire is színvonalas munkát tudjon végezni, legalább valamenynyire értenie kell a televíziózás egészéhez, tucatnyi szakmához, technikához és technológiához. Mégis úgy érzem, a televízióban van néhány olyan „össz-komfortos” ember, akik e sokrétű szak-

ma majdnem minden területén képesek *beszélő emberként* helytállni. Holott nyilvánvaló, hogy minden egyes területen akadnak, akadhatnak emberek, akik — ezen az egyetlen területen — jobbak nálunk. Szóval, ezért kezdek az utóbbi időben gyakran arra gondolni, hogy a televízió talán nem is tájékoztató, művészeti vagy szórakoztató eszköz, hanem inkább az emberek, a dolgok, a jelenségek, folyamatok megragadásának különleges módszere. Úgy átom, minden műsorban aggasztóan nagy szerepe van a televíziós képességeknek, és — ennek megfelelően — talán a szükségesnél kisebb szerepe van az adott téma vagy terület ismeretének, szóval a szakmai felkészültségnek.

Mindez kínos érzéseket kelt bennem. Nem tudom, a „televíziós módszer” mennyire változtatja meg a dolgokat, az embereket és a jelenségeket, amelyeket megragadni próbál; másrészt, televíziósként, annyi mindent kellene tudnom, és annyira nem vagyok „teljes értékű” egyikben sem, hogy mintha negyed-hibridekből álló televíziós lennék. Sokszor kell filmet csinálnom — szerencsére, hiszen ezt szeretem legjobban —, de hát nem vagyok filmrendező; kulturális riportokat csinállok, de nem vagyok kulturális szakember vagy újságíró. Műsorkészítés közben nagyon sok dologgal kell foglalkoznom, amelyek közül egyiknek sem vagyok szakembere; ezer dologban kell döntennem, amelyhez mások jobban értenek nálam. Időnként persze megkérdem

magamat, honnan veszem mindehhez a bátorságot? És legfeljebb azt tudom magamnak válaszolni, hogy — ahogyan próbáltam elmondani — ez egy összetett verseny, amelyben talán nem állok olyan rosszul.

Vitray: A kettőnk közelítésmódjában benne van a kettőnk közti korkülönbség. Az, hogy én lehetőség szerint empirikus úton, a meglévő valóságból elvonatkoztatva igyekszem magyarázni a jelenségeket, míg te szembeszegezed a jelenséggel a helyzetet, és fölteszel kérdéseket. Ezt nagyon egyszerűen úgy is lehetne magyarázni, hogy én (opportunista módon) mindenre magyarázatot igyekszem magamnak találni.

Kizárt dolognak tartom, hogy a világ sok pontján, egy másik televízióban odaülhetnél egy kulturális magazin műsorvezetőjének, egyszersmind filmet készíthetnél Angolában. Kizárt dolognak tartom, hogy ugyanakkor a külpolitikai osztály helyettes vezetőjeként is dolgozhatnál. Aminthogy kizárt dolognak tartom azt is, hogy valaki futball-komentátorként és még sok más sportág kommentátoraként, másrészt az úgynevezett dokumentumdráma-osztály vezetőjeként, azonkívül dokumentum- és riportfilmek rendezőjeként, szereplőjeként, kérdezőjeként, narrátoraként, forgatókönyv- és szövegírójaként egyaránt szerepelhessen. Kizárt dolognak tartom a világ sok pontján, de ez nem jelenti azt, hogy a magyar televíziózás e múlt huszonöt évében ez abszurd, kártékony, hátrányos, rossz lett volna!

Ha mi évekig beszélgetünk is ezekről a dolgokról, az általánosságok, mint a párhuzamosok, csak a végtelenben találkozhatnak. Éppúgy, mint a kettőnk nézetei — ha nem valamilyen *háttér* elé képzeljük oda, amiről beszélünk (és ez a mesterség valamennyi jegyére, valamennyi jelenségre vonatkozik). Ha nem a magyar televíziózás történetének háttére előtt beszélgetünk tovább, akkor — tartok tőle — minden kérdés ugyanúgy kérdés marad, és egy ponton túl minden

vita, bármily okos lehet is, öncélúvá válik. A Magyar Televízió nem termelt, nem is termelhetett ki megfelelő számú, alkalmas, képzettségében is tudatosan erre a célra válogatott embert! Vagyis akkor, amikor te egy kulturális műsor vezetőjeként elcsodálkozol: hogyan jössz ahhoz, hogy ilyen műsort vezess, rögtön tudnod kell a választ: a magyar televíziózás számára nem termelt elég Baló György ahhoz, hogy legyen egy, aki a kulturális műsort vezesse, legyen egy, aki a külpolitikai osztály helyettes vezetőjeként irányítsa az ottani munkát, és legyen egy harmadik, aki időnként elutazik és filmeket készít. Egyszerűen nincs elegendő! Ebben a féktelen ember-túltermelésben, amit a Magyar Televízió produkált, egyfajta érthető kapcsolódás a státusokat igyekezett betölteni, és nem gondolkodott el azon, hogyan lehetne módszeresen televíziósokat képezni.

Baló: Vajon van-e Magyarországon látható, tapasztalható, érezhető és érvényesülő igény az úgynevezett televíziós személyiségre? Én sokszor úgy érzem, hogy általában — nincs.

Vitray: No, ez már szerencsésen talajközelbe visz minket. Ugyanis amikor ezt az unos-untalan és egyébként nem tévesen használt szót használjuk: személyiség, általában arra az emberre gondolunk, aki szerepel és mint szereplő képviseli az intézményt. Nyilván a hatékonyabbja sorolható ide, mert ha minden szereplő személyiségnek nevezetne, akkor új kifejezést kellene keresni azokra, akik ezt jól is csinálják. Tehát: nincs igény a személyiségre! Most kérdezzük meg önmagunktól, hogy vajon csak azokra a személyiségekre nincs-e szükség akik hivattásként képviselik a tömegkommunikációt (vagy ezen belül a telekommunikációt)? Nem! Ugyanis televíziós személyiséggé válhatna az is, aki egy országos politikát képvisel. Személyiséggé válhatna az is, aki a kultúrpolitikát képviseli és így tovább. Nem kell részleteznem: nincs igény ilyen sze-

mélyiségre. És váltig hiszem, hogy ez annak visszahatása, amit személyi kultusznak neveznek. Visszahatása egy ellenkező végletnek, amely az én kezdeti éveimben úgy fogalmazódott meg a *televízióban*, hogy „az emberek nem a riporterre kíváncsiak”.

Ez olyan jelszó maradt, aminek a butaságát elfelejtettük menet közben észrevenni. A képtelenségét annak, aminek az ellenkezőjét azóta az élet sokszorosan bizonyította. A király meztelen — már rég látjuk, úgy is viselkedünk, de nem mondjuk. Egyes-egyedül a „személyiség” tudta eladni (hogy ezt a csúnya szót használjam), amit a magyar televíziózás képvisel! Egyes-egyedül! S mégis rá igény, hiszen senki sem tudja a módját, hogy hogyan kell „kitermelni”. *Véletlenül* egyszer csak előjön egy Czeizel Endre. *Véletlenül* a sok közt egyszer csak fölbukkan Benedek István. *Véletlenül* imitt-amott kiderül, hogy milyen kíváncsi képviseli ez vagy az, személyiségeivel azt a témát, amit előad.

Baló: Én ennél egy fokkal sötétebbnek látom a helyzetet. Ha jól értem, azt mondod, erre azért nincs (hivatalos) igény, mert nem látják a felismerés módszerét. Én nem vagyok benne bizonyos, akarják-e egyáltalán, hogy legyenek ilyen személyiségek, pedig szerintem látható, hogy van legalábbis néhány ember a televízióban, akikre műsorokat lehetne építeni, akik valóban hatékonyan tudnák „eladni” a kormány, a párt politikáját. Tudunk olyan műsort megnevezni jelenleg a Magyar Televízióban, amely emberre épül? Tehát arra a felismerésre, hogy van egy ember, akire műsort kell építeni? Persze lehet, hogy ez nemcsak a televízióra jellemző. Mert: tudunk olyat mondani, hogy XY publicista, esszéista, kolumnista mindennap, minden héten, minden hónapban elmondja a véleményét dolgokról, amelyeket fontosnak tart?

Séhol a világban, semmilyen televízió semmilyen híradójában nem ül öt ember a stúdióban. Ezzel szemben sokfelé a világban, ha már sajtóról van szó, jelentős publicisták vagy kolum-

nisták minden harmad- vagy negyednap írnak, jegyeznek egy lapot, egy kiadványt, egy orgánumot. Lehetséges, hogy nálunk sem akadályozzák ezt tudatosan, de hát ezt kevésnek érzem: segíteni kellene egy ilyen folyamat kialakulását. Azt kellene, hogy mondják neked: kedves Vitray úr, én úgy látom, önnek elhiszik, amit mond. Ezért ön mostantól kezdve hetente, havonta vagy évente Y órányi állandó műsort kap, mi pedig azt szeretnénk kapni öntől, hogy mondja el a véleményét dolgokról, amelyeket fontosnak tart, beszéljessen emberekkel, akiket fontosnak tart, mi pedig majd segítünk önnek, hogy a lehető legkevesebb akadály legyen ebben a munkában.

Vitray: Az én látomásom még lehangolóbb. Én azt mondom, hogy ez nem tudatos, éppen a dolog fel nem ismeréséből fakad. Huszonöt év nem volt elég annak felismerésére, hogy a dolgok és az emberek közt a televíziózásban a kapocs — az a személy, akinek a kezébe fogódzom, akinek hiszek. Cronkite-ot hozom elő, akiről annak idején, amikor hazajöttem az USA-ból, le is írtam, hogy „meg van csinálva”, ez az egyébként a mi mesterségeinkre semmiféle rendkívüli adottságokkal meg nem áldott ember. A jovialitása amerikai, mégis olyan, mint a nagyapámé. Kedves, öreg bácsi, kicsit az orrára csúsztatott szemüveggel. És megcsinálták belőle azt a tekintélyes embert, úgy, hogy a legnagyobbakhoz „tolták oda”, a legnagyobbaknak lett kérdezője! (Jóllehet riporterri képességei erősen megkérdőjelezhetők.) És én, a néző, aki szeretem ezt az öregurat, mert olyan, mint a nagyapám, egyúttal azt is mondom, hogy viszont nagy ember, hiszen a legnagyobbakkal beszélget. Ilyenre „csinálták”, ilyenre „építették”. Ezt az egyszerű felismerést nálunk nem fogadták el azok, akiknek kellett volna! — a fajta — sajnos kicsit provinciális — közelítésmód érvényesült, hogy inkább irigykedni kell: a félféjjel-fejjel kimagaslóból le kell vágni. Ez nem a televíziós szakmai vezetés hibája volt. Az em-

beriség történetében, a mi hazánk történetében is, hányszor került lehetetlen helyzetbe az, aki „fenn kilógott”?! Miután semmiféle — sem anyagi, sem egyéb — felelősség nem terheli azt, aki nem teremti meg a legmegfelelőbb feltételeket, és nem találja meg a legmegfelelőbb személyeket — mi marad? A véletlen!

Baló: Ebből az egyik lehetséges következtetés az, hogy a szocializmus mennyivel erősebb rendszer, mint a kapitalizmus: hiszen az amerikai kapitalizmusnak szüksége van rá, hogy keressen, helyére állítson és rendkívüli anyagi, technikai és szellemi képességű professzionális gépezettel és csapattal támogasson egy Walter Cronkite-ot, aki mindennap képes elhitetni emberek tízmillióival, hogy amit ő csinál, az a létező híradók legjobbika, a létező rendszerek legjobbjában.

Vitray: Minden ironia nélkül még hozzátésem azt is, hogy nap mint nap újra és újra meg kell nyernie a meccset. Mert ha egyszer elveszíti, még nincs baj, de ha kétszer elveszíti, már baj van — és harmadszorra másik Cronkite-ot kell keresni.

Baló: Ha ez most televízió lenne, megpróbálnék finoman és sokat sejtetően mosolyogni. Azt próbálnám ezzel értésre adni, hogy nálunk nem kell másik Cronkite-ot keresni, mert nálunk még az egyetlen televízió két csatornája között sincs verseny, és abban talán egyetérthetünk, jogos a kételkedés: lehet-e a magyar képernyőn egyáltalán igazán megbukni — már annyira, hogy „másikat kelljen keresni”? Azt hiszem, a televízió minden eddiginél hatékonyabb eszköz rá, hogy az egyik ember szava eljusson a másikhoz, sok másikhöz — hadd határozzam meg most csak így. Lehetséges, hogy nem a legalaposabb, a legmélyebb, a legacionálisabb, de mindenképpen a leghatékonyabb. És azt hiszem, egyáltalán nem túlzás megkockáztatni azt, hogy ma Magyarországon az emberek legnagyobb része információinak leg-

nagyobb részét a televízióból szerzi. És a televízió a lehető legszemélyesebb, sőt, leginkább megszemélyesített közlési forma. Ezért kiáltó az egyéniségek hiánya vagy legalábbis igen szerény száma. Ezért bántja az embert, hogy talán túlságosan sokan vannak — mondjuk a magyar átlaghoz képest —, akik nincsenek a helyükön, vagy azért, mert többre képesek, vagy azért, mert talán csak kevesebbre képesek, mint amennyit az adott helyen adni kellene. Ez persze nemcsak a munkatársakra vonatkozik, hanem a vezetőkre is. 1968 óta és az utóbbi időben, én úgy látom, egyre erősebben mondogatjuk Magyarországon, mi magunk is a műsorainkban, mennyire szükség van a nyitott, problémaérzékeny, kezdeményezőkéss, fogékony, kockázatmentes tudó, eredeti, széles látókörű vezetőkre és személyiségekre. A televízióban többé-kevésbé nyomon követhető ez a folyamat, de a televíziónál ennek én nagyon kevés jelét látom. És mindennek következtében — meg bizonyára sok más ok miatt is — úgy érzem, a Magyar Televízió presztízse, tekintélye meglehetősen alacsonyan áll. Mert az a tény, hogy nézik — önmagában még messze nem tekintély... Ez a tekintély persze furcsa dolog. A televízió a legtöbb országban nagyon nagy, sokszor már aggasztóan nagy szerepet játszik, a vezető televíziós személyiségek nagy erejű és tekintélyes közvélemény-formálók, filmsztár-méretű fizetésekkel, és mégis, az embernek időnként bizonyos szakmai kisebbrendűségi érzései vannak. Gondolkoztál már azon, mi lehet az oka annak, hogy miközben számtalan újságíró, neves publicistát vagy szemleíró naponta idéznek a világsajtóban, a rádióban, a televízióban — a televíziósokat sohasem idézik? Szóval, hogy komoly vagy tekintélyes lap, sőt, televízió — televízióst nem idéz?

Vitray: Én nem tudom az okát, csak megsejtéseim vannak, de azok nagyon szubjektívek. Ne felejtse el, hogy a televíziós személyiségek szavai elre-

pülnek, még a rögzítettek is rögzíthetetlenek. Mert Baló György akár ezt, akár azt mondja ma este a kommentárjában, nem lehet tisztességgel idézni, és a tévedésnek a veszélye elriasztja azokat, akik idézhetnék. Olyan van, aki azt mondja: „Tegnap este mondta az Ipper a híradóban, hogy ez most aztán nagyon meleg.” Igaz? Ez idézhető. Vagy: „Úgy láttam tegnap este, az izé is egy kicsit be van rezelve ettől a helyzettől”, vagy: „Tegnap úgy beszélt róla X a híradóban, hogy azt hiszem, azért föl van fújva egy kicsit a dolog”. Szakszerűen idézni nem lehet. A sportújság értékelésében, egy-egy mérkőzésnél kísérteties azonosságokat véltem fölfedezni a magam rögtönzött értékeléseivel. A dolog sokáig lehetetlennek tűnt, hiszen a kiküldött tudósító a lelátón ül, honnan tudná, hogy én mit karattyolok a fülkében. Ezt hittem, amíg meg nem tudtam, hogy a tudósító csak a mérkőzés leírását vagy az egyéni bírálatot írja meg — az általános bírálatot néha otthon maradt kollégája a tévé képernyője előtt ülve készíti. Óhatatlanul befolyásolja tehát, amit hall, vagy egyszerűen átveszi, elhiszi, egyetért; de ez már az idézés legmagasabb foká.

Baló: Ez a gondolat biztosan találó. De hát a válasz is kézenfekvő: ma már nehéz elfogadni. A televízió ma már — egyebek mellett — például egy ötmillió példányban megjelenő napilap. És a fejlődés egyik iránya nyilvánvalóan az, hogy pusztán technikai és persze anyagi kérdés, mikor lesz a televíziónézőnek ugyanolyan videokönyvtára, mint amilyen újsággyűjteménye, „könyv-könyvtára”, kazetta- vagy lemezgyűjteménye ma van? S ha valakinek van egy videomagnója és tegyük fel, megnéz egy régi, kedvenc meccset, amit te közvetítettél — akkor ki beszél neki? Vitray Tamás vagy a Magyar Televízió?

Vitray: Magyarán szólva, hogy a mi mesterségünkben önmagunkat képviseljük-e vagy az intézményt? Fogas kérdés. Eszem szerint azt kéne mon-

danom, hogy az intézményt kell, hogy képviseljem, de ezt csak akkor merném tiszta szívvel mondani, hogyha az intézmény mindig képviselné engem. Ha a tévé mindenkor kommentátora, a személyiség az adott tárgykörben valóban „fölvállalt”, hogy úgy mondjam, „menedzselte” képviselője az intézménynek, akkor nem is kell eldönteni, az intézményt képviseli-e, amikor beszélt. Ez kölcsönhatás lenne. Bennem mindig akkor van ellenállás, amikor azt kell éreznem, hogy ez csak egy irányban működő kapcsolat. Erre nagyon jó példát tudok mondani. Fegyelmit soha nem kaptam huszonöt év alatt az MTV-ben, kétszer azonban a „széléig” eljutottam. Az egyik eset végül is fegyelmi jellegű büntetéssel ért véget, noha semmiféle határozatot nem kaptam, és írásos nyoma sem maradt. Az történt, hogy adminisztratív okokból elszúrták egy spanyolországi, nagyon fontos, azt hiszem, BEK-döntő közvetítésének a megszervezését. Addig húzták, halogatták, míg az MTV elkészett a jelentkezéssel. Lehet ennek már húsz éve is talán. Végül is hiába szeretnénk volna, lezárult a jelentkezés, riporterállás nem volt, vonal már nem volt több, nem tudtunk közvetíteni. Valamit azért közölni kellett a nézőkkel. Azt kellett volna mondani, hogy sajnáljuk, de „túl nagy összeget kértek”. A csütörtöki Telesportban nekem kellett ezt elmondanom. Azt, amiről tudtam, hogy nem igaz. Természetesen az ember ebben a mesterségben nem egyszer kényszerül arra, hogy olyasmit mondjon, amiről nem tudja pontosan, hogy úgy van-e. A sportban különösen sok ilyen eset fordult elő. Mit tehettem? El kell mondanom. A baj az volt, hogy azok, akik elkövették a hibát, tudták, hogy én nem nagyon értek ezzel egyet, s ahelyett, hogy cinkosnak megnyertek volna, üzentek, hogy írjam le, amit mondani fogok. Manapság ezt már nem veszik olyan fontosnak, hisz mindenki sugógépről mondaná a szöveget, azonban mai napig is vérig vagyok sértve, ha valaki azt követeli tőlem, hogy írjam le előre, amit mondani fogok. „Katona”

vagyok, kötelez a fegyelem, leírtam, hogy mit fogok mondani. Visszakaptam a papírt aláírva, azzal az újabb üzenettel, hogy figyelmeztetnek, szó szerint mondjam, mert otthon „ülnek és nézik”. Ekkor következett, amit már csak egy televíziós ember tud megtenni, és gondolom, hogy ehhez már gyakorlat is kell, rutin. Természetesen azt a műsort úgy vezettem, mint szoktam. Természetesen egy sor sem volt leírva. Addig a pontig, míg azt nem mondtam, hogy: és most pedig, ami ennek és ennek a mérkőzésnek a közvetítését illeti... — és feleltem az asztalról a papírt, felolvastam szóról szóra úgy, ahogy tőlem igényelték. Arról tudniillik nem szólt az utasítás, hogy nekem kívülről, fejből kell elmondanom, mert ilyesmire nem is lehet utasítani. No, ez volt az, amikor én fegyelmi büntetesként nem mehettem el a legközelebbi külföldi útra. Ez a válaszom a kérdésemre is. Ha az intézmény nem cinkos velem, nem igyekszik védeni, akkor én igyekszem önmagamot képviselni.

Baló: Ez azért érdekes számomra, mert a sajtóval, a rádióval, és főleg a televízióval kapcsolatban — sőt, sokszor szemben — én úgy érzem, gyakran egvfajta „tűzoltó” magatartás tapasztalható azoktól, akik irányítanak minket. Azt nem kéri számon, hogy például a televízió miért nem „adja el” jobban a politikát — holott ez kötelessége lenne —, de ha valamit megírnak, ha valami elhangzik, vagy megmutatják, ami nem tetszik — akkor ebből utólag gyakran szemrehányás lesz.

Vitray: Ezt Burgert Róbert a maga félelmetes eszével tökéletesen megfogalmazta egyszer: hibáért mindenkit fejbévágnak, de ezért, hogy nem csinál semmit, soha senkinek nincs baja.

Baló: Igen, ez rövidebb is, frappánsabb is. Számomra ez azt is jelenti, hogy egy beszélgetés vagy műsor készítése közben én nem tudom elvállalni és nem is vállalom azt, hogy azono-

suljak az intézménnyel. Tudom, hogy az intézmény dolgozója vagyok, tudom, hogy ez rám bizonyos kötelességeket ró. De a magam részéről ez semmiképpen nem azt jelenti, hogy minden kérdésemben, mondatomban vagy megjegyzésemben a Magyar Televíziót képviselem. Ez megint olyan téma, amiről nagyon sokáig lehetne beszélni. Hiszen felületesen hallgatva vagy olvasva úgy tűnhet, ez az ember nem akarja a televíziót képviselni. Dehogynem! Csak — egyrészt nem azonosulok vele, másrészt, ez talán szerencsésebb fogalmazás — én a magyar televíziózást próbálom képviselni, ahogyan én látom, ahogyan szerintem kell — s ez nem szükségszerűen azonos egy adott pillanat Magyar Televíziójával, vagy egy adott műsorban engem irányító vezető minden gondolatával.

Vitray: Hadd mondjak akkor erre megint egy példát, ami téged erősít. Roppant feszült helyzetben került sor 1968. szeptember elején a külpolitikai Fórum első adására. Mindenki tudja, milyen helyzetben volt akkor Csehszlovákia. A rész'v evők a maguk nevében, a maguk hiteléért, a maguk felelősségére készültek föl a várható kérdésekre Csehszlovákiát illetően is. A műsorvezetőt nem lehetett nagyon felkészíteni, hiszen ő elvileg összesen arra szorítkozhatik, hogy amit a kezébe kap, továbbítja. Vagy ő olvassa föl! Én, noha ezt nekem senki nem mondta, tudtam, hogy a kérdések zömét föl akarom olvasni. Nem odaadni, hanem felolvasni! Ez látszólag formai, gyakorlatilag azonban súlyosan tartalmi kérdés, és döntő fontosságú a műsor hitele, ennek megfelelően a televízió hitele és az ügy hitele szempontjából. *De ez senkinek nem jutott eszébe!* Az, hogy nekem kell felolvasnom, hogy ne tűnjék úgy, mintha valaki átfogalmazta volna, hogy lássák azt is, aki a telexgépről hozza és így tovább. A televízió akkori két vezetője (két kiváló ember, nyugodt lélekkel állíthatom, függetlenül attól, hogy mennyire értettek a televíziózáshoz, vagy mennyire kellett nekik akkor érteniük)

két oldalról karon fogott, fel-alá sétált velem a folyosón, és mint egy bőrlesekben, két oldalról egészen különböző dolgokat suttogtak a fülembbe. Mire vigyázzak, hogy mondjam, mit csináljak, ha erről van szó, hogy kéne ezt, mint kéne azt... Természetesen egy szót nem értettem az egészből, hiszen magam is izgalomban voltam. Lehet, nem mindenki van így, én olyan vagyok, mint a huszárló, ha a trombitát fújják, teljesen mindegy, mire fújják, izgatott vagyok — gyerünk már! Na és akkor bementünk a stúdióba, elkezdődött az adás. Ott és akkor csak saját magamat képviseltem. Hiába akartam volna a Magyar Televíziót képviselni, hiába kellett volna mindenre emlékezni, amit a fülembbe sügtak: azt a pszichikai közeget, amiben ezt csinálnom kellett, ők nem ismerték.

Baló: Ugyanennek a kérdésnek egy másik oldala: képviseljük-e a nézőt? Kell-e képviselnünk? Melyik nézőt kell képviselnünk? Egyértelműen ezt nem tudom eldönteni. Röviden azt mondanám rá: van, amikor igen, van, amikor nem. Lehet úgy is kérdezni: azokat a kérdéseket kell-e megkérdezni, amelyeket a néző vagy a hallgató megkérdezne a helyünkben, amelyek a legtöbb embert érdeklik? Erre talán azt mondanám, módjával, mert talán elképzelhető, hogy eszembe jut valami, amire kíváncsi vagyok, amire a nézők többsége önkéntelenül is azt mondja magában: „ezt minek megkérdezni” — de a válaszból kiderülhet, hogy érdemes volt. De sokszor vagyok olyan helyzetben is, amikor tudom, hogy ami a nézőt vagy a hallgatót talán legjobban érdekli, azt nem fogom megkérdezni.

Vitray: Miért?

Baló: A legkézenfekvőbb példa a pénz. Itt ülök veled szemben, és biztosan nagyon sok embert érdekelne, hogy mennyit keresel. Nem? És sokszor beszélgetek neves emberekkel, művészekkel, tudósokkal, vezetőkkel, politiku-

sokkal és a beszélgetések közben nekem is sokszor eszembe jut, ugyan mennyit kereshet? Mégsem kérdezem meg, mert úgy gondolom, ez az illető magánügye.

Vitray: Azt gondolom, hogy van egyfajta etikai kötelezettségünk is. Tudniillik nem úgy *nem megkérdezni*, hogy nem megkérdezni, hanem úgy, hogy ezt még szóvá is teszem. Tehát azt mondom: Akármennyire is kíváncsi volnék rá, mennyi a jövedelme, úgy gondolom, ez senkire sem tartozik... Nem tudom, hogy fontos-e magyaráznom, de sok mindenre vonatkozik a mesterségünkben, hogy a ki nem mondott dolog mindig a riporter hitelét rontja. Ez bennem a sportnál kezdődött. A rádióban hallottam azt az alapelvet, hogy bakit nem szabad javítani, mert azzal felhívjuk rá a figyelmet. Ezt nagyon tekintélyes és jó rádiós kollégák kötötték nem egyszer az orronra. Aztán viszont hallottam kollégáim sportközvetítéseit, és rájöttem, hogy ez igaz lehet a rádióban, mert hiszen mondjuk, a rádióban, teszem azt egy labdarúgó-mérkőzés közvetítésében azt mondom, hogy szöglet-rúgás következik és bedobás lesz, nem fontos, hogy javítom-e vagy sem, hiszen a játék tovább folytatódik, és senki nem kéri rajtam számon, hisz nem látják. Azonban abban a pillanatban, amikor van kép, ennek már következményei vannak. Szöglet-rúgást mondok, és bedobás lesz. Nem korrigálok, mert ugye azzal „felhívjuk a figyelmet a bakira”. Első következmény: hülye vagyok, és nem tudom a szabályokat, hisz láthatnám, hogy ez csak bedobás, és nem szöglet. Második következmény, hogy nemcsak hülye vagyok, hanem aljas is, mert hülyének nézem a nézőmet.

Baló: Harmadik következmény: ez az ember máskor is hazudik. Számomra a tévedés lehető leggyorsabb nyílt vállalása azért is alapvető hitelességi tényező, mert nem szabad azt a látszatot keltelnünk, hogy mi mindig mindent tudunk. Pedig gyakran így teszünk. Szerintem ez az egész magyar tájékoztatás egyik legjelentősebb hiányossága.

Hogy mi állandóan tömondatokban vagy bővített mondatokban, de reneteg pontot, határozott nagy pontokat használva beszélünk (és írunk). Mi mindig tudjuk és megmondjuk az igazságot. Sőt: mi hibátlanul kiválogatjuk az igazságot. A tévéhíradó tudja az igazságot egy harmincezer embert foglalkoztató vállalatról — kettő percben; a magazinműsorok ugyanezt csinálják — esetleg hosszabban, de ennek megfelelően bonyolultabb kérdésekben „hírdetünk eredményt”. Holott olyan korban élünk, amelyben a dolgok egyre bonyolultabbak és összetettebbek, egyre több a kérdőjel, egyre több az ellentmondás. A fehér nem hófehér, a fekete nem ébenfekete. Számtalanszor előfordul, hogy műsorainkban olyan embereket kérdezzünk vagy szerepeltetünk, akik egész életüket egy adott kérdés vizsgálatával töltötték, és nem tudják megmondani AZ igazságot, miközben mi állandóan tudjuk. Mi a vágóasztalon vagy a montírozóban szépen pallérozuk-csiszolgatjuk a mondatainkat, sokszor laboratóriumi tisztaságú, hibátlan dolgozatokat készitünk. És — a pont helyett — nagyon-nagyon kevés a töprengés, a meditálás, az igazi vita, a három pont, a kérdőjel. Ez, úgy érzem, ellentmond a kor szellemének. Éppen-csak hozzátesszem, hogy a moszkvai olimpiai közvetítéssorozat alatt én is számtalan butaságot mondtam, ami a következő pillanatban — félórán belül valahogyan kiderült, rosszul mondtam egy nevet, egy számot, egy tényt — általában igyekeztem visszatérni rá és elnézést kérni. Mindig arra gondoltam: amikor nem kérek elnézést, talán tudják, hogy hihetnek nekem. Persze ez is nagyon összetett és érzékeny dolog. Mert a tévéhíradónak feladata és kötelessége, hogy két percben is képes legyen beszámolni egy harmincezer vállalatról; mert gyakran vitatkozunk (leendő) beszélgetőpartnereinkkel, hogy öt, tíz, húsz perc elég egy témára, amire szerinte órák kellenének; mert a televíziózás alapvető kényszere a tömörítés és ennek megfelelően a sokszor téves egyszerűsítés; és mert azt hiszem, nagyon vigyázni kell rá, hogy a vállalandó

tévedések ne felkészületlenséget takarjanak.

Vitray: Pontosan így van. De vannak olyanfajta csalafintaságok is — amelyeket elég szabadon tettem közzé kollégáim körében —, hogy tudniillik (a kifejezés csúnya, de plasztikus) a hibának ilyenkor „alá kell menni”, vagyis olyan mértékben kell korrigálni és — ha fontos a hitelem és a rokonszenv megőrzése — olyan mértékben kell sajnálkozni felette, hogy utána helyetted mondják a nézők: „nahát, azért nem olyan nagy dolog az, jól van, hát előfordul bárkivel”. Különös dolog ez, de itt van az egyik legfontosabb szerepe a képen szereplő embernek, hogy szemléletmódjával egész különlegesen tud befolyásolni és normákat sugallni — egy szersmind, ha hatékonyan teszi —, elfogadhatóvá tenni. Sokan évődtek velem — csodálkoznak, ha te soha nem tetted volna meg a korábbi években —, hogy milyen gyakran kezdem úgy a mondandómat: hát én ehhez nem nagyon értek, nem tudom... Egy idő után ez manírossá is válhat, lehet, hogy nálam be is következett akkortájt, de valahogy ösztönösen éreztem, hogy sokkal inkább rá tudom venni a hallgatóságomat, hogy velem értsen egyet, hogy arra hajoljon, amit én mondok. Megint sportközvetítés a példa. Lexikonja, tárháza ez a televíziós etikai normáknak, amelyből mindenre lehet választ találni. Ha észrevettem egy taktikai húzást, egy hibát, különösen focinál, biztos voltam benne, hogy csak úgy lehet sugallnom, ha „bizonytalanságból indítom”. Sőt, attól sem rettentem vissza, hogy azt mondjam: „önök már biztosan rég észrevették, nekem csak most tűnik fel”. Mert így nagyobb volt a valószínűsége, hogy megnyerjem a nézőket magamnak.

Baló: Az évődésre vonatkozó szelíd célzást értem, de — ebben az esetben erről nincs szó. Azért nincs, mert magam is nagyon gyakran kerülök olyan helyzetbe, hogy legszívesebben úgy kezdeném, vagy gyakran így is kezdem: „ehhez nem nagyon értek...” Egyszer

volt egy külpolitikai Fórum, és Réti Ervin az egyik kérdésre így válaszolt: „nem tudom”. Őszintén és valóban hálásan megköszöntem neki a műsorban, hogy végre egyszer elhangzik ez is. Mert mindig úgy gondoltam, ahhoz, hogy valamennyit hitelesen tudjunk, hozzá tartozik az is, hogy legyenek dolgok, amiket — nyíltan és őszintén vállalva — nem tudunk.

Külön téma lehetne, hogy gondolkunk-e a nézőre műsor előtt, alatt vagy utána. De annyit azért el kell itt is mondanom, hogy mindig úgy éreztem, a néző — az elvont, általános néző — gyanakvó és kételkedő ember, és különösen az egy sokszor kioktató, tekintélyelvű, mindentudó televízió esetében. A nézői gyanakvás mellett is nagyon sok minden dolgozik még a riportter ellen. Először is ellened dolgozik minden, amit a néző a mindennapokban tapasztal, de amiről a televízió nem beszél.

Vitray: Ellened dolgozik továbbá mindaz, amit a néző a korábbi években átért, tapasztalt.

Baló: Ellened dolgozik mindaz, amit például a külföldi rádióban meghallgat és nálunk esetleg sokkal később vagy egyáltalán nem hangzik el, illetve másképp hangzik el. Ez persze nem jelenti azt, hogy nekik van igazuk — de annyit, érzésem szerint, mindenképpen jelent, hogy késésiünk vagy lassúságunk hitelességi hátrány számunkra.

Vitray: Ellened dolgozik sok-sok rossz benyomás, amit a néző a televíziót nézve, a képernyőn szereplő televíziósokkal kapcsolatban érez.

Baló: Ellened dolgozik nemcsak a hivatásos televíziósokról gyűjtött sok rossz tapasztalat, hanem a televízióban megszólaltatott emberek jó részéről formálódó nézői vélemény.

Vitray: Ellened dolgozik a sugógép.

Baló: . . . Igen, én használok, te nem. De ez másik vita. Hadd folytassam: Ellened dolgozik a tömörítés szükségessége.

Vitray: Hetekig lehetne sorolni, mi minden dolgozik ellened. Mint ahogyan talán hetekig lehetne azt is sorolni, mi minden nem került itt most (még) szóba az úgynevezett személyiségekkel kapcsolatban. Ne hagyjuk abba, de fügesszük most fel. Azt hiszem, eleget mondtunk már mind a ketten ahhoz, hogy elhiggyük — amit eddig is hitünk, de most hangosan is megfogalmaztuk —, hogy csacska az a televíziós, aki úgy ül le vagy úgy áll oda bármit is közölni, hogy őt valamiféle várakozás vagy kellemes bizalom várja. Ha így gondolja, súlyosan téved és bukik még akkor is, ha nálunk látványosan bukni nem lehet. Magyarán szólva: minden nap, minden megjelenéssel, minden egyes meccset külön kell megnyerni . . .

Pelle János

Riport, szociográfia – társadalmi valóság

Ha nem állíthatjuk is, hogy a gondok, a konfliktusok feltárása automatikusan közelebb hozza a megoldást, az mindenképpen tény, hogy a bajok elhallgatása egyértelműen ártalmas. Mert beláthatatlan időre elveszi az orvoslásnak még a reményét is.

Feltűnő fejlődésen mentek keresztül az utóbbi évtizedben az ún. „valóságtükröző” műfajok. A körükbe sorolható írások viszonylag kis számúak, mégis fontos szerepet töltenek be a mai magyar tömegtájékoztatásban ugyanúgy, mint az irodalmi életben. A jelentősebb szociográfusok pályájának, nagyobb lélegzetű műveinek elemzése a kritikusok dolga. Itt elégedjünk meg a „valóságfeltárás” és a tömegtájékoztatás néhány összefüggésének vizsgálatával.

Már a címben szó esett a „társadalmi valóságról”, melyet az írók tükrözni hivatottak. Nos, a kezdet kezdetén nem árt leszögezni, hogy többszörösen absztrahált, meglehetősen nehezen definiálható fogalommal van dolgunk. A társadalom élő, szüntelenül változó organizmus, mely végtelenül sok szempontból vizsgálható. Ennek következtében a tudományos objektivitásra törekvő szociológiai felmérések is nemegyszer ellentétes megállapításokra jutnak, illetve késve regisztrálják a jelenségeket. S ha figyelembe vesszük, hogy az egyes társadalmi rétegek véleményének, tudatának átalakulását a társadalmi és gazdasági helyzet, tehát a lét viszonyainak viszonylag tartós változása előzi meg, amit a szociológia, illetve a statisztika, mindenképp csak utólag, esetleg éppen a véleményekből visszakövetkeztetve regisztrálhat, nyilvánvalóvá válik, milyen problematikus számonkérni akár a tudománytól, akár a tömegtájékoztatástól a mindenkori „társadalmi valóságot”.

A társadalomról sokféle műfajban lehet írni. A legszubjektívebbnek tűnő irodalmi műfaj, a lírai vers is állást foglalhat bizonyos társadalmi kérdésekben; a legnagyobb magyar költők verseiben megtalálható társadalmi diagnózisok nemegyszer pontosabbak voltak a társadalmi kérdésekkel hivatászerűen foglalkozók, elsősorban a politikusok ítéleteinél. (Bár arról sem szabad elfeledkezni, hogy pl. Ady verseiből az utókor éppen azt emelte ki, ami a későbbi fejleményeket igazolta.) Az utóbbi időben a költészet szerepe, jelentősége mintha csökkent volna a magyar irodalomban. Eltűntek, illetve korszerűtlenné váltak a vatesz-poéták. Versek helyett inkább a „valóságfeltáró” anyagokat keresi az olvasó még az irodalmi folyóiratokban is, és ma már jószerivel egyetlen író sem meri azt állítani, hogy könyvének szereplői „kizárólag a képzelet szülöttei”. A nyolcvanas években a közvélemény fokozott érdeklődéssel figyeli, milyen kép bontakozik ki a mai magyar társadalomról, közelmúltunkról, fejlődési perspektívánkról. E kép mozaikkockáit alkotják az ún. „valóságfeltáró” írások, melyeket műfajuk szerint meglehetősen nehéz elhatárolni.

A teljesség igénye nélkül a következő „valóságfeltáró” műfajokat különböztetjük meg: a szociográfiát, a riportot, az interjút és a dokumentum-összeállítást. E felsorolásból kimaradtak a szorosán vett irodalmi műfajok, elsősorban a regény, mely természeténél fogva

tartalmazhatja, s igen gyakran tartalmazza is a szociográfia és dokumentum számos elemét (erre az egyre kedveltebb regénytípusra külön műfaji meghatározás is született, a „non-fiction”). Nem említettük továbbá külön műfajként a társadalomtudományi publikációkat, a kutatások eredményeit közlétező szociológiai szakcikkeket, közleményeket sem. Végül megjegyezzük, hogy a tömegtájékoztatóban megjelenő valamennyi anyag, műfaji besorolásra való tekintet nélkül, igen lényeges információt hordozhat a társadalmi valóságról: egy vezércikk célzása, egy protokollista, egy napi hírhez fűzött kommentár vagy egy rendőrségi közlemény olykor lényegbe vágó információt közölhet az olvasóval pl. a hatalmi viszonyok módosulásáról.

Meg kell különböztetni azokat a fórumokat is, amelyekben az említett típusú „valóságfeltáró” anyagok megjelennek.

A tömegtájékoztató egyes fórumainak „toleranciaküszöbe” és az olvasók száma között nem áll fönn egyenes arányosság. Például az egyes üzemi és megyei lapok és az országos sajtó összevetésekor nem állíthatjuk, hogy minél kritikusabb egy anyag, annál kevesebb olvasóhoz jut el. Az országos lapokban ugyanis viszonylag jóval több „kényes” kérdést boncolgató, valóságfeltáró riport jelenik meg, mint a megyei és üzemi lapokban. E jelenség oka abban keresendő, hogy a megyei, illetve üzemi lapok szerkesztése alá van rendelve a partikuláris érdekeknek, s az esetek túlnyomó többségében a „münder becsülete” fontosabb a valóság problematikus jelenségeinek feltárásánál. Előfordul, hogy megyei vagy vállalati szinten nem vesznek tudomást az országos orgánumok bírálatairól, illetve megkérdőjelezzik a napi- és hetilapok, a rádió és a televízió véleményének objektivitását.

A Budapestben megjelenő, s a helyi szervezeti — így az üzemi párt- és szakszervezeti bizottságoktól is — független orgánumok esetében viszont igaz, hogy minél kritikusabban tárgyalja

egy-egy orgánum a társadalmi jelenségeket, annál kevesebben olvassák. A kisebb példányszámú irodalmi lapok és egyes folyóiratok az országos napilapoknál „merészebben” tárják fel a valóságot; végezetül a társadalmi valóság kérdéseire a legkritikusabban a viszonylag szűk körben olvasott társadalomtudományi folyóiratok reagálnak.

Kritikus műfaj

Mint az eddigiekből is kitűnt, a kritikai szemléletet elválaszthatatlannak tartom a valóságfeltárástól, az új jelenségek bemutatásától. Valóban ennyire szorosan összefügg a valóságfeltárás és a bírálat? A kérdésre két, egymáshoz formailag közel álló újságírói műfaj, a riport és a tudósítás összevetésével felelhetünk. Látszólag sok közöttük a hasonlóság. Mindkét műfaj művelőjének felelnie kell a klasszikus újságírói kérdésekre: ki? hol? mikor? Csakhogy: míg a kül- és belföldi tudósító a más forrásból — pl. a hírekből — ismert eseményt kommentálja, addig a klasszikus értelemben vett riporter, a szociográfus új tényeket tár fel, s helyez új összefüggésbe. Egy új iskola felavatásáról, egy államfő megérkezéséről stb. elméletileg nem is lehet riportot írni, mert ezekben az esetekben — feltéve, hogy a felavatások nem derültek ki máris az épület hibái, s az államfő gépe is rendben leszállt a repülőtéren — nincs helye a személyes állásfoglalásnak. A jó riportokban, szociográfiákban megjelenő kritikai hangvétel viszont szervesen összefügg a kritikai állásfoglalással.

A szociográfia már terjedelmi okok miatt is kritikusabb műfaj a riportnál. Ha a jó riporter egyének társadalmi jellegű konfliktusait elemzi, akkor a szociográfus egész rétegeket, s az egyes portrékon keresztül a társadalmi mechanizmus rejtett működését, funkciózavarait tárja fel. Szociológiai nyelven szólva a riport és a szociográfia célja az egyes társadalmi folyamatoknak, így többek között a mobilitásnak, a hatalmi struktúrák átalakulásának, az érdekviszonyok módosulásának bemu-

tatása, különös tekintettel a diszfunkcionális változásokra.

Természetesen igen nehéz válaszolni arra a kérdésre, hogy hol húzódnak a riport és a szociográfia, tágabb értelemben a társadalmi tényfeltárás kritikájának határai. A hírlát „jogosságot” vagy „jogtalanságot” a hírlát ténytől függetlenül igen nehéz eldönteni. A szerzőtől és a szerkesztőtől a tétel jogszabályok tiszteletben tartásán túl csak azt lehet elvárni, hogy a társadalmi tényeket ne prekoncepciók alapján, s ne az összefüggésekből kiragadvizsgálják. Az irodalmi művek, így a riportok és szociográfiák merésznek tűnő társadalombírlátát a kritikusok hajlamosak a költői fordulattal mentegetni: „Érted haragszom, nem ellened”. Nézetem szerint e közhellyé vált idézet a lehető legkevesebbá támpontot nyújtja a közéleti kérdésekben állást foglaló írók megítéléséhez: hiszen ha a szerzők valóságos társadalmi tényeket tárnak fel, legfőképpen a következtetéseikkel lehet és érdemes nyílt vitába szállni, a tények önmagukért beszélnek. Végső soron ugyanis a társadalmi nyilvánosságra tartozik annak a megítélése, hogy a jogi követelményeknek eleget tévő kritika objektívna vagy szubjektívna tekinthető-e. Az elmúlt közel másfél évtized riport- és szociográfiatermését áttekintve az a benyomásom, hogy a szerzők által felvetett társadalmi problémák a valóságban is léteznek, s nyilvánosságra hozataluk és tudatosításuk semmiképp sem sem hátráltatta, inkább közelebb hozta a megoldásukat.

Írószemmel, 1970—1983

Áttekintésem alapja az *Írószemmel* című riportantológia, mely a Kossuth Könyvkiadó gondozásában évente, a könyvhéten jelenik meg. Az eddig napvilágot látott tizenhárom kötet többé-kevésbé reprezentálja az újabb keletű magyar riport- és szociográfia-irodalmat, legalábbis a szerkesztők igyekeztek csokorba kötni az előző évben megjelent legszínvonalasabb írásokat, a

„valóságirodalom” legjelesebb darabjait. Mint minden válogatás, természetesen ez is szubjektív, továbbá — műfajából adódóan — egy alapvető paradoxonra épül. Amikor ugyanis a válogató kiemeli azt a két tucat riportot, illetve szociográfiát, melyet az előző év terméséből emlékezetesnek tart, maga is rangsorol, „megörökíti” ezeket az írásokat. Ezúttal azonban tekintsiünk el a minden válogatásra leselkedő „22-es csapdájától”, s fogadjuk el reprezentatív jellegűnek a megjelent köteteket. Összesen 339 hosszabb-rövidebb riport, illetve szociográfia részlete jelent meg a 13 kötetben, részben állandó, részben változó szerzők tollából.

Vizsgáljuk meg közelebbről, milyen kép rajzolódik ki ezekből az írásokból a mai magyar társadalomról, melyek azok a kérdések, melyek a legjobban foglalkoztatták a riportereket és hőseiket. Első pillantásra megállapítható, hogy az írók többségben kétkezi embereket, fizikai dolgozókat örökítettek meg. Az utóbbi évek riportjainak, szociográfiáinak tipikus hőse az a fizikai dolgozó, akit bár lakóhelye a faluhoz köt, hosszabb ideje bejáróként, illetve ingázóként dolgozik az iparban vagy a szolgáltatásban. Ugyanakkor nem hanyagolja el a háztáji gazdaságát sem, s legalább egy családtagján keresztül közvetlenül érdekelt a nagyüzemi mezőgazdaságban is. Az Írószemmel riportjai is tanúsítják, hogy az utóbbi időben eltűnőben van a különbség a munkásság és a parasztság között: a fizikai dolgozók körében a termelőeszközökhöz fűződő viszony nál sokkal lényegesebb differenciáló tényező a jövedelmi és vagyoni különbség, a második gazdaságba való intenzív bekapcsolódás lehetősége, a konvertálható szakértelem stb. Az antológiákban gyakran szereplő szerzők, Szekulity Péter, Kunszabó Ferenc, Sz. Lukács Imre és mások erről a paraszti gyökerű, de rohamosan változó munkás- és parasztrétegről rajzolnak képet — a hagyományos szegényiparászti élet normáival mérve a változásokat. A szerzők regisztrálják a magyar falu anyagi gyarapodását, s néhol azt is megállá-

pítják, hogy közben veszendőbe mennek bizonyos erkölcsi értékek, végérvényesen felbomlanak a hagyományos paraszti közösségek. Ez a riporteri, szociográfusi alapállás nem mondható újszerűnek, nemegyszer a falukutatók évtizedes megállapításait visszhangozza. A mai falu életét bemutató szociográfusok ugyanakkor arról is beszámolnak, hogy az anyagi javak felhalmozása, az évszázadok szűkösségét pótolni kívánó gyarapodás milyen halatlan terhet ró a kétlaki életet élő fizikai dolgozók tömegeire. A sokszobás, fürdőszobás házat, a korszerű háztájihoz szükséges termelőeszközöket, a gépkocsit stb. csak kitartó, napi tizenhárom, tizennégy órás munkával lehet előteremteni. A megfeszített munka hatása megnyilvánul a „felhalmozó” nemzedék halálozási statisztikáiban is. Mégis, a magyar történelemben páratlan mobilitási perspektíva nyílt a szegényparaszti családokból származó tömegek, legalábbis az ügyesebbek, a boldogulni képesek előtt, s e nagy létszámú réteg anyagi felemelkedése szocialista rendszerünk legnagyobb eredményei közé tartozik.

Az antológiákban viszonylag kevésbé szerepelnek a nagyüzemi munkások. Az új típusú vállalkozások, a néhány embert foglalkoztató műhelyek kapcsán esik szó arról, hogy a legtehetségesebb, legkezdeményezőbb munkások egy része otthagyjá a differenciált teljesítményt differenciálatlanul bérező nagyvállalatokat. A riporterek, szociográfusok ezen a „kerülőúton” közelítik meg a mai magyar munkásosztály szerkezetének vitatott kérdését, s mutatják be, hogy a munkásságon belül a különböző csoportok és rétegek eltérő érdekeket igyekeznek érvényesíteni. A legöntudatosabb, legszakképzettebb, a második gazdaságba is bekapcsolódó munkásréteg célja, hogy munkaerejét a lehető legkedvezőbb feltételekkel értékesítse, s nem riad vissza attól, hogy akár egyedül, akár brigádtársaival együtt sorozatosan is munkahelyet változtasson a magasabb jövedelem kedvéért. Ilyen körülmények között előregszik, megfogyatkozik a régi, nagy-

múltú gyárak törzsgárdája, s az idősebb munkások sokszor értetlenül szemlélik a fiatalabbak látszólagos politikai közömbösségét és anyagiasságát. A mai magyar munkásosztály életét az Írószemmel hasábjain bemutató szerzők közül László Bencsik Sándor, Csalog Zsolt, valamint Szabó Livia és Diósi Ágnes írásai érdemelnek említést.

A társadalmi struktúrákban a szociológusok által a felső réteghez sorolt, iskolázottsági, gazdasági és más mutatók szerint vezető helyen álló vezetők és értelmiségiek jelentőségüknél jóval kisebb mértékben képviseltetik magukat a riportantológiákban. Ennek az az egyik oka, hogy az értelmiségiek problémáiban nagy szerepet játszanak a szakmai szempontok és a személyi kapcsolatok, s ezen a területen a legtöbb a „kényes” téma. A szinte minden antológiában szereplő Bajor Nagy Ernőhöz hasonló virtuóz riporternak kell lennie annak, aki úgy képes írni a mai magyar értelmiség különböző csoportjairól, hogy az ne ütközzön az érintettek ellenállásába. Persze, ezek a riporteri „áthidaló megoldások” esetben hiányérzetet keltenek az olvasóban: szívesen megtudná, hogy létezik-e, s ha igen, hol található G. város és Z. megye, s kicsoda valójában dr. Q. főorvos és V. miniszteriumi osztályvezető. Az értelmiség így inkább olvasója, mint szereplője a riportnak. Ez abból is kitűnik, hogy fokozott érzékenységgel reagál minden őt érintő, látszólag nem is lényegbevágó problémára. Nem véletlen, hogy az eltelt tizenhárom év alatt az antológiákba felvett riportok közül talán a legnagyobb visszhangot Tamás Ervin Kandida-túra című riportja váltotta ki, mely a tudományos fokozatok elértéktelenedését mutatta be.

Az értelmiségi témakörben a leggyakrabban a lírai monológnak, prédikációnak, novellának álcázott riportok, itt mosódnak össze leginkább a műfaji határok, születnek olyan írások, melyben kibogozhatatlanul összekeverednek a fiktiiv és a valóságos elemek. Megjegyezzük, hogy a vezetők és értelmiségiek jellemző műfaja nem a riport, ha-

nem az interjú. Ezek az interjúk azonban gyakran nem egyebek kérdés-felelet sémára hangszerelt, közhelyekben daskáló vezércikkéknél, s ezeket az anyagokat feltétlenül külön kell választani a riportoktól és szociográfiáktól.

Hátrányos helyzet és deviancia

A riporterek és a szociográfusok a szociológusokhoz hasonlóan nemcsak a társadalmi szerkezet fő erővonai mentén térképezik fel a társadalmat, hanem korosztályi és magatartási jegyek, valamint sajátos szociális helyzet alapján is elkülönítenek egyes csoportokat.

Az utóbbi évek szociográfiai és riportírodalmában különleges helyet foglalnak el az ifjúság problémái. A beilleszkedés nehézségei minden társadalomban gondot jelentenek, s a fiatalok széles tömegei keleten és nyugaton egyaránt a társadalmilag elfogadottól eltérő, tehát többé-kevésbé deviáns módon reagálnak az elébük tornyosuló nehézségekre. Az idő múlásával azután egyes deviánsnak ítélt viselkedési formák társadalmilag elfogadottá válnak, megszűnnek deviánsnak lenni. Ez a folyamat játszódott és játszódik le folyamatosan ma is a fiatalok viszonylag új keletű zenei kultúrájával és a hozzá kapcsolódó némely viselkedési formával. Ugyanakkor a mindenkori fiatalság igénye a kötetlenségre és a sokféleségre való törekvés, ami sok esetben szembefordulást jelent egyrészt a családban, másrészt a központilag szervezett ifjúsági mozgalomban tapasztalható merev formákkal és kötöttségekkel. De a szembefordulás, az elhatárolódás a fiatalok részéről nem jelent egyúttal pozitív programot is: legnagyobb részük legfőljebb a beat- és rockzene formanyelvén képes megfogalmazni az ideáljait.

A látszólag egységes ifjúsági ellenkultúra képviselői, a különféle zenekarok rajongói közé éles választóvonalat húznak a szociális, gazdasági és iskolázottsági különbségek. Jókor a társadalmi választja el a vezetőket és értelmiségieket jó körülmények között élő

gyerekeket a csonka családból származóktól, a szűkösen élő munkásgyerekektől, nem is beszélve a halmozottan hátrányos helyzetben lévő volt állami gondozottaktól.

A fiatalok és a hátrányos helyzetűek problémáival az Írószemmel antológiákban foglalkozó riporterek, szociográfusok közül Siklós László, Berkovits György, Sulyok Katalin, Kőbányai János és mások érdemelnek említést. Írásaikból kiderül, amit különben a szociológiai vizsgálatok is tanúsítanak, hogy az ifjúság és a deviancia összefüggése nem véletlen, s az ezekkel a kérdésekkel való foglalkozás nem holmi „tendenciózus témaválasztás” következménye. A szociográfus, a riporter, illetve az írásaikból válogató szerkesztő feladata ugyanis nem az, hogy gondosan mérlegelt, pozitívumokat és negatívumokat egyaránt bemutató, általános körképet adjon a mai magyar szocialista társadalomról, hanem az, hogy feltárja a konfliktusforrásokat, a feszültségeket. Az a tény, hogy pl. az Írószemmel kötetében igen sok szó esik a problémás fiatalokról, a csövesekről, az állami gondozottakról vagy a munkásszállások lakóiról, nem jelenti azt, hogy a mai magyar fiatalok többsége csövezni kényszerül vagy a munkások többsége szállólakó, hanem azt, hogy az említett csoportok gondjait, kiszolgáltatottságát kellene a legsürgősebben orvosolni. Ezek az írások a szocializmus elveinek ellentmondó társadalmi esélyegyenlőtlenség csökkentését sürgetik, részben a már létező szociális intézmények hatékonyságának fokozása, részben pedig a hátrányos helyzetű csoportok érdekeinek képviselete révén. Hasonló intézkedésekre lenne szükség a sokgyerekesek, a cigányok és a kis nyugdíjból élő idősek támogatására is — szűrhető le a tanulság a róluk szóló írásokból.

Többek között a szociográfusoknak, riportereknek is köszönhető, hogy felismertük: egyes társadalmi csoportok helyzete az átlagos életszínvonal emelkedése ellenére is több oldalúan hátrányos maradt, s ezen az érintettek

a saját erejükből nemigen képesek változtatni. Tágabb értelemben ugyanis nemcsak a bűncselekmények elkövetői vagy a rendhagyóan viselkedők tekinthetők deviánsnak, hanem azok is, akik jóval a társadalmilag elfogadható szint alatt élnek, s anyagi, kulturális, továbbá ebből következő jogi hátrányt is szenvednek. (A hátrányos helyzetűek száma a szociológusok szerint a magyar lakosságnak mintegy tíz százalékát teszi ki.)

Ilyen értelemben szorosan összefüggnek a megalapozott családi háttérrel nélküli fiatalok gondjai és az állandó lakással nem rendelkező, illetőleg szükségükben élő házaspárok problémái. Nálunk is rosszabb helyzetben vannak az állami gondozottak és a munkásszállások lakói, akik között igen sok a cigány származású. Nem véletlen, hogy szinte valamennyi Írószemmel antológiában szerepel egy vagy több írás a munkásszállókról: itt gyűlnek ugyanis össze a kiemelkedés reménye nélkül a társadalom elesettjei, akiknek a társadalom csak a munkaerejére tart igényt, s akiknek magánélete is a munkahely — illetve az azt képviselő szállógondnok — felügyelete alatt zajlik. A riportok és szociográfiák szerzői azt vallják: nem törvénytörő, hogy a hátrányos helyzet nemzedékeken keresztül öröklődjék, az állami gondozásba vételtől a kisegítő iskolán át a szociális otthonig és az elfekvőig. Meggyőződésük, hogy a rendelkezésre álló, bőségesnek nem nevezhető erőforrások birtokában is többet lehetne tenni a rászorulókért, ha sikerülne ennek politikai feltételét, a funkcionáló szocialista demokráciát megteremteni.

Az orvoslás reménye

Az Írószemmel című riportantológia tizenhárom éves fennállása alatt jelentős változásokon ment keresztül. Az első kötetben, mely felszabadulásunk huszonötödik évfordulójára jelent meg, számos jelentékeny író, s viszonylag kevés aktuális kérdéseket elemző riport szerepelt. (Az induló

gárda neves szépírói közül egyedül Moldova György maradt hűséges a szociográfiához.) Az első írások műfaja is meglehetősen vegyes volt: riport, publicisztika, visszaemlékezés egyaránt szerepelt a kötetben. Később egyre inkább igazi riportantológiává vált a válogatás, mely a legsúlyosabb társadalmi problémák körüljárását, több oldalú megvilágítását tűzte maga elé. A tizenhárom kötet így bizonyos értelemben az elmúlt évek mindennapjainak krónikájává vált: az írások az 1970-es tiszai árvízről kezdve a tsz melléküzemágak ellen kibontakozó kampányon keresztül a vállalkozó egyének és kisközösségek bemutatásáig azokat a kérdéseket tükrözik, melyek a politikusokat és a közvéleményt foglalkoztatták. Az utóbbi egy-két évben mintha némileg enyhült volna az írások kritikai hangvétele, s a riportok és szociográfiák között felbukkantak interjúk, sőt még egy rádiószatíra szövege is.

Néhány szó a megjelent anyagok első közzétételéről. Az írások több mint fele az Élet és Irodalom hátsó oldalán jelent meg, ami jól illusztrálja az ÉS véleményalkotó szerepét és azt, hogy legtöbbször a népszerű irodalmi hetilapra hárul az „odamondogató” felelőssége. Az utóbbi években otthonra leltek a jó riportok az Új Tükör hasábjain is; közülük is szép számmal válogattak a szerkesztők. A Budapesten megjelenő irodalmi folyóiratok közül szinte kizárólag a Mozgó Világ közöl szociográfiákat, viszont a TIT folyóiratából, a Valóságból nagy visszhangot kiváltó írásokat vett át az antológia (pl. Brády Zoltán: A Nodeczky ügy című írását.) Érdekes, hogy a nagy múltú, vidéki irodalmi folyóiratok a Kortárshoz és az Új Íráshoz hasonlóan nem közölnek valóságfeltáró írásokat, viszont a Forrás, a Napjaink és a Palócföld évfolyamából számos anyagot vettek át az Írószemmel szerkesztői.

Megjegyzendő, hogy az „irodalmi riport” műfajának születése arra az okra vezethető vissza, hogy a „közönséges” riport, a „hagyományos” új-

ságírás presztízse nem túlságosan magas a mai magyar kulturális életben. Az országos napilapok riportnak tekinthető anyagaiból azért került be olyan kevés az antológiákba, mert ezek többsége órák alatt összevágott, felületes impressziók alapján papírra vetett írás, mely nem jut el a valóban égető társadalmi problémáknak még a felvillantásáig sem.

Az utóbbi tizenhárom év riportjainak és szociográfiáinak összesített mérlegét csak nehezen lehet megvonni. Szép számmal születtek vitatható, gyenge, írások, mint ahogy figyelemre méltó alkotások is. Annyi azonban megállapítható, hogy ezek a valóság-

feltáró írások árnyaltabbá tették olvasóközönségük valóságról alkotott képét, s felhívták a figyelmet néhány olyan társadalmi problémára, melynek enyhítését nemigen lehet tovább halogatni. Ha nem állíthatjuk is, hogy a gondok, a konfliktusok feltárása automatikusan közelebb hozza a megoldást, az mindenképpen tény, hogy a bajok elhallgatása egyértelműen ártalmas, mert beláthatatlan időre elveszi az orvoslásnak még a reményét is. A racionalis kritika iránti tolerancia a szocialista demokrácia legfontosabb ismérveinek egyike — ez az elmúlt évek valóságfeltáró irodalmának az egyik, s nem is mellékes tanulsága.

ABSTRACT: Even if we cannot say that the revelation of troubles, conflicts automatically draws the solution nearer, it is evident that keeping back troubles is harmful. For it kills even the hope of remedy for an unpredictable time.

Szabó Ildikó—Csepeli György

Politikai érzelmek iskolája

A 10—14 évesek politikai világképének szerveződéséről

Szereted vagy nem szereted a Himnuszt (a pénzt, a rendőrséget, a párttitkárt, a királyt)? A szerzők a 10—14 éves gyermekek politikai kultúrájának sajátosságait vizsgálva 26 szóról kérdezték meg a gyermekek véleményét. A külföldön sikerrel alkalmazott módszer eredményei szerint a gyermekek politikai szocializációjában a televízió szerepe a legjelentősebb.

Lehet-e szociológiai vizsgálat tárgyává tenni azt, hogy a gyerekek a szakszervezetet szeretik-e jobban vagy a szocializmust, a nemzeti zászlót vagy a forradalmat — s van-e jelentősége annak, ha így vagy úgy válaszolnak? Először a francia Annick Percheron bizonyította be a hatvanas évek végén, hogy a szentségtörésnek tűnő kérdésre „igen” válasz adható¹. Az ő nevéhez fűződik az a szellemes vizsgálati módszer, aminek a lényege az, hogy a vizsgálatban résztvevő gyerekeknek a kérdezőbiztosok különböző politikai fogalmakat, szavakat olvasnak fel, a gyerekek pedig mindegyikről megmondják, hogy szeretik-e vagy nem azt, amit ezek jelölnek.

Ezt a módszert több nyugat-európai országban is alkalmazták. Sikerének titka abban rejlik, hogy úgy lehet vele vizsgálni a gyerekeknek a politikai világhoz való viszonyát, hogy közben egyaránt figyelembe lehet venni egy általános fejlődéslelektani tényt — azt, hogy ebben a korban a gyerekek a politikai jelenségek között is elsősorban érzelmi alapon tájékozódnak — és a szójegyzék szavainak a megfelelő kiválasztásával az adott társadalom konkrét viszonyait.

Amikor 1982 tavaszán a Tömegkommunikációs Kutatóközpont megbízásából ötszáz 10—14 éves budapesti gyerek között vizsgálatot végeztünk politikai kultúrájuk sajátosságairól, mi is éltünk ennek a módszernek a lehetőségeivel². 26 olyan szót válogattunk

össze a politikai valóság különböző területeiről, amelyekről joggal feltételezhettük, hogy a gyerekek már sokszor találkoztak velük. Nem hittük természetesen azt, hogy definíciószerűen is ismerik ezeket a fogalmakat. Úgy véltük azonban, hogy e fogalmak gyakori tömegkommunikációs, iskolai vagy egyéb előfordulásaiból mindegyikről szövegösszefüggéseik tartalmát hallják ki, illetve a fogalmakról bennük élő képet egy pozitív vagy egy negatív értékítélettel tudják a legkönnyebben kifejezni.

Mi ennek a módszernek a segítségével azt próbáltuk közelebből is megismerni, ami minden társadalomban a politikai szocializáció egyik alapvető kérdésének számít: azt, hogy a politikai világ jelenségei iránti érzelmek kialakulásában (amelyeknek a későbbi politikai magatartások szempontjából van jelentőségük) milyen szerepet játszanak a legfontosabb szocializáló tényezők. Hogy a gyerekek válaszait szocializációs szempontból is értelmezni tudjuk, azt is megkérdeztük tőlük, hogy hol hallanak ezekről a fogalmakról a legtöbbet: a televízióban, az iskolában, otthon vagy a barátok között, hiszen a pozitív vagy negatív értékelések mögött joggal feltételezhettük e források befolyásoló hatását. A szójegyzék abban az önkéntes kérdésívben is szerepelt, amelyet a kérdezőbiztosok az interjú megkezdése előtt adtak át kitöltésre a szülőknek. Tőlük azt akartuk meg-

tudni, hogy szerintük hol hallja gyermekük a legtöbb jót ezekről a szavakról.

A politikai fogalmak értékelése

A 26 fogalom értékelése nem okozott nehézségeket a gyerekeknek; mindössze hétről nem tudta eldönteni egy-negyedük-egyharmaduk, hogy szeret-e őket vagy sem.

Mik állnak a gyerekekhez a legközelebb és mik a legtávolabb? Az első táblázatból is kiderül, hogy a legegységelműbb érzelmeket a magyar nemzeti szimbólumok: a *Himnusz* és a *piros-fehér-zöld zászló*, valamint a *felvonulás*, a *vörös zászló* és a *társadalmi munka* váltották ki — ezeket a gyerekeknek több, mint négyötöde szereti. Ugyanakkor egyértelműen elutasítják az olyan, konfrontációra utaló szavakat, mint a *sztrájk* és a *tüntetés*.

Úgy tűnik, hogy ez utóbbi jelenség általánosan jellemzi a 10—14 évesek politikai világképét. Percheron 1969-es, franciaországi vizsgálatában ugyancsak a konfrontációkkal kapcsolatos szavakat szerették a legkevésbé a megkérdett gyerekek. Azonosságkeresésüktől, biztonság utáni vágyuktól ezek állnak a legtávolabb, bármilyen „eszmei tartalom” fejeződjön is ki bennük. Jól mutatja ezt, hogy még a kizárólag pozitív kontextusokból ismert *forradalom* is csak a 18. helyre került a rangsorban, de feltehetően a *katonaság* is azért népszerűtlen a gyerekek között, mert fogalma konfrontációs képzeteket kelt bennünk.

Elgondolkasztató ugyanakkor, hogy a gyerekek számára maga a *politika* is elsősorban félelemkeltő, konfrontációkkal teli világot jelent. Amikor azt kértük tőlük, hogy mondjanak olyan szavakat, amelyek a politika szóról jutnak az eszükbe, 39 százalékuknál az említett szavak 50—100 százaléka fenyegető dolgokra, negatív jelenségekre, konfrontációra utalt (a leggyakrabban a háború jutott eszükbe: ez a szó a gyerekek több, mint harmadának a válaszában szerepelt).

Olyan politikai jelenségeket említettek, amelyekről közvetlen környezetükből, személyes tapasztalataikból aligha szerezhettek ismereteket, s amelyekkel kapcsolatban teljes egészében ki vannak szolgáltatva a tömegkommunikációs eszközöknek, mindenekelőtt a televíziónak. (A többség egyébként magát a politikát sem szereti a táblázat szerint, ami az említett asszociációk alapján érthető is.) Itt érdemes megemlíteni, hogy a katonaság, a tüntetés és a sztrájk iránti negatív érzelmek abból a szempontból is egyöntetűek, hogy sem a gyerekek életkora, sem szülei foglalkozása nem befolyásolja őket. A nagyon pozitív és a nagyon negatív érzelmek alakulnak ki a legkorábban, és ezek a legstabilabbak.

A szavak harmadik csoportját azok alkotják, amelyeknek az értékelése elől viszonylag sokan tértek ki. Feltűnő, hogy a gyerekek (és szülei) mindennapi, tapasztalatait világához közeleső politikai jelenségek szinte kivétel nélkül ide kerültek. Sokan nem tudták megmondani, milyen érzelmek fűzik őket a *politikai intézményekhez* (országgyűlés, szakszervezet) és a *hatalmat gyakorló személyekhez* (tanácselnök, párttitkár, politikus, miniszter). A tartózkodó válaszok magas aránya valószínűleg e fogalmak értékelésének konfliktusosságával magyarázható. (Sokan kitértek az érzelmi állásfoglalás elől az *Istennel* kapcsolatban is. Ez feltehetően nem független attól, hogy a vallással kapcsolatban a gyerekek sem „pozitív”, sem „negatív” irányban nem érzékelnek igazán maguk körül orientáló forrásokat.)

Általában megfigyelhető, hogy az elvontabb ideológiai fogalmak (a *szocializmus*, a *párt* — amin a gyerekek egyértelműen a kommunista pártot értik, ahogy ez egy másik kérdésünk kapcsán kiderült —, a *munkásosztály*) jóval előrébb vannak a „szeretet-rangsorban”, mint a konkrét politikai fogalmak. Minél nagyobbak a gyerekek, annál gyakrabban mondják azt, hogy szeretik a szocializmust, a pártot és a munkásosztályt — különö-

1. tábla

A politikai fogalmak értékelése

(százalékban)

	Szereti	Nem szereti	Nem tudja eldönteni
1. Magyar himnusz	99	—	—
2. Piros-fehér-zöld zászló	98	—	2
3. Felvonulás	88	6	6
4. Vörös zászló	81	7	11
5. Társadalmi munka	81	7	12
6. Úttörőnyakkendő	76	14	10
7. Szocializmus	75	12	13
8. Pénz	70	15	15
9. Párt	66	15	19
10. Munkásosztály	65	15	20
11. Országgyűlés	60	15	25
12. Miniszter	54	22	24
13. Rendőrség	50	34	16
14. Ünnepi beszéd	45	40	15
15. Szakszervezet	45	21	34
16. Isten	42	29	29
17. Párttitkár	40	30	30
18. Forradalom	38	47	14
19. Politikus	28	44	28
20. Tanácselnök	28	40	32
21. Katonaság	26	61	13
22. Politika	23	58	19
23. Király	21	63	16
24. Kapitalizmus	11	68	22
25. Tüntetés	7	89	5
26. Sztrájk	4	91	6

sen azok, akiknek vagy az egyik, vagy mindkét szülője szellemi dolgozó. A nagyobbak tehát már sokkal erőteljesebben érzékelik e kategóriák közvetlen ideológiai tartalmát, mint a kisebbek, és ez válaszaikban is tükröződik. (Figyelemre méltó viszont, hogy a munkásszülők gyerekei szeretik a legkevésbé a szocializmust és a pártot, sőt, a 10–12 éves munkás-gyermek a munkásosztályt is. A szellemi foglalkozású szülők gyermekei már 10–12 éves korukban olyan arányban adtak pozitív választ, amilyen arányban a munkásszülők gyermekei csak 13–14 éves korukban.)

A hatalom konkrét gyakorlásához kötődő szavak esetében ez a tendencia csak egy fogalommal kapcsolatban érvényesült: a párttitkárról csak azok a gyerekek adtak nagyobb arányban pozitív választ, akiknek vagy az egyik,

vagy mindkét szülője szellemi foglalkozású. A *rendőrséggel* kapcsolatban pedig az életkor növekedésével egyértelműen csökken a pozitív válaszok aránya, akármi volt is a szülők foglalkozása. (A munkásszülők gyermekei körében az életkor növekedésével csökkent még a párttitkárt és a tanácselnököt szeretők aránya is.) Összességében azonban a gyakorlati politikához közelebb álló fogalmak negatívabb érzelmekeket váltanak ki a gyerekekből, mint a szocializáló intézmények által mindig pozitív tartalommal közvetített ideológiai fogalmak.

A politikai fogalmak iránti attitűdöket az esetek többségében a szülők munkamegosztásban elfoglalt helyénél jóval erősebben határozza meg egy ennél általánosabb tényező, az életkor³. Ez egyáltalán nem meglepő annak a másik eredményünknek a tükrében,

hogyan a családon belüli kommunikációban a politikai témák háttérbe szorulnak, a gyerekek egyharmada soha nem beszélget szüleiével politikai témákról, a gyerekek fele pedig csak ritkán. Így azután politikai szocializációjukban az életkor növekedésével mind erőteljesebben éreztetik hatásukat a társadalmi szinten szervezett értékközvetítő intézmények. Ezt erősítik meg azok az adatok is, amelyeket a gyerekek által értékelt politikai fogalmak forrásairól kapunk.

A politikai fogalmak forrásai

S. Molnár Edit 1971-es, nagycsoportos óvodások között végzett politikai szocializáció-vizsgálatában többek között arra a következtetésre jutott, hogy „míg a mindennapi életben tapasztalt tartalmakról mindenekelőtt a család közvetít információkat a gyermekeknek, mindazoknál a tartalmaknál, amelyek kevésbé erős vagy igen erős politikai töltéssel bírnak, a televízió szerepe a domináns. (...) Miután azonban a család nem »ajánlja« direkt módon a tartalmakat, nem folytat beszélgetéseket a gyermekekkel e tartalmakról, vagyis magatartásával nem segíti elő, hogy e tartalmak valóban el is ériék a gyermekeket, a televízióban sugárzott politikai tartalmak bizonyos értelemben a család közvetítése nélkül érik a gyermekeket is. Az ismeretanyag ezért alacsonyabb színvonalú, mint más tartalmak esetében” (de ugyanolyan jól rendezett, mint a család által közvetített mindennapi tartalmak ismerete — teszi hozzá másutt)⁴.

Tizenegy évvel később (és valamivel nagyobb gyerekek körében) mi is azt tapasztaltuk, hogy a televízió meghatározó szerepet játszik a gyerekek politikai szocializációjában. A 26 esetből 17-ben válaszolta a gyerekek több, mint fele azt, hogy a kért fogalomról a *televízióban* hallja a legtöbbet. Mindössze kétszer említették nagyobb arányban a *családot*, hét fogalom forrásaként pedig a gyerekeknek több, mint a fele az iskolát jelölte meg. A *baráti*

társaságot említők aránya egy esetben sem érte el az 50 százalékot. Átlagosan 62 százalékuk jelölte meg elsődleges forrásként a televíziót, 26 százalékuk az iskolát, 6 százalékuk a családi és 3 százalékuk a baráti kört.

Az intim kommunikációtól láthatóan csak két fogalom nem idegen: a *pénz* és az *Isten*. A legpolitikusabb fogalmakat a többség egyértelműen a televízió illetékességébe utalta, míg az iskolának a nemzeti-nemzetközi szimbólumok, az iskolai ünnepélyek elemei-kellékei, illetve a társadalmi munka és a király maradtak.

Mindazonáltal az iskola szocializációs lehetőségei nem kihatástalanok az olyan fogalmakkal kapcsolatban, amelyek a tananyagban is szerepelnek (kapitalizmus, szocializmus, munkásosztály, párt, forradalom és — király): a nagyobb gyerekek már nagyobb arányban nevezték meg ezek elsődleges forrásaként az iskolát, mint a kisebbek. Figyelemre méltó, hogy amíg a szellemi dolgozók gyerekei nagyobb korukban kevésbé hivatkoztak a televízióra a nemzeti identitáshordozó fogalmakkal (nemzeti zászló, magyar himnusz) kapcsolatban, addig a munkásszülők gyermekei az életkor növekedésével a televíziót is nagyobb arányban említették. Az életkor növekedésével két esetben nőtt meg jelentősen a családot említők aránya: a *pénz* és az *Isten* esetében. (Ez utóbbiról mondták egyébként a legtöbben, hogy sehol nem lehet róla hallani, és minél nagyobbak voltak a gyerekek, annál gyakrabban mondták ezt.)

A politikai tartalmakat közvetítő források egyúttal az értékelések mértékadó forrásai is a gyerekek számára. A *szülők* többsége azokról a forrásokról mondta azt, hogy a kért fogalomról a legtöbb *jót* közvetíti gyermekük számára, amelyekről a *gyerekek* többsége azt állította, hogy e fogalmakról a *legtöbbet* is ezektől hallja. A fogalmak „mennyiségi” és „minőségi” kultivációjából egyaránt egy televízióközpontú politikai orientációs struktúra képe rajzolódik ki. Úgy tűnik, hogy a televízió az iskola és a csa-

2. tábla

A politikai fogalmak forrásai

(százalékban)

	Televízió	Iskola	Otthon	Barátok	Sehol nem hall róla
Miniszter	96	2	1	1	—
Tüntetés	95	2	—	1	2
Országgyűlés	94	3	1	—	2
Sztrájk	93	5	1	1	—
Politikus	93	2	3	1	1
Politika	93	3	2	1	1
Párttitkár	86	6	6	1	1
Tanácselnök	86	6	4	—	4
Szakszervezet	81	7	9	1	2
Párt	81	11	6	1	1
Katonaság	74	7	11	7	1
Szocializmus	72	23	3	—	2
Rendőrség	72	11	6	10	1
Kapitalizmus	69	21	2	3	5
Munkásosztály	67	25	4	1	3
Felvonulás	60	25	8	7	—
Forradalom	59	29	2	2	7
Úttörőnyakkendő	1	93	1	5	—
Társadalmi munka	12	75	6	7	—
Magyar himnusz	24	68	6	1	1
Magyar zászló	28	65	4	2	1
Ünnepi beszéd	35	62	—	2	1
Vörös zászló	41	55	2	1	1
Király	35	53	1	6	5
Pénz	39	4	47	10	—
Isten	14	11	29	19	27

lád helyett is magára vállalta ezeknek a fogalmaknak az ismerőssé tételét is, az értékelését is — miközben az iskolának a nemzeti és nemzetközi hovatartozás szimbólumainak, az iskolai ünnepélyek formai kellékeinek és a társadalmi munkának az elfogadtatására korlátozódik a szerepe, a családnak és a kortársi csoportnak a szerepe elhanyagolható mértékűre redukálódik e fogalmak feldolgozásában, értelmezésében, a gyerekek politikai kultúrájába való beépítésében. (A televíziónak, mint elsődleges értékközvetítőnek a megnevezésében voltak ugyan különbségek attól függően, hogy mi a válaszo-

ló szülők iskolai végzettsége — a magasabb iskolai végzettségűek kisebb arányban hivatkoztak a televízióra és nagyobb arányban az iskolára. Ez azonban azt is jelenti, hogy az aktív kommunikációs viszonyban való politizálás lehetőségétől a legkevésbé képzettek gyermekei vannak a leginkább megfosztva.)

Mindezek után joggal vetődhet fel a kérdés: mi a szerepe a családnak és az iskolának a gyerekek politikai szocializációjában? A politikai szocializáció természetesen nemcsak a politikai jelenségek, tények megismertetéséből, ezek értékvonatkozásainak az elsajá-

tításából áll. A politikai szocializációban a gyermek a politikához való általános viszonyt, az alapvető politikai magatartásmintákat is megtanulja: kiismeri magát ezek különböző típusai között, és kialakítja a magáét. Mindebből az is következik, hogy a gyerekek az iskola egészén — mint a társadalmat közvetítő-reprezentáló, de mégiscsak elkülönült rendszeren — belül akkor is megtanulják a társadalmi viszonyok játékszabályait, a politika természetét, a politikához való állampolgári viszony kimondottan vagy ki nem mondottan kívánatosnak tartott módjait, ha ezekről az iskola expressis verbis nem beszél. Az iskola ugyanis a maga belső viszonyaival, általában a gyakorlatával társadalmi adottságként tudja a gyerekek számára közvetíteni a társadalom többé vagy kevésbé demokratikus működését, a hierarchikus vagy emancipált magatartások iránti elvárásait. Példázhatja a gyerekek számára az eszmei és a gyakorlati értékek teljes elkülönülését (vagy éppen egymásnak való ellentmondását) is, de példát adhat ezek összekapcsolódására — és általában az értékeknek a gyakorlat által való meghatározottságára. Visszatérve a fogalmakra pedig azt mondhatjuk, hogy az iskola a magarugalmasságával, nyitottságával kialakíthatja a gyerekekben a politikai is-

meretek elsajátításának, alkalmazásának az igényét, de merevségével, zártságával a meglévő igényeket is elsovaszthatja. Kétségtelen, hogy ebből a szempontból a magyar iskolarendszer távolról sem működik kielégítően.

Ami pedig a családot illeti, a család a politikai világ elhárításával, a politikának a szülő-gyermek viszonyból való kirekesztésével — akár akarja, akár nem — ugyancsak szocializál valamire. Arra, hogy a politika független a mindennapoktól, az állampolgárok illetékességétől — arra, hogy azok a dolgok, amelyekre a „mi” kompetenciánk is kiterjed, más értékek, más szabályok mentén szerveződnek, mint az „ő” politikájuk. A család tehát jellegzetes „kisember”-tudatot reprodukál: miközben azt hiszi, hogy megkíméli a gyereket a politikától, éppenséggel védtelenül, felkészítetlenül hagyja az egyén és a politika viszonyának már a gyermekkorban is lehetséges konfliktusaival szemben. S mert a szülők csak a politikától akarják távoltartani gyermekeiket, a televíziótól nem, hagyják, hogy ennek szocializáló hatása korlátlanul és ellenőrizetlenül érvényesüljön. Nem kétséges, hogy a politikai szocializáció e zavarainak, diszfunkcionalitásának a felnőttkori társadalmi magatartásokat meghatározó következményei vannak.

Jegyzetek:

- 1 Annie Percheron: *L'univers politique des enfants*, Fondation Nationale des Sciences politiques, Armand Colin, Párizs, 1974.
- 2 A vizsgálat eredményeiről lásd: Szabó Ildikó — Csepeli György: *Nemzet és politika a 10—14 éves gyermekek tudatában*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1984.
- 3 Az életkor meghatározó szerepét a kétszemponos varianciaelemzés is megerősített e.
- 4 S. Molnár Edit: *A politikai szocializáció néhány sajátosságának jelentkezése iskoláskorba lépő gyermekeknél — egy vizsgálat módszertani lehetőségei*; Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Tanulmányok, 1979/9.

ABSTRACT: Do you like the National Anthem (the money, the police, the party secretary, the king) — or not? The authors asked the opinion of 10—14-year old children when studying the peculiarities of political culture by 26 expressions. According to the findings of the method — also successful abroad — the most important role is carried by television.

Terestyéni Tamás

A tévéhíradó valóságképének néhány jellegzetessége

A szerző egy nemzetközi összehasonlító kutatás résztvevőjeként a magyar tévéhíradó négy kiadását elemezte — az adásokban közvetített mesterséges valóság feltárása céljából.

A Nemzetközi Szociológiai Társaság Kommunikáció-kutató Bizottsága (ISA Research Committee on Communication, Knowledge, and Culture) 1981-es milánói munkaértekezletén megállapodás született arról, hogy a résztvevők egységesen elfogadott elméleti-módszertani szempontok alkalmazásával nemzetközi összehasonlító vizsgálatot indítanak *A tv-híradó és a valóság előállítása* címmel. A vizsgálat három fő részből áll:

- a tv-híradó intézményi és szervezeti rendszerének leírása (a tévé és a televíziós híradás története az adott országban, a televízió és a híradós stáb szervezeti felépítése, működésének technikai, finansziális és személyi feltételei, döntési folyamatok stb.);
- a tv-híradók egy szűkebb mintájának tartalomelemzése a híradók által közvetített mesterséges valóság jellegzetességeinek feltárása és országok közötti összehasonlítása céljából;
- a tv-híradók összehasonlító szemiotikai elemzése.

Jelen dolgozat azokat a kutatási eredményeket foglalja össze, amelyekkel a Tömegkommunikációs Kutatóközpont a b) vizsgálati irányhoz, azaz a tv-híradók összehasonlító tartalomelemzéséhez járult hozzá.

A módszerről

A nemzetközi összehasonlító kutatásoknak természetesen csak akkor van értelmük, ha mindegyik résztvevő fél azonos módszerekkel, azonos szempontok szerint kiválasztott anyagot dolgoz fel. Vizsgálatunk átvette azt az újszerű, a „hagyományos” tartalomelemző eljárásoktól némileg eltérő szövegelemző módszert, amelyet a milánói értekezlet tartalomelemző csoportja javasolt a kutatásban résztvevők számára. Mivel a vizsgálati eredmények jelentős mértékben az alkalmazott módszer függvényei, az olvasó türelmét kérve röviden ki kell térnünk ennek ismertetésére. A szövegelemző módszer abból indul ki, hogy az elemzendő szövegek minimális információs magokra bonthatók fel, amelyeknek tartalmi szerkezete úgy jellemezhető, hogy egy ALANY valamilyen CÍMZETTRE irányítva valamilyen CSELEKVÉSt hajt végre valamilyen TEMATIKUS MEZŐ vonatkozásában.

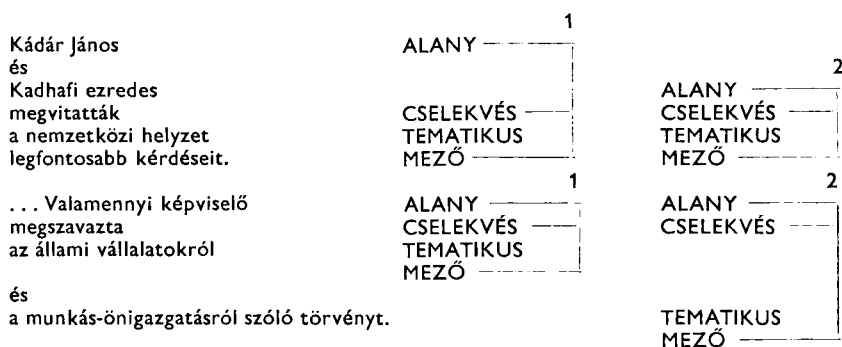
Például:

A rakételepítés ügyében	TEMATIKUS MEZŐ
az Egyesült Államoknak	ALANY
nem sikerült meggyőznie	CSELEKVÉS
nyugat-európai partnereit.	CÍMZETT

Az ALANY, illetve a CÍMZETT lehet egy személy, egy csoport, egy szerve-

zet, egy intézmény, egy ország, vagyis bármely létező, amely aktivitás kifejtésére, cselekvés végrehajtására képes. A CSELEKVÉS fogalmába az ALANY mindennemű aktivitása, aktivitásra irányuló megnyilvánulása beletartozik a szándékoktól kezdve a beszédmegnyilatkozásokon keresztül a fizikai tettekig. TEMATIKUS MEZŐn mindazokat az ügyeket, problémákat, témákat kell érteni, amelyekkel kapcsolatban az ALANY a CSELEKVÉSét végrehajtja, legyenek azok kül- vagy belpolitikai jellegűek, gazdaságiak vagy kulturálisak, konfliktusos vagy együttműködő természetűek stb. Az ily módon felépülő minimális információs magok képezik az ELEMZÉS EGY-SÉGEit.

Az elemzés első lépcsőjében az elemzendő szöveget — mondatról mondatra haladva — a fenti értelemben vett ELEMZÉSI EGY-SÉGekre bontják fel. A szövegnek egy részletét akkor lehet egyazon ELEMZÉSI EGY-SÉGként azonosítani, ha abban egyazon ALANY egyazon CÍMZETT felé egyazon TEMATIKUS MEZŐ vonatkozásában egy meghatározott CSELEKVÉS-t hajt végre. Ha egy mondatban több ALANY, több CÍMZETT, többféle TEMATIKUS MEZŐ vagy többféle CSELEKVÉS fordul elő, akkor értelemszerűen több különböző ELEMZÉSI EGY-SÉGGel van dolgunk, például:

Minden ELEMZÉSI EGY-SÉGnek tartalmaznia kell ALANYt és CSELEKVÉS-t, de nem kell feltétlenül tartalmaznia CÍMZETT-et és/vagy TEMATIKUS MEZŐ-t, például:

Az elemzés második lépésében a változt módon azonosított ELEMZÉSI EGYSÉGEk alkotóelemeinek, vagyis az ALANYoknak, a CÍMZETTEknek, a CSELEKVVÉseknek és a TEMATIKUS MEZŐknek az osztályozása következik. Az ALANYok és a CÍMZETTEk tanulmányozhatók abból a szempontból, hogy milyen társadalmi alrendszereket, intézményeket, szerepeket, geopolitikai régiókat képviselnek. A CSELEKVVÉsek aszerint osztályozhatók, hogy milyen természetű beavatkozást jelentenek a társadalmi

folyamatokba, a jelenben vagy a múltban játszódnak le, motiváltak-e vagy motiválatlanok, konfliktusos vagy inkább egyetértő, együttműködő jellegűek. A TEMATIKUS MEZŐk vizsgálhatók annak alapján, hogy milyen természetű ügyekkel, problémákkal, kérdéskörökkel, témákkal kapcsolatosak, a társadalmi lét mely területeire vonatkoznak, a harmónia vagy a konfliktus jegyeit hordozzák-e stb.

Vizsgálatunkban — ismét a milánói munkaértekezlet javaslatát követve — a Magyar Televízió első műsorának

1. tábla

Az ALANYok társadalmi típusa

(százalékban)

	külföldi ALANY	belföldi ALANY	összes ALANY
államfő	14	1	10
nemzetek vagy képviselőik (követek, külügy-miniszterek)	26	7	19
kormányok és tagjaik	20	18	18
bíróságok	1	0	0
fegyveres erők, rendőrség	6	0	4
állami hivatalok és munkatársaik	5	11	8
helyi hatalom	1	4	2
pártok és vezetőik	6	7	6
terrorista csoportok, egyének	4	0	2
nemzetközi politikai szervezetek	3	0	2
egyéb nemzetközi szervezetek	0	0	0
egyházak és egyházi személyiségek	0	0	0
szakszervezetek	1	0	1
gazdasági szervezetek, termelő egységek és vezetőik	4	25	11
a munka világának társadalmi szubjektumai (a munkások, a dolgozók — leszámítva az alábbi négy terület alkalmazottait és vezetőit)	2	4	3
az oktatás és a tudomány szakemberei, intézményei, vezetői és a diákok	0	1	1
kulturális intézmények (tömegkommunikáció, művészetek) és vezetői, munkatársai	1	11	5
az egészségügy intézményei, vezetői, szakemberei	0	2	1
a sport intézményei, vezetői és művelői	2	4	3
nem politikai természetű önkéntes társadalmi szervezetek, mozgalmak, társulások	0	0	0
nem intézményesült társadalmi csoportok (nem, életkor, gazdasági helyzet stb. szerint)	1	2	1
bűnözők, deviáns elemek	1	0	0
egyének hivatásszerű társadalmi szerepükön kívül természeti tényezők (földrengés, elszabadult bika, vesztett kutya stb.)	1	0	0
összesen	100	100	100
N =	545	365	910

négyszázötvenötöt elemeztük (sugárzásuk időpontja 1981. szeptember 22., 23., 24., 25.: 19.30). A négy híradóban 112 önálló szöveg + kép egységet (hírt, tudósítást, riportot, interjút, kommentárt) tudtunk elkülöníteni (az időjárás-jelentések nélkül), amelyekben összesen 910 ELEMZÉSI EGYSÉGet sikerült azonosítanunk.

Mielőtt rátérnénk eredményeink ismertetésére, szeretnénk felhívni a figyelmet arra, hogy vizsgálatunkat kísérleti jellegűnek kell tekinteni, hiszen viszonylag kismennyiségű anyagon, egy olyan, eddig még nem alkalmazott módszerrel végeztük, amely elsősorban a nemzetközi összehasonlítást tartotta szem előtt. A nemzetek közötti összehasonlítást célzó vizsgálatok előnyei természetszerűleg akkor mutatkoznak meg igazán, ha valóban lehetőség nyílik összehasonlításokra. Egyelőre, sajnos, nem állnak rendelkezésre más országok adatai. Reméljük azonban, hogy eredményeink e kényszerű korlátozott-ság ellenére is informatívak.

Politikusok előnyben

A Tv-híradó által előállított valóságban azok a személyek, intézmények, szervezetek álltak az előtérben, akik vagy amelyek társadalmi funkcióiknál és tipikus tevékenységi körüknél fogva a politikai-hatalmi szférához kötődtek. A 910 ELEMZÉSI EGYSÉGBen az ALANYoknak mintegy a kétharmada a társadalom politikai-hatalmi alrend-szerét képviselte.

A kül- és belföldi ALANYok társadalmi összetételében lényeges különbségek mutatkoztak. A külföldi ALANYok között egyértelmű többségben voltak a politikai kontextushoz kötődők, és csak egészen kis arányban fordultak elő olyan személyek, intézmények, szervezetek, akik vagy amelyek a gazdasági, kulturális, oktatási stb. szférákat képviselték. Ezzel szemben a belföldi ALANYok között a politikai-hatalmi funkcióval rendelkezők részaránya lényegesen kisebb, a gazda-

sági élethez, a kulturális szférához és a közigazgatáshoz kötődőké pedig lényegesen nagyobb volt.

2. tábla

A Tv-híradó ALANYainak geopolitikai eloszlása

(százalékban)

magyar	39
nyugat-európai	19
kelet-európai (a Szovjetunióval együtt)	18
észak-amerikai	9
közel-keleti (Iránnal és az észak-afrikai arab államokkal együtt)	5
ázsiai (Ausztráliával együtt)	3
afrikai	2
latin-amerikai	2
meghatározhatatlan	3
összesen	100
N =	910

Magától értetődő módon a hazai ALANYok képezték a legnagyobb csoportot, majd — jelentős különbséggel — a közvetlen geopolitikai szomszedság (a kelet-európai szocialista országok, ill. a Szovjetunió) ALANYai következtek. Az észak-amerikai ALANYok gyakorlatilag csak Egyesült Államok-beli politikai tényezőket jelentettek. A többi geopolitikai térséget lényegesen kisebb számú ALANY képviselte, így a Tv-híradó valóságában Ázsia, Afrika, a Közel-Kelet és Latin-Amerika szerepe csekély.

Említettük, hogy a határainkon kívüli összes geopolitikai térségből a politikai szférában funkcionáló ALANYok voltak többségben (nemzetek mint politikai egységek, kormányok, miniszterek, államfők, pártok, fegyveres erők stb.). Míg azonban Nyugat- és Kelet-Európát viszonylag jelentős arányban képviselték olyan ALANYok is, amelyek nem a politikai szférához kötődtek (gazdasági szervezetek és vezetőik, a munka világának társadalmi szubjektumai, kulturális intézmények és művészek, sportolók és sportszervezetek, egyének hivatásszerű társadalmi szerepükön kívül, nem strukturált társadalmi csoportok stb.), addig a többi geopolitikai térség képvisellete teljesen a politikai tényezőkre korlátozódott.

Inkább csak beszélnek

Tartalomelemzésünk a Tv-híradó által leképezett valóság ALANYainak CSELEKVÉSeit, aktivitásait öt nagy típusba sorolta: LÁGY₁ CSELEKVÉS: olyan aktivitási mód, amelynél az ALANY nem avatkozik bele közvetlenül a dolgok menetébe, nem változtatja meg a dolgok állását, csak kommunikál, információt közöl, véleményét nyilvánít a dolgok állásával kapcsolatban. Például: A szövetségzet elmondta, hogy...; Az Afgán külügyminiszter rámutatott, hogy...; A Szovjet diplomácia vezetője kifejtette, hogy...; Mitterrand átfogó képet adott a francia kül- és belpolitikáról stb.

LÁGY₂ CSELEKVÉS: nem tényleges cselekvési mód, hanem az ALANY szándékainak és törekvéseinek kifejezése, akaratnyilvánítás. Például: Mitterrand elmondta, hogy *szándékában áll* fenntartani a szövetségi viszonyt az USÁval; A felek hosszútávú együttműködésre *törekcsenek* stb.

KEMÉNY₁ CSELEKVÉS: a LÁGY cselekvési típusokkal szemben a dolgok állásának, az ügyek menetének, a világ állapotainak megváltoztatását jelenti, tehát közvetlen és azonnali következményekkel járó beavatkozást képvisel. Például: A kormányzat valamennyi tárca költségvetését *csökkentti*; Az indiai rendőrség öt irakit *őrizetbe vett*; Az Egyesült Államok *segíti* az afgán lázadók felfegyverzését stb.

KEMÉNY₂ CSELEKVÉS: a dolgok kezelésének, az ügyek intézésének konvencionálisan szabályozott, protokolláris, rituális módját képviseli, és ennek következtében nem annyira a dolgok állásába történő közvetlen beavatkozásnak, az állapotok, helyzetek tényleges megváltoztatásának, hanem inkább a konvenciók, a rituális szabályok szerinti formális lépésnek minősül. Például: Lázár György ma *fogadta* Erwin Lang, osztrák belügyminisztert; A líbiai

vendég *vizontlátogatásra hívta meg* Kádár Jánost; az Elnöki Tanács a Szocialista Magyarországért *érdemrendet adományozta* X. Y.-nak stb.

ÜRES CSELEKVÉS: olyan események, amelyek az ALANY szándékaitól függetlenül mennek végbe, mondhatni, megesnek vele, vagyis tényleges aktivitást nem feltételező történések. Például: A fiatalember az összecsapások során *életét vesztette*; A fürdővendégek közül harmincnyolcan *vérhas-fertőzést kaptak*; Súlyos veszteség érte a magyar színházi életet — *elhunyt* Balázs Samu stb.

3. táblázat

CSELEKVÉSi típusok a Tv-híradókban

LÁGY ₁ („mond” típus)	35
LÁGY ₂ („akar” típus)	6
KEMÉNY ₁ (a világ állapotában közvetlen változást előidéző)	33
KEMÉNY ₂ (protokolláris, rituális)	24
ÜRES („megtörténik vele” típus)	2
összesen	100
N =	910

A Tv-híradó valóságában az ALANYok aktivitásának jelentős hányada nem jelent KEMÉNY beavatkozást a dolgok menetébe, hanem csak LÁGY₁, tehát beszéd jellegű, kommunikációs megnyilvánulásokat képvisel. Ha ehhez hozzátesszük, hogy a KEMÉNY₁ és KEMÉNY₂ CSELEKVÉSeK nagy része is kommunikációs tevékenység abban az értelemben, hogy szavak kimondásával, azaz beszédaktusok útján valósul meg (megbeszél, megvitát, tárgyal, elrendel, utasít, megállapodik, szerződik stb.), akkor jogosnak tűnik az a következtetés, hogy a Tv-híradó valóságában a közvetlen fizikai tettekkel szemben a szavakkal történő cselekvés dominál.

A Tv-híradók eseményvilágában a jelenidejűség uralkodik. A CSELEKVÉSeK döntő többsége a híradók kibocsátását megelőző órákban vagy napokban ment végbe. A régebbi múltba az ELEMZÉSI EGYSÉGEK 3 százaléka nyúlt vissza. A múlt idézése, tehát

a jelen eseményeinek történelmi kontextusba helyezése — néhány mondatnyi kivételtől eltekintve (például: „Brandt *annak idején* lelkesen támogatta Mitterrand választási kampányát”) többnyire csak a belföldi témájú anyagokban fordult elő (például: megemlékezés a Madách Színház alapításáról és történetéről).

Kevés szó esett a Tv-híradókban az ALANYok CSELEKVÉSeinek motívációról. Olyan szövegrészleteket, amelyek explicit megnevezték volna, hogy az ALANYokat milyen okok, indítékok, célok vezették CSELEKVÉSre, csak egészen kis számban, az összes ELEMZÉSI EGYSEG alig 3 százalékában találtunk (például: A terroristák *azért* adták meg magukat, *mert* . . . , . . . Tovább csökkentik az állami kiadásokat, *mert* csak így érhető el, hogy . . . ; stb.).

Jellegzetes kapcsolódások

A CSELEKVÉS-típusok jellegzetesen kötődnek bizonyos társadalmi szerepű, illetve geopolitikai eredetű ALANYokhoz.

zetek, intézmények reprezentánsai azok, akik ebben a mesterséges világban megállapításokat tesznek, kijelentenek, véleményt fejtenek ki az ügyekről és a dolgok állásáról, problémákat és kérdéseket vetnek fel, és azokkal kapcsolatban egyetértenek vagy nem értenek egyet. Jellegzetesen a politikai ALANYok sajátja az ügyek intézésének protokolláris, rituális formáiban való részvétel is: túlnyomórészt a politikusok azok, akik látogatásokat tesznek, találkozókra vesznek részt, meghívják más politikusokat és meghívásokat fogadnak el stb. Inkább rájuk jellemző az is, hogy szándékaikat, terveiket kinyilvánítják. A dolgok menetébe történő KEMÉNY₁ beavatkozás viszonylag kisebb szerepet játszik a politikai szféra ALANYainak aktivitásában, és rögtön hozzáférhetjük, hogy még a KEMÉNY₂ CSELEKVÉSeikben sem a közvetlen fizikai, hanem valami-féle közvetettebb, „elvontabb”, nem fizikai jelleg dominál. A politikai intézmények, szervezetek és képviselők többnyire nem a fizikai térben és nem fizikai eszközökkel, hanem jogilag konstituált keretek között, szavakkal avatkoznak bele az ügyekbe: törvényt hoz-

4. tábla

Politikai és nem politikai szerepkörű ALANYok, CSELEKVÉSeik típusa szerint

(százalékban)

CSELEKVÉS	Politikai ALANY	Nem politikai ALANY	Összes ALANY
LÁGY ₁ („mond” típus)	38	29	35
LÁGY ₂ („akar” típus)	7	5	6
KEMÉNY ₁ (a világ állapotában közvetlen változást előidéző)	26	46	33
KEMÉNY ₂ (protokolláris, rituális)	29	14	24
ÜRES („megtörténik vele” típus)	0	6	2
összesen	100	100	100
N =	591	319	910

A Tv-híradók valóságában a politikai szférában tevékenykedő ALANYok legjellegzetesebb aktivitási módja a LÁGY₁ CSELEKVÉS. Elsősorban a politikusok, illetve a politikai szerve-

nek, elrendelnek, utasítanak, tiltakoznak, szerződést kötnek, megállapodnak valamiben stb.

Ezzel szemben elsősorban a nem politikai szerepkörű ALANYokhoz kap-

csolódnak olyan tettek vagy tevékenységek, amelyek nem szavak útján valósulnak meg és van valamilyen fizikai jellegük: a gazdaság ALANYai termelnek, szállítanak, terméket dobnak a piacra: a munkások dolgoznak vagy sztrájkolnak; társadalmi csoportok tagjai tüntetnek, házakat foglalnak; kulturális intézmények kiállításokat rendeznek, művészi produkciókat mutatnak be; sportolók győzelmet aratnak vagy vesztenek stb. Valószínűleg ebbe a jelenségkörbe tartozik az is, hogy az ÜRES („megtörténik vele”) típus kizárólag nem politikai ALANYokkal kapcsolatban fordult elő.

Jelentős különbségeket figyelhetünk meg akkor is, ha a külföldi és a belföldi

dául: (fegyverrel) támad, letartóztat, őrizetbe vesz, megöl, pusztít, rohamot intéz, visszaver stb. kizárólag külföldi ALANYokkal kapcsolatban fordultak elő.

Azt, hogy a Tv-híradók magyar valósága békésebb, erőszakmentesebb, közvetve megerősítette a kül- és belföldi ALANYok CSELEKVÉSeinek a KONFLIKTUS/EGYÜTTMŰKÖDÉS tengely mentén történt összevetése. A magyar ALANYok aktivitásában ugyanis nagyobb volt az együttműködő, és kisebb a konfliktusos CSELEKVÉSeik aránya. A későbbiekben bemutatandó adatok is azt jelzik, hogy a Tv-híradók a belső viszonyokról harmonikusabb képet festenek, mint a külföldről.

5. tábla

Kül- és belföldi ALANYok, CSELEKVÉSeik típusa szerint

(százalékban)

CSELEKVÉS	Külföldi ALANY	Belföldi ALANY	Összes ALANY
LÁGY ₁ („mond” típus)	40	30	35
LÁGY ₂ („akar” típus)	6	5	6
KEMÉN Y ₁ (a világ állapotában közvetlen változást előidéző)	33	33	33
KEMÉN Y ₂ (protokolláris, rituális)	21	28	24
ÜRES („megtörténik vele” típus)	1	4	2
Összesen	100	100	100
N =	545	365	910

ALANYok jellegzetes CSELEKVÉSI módjait hasonlítjuk össze.

A Tv-híradók valóságban a magyar ALANYok a külföldiekhez képest ritkábban foglalnak állást, fejtik ki véleményüket, fogadnak el vagy utasítanak vissza nézeteket stb., viszont gyakrabban tesznek látogatásokat, fogadnak partnereket, vesznek részt találkozókon, üléseken, tanácskozásokon stb. A KEMÉN Y₂ CSELEKVÉSeik aránya azonos a kül- és belföldi ALANYoknál, ezen belül azonban az olyan erőszakos természetű CSELEKVÉSeik, mint például:

Tematikus mezők

TEMATIKUS MEZŐn, mint emléksziünk, mindazokat a tárgy- és problémaköröket kell érteni, amelyekkel kapcsolatban az ALANYok a CSELEKVÉSeiket végrehajtják. A TEMATIKUS MEZŐk tehát nem mások, mint azok az ügyek és kérdések, amelyek körül a CSELEKVÉSeik forognak. Az itt következő osztályozás azt mutatja, hogy milyen természetűek voltak azok az ügyek, amelyekkel az ALANYok aktivitása összefüggésbe került a Tv-híradókban.

6. táblázat

A TEMATIKUS MEZŐK (ügyek) tartalmi típusai (kül- és belföldi ALANYok szerinti bontásban)

(százalékban)

	Külföldi ALANY	Belföldi ALANY	Összes ALANY
országok belpolitikai élete (kormányzati ügyek, pártok és pártkapcsolatok, adminisztratív kérdések, politikai harcok, terrorizmus stb.)	36	18	28
nemzetközi kapcsolatok (államok, szövetségi tömbök viszonya, Kelet—Nyugat viszony, fegyverkezés, leszerelés, tárgyalások, enyhülés stb.)	39	21	31
gazdasági élet (gazdaságirányítási kérdések, a növekedés problémái, gazdasági kapcsolatok, a gyengén fejlettség problémái stb.)	12	35	22
a munka területe (foglalkoztatás, elosztás, szakszervezeti mozgalom, öngazgatás stb.)	6	2	5
oktatás és tudományos élet (oktatási rendszer helyzete, a tudomány fejlődése, alkalmazása, felfedezések stb.)	1	2	1
kulturális élet (kulturális értékek, kulturális intézmények helyzete, művészetek fejlődése, tömegkommunikáció stb.)	1	13	6
egészségügyi kérdések	0	4	2
jog és igazságszolgáltatás	0	0	0
vallási és egyházi ügyek	0	0	0
társadalmi részvétel (nem politikai mozgalmak, kezdeményezések, nem strukturált társadalmi csoportok aktivitása)	2	2	2
deviancia-jelenségek (bűnözés, alkoholizmus, kábítószer-probléma stb.)	1	1	1
emberi kapcsolatok (család, szocializáció stb.)	0	0	0
összesen	100	100	100
N (az összes olyan ELEMZÉSI EGYSÉG, amelyben TEMATIKUS MEZŐT azonosítani lehetett)	323	250	573

Ezek az adatok is a Tv-híradók erős politikai orientáltságát fejezik ki: az ALANYokat foglalkoztató ügyeknek több mint a fele politikai természetű (ezen belül is a nemzetközi kérdések fordultak elő valamivel gyakrabban). Az egyéb TEMATIKUS MEZŐk közül csak a gazdaság vont magára jelentősebb figyelmet.

A Tv-híradók valóságában a külföldi és a belföldi ALANYokat nem azonos mértékben foglalkoztatják az egyes TEMATIKUS MEZŐkhöz tartozó ügyek. Míg a külföldi ALANYok szinte

teljesen egyoldalúan a politikai problémák felé fordultak, addig a magyar ALANYokat elsősorban a gazdasági kérdések kötötték le, de kulturális kérdésekkel is lényegesen gyakrabban foglalkoztak, mint a külföldiek. Különösen szembetűnő, hogy a magyar ALANYok milyen kis arányban reagáltak belpolitikai kérdésekre, tárgykörökre.

Hasonlóan jelentős különbségeket találunk, ha a TEMATIKUS MEZŐket a KONFLIKTUS/EGYÜTTMŰKÖDÉS tengely mentén vizsgáljuk.

7. tábla

Konfliktusos és együttműködő tartalmú TEMATIKUS MEZŐk
(a kül- és belföldi ALANYok szerinti bontásban)

(százalékban)

	külföldi ALANY	belföldi ALANY	összes ALANY
konfliktusos tartalmú TEMATIKUS MEZŐ	30	18	25
együttműködő tartalmú TEMATIKUS MEZŐ	30	28	29
semleges TEMATIKUS MEZŐ	40	54	46
összesen	100	100	100
N =	323	250	573

Az egyik fontos különbség az, hogy azon ügyek között, amelyekkel a magyar ALANYok CSELEKVÉScsi kapcsolatosak, jóval nagyobb arányban fordultak elő semleges tartalmúak, vagyis olyanok, amelyek sem konfliktust, sem együttműködést nem fejeztek ki. A külföldi ALANYokat foglalkoztató tárgykörök — nem utolsósorban a politikai tematika túltengése miatt — erőteljesebben polarizáltak, kevesebb közöttük a semleges tartalmú. A másik fontos különbség, hogy míg a külföldi ALANYok esetében a konfliktusos és az együttműködő tartalmú ügyek aránya azonos volt, addig a magyar ALANYoknál az együttműködést kifejezőké lényegesen meghaladta a konfliktusosakét. E különbségek egyértelműen azt mutatják, hogy a Tv-híradók a belföldet harmonikusabbnak ábrázolják, mint a külföldet.

Hitelesítés

HITELESÍTÉSnek neveztük elemzésünkben a vizsgált szövegek azon szavait, kifejezéseit, amelyek az ELEMZÉSI EGYSÉgekben felmutatott események valóságát, realitását, fontosságát állították, tehát amelyek a Tv-híradókban közölt tartalmak hitelességét voltak hivatottak bizonyítani, erősíteni. A HITELESÍTÉSt célzó szövegrészeket abból a szempontból osztályoztuk, hogy kitől származnak:

- az ALANYtól (például: Khadhafi *elismeréssel* szólt a magyar népgazdaság eredményeiről);
- a szóbanforgó eseményt végigélő TANÚtól (például: *Szemtanúk állítása szerint* . . .);
- SZAKÉRTŐTől (például: A *Kermi vizsgálatai* kimutatták, hogy bizonyos kerámia edények mérgező hatásúak);
- magától a HÍRFORRÁStól, vagyis a Tv-híradó munkatársaitól, szerkesztőitől, riportereitől, műsorvezetőitől, kommentátoraitól (például: . . . Sokfelől kapnak fegyvert az afgán lázadók. Ezt ma már *aligha kell nekünk bizonygatnunk*.).

8. táblázat

A HITELESÍTŐ elemek forrásai
a Tv-híradókban

(százalékban)

az ALANY hitelesít	30
TANÚ hitelesít	1
SZAKÉRTŐ hitelesít	12
a HÍRFORRÁS hitelesít	57
összesen	100
N (az összes olyan ELEMZÉSI EGYSÉG, amelyben volt HITELESÍTŐ elem)	107

A HITELESÍTÉSt célzó elemeknek több mint a fele magától a Tv-híradótól származott. Viszonylag jelentős arányú volt az ALANYoktól eredő HITELESÍTÉS is, a SZAKÉRTŐk, de különösen a TANÚK HITELESÍTŐ megnyilatkozásainak a száma azonban mi-

nimális maradt. Egészében véve az ELEMZÉSI EGYSÉGEknek mindössze 12 százalékában találtunk HITELESÍTŐ célzatú szövegrészleteket, kifejezéseket.

Két kép egy keretben

Anélkül, hogy a korlátozott anyagon végzett kísérleti vizsgálatunk eredményeit a Tv-híradó összes adására általánosítani kívánnánk, most már végképp félretéve a módszertani apparátust, tekintsük át röviden az elemzésből kibontakozott kép fontosabb jellegzetességeit.

A vizsgált Tv-híradók egyazon keretben két, egymástól összefüggéseik ellenére is határozottan elkülönülő valóságot építenek fel: egy — a határokon belüli — magyart, és egy — a határokon kívüli — külföldit. A kettő egymáshoz viszonyított aránya, valamint a kétféle valósághoz tartozó események bemutatásának sorrendje azt sugallja, hogy az igazán fontos dolgok külföldön, külföldi alanyok cselekvései nyomán mennek végbe.

A külföldi valóság a politika, ezen belül is a nemzetek közötti politika birodalma. A megjelenő személyek, csoportok, intézmények, szervezetek elsősorban a politikai szférát képviselik, és az ügyek, amelyek körül cselekvéseik, megnyilatkozásaik forognak, túlnyomórészt politikai természetűek. A társadalmi lét egyéb területei, a gazdasági élet, a kultúra, az oktatás stb. a külföldi valóságban kívül esnek az érdeklődés elsődleges körén.

E külföldi valóság tipikus „hőse” a politikus, akire leginkább az jellemző, hogy verbális állásfoglalásokat tesz az ügyekkel kapcsolatban és protokolláris eseményeken vesz részt. Míg a politikus alanyok túlnyomórészt szavakkal avatkoznak bele a dolgok menetébe, addig a politikai szférától távolabb eső alanyok inkább nem kommunikációs módokon cselekszenek.

Azoknak az ügyeknek a jelentős ré-

sze, amelyekkel a külföldi valóság többnyire politikusi alanyai foglalkoznak, erőteljesen konfliktusos természetű és nem ritkán az egész emberiségre nézve fenyegető tartalmú. Szorosan összefügg ezzel, hogy a külföldi szereplők aktivitásaiban erős a konfliktusos, konfrontációs jelleg.

A Tv-híradók magyar valóságában a gazdasági élet áll az érdeklődés középpontjában, de a kultúra kérdései is jelentős figyelmet vonnak magukra. A politikai szféra — a külföldi valósághoz képest — kisebb szerepet játszik: kevesebb a politikai tárgykör, kevesebb a politika területét képviselő alany, magukat a politikai szereplőket inkább a protokolláris, rituális eseményekben való részvétel, semmint az állásfoglalások, véleménynyilvánítások, nézetütköztetések jellemzik. A belpolitikai életre vonatkozó információk viszonylag alacsony arányában és a protokolláris cselekvések viszonylag nagy súlyában minden bizonnyal politikai közéletünk nyilvánosságának korlátozott-sága tükröződik.

A belföldi valóság tipikus „hősei” a különféle gazdasági, közigazgatási, kulturális stb. intézmények, szervezetek többnyire vezető beosztású munkatársai, akiknek cselekvései természetesen nem világpolitikai jelentőségű ügyekre, hanem elsősorban az ország aktuális belső problémáira irányulnak.

A magyar valóság békésebb, harmonikusabb, mint a külföldi. Az ügyekben és a cselekvésekben kevesebb a konfliktus, a konfrontáció és több az együttműködés, az egyetértés, mint a televíziós világ más pontjain.

Természetesen a kétféle valóságnak vannak azonos jegyei is. Mindkét valóság jelen idejű, amelyből következtetés adódik. Mindkét valóságban az intézmények, szervezetek, illetve ezeknek hivatásos képviselői kerülnek reflektorfénybe; a nem szervezett, nem intézményesült szféra és az egyének személyesebb világa csak lényegtelen, afféle „színesítő” szerephez jut. Mindkét valóságban a kommunikáció, a sza-

vakkal történő cselekvés a fontos ügyek intézésének jellegzetes módja. Mindkét világra jellemző, hogy a cselekvések okai, indítékai, motívumai, céljai jelentős részben homályban maradnak.

A Tv-híradó által előállított valóság realitását, hitelességét, valódiságát, az

ügyek fontosságát elsősorban maguk a Tv-híradó kihocsátói igyekeznek bizonyítani. Azt, hogy e mesterséges valóságot hogyan értelmezi, hogyan éli meg, mennyiben fogadja el tényleges realitásként a Tv-híradó közönsége, további kutatások feladata vizsgálni.

ABSTRACT: The author analysed four issues of the Hungarian television news as a member of an international comparative research team. His aim was to study the artificial reality broadcasted in the programs.

Kováts Ildikó—Tölgyesi János

A „Balaton-probléma” az újságokban

A szerzők az ÉVM—OMFB döntéselőkészítő kutatásához végeztek sajtó-tartalom-elemzést a négy központi napilap és a Veszprémi Napló 1963—82. évfolyamaiban. Részlet a kutatási megbízásból: „A jelentős tömegkommunikációs források nagymértékben meghatározzák a közvéleményben a Balatonról kialakuló képet. Ennek a képnek a megismerése nagy jelentőségű a fejlesztési irányok kijelölésében, mert a következő időszakban feltehetően nagyobb mértékben kell támaszkodni a lakosság önkéntes közreműködésére (társadalmi munka, tőke stb.).”

„A Balaton nemzeti kincsünk” — „A Balaton a dolgozók pihenését, üdülését, kikapcsolódását kell, hogy szolgálja.” — „A Balaton idegenforgalmának fejlesztése jelentős jövedelemforráshoz juttatja nép gazdaságunkat.” — „A tó tágabb területén egy év alatt produkált mezőgazdasági termelési érték megközelíti a 10 milliárd forintot. Az idegenforgalom az előbbi összeg egyharmadát teszi csak ki...” Ilyen és hasonló, jelszószerűen összefoglalt megállapításokkal gyakran találkozhat az újságolvasó ember. A Balaton szerepéről, hasznáról, használatának módjairól, előnyeiről, a kívánatos változások irányairól megfogalmazott különféle elképzelések húzódnak meg ezek mögött a tömörített szövegek mögött. Megkíséreltük kimutatni, hogy a Balatonnal kapcsolatos írások hogyan, milyen arányokban képviselik a tó szerepét különböző oldalról hangsúlyozó felfogásmódokat.

A központi napilapokat e tekintetben együtt vizsgáltuk meg, s a Veszprémi Naplót mint helyi organumot állítottuk velük szembe, feltételezve, hogy az ott lakók szempontjai eltérnek a központi lapokétól. A helyi lakosok számára ugyanis a Balaton és környéke nem csupán üdülőhely, hanem egész élette-

vékenységük színtere, ugyanakkor az üdültetés hasznából sem egyformán s egyértelműen részesednek.

Előjáróban annyit, hogy az általunk vizsgált napilapokban igencsak hiány van olyan cikkekben, melyek tágabb összefüggéseikben, a problémák komplex egészét bemutatva, a Balaton szerepét több oldalról szemlélve adnának reális képet. Úgyszólván egyeduralkodnak a valamilyen szempontot kiragadó, csak azt bemutató írások, ezek körében is a pihenésre, üdülésre, idegenforgalomra koncentrálók. Talán nem véletlen ez, hiszen maguk a cikkek szerzői, az újságírók is szinte kizárólag ilyen szerepében találkozunk a tóval. Kíváncsinos lenne, hogy a témában dolgozó szakemberek nagyobb részt vállaljanak a közvélemény tájékoztatásában, a nagyközönségnek szánt írások megjelentetésében.

Mi az, hogy Balaton?

A Balaton üdülési, pihenési funkciója természetesen olyannyira meghatározó, hogy mind a központi, mind a helyi lapban kiugróan gyakori volt bemutatása, de a helyi lapban valamivel mégis

alacsonyabb volt részaránya az egyéb funkciókkal szemben (38, illetve 33 százalék). A központi napilapok másodszorban az *idegenforgalmi* funkció jelentőségét hangsúlyozták, a helyi lap pedig a *gazdasági* funkciókat konkrétan és általában (a tó haszna, mezőgazdasági és bortermelés, ipar). E funkció két és félszer akkora súllyal esik latba a Veszprémi Naplónál, mint a központi napilapoknál. Az idegenforgalom jelentőségét, az idegenforgalmi funkciót a helyi lapban kisebbnek ítélték, mint a központi napilapoknál. Ennek valószínű oka lehet, hogy a helyi szervek sem megfelelő szerepet nem tudnak abban vállalni, és a hasznából sem részesednek megfelelően. A tó mint természeti érték, nemzeti kincs megítélése hasonló jelentőségű volt a központi és helyi napilapoknál. E fő funkciók mellett a helyi lap természetesen az egyéb funkciók megítélésében is erőteljesebb volt, mint a központi napilapok.

A funkciók súlyozása nemcsak azért különbözik, hogy helyi vagy központi orgánumban nézzük őket, hanem időben is. A Balaton üdülési értékeivel, a rekreációban betöltött szerepével kapcsolatos írások itt is, ott is erős ingadozást mutatnak. Ez arra utal, hogy észrevehetően változott a Balaton üdülési szerepének megítélése. A kezdeti törekvéseket, hogy a Balaton az egész ország üdülését kiszolgáló színtér legyen, az egyre fokozódó zsúfoltság, visszaszállások hatására főlátotta az aggodó, kérdőjelekkel megírt cikkek sora. A hangsúly más témák felé tolódott, így például a tó mint nemzeti érték, „mentsük meg a Balatont” témakör felé. Az üdülési, pihenési funkció hangoztatásának elcsöndesedése először az 1968—72-es periódust jellemezte, majd a legutóbbi öt évben még jobban lehalkult, a kezdeti 47 százalékról a cikkek 28 százaléka csökkent. Az idegenforgalom ezzel ellentétes hullámzást mutatott: 1968—72 között kiugróan magas volt, és 1978—82 között ismét erősen hangsúlyozták. Hol az üdülés szociális funkcióját hangoztatják tehát, hol az üdültetés pénztերemtő erejét. A tó „nemzeti érték”

szerepe 1973—78-ig növekedett, azóta kicsit visszafogottabb a szempont hangsúlyozása. A Balatont és környékét egyre inkább egy-két funkció teljesítésére korlátozzák, az elvárások a fentiekkel kapcsolatosak csak.

Követendő értékek

Az újságcikkek írásakor a szerzők nyíltan vagy látenszen valamilyen *alapvető értékből* indulnak ki, annak a szemszövegéből értékelik a dolgokat. Nem is szükséges, hogy egyértelmű értékítéletet mondjanak a jelenségekről, szituációkról — már maga az, hogy milyen problémát látnak meg, azt hogyan hangsúlyozzák, a probléma tárgyalásmódja, kezelésmódja is orientáló jellegű az olvasók számára. Hosszabb távon nem is a konkrét kérdések, tények ragadnak meg az emberek tudatában, hanem ezek a sémák — hogy a problémát milyen szemszögből vetik fel az újságok, véleményük szerint a kialakult szituációt milyen tényezők okozták, befolyásolják, s végül a problémák megoldásának milyen útjai, módjai léteznek. Természetesen az értékek meghatározott társadalmi csoportokhoz kötődnek, de az okok, illetve az intézkedések sem gazdátlanok.

E problémakör vizsgálatát azonban erősen megnehezíti, hogy a cikkekben az újságírói stílusra nem túl jellemző a határozott állásfoglalás egy-egy kérdés mellett, sokkal inkább az, hogyha egyáltalán problémát vetnek fel, azon kívül maradnak, „tényközlésre” szorítkoznak. Ez ugyan fokozza az objektivitást, de az értékelés felelőssége alól is felment, valamint megengedi azt, hogy az okok elemzésétől is eltekintsenek.

A cikkek kiindulópontját jelentő bázisértékeket, a kialakult helyzetet meghatározó tényezőket és a problémák megoldására hozott intézkedéseket azonos szempontok alapján — az alapvető értékekből kiindulva — tekintetük át. Ezek az értékek részben a Balaton funkcióihoz kapcsolódnak („a Balaton értékei”), de azoknál általá-

nosabbak, sokkal szélesebb körűek és más szempontokat is figyelembe vesznek. Értékeink a következők voltak: általános ökológiai értékek, általános megismerő, ismeretszerzési értékek (a Balaton mint tudományos kutatási és megismerési feladat), etikai értékek, esztétikai értékek, kulturális, műemléki, történelmi értékek, ideológiai értékek, egészségiügyi-rekreációs értékek, fogyasztói (adott esetben elsősorban az üdülők érdekeihez kapcsolódó) értékek és szemlélet, társadalmi (csoport) érdekek és értékek, termelési-gazdasági értékek, technológiai-technikai szempontok, szervezési-irányítási, intézményi értékek, jogi értékek, végül a Balaton mint nemzetközi érték hangsúlyozása.

Előre kell bocsátani, hogy a cikkek 12 százaléka semmilyen értéket nem képviselt. Ez elvileg természetesen elképzelhetetlen, gyakorlatilag azt jelenti, hogy minden nyolcadik, kilencedik cikk annyira semmitmondó volt, hogy semmilyen álláspontot nem sikerült benne felfedezni, vagy pedig egyáltalán nem a Balaton és környéke problémáival foglalkozott, csupán az adott esemény helyszíne miatt került be a cikklistánkba.

A legnagyobb hangsúlyt az elmúlt 20 évben a fogyasztási orientáció, a *fogyasztói értékek* kapták. A cikkek jó egyharmada a mindenkori üdülők éppen aktuális napi ügyeivel, problémáival foglalkozott, azok szemszögéből értékelte a helyzetet. A Balatonnal kapcsolatosan ugyanis a fogyasztókat nyugodt lelkiismerettel azonosíthatjuk az üdülőkkel, nemcsak tömegességük miatt, hanem mert az adott helyszínen, az adott szituációban kizárólagosan fogyasztóként viselkednek. Érdekeik, igényeik kielégítésének körülményei a lakosságot széles körben érdeklik, mivel potenciálisan igen nagy azoknak az embereknek a csoportja, akik évente egy-két hétre, de akár egy-két napra is a balatonai üdülők csoportjának tagjai lehetnek. E fogyasztói orientációjú cikkek alapproblémája nem is az, hogy rövidlátóan, pragmatikusan, csak az éppen aktuális nyaralók szemszögéből értékelik a dolgokat, hanem hogy lé-

nyegében nem tartalmaznak semmiféle hasznosítható információt a nyaralók számára sem. Úgy tűnik, nem is őket informálják, hanem azokat, akik *nem* nyaralnak; inkább csak hangulatfestő erejük van, vagy valamelyik szolgáltatási stb. intézmény tevékenységét — annak hibáit, de elsősorban eredményeit — tárják a nagyközönség elé. A tavaszi—nyári szezonhoz egyszerűen hozzátartoznak ezek a cikkek, időtlenek, kortalanok, jellegtelenek. Hiányoznak az üdülők-fogyasztókat funkcionálisan informáló írások. Valószínűleg ez nem is annyira a központi napilapok feladata lenne, de egyrészt más, megfelelőbb fórum: „Balatoni Hírlap”, vagy méginkább „Balatoni Rádió” nincs, másrészt a központi napilapok olvasótáborának egy jelentős része szintén a Balaton partján üdül nyaranta. A fogyasztói orientációjú cikkek 1967—77 között szerepeltek a legmagasabb (39—40 százalékos) aránnyal, ez előtt és ez után kisebbel. Különösen a helyi lapban észrevehető az utóbbi öt évben a fogyasztók értékeinek háttérbe szorulása az egyéb értékekhez képest. A központi napilapok közül a Népszava és a Magyar Hírlap vállalta föl leginkább a fogyasztók érdekeit.

Jelentősége alapján a második nagy értékorientáció az *ökológiai értékeké* volt — a Balatonnal és környékével mint központi témával foglalkozó cikkek átlag 17 százalékanak ez volt a kiindulási alapja. Időbeli változása azonos a Balaton „nemzeti érték”-felfogásának változásával, tehát legnagyobb súllyal 1973—77 között jelentkezett. Ekkor a cikkek egynegyed részében ebből az értékből indultak ki legsűrűbben a Magyar Nemzetnél, majd a Népszavánál (bár az azonos értékek ellenére a cikkek jellege, mondanivalója erősen eltér). A Népszabadságra sokkal inkább a társadalmi probléma-fölvetés jellemző, ezért itt az ökológiai értékek viszonylag háttérben maradtak.

E két fő értéktípus mellett az általunk használt rendszer többi elemének gyakorisága nagyságrendileg kisebb.

Szorosan egymás után következnek a termelési-gazdasági értékek (7 százalék), a társadalmi (6 százalék), és a kulturális-műemléki-történelmi orientáció (4 százalék), majd egy-két százalékkal a többi érték. Ez utóbbi gyakorlatilag azt jelenti, hogy évente három-négy olyan, a Balatonnal foglalkozó cikk jelent meg a négy központi napilapban, mely jogi, etikai, esztétikai szemszögből, tudományos kutatási értékek felől közelített a témához. Érdekesség csak az időbeli változásban van. 1977–82 között például megnőtt a tudományos kutatások presztízse általában, némiképp csökkent az ideológiai orientált-ságú cikkek aránya és egyértelműen csökkent a társadalmi orientáltságuké. Az irányítási-szervezési értékek pedig 1968–72 és 1978–82 között törtek előre, s érthető módon ezzel párhuzamosan a jogi szabályozók szerepének hangsúlyozása is megnőtt. Az etikai és esztétikai értékek központba állítása az alacsony előfordulási szintről a nulla felé tart.

A napilapokra az egy-két túlnyomó súllyal szereplő érték mellett jellemző az is, hogy mi maradt ki látómezejükből. Legkisebb az értékek spektruma a Népszavánál, ahol a két alapvető — fogyasztói és ökológiai megközelítés — az összes cikk 67 százalékánál kiindulópont, míg a többi értéktípus részese-dése elenyésző. Legkiegyensúlyozot-tabb, legszélesebb látókörű e tekintet-ben a Népszabadság és viszonylagos érték-gazdaság jellemzi a Magyar Nem-zetet is. A két alapvető érték mellett a Népszabadság a termelési-gazdasági és a szervezési-irányítási aspektusokra helyezi a hangsúlyt, a Magyar Nemzet az irányítás-szervezés mellett a társadal-mi érdekkülönbségek bemutatására, a Magyar Hírlap és a Veszprémi Napló pedig a termelési-gazdasági és kulturá-lis-műemléki-történelmi orientációra.

A Balaton-problémát meghatározó tényezők vizsgálata szorosan összekapcsolódik egy másik, első pillantásra talán formainak tűnő szempont vizsgálatával: a cikkek idődimenziójával. A Balatonnal foglalkozó cikkek zöme ugyanis a jelenre, vagy legfőljebb a

jövőre orientált, tehát a múlt esemé-nyeivel nem nagyon foglalkoznak. Ugyanakkor az elemző tárgyalásmód sem jellemzője e cikkeknak. Az írások 40 százalékánál a determináló ténye-zőkre való rákérdezés nem releváns, illetve azokra nem térnek ki. Ezen túl-menően a leggyakrabban több ténye-zőt is említenek, de fontosságbeli kü-lönbséget nem tesznek közöttük. Az 1963–67-es periódusban az akkori állapot kialakulásáért (romlásáért — javulásáért) elsősorban a fogyasztói szemléletet és az üdülőket okolták, majd a termelési-gazdasági körülmé-nyeket és az irányítási-szervezési tevé-kenységet. 1968–73-ra ugyanez a fel-állítás volt jellemző, de harmadik helye már az ökológiai, természeti folyama-tok kerültek. 1973–77 között erős fordulatot tapasztalhatunk: a fogyasztói szemlélet mint determináló tényező a negyedik helyre húzódott vissza, első helyre a termelési-gazdasági tényező, másodikra az ökológiai-természeti té-nyezők kerültek, a harmadikra a köz-morál, az etikai értékek. A legutóbbi periódusban ismét az üdüléssel kap-csolatos fogyasztói szemléletben látták a cikkírók a fő ható tényezőt — az öko-lógiai okok és a termelési-gazdasági tényezők előtt. Gyakorlatilag a többi említése általában három-négy száza-lék alatt maradt.

Akik szóhoz jutnak

Az olvasók tudatában azoknak az in-tézményeknek, embercsoportoknak a tevékenysége kapcsolódik leginkább a Balaton-problémához (következés-képpen azoktól várják el, hogy a meg-oldásban közreműködjenek, azokat okolják a nehézségekért), melyek a leg-gyakrabban szerepelnek a Balatonnal foglalkozó cikkekben. Más oldalról viszont kétségtelen, hogy az adott in-tézmények, embercsoportok kaptak le-hetőséget, fórumot a nyilvánosságra, arra, hogy nézeteiket, véleményüket a Balatonnal kapcsolatosan kifejtessék, illetve szerepüket a probléma megoldá-sában saját interpretációjukban adják

elő. Az is feltételezhető volt, hogy az újságok hasábjain is nyomon követhető az irányítási rendszer változásának tényei, a Balaton-probléma makroszintű kezelésében az idők során bekövetkezett módosulások.

A szereplők bemutatásának legtipikusabb esete az, hogy intézmények és személyek vegyesen szerepelnek, a problémát vagy eredményeket többnyire egy-egy megnevezett intézmény és annak név szerint megemlített munkatársa, vezetője jeleníti meg.

A tömegkommunikációs eszközök vizsgálatából eddig is tudtuk, de e témánál is tettenérhető volt az újságok intézmény-centrikussága. A cikkek 70—90 százalékában szerepeltek intézmények, s az időben előre haladva nőtt az arányuk. Ez valószínűleg azt is tükrözi, hogy a Balaton-probléma kezelésében ténylegesen az intézményesülés egy viszonylag magas fokára jutottak el, mikor az újságok fő feladatának azt tekintik, hogy tájékoztatassák a nagyközönséget a problémával foglalkozó intézmények tevékenységéről, megnyugtassák, hogy bár a problémák súlyosak, állandóan tesznek valamit a helyzet javítása érdekében.

A vizsgált időszak első negyedében az országos szintű intézmények jelentőségét emelték ki, majd a helyi szintű szolgáltató egységeket, ezt követte a megyei szintű igazgatási szervek, majd az ipari üzemek, vállalatok említése. A későbbiek során az országos szintű intézmények említésének aránya csökkent, a szolgáltató egységeké hullámzott és enyhén csökkent, a megyei szintű igazgatási szerveké szintén csökkent. Egyenletesen növekedett viszont a Balatonnal kapcsolatos bizottságok, csoportok említési aránya, elérte az országos szintű intézmények szintjét, sőt megközelítette a szolgáltató egységek említésének gyakoriságát. Feltehető, hogy a helyi igazgatási szervek milyen minimális mértékben szerepelnek végig, az egész időszakon át, s csupán 1973—78 között tűnt úgy, hogy jelentőségük nő. Az ipari és a mezőgazdasági üzemek említése közötti olló némileg összébb csukódott, s míg 15—

20 éve ötször annyit emlegették az ipari üzemeket, mint a mezőgazdaságiakat, e különbség felére csökkent. Ezek az arányok minden bizonnyal kapcsolatban vannak azzal is, hogy éppen milyen nézetek voltak uralkodók a főbb környezetszennyező ágazatokról. A vízügyi, környezetvédelmi, köztisztasági intézmények szereplése 1968-ban ugyánszerűen emelkedett s — említésük szerint — jelentőségük az ipari üzemekéhez, a kulturális, egészségügyi intézményekéhez és a megyei szintű igazgatási szervekéhez mérhető. A helyi lap sajátossága, hogy az irányítási szervekkel jóval kevesebbet foglalkozik, mint a központi napilapok; írásaiiban inkább politika-mentesebb témákkal, a mezőgazdasági, ipari, kulturális, környezetvédelmi stb. egységekkel találkozhatunk.

A Balaton-problémához — feltételezett érdekkülönbségei alapján — több népességcsoport kapcsolódik, a cikkek azonban e szempont szerint igen egyhangúak. Az üdülő, az időszaki népesség az egyetlen népességcsoport, mely jelentős arányban — minden harmadik-negyedik cikkben — előfordul. A helyi lakosság problémái korántsem kapnak ekkora fórumot, még a helyi lapban sem (kivéve az 1968—72-es periódust). A turisták, a kirándulók problémáit a helyi lap és a Magyar Hírlap említi meg. A külföldiek megjelenítése változó volt, 1968—72 között az idegenforgalom szerepének hangsúlyozásával párhuzamosan megemelkedett, később alig esett szó róluk. Öregek, fiatalok ritkán voltak a cikkek főszereplői. Meglepő volt az autós, illetve telektulajdonosok alulreprezentáltsága, e két csoport ugyanis — bár kétségkívül az időszaki üdülő-népesség része, mégis — határozottan elkülöníthető érdekekkel is rendelkezik. Ez az újságokban nem nagyon tükröződik.

Konfliktusgócok

A szereplőknek egymáshoz, illetve a Balaton-problémához fűződő viszonyára vonatkozóan a cikkekben bemuta-

tott konfliktus-szituációból próbáltunk következtetéseket levonni. Ugyanezek a szituációk az újságírók problémakezelésére vonatkozóan is támpontot adnak. Összefoglaló adatként elmondhatjuk, hogy a cikkek 65—70 százaléka nem tartalmaz konfliktus-szituációt, azaz érdeklődést a szereplők között. A konfliktusok legnagyobb hányadát a termelés-szolgáltatás szférája és az üdülők, idegenforgalom szférája közötti ütközések alkották. Jellemző témák itt a kereskedelem, a szolgáltatás hiányosságai, hibái — az idegenforgalom, az üdülők általános érdekeinek hangoztatása mellett. A Veszprémi Naplóban viszont a konfliktusnak alig nevezhető ember-természet konfliktus vezet. Ez arra utal, hogy a vidéki lap szerkesztői, újságírói inkább a társadalmi töltetű mentes konfliktusok, leírások felé hajlanak, ott keresik az enyhén szenzációs, minikatasztrófa-szerű eseményeket. E konfliktustípussal a központi napilapok is szívesen színezik repertoárjukat.

Feltételezésünk szerint jellegzetes konfliktusgóc lehet a lakosság és a helyi igazgatás között, összekapcsolódva egy másik, sajátos konfliktustípussal, mely a helyi lakosok és az üdülők gyakran eltérő érdekeiből fakad. E két konfliktustípus azonban csupán a cikkek 2—2,5 százalékában jelenik meg. A helyi napilap valamivel többet láttat a helyi lakosok és az üdülők összeütközéseiből, mint a központi napilapok, ugyanakkor a helyi igazgatást óvakodik érinteni.

Viszonylag gyakran találkozhatunk viszont a termelés és az általános társadalmi érdek közötti feszültségből származó konfliktusok típusával, melyet nem tekinthetünk homogénnek. Valószínű, ha e típust tovább bontanánk, egy részét a helyi érdek és a nyaralók, üdülők közötti érdekkonfliktus-al azonosíthatnánk.

Az alapvető értékekkel összekapcsolva a konfliktus-szituációkat, kiderül, hogy viszonylag a legtöbb összeütközés természetszerűleg a társadalmi orientációjú cikkekben fordul elő, melyek a Balaton-problémát bizonyos tár-

sadalmi csoportok érdeklődési szférájaként kezelik. E területen a termelés-szolgáltatás és az üdülők konfliktusa a legjellemzőbb. A másik nagy konfliktusgóc az ökológiai értékek körül alakult ki, bár jelentőségéből sokat levon, hogy ezek egynegyed részét az ember és a természet konfliktusaként azonosítják. Továbbiakban a termelés és az általános társadalmi érdek, valamint a termelés-szolgáltatás és az üdülés érdekei ütköznek össze ezzel az értékkel kapcsolatosan. Az üdülők közvetlen fogyasztói érdekeivel kapcsolatosan természetesen a termelés-szolgáltatás és az üdülők konfliktusai a legjellemzőbbek a cikkekben, és érdekes, de érthető módon második helyre a természettel való konfliktusok kerültek. A Balaton termelési-gazdasági lehetőségeinek kiaknázását a termelés és az általános társadalmi érdek, illetve az ember és a természet érdeklődései bonyolítják. A szervezési-irányítási érték az egyetlen, mellyel kapcsolatosan intézmények közötti konfliktusokról is hallhatunk.

„Problémakezelés”

A konfliktus-szituációnál szélesebb értelemben használtuk a *probléma*-szituáció kifejezést. Bár az eredmény szempontjából közel állnak egymáshoz, az újságírók számára „nyilvánosságképe-sebb” az utóbbi, mivel a hangsúly nem a szituáció résztvevőire, azok érdeklülönbségeire esik, hanem a szituáció nyomán kialakuló helyzetre, következményekre. E szempont szerint azt az eredményt kaptuk, hogy a Balatonnal foglalkozó cikkek mintegy 60 százaléka valamilyen problémát vetett fel.

Annak ellenére, hogy konfliktus-szituációval és probléma-szituációval is találkozhatunk, miért van az, hogy — egy másik vizsgálati szempont szerint — túlnyomó a pozitív kicsengésű vagy megnyugtató cikkek aránya?

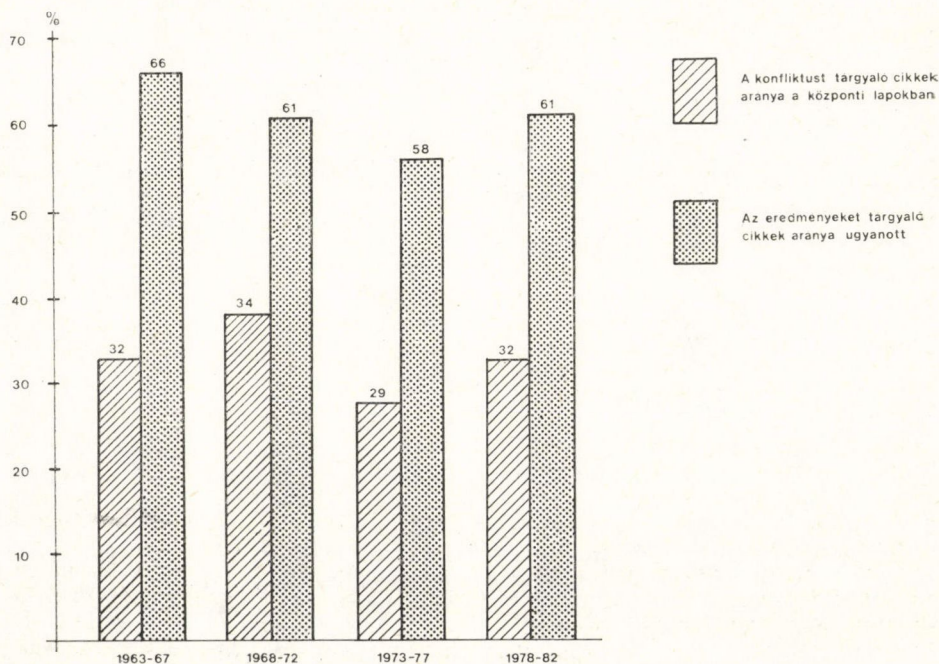
A konfliktus- és probléma-szituációban a szereplők — intézmények, csoportok, egyének — többé-kevésbé szemben állnak egymással, vagy lega-

lábbis különféle álláspontot képviselnek. A vizsgált cikkekre jellemző azonban, hogy az ilyen szituációk többnyire valamilyen pozitívumot is felmutatnak, valamilyen eredményről is szó esik, és a bemutatott szereplők egy része azokat az eredményeket képviseli. A másik pólus leggyakrabban csak elnagyoltan, leegyszerűsítve, az evidenciák szintjén van jelen. A problémák, érdekütközések említése csupán az eredmények felnagyítására szolgál. Az előbbiek eredményeképpen következhet be, hogy a konfliktust tárgyaló cikkek arányának változása és az eredmények bemutatása mértékének változása nem mutat egymással ellentétes tendenciát, sőt! (Ld. az ábrát)

Arra a kérdésre, hogy az eredmények kiknek köszönhetők, illetve a leírt szituációk kialakulásában kiknek volt döntő szerepük, azt a választ kapjuk, hogy legnagyobb arányban a vállalatoknak, üzemeknek, szolgáltatási egységeknek. Ezt követi súlyban és gyakoriságban az állami szintű vezetés (szerepének hangsúlyozása különösen

az első évtizedben volt jelentős). A helyi vezetés említése csekély mértékű, de ellentétes fejlődési irányt mutat. Lakossági akció csak nyomokban mutatható ki. A tudományos kutatás eredményeinek hangsúlyozása 1973–77 között tetőzött, ekkor az eredményeket felmutató cikkek közül majd minden negyedikben szó esett erről.

Ha az eredményeket felmutató szubjektumokat aszerint vizsgáljuk, hogy milyen értékkel kapcsolatosan érték el azokat, a következőket mondhatjuk: az állami vezetés elsősorban az üdülők fogyasztói érdekeire, az üdülés körülményeinek javítására koncentrált, másodsorban az ökológiai értékek megóvására és harmadrészt az irányítás-szervezés hatékonyságának növelésére. A helyi vezetés figyeleműgyszintén az üdülők helyzetének jobbitása és általában a fogyasztás körülményeinek javítása, majd a szervezés-irányítás tökéletesítése mellett az ökológiai és a kulturális értékek védelmére koncentrált. A vállalatok természetesen a fogyasztói értékeket és

saját termelési-gazdasági értékeiket vették figyelembe, sőt, mivel az üdülők érdekeit gyakran társadalmi érdekeként fogalmazták meg, e relációban is kiemelkedő szerepet kaptak.

A cikkek szereplőit aszerint is minősítettük, hogy ha kialakult egy probléma, kitől várták el annak megoldását. E kérdésfelvetés nagyobb szabadságot tulajdonít az újságírónak, hiszen nemcsak a megtörtént események, tények orientálják, hanem saját hiedelemrendszere is, azaz, hogy mely csoportokban bíz, milyen intézmények hatáskörébe utalja a probléma megoldását. Hogy mennyire vélekedésekről van szó, és nem pontos ismeretekről, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az anyag feldolgozása során kiderült, hogy képeznünk kellett volna egy „ők ott fent”, „valakinek meg kellene oldania” stb. csoportot is. Attól tartunk, ez — sok egyéb mellett — az újságíróknak a problémákhoz való hozzá nem értését mutatja, s nem csupán stilisztikai fordulatként fordulnak egy meghatározatlan „felsőbb lényhez”.

Adataink legnagyobb tanulsága, hogy mennyire értékelhetetlen azoknak az írásoknak az előfordulása, melyben az újságírók a helyi erők, az öntevékenységre, a saját problémák saját erőből való megoldására hivatkoznak. Sem a helyi lakosok, sem az üdülők nem jöttek szóba a problémák megoldási lehetőségének keresésekor. Ugyanilyen alacsony a formálisan szervezett társadalmi szervezeteknek (Népfőnt, Vöröskereszt, turistaszövetségek stb.) tulajdonított szerep. Az „össztársadalmi mi” viszonylag nagyobb súllyal került be azok körébe, akiktől a problémák megoldását elvárják, de ezt csak fedőnévnek tekinthetjük az érdekek és különbségek elmosására, a válasz megkerülésére.

Legnagyobb mértékben — a cikkek 32—33 százalékában — a szakmai irányító szerv szerepe a problémák megoldására hivatott illetékesként. Míg a központi napilapokban csökkent, a vidékiben nőtt jelentősége. Ezzel ellentétes tendenciát mutatott a területi

irányító szervekre való hivatkozás, különösen 1973—78 között kiemelkedően nagy felelősséget róttak rá a központi napilapok, a helyi lap viszont következetesen visszazokzik az elmúlt 20 év során. Figyelemre méltó az a fokozódó bizalom, amely a speciális környezetvédelmi szerveket és a tudományos kutatást, a szakértők körét övezi az utóbbi évtizedben. Míg a központi napilapok a környezetvédelmi szervezetek, addig a helyi lap a kutatók, a szakértők szerepét hangsúlyozza inkább.

Az intézményszempontú problémakezelésnél a hatékonyság, az előrelépés fontos mutatója, hogy hány intézkedés történt a problémák megoldására. Nos e szempont szerint a Balaton-problémával kapcsolatosan azt állapíthatjuk meg, hogy pezsgő tevékenység folyik a problémák leküzdésére, a központi napilapok ugyanis egyre több intézkedésről számolnak be. Az intézkedések megoszlása gyakorlatilag azt is mutatja, hogy az intézmények hogyan értékelik a problémát, mikor találják annyira súlyosnak, hogy tenni is hajlandók leküzdése érdekében valamit.

Meg kell állapítanunk, hogy a megoldás eszköztára már szegényes: az intézkedések 70—80 százalékát négyhatféle intézkedéstípusba be lehet sorolni. Ahogy az időben előre haladunk, a felhasznált eszközök köre némiképp bővül. 1963—67 között döntő módon az üdülők szolgáltatási feltételeinek, az üdülés körülményeinek javítására szolgáló intézkedésekről, valamint termelési-gazdasági intézkedésekről számoltak be. 1968—72-ben ezek mellé felzárkózott az irányítás-szervezés javítására szolgáló intézkedések csoportja. 1973—77 között ugrásszerűen megnőtt a termelési-gazdasági intézkedések aránya, a Balaton-probléma megoldására hozott intézkedések 38 százaléka erre vonatkozott. Szemléletváltozást jelez az is, hogy a második helyre a tudományos kutatások eredményeiről, ezek feladatairól szóló beszámolók kerültek, a harmadik helyre pedig a

technikával, technológiai megoldásokkal kapcsolatos intézkedések. Ebben az időszakban jelentősen mecsappant az üdülés körülményeivel közvetlenül kapcsolatos intézkedések száma.

1978—82-re valamelyest visszaállt a régi sorrend, de az intézkedésekre már egy komplexebb szemlélet jellemző, a megoldási eszközök szélesebb választékát veszik igénybe.

ABSTRACT: The authors carried out a press content analysis for the decision making research of ÉVM—OMFB, using the four dailies and the Veszprémi Napló, the volumes of 1963 through 1982. The research commission sais; The basic mays media largely influence the image of Balaton in the public opinion. Exploring this image is highly important in pointing out the development directions since, presumably, development has to rely on the voluntary participation of the people to greater extent in the future.

Bán András

Urambátyám sajtóélcei

Megjegyzés a karikatúra történetének első szakaszáról

Sokáig elhanyagolt területnek számított nálunk a populáris médiumok — például a karikatúra — kutatása. Mostanában azonban mintha némi élénkülés volna tapasztalható. Egy kiállítás, egy könyv foglalkozik a magyar karikatúra történetének kezdeti időszakával, s elvétele egy-egy folyóirat-publikáció — mint a szerzőnek ez az írása is.

Egy lyoni tapétamanufaktúra tulajdonosának fia volt Charles Philipon, aki a múlt század huszas éveiben szerzett művészeti képzést Párizsban, főként Antoine Jean Gros műtermében. Rövid ideig apja számára tervezett tapétamintákat, ám aztán újra Párizsban tűnik fel: népszerű nyomtatokat, üzleti kártyákat, gyermekeknek szánt képes történeteket, rejtvényeket rajzol. Eközben kitanulja az új, alig egy évtizede fejlődésnek indult művészi sokszorosító eljárást, a litográfiát, a kőrajzot.

Visszatekintve különös jelentőséget kapnak ezek az életrajzi adatok, hisz ha folytatjuk felsorolásukat, kiderül, hogy Charles Philipon a modern értelemben vett karikatúra létrejöttének kulcsfigurája. Előbb 1829-ben az ifjú Honoré Daumier-val együtt Philipon is karikatúrákat kezd rajzolni a műfaj első önálló lapjának, a Silhouette-nek; majd maga is lapot alapít. A Caricature (1830) és a Charivari (1832, napilap!) megindítása fűződött nevéhez, két lap a műfaj legjelentősebbjei közül. Az előbbiben a szöveg gondozója Balzac volt, a legkiválóbb illusztrátor pedig Grandville; az utóbbi duplaoldalas litográfiát rendszeresen olyan művészek készítették, mint Daumier és Gavarni.

Egy „művészes” termékeket előállító gyáros fia tehát Philipon, egy-egy személynél művész és vállalkozó, aki otthonról hozta a tömegigény kielégítésének rutinját, a köznapi vizualitás ismeretét, jó képzést szerzett, s nyakig merült a korai modern nagyváros, Párizs mindennapi életébe. Szerencséje volt: a politikai körülmények, a kulturális változások, a sajtó és művészet technikai hátterének fejlődése kezére játszották azokat a médiumokat, amelyek révén közvetlenül szólhatott az emberekhez — az ő nyelvükön.

Ez a két körülmény, a nagyvárosi kultúra és a gyors, közvetlen reagálás lehetősége a napi eseményekre, úgy látszik, a modern karikatúra elengedhetetlen feltétele, lételeme. Ugyanakkor e karriertörténetből az is kitűnik, hogy a satíra a 19. században előtűnik álló formájában már csupán átételiesen a „nép humora”, s bár a korai lapokat túlnyomórészt maguk az olvasók írták, mégis az effajta komikum reflexív, interpretatív tulajdonságokkal rendelkezik.

A reflexivitást és a közvetlen párbeszédet példázza Philipon ma már klasszikusnak számító rajzsorozata, mely Charivarija címlapján jelent meg 1834-ben. E tabló négy fázisban körtévé alakítja át a hájfejt „polgárkirály”,

Lajos Fülöp portréját. A rajzolt „körte” (mely szó a francia argóban tökéletet is jelentett) éppenséggel üldözöttnek számított, mint az uralkodó kigúnyolásának vissza-visszatérő motívuma. Philippon tudja, hogy van kihez szólnia, amikor felteszi a kérdést, rajza melyik fázisa nem hasonlít az előzőre, a torzítás melyik fokáért jár már büntetés? S tudja azt is, hogy ha valóban perbe fogják, vagy a cenzorral kerül nézeteltérésbe, azt ugyanilyen közvetlen módon olvasói tudtára tudja adni. Ez az összekacsintás a modern karikatúra lényege, a „mi tudjuk” cinkosága.

A humoros, szatirikus rajz történetében kétségtelenül jelentős fordulatot regisztrálhatunk ekkor, az 1830-as években. A társadalmi, kulturális, művészetelméleti és -technikai körülmények akkori együttállásával új műfaj születik, mely ugyan mélyen gyökerezik a „magas” művészeti komikum és a népi humor termékennyé érett földjében, mégis más, önálló műfaj, mely a későbbiekben már saját törvényei által is meghatározódva működik. Ágakra oszlik, külön szabályok szerint működik a torzportré (gyakran állatokra való utalásokkal a „darwinizmus szellemében”), a szöveges asszociációkat képre fordító rajz, a komikus helyzeteket megleveleltő mű, s a típusokat mozgató és gúnyoló, a tipikus magatartásokat pellengérező karikatúra.

Természetesen, akárcsak a „magas” művészet és a populáris művészet minden fajtája, a karikatúra is szimbolikus forma; olyan azonban, amely még a legszélsőségesebb torzításaival, a leg-sajátosabb leleményeivel együtt is igazodik a már széles körben elfogadott, felszívódott normákhoz, azaz értelmezése nem az alkotói autonómítás kreatív, individuális szférájában történik, hanem a popularitás skáláin. Tehát ahhoz, hogy Philippon körte-rajza célba találjon, karikatúrának minősüljön, szükség van arra a közkeletű meggyőződésre, hogy Lajos Fülöp egy tökély.

Minden nagyszerűsége ellenére is van valami bágyadtság a harmincas évek

Párizsában, ebben a hirtelen millióssá duzzadt városban. Az uralkodó a polgároké, a demokrácia is az övék, s ők mégis gyanakvók, nem oly diadalittasak, mint néhány évtizede. A soha ki nem békülő napi ellentmondások termelik ki azt a városias közhangulatot, amelynek állandóan visszatérő motívuma a bizalmatlanság, a leszólás. Lajos Fülöp az ő királyuk, mégis gúny tárgya. Az iparosodás állandó élenkítése döntő a polgárember számára, ugyanakkor a szalonbeli csevegések visszatérő fordulata a régi jó értékek pusztulása fölötti siránkozás. A haladás szükségessége, ugyanakkor a birtokon belül lévők féltelme: ilyesfajta pólusok között csattan az élc s az élcrajz.

Kihez szólnak ugyanis a harmincas évektől szaporodó szabadszájú politikai — majd szalonkarikatúra lapok? Ki az a — nem több mint — néhány ezer ember, aki állandó előfizető?

Általában minden élclapot — pártállásra való tekintet nélkül — előfizetnek a klubok, minden friss kiszólást és rajzot ismerni kell a szalonokban — akárcsak korábban az aforizmákat a politikai elképzelések egyidőben jelszerű fellengzősséggel és népszerűbb, ironikus formában is megfogalmazódnak a „komoly”, illetve a „vicces” újságokban. Emez tanít arra, hogy hogyan olvassanak amannak a sorai között, akár az ellenlábás, akár saját pártjuk programját tanulmányozzák. Nem ritka, hogy egy politikai lapnak érkezett levelet változtatás nélkül közé tesszenek — ezzel jelentését ellenkezőjére fordítva — a szatirikus lapban.

A karikatúra is e közegben otthonos. Ne gondoljuk, hogy az élcrajz 19. századi formájában valóban „tömegműfaj” lenne. Szép elképzelés, hogy amíg a gúny írásos formái az értőknak szólnak, addig a rajz akár az írástudatlant is mozgósíthatja. Szép elképzelés, de nem igaz. A karikatúra legnagyobb részt szöveges-képes műfaj, azaz képaláírást követel. Másrészt pedig még a rajzi oldala is olyan utalás- és idézőmódszerekkel dolgozik, amelyeknek értelmezése elég jól körülhatárol-

ható kulturális beágyazódottságot kíván.

Az sem igaz azonban, hogy a 19. századi életrajz az elit művészetének lenne része. A művészett fogyasztó közönség és a kulturális elit egyre kevésbé azonos ebben az időszakban. A polgárember — a nagyközönség — felkészületlen arra, hogy eligazodjék a szimbolikus formák között, nem hajlandó tájékozódni ezoterikus vidékeken, s mivel hatalmon belül van, megköveteli magának azok hétköznapi változatainak elkészítését.

E folyamat jelentős változásokat hoz a művészet történetében is. A torzrajzok, a különféle ábrázolásbeli torzítások históriája messze a múltba nyúló, és kiterjedt. Ha szűkebb értelemben csupán az ironikus portrékat s a humoros, szatirikus jeleneteket vesszük sorra, akkor is Daumier-n, Töpfferen, Hogarth-on át egyre korábbiól és korábbiól találunk számunkra tanulságos műveket, akár Bernini, Carracci, Leonardo vázlatlapjait lapozzuk, akár ezeket megelőző időkben kutatunk. A populáris kultúra is gazdag forrása a vizuális torzításoknak. Végeredményben egészen finom elemzés szükséges ahhoz, hogy miféle indíték alapján mondható egy középkori oszlopfőre faragott groteszk fejről, hogy nem tekinthető karikatúrisztikusnak.

Bahtyin mutatott rá, hogy a populáris kultúra korábbi formái megkettőzték a világot: létrehozták a „komoly” szertartások groteszk, népi változatait (M. M. Bahtyin: A népi nevetéskultúra és a groteszk. In: A szó esztétikája, Bp. 1976.). Ez a 19. századi humorfeleség, a sajtóban megjelenő karikatúra nem a ceremóniákra alapoz, nem mozgósít; s nem is kettőzi meg a hivatalos világot, hanem annak kettősségére épít. Végül pedig: nincs benne semmi ünnepi. Köznapi jelenségek vulgáris kifordítása. Létrejöttéhez, ahogy arra Gombrich rávezet bennünket, szükség volt a képi hasonlóság és egyenértékűség megkülönböztetésére (E. M. Gombrich: Művészet és illúzió, Bp. 1972.) Szükség volt arra, hogy a kép

„leváljék” a valóságról, önálló világ legyen, mely nem a szatíra, hanem a filozófia szavajárásával egyenértékűt teremt a rajta kívül levővel. Emoc „leválásnak” a reneszánsz művészeti törekvései óta megfigyelhető stílári fokozatai mellett mentalitásbeli meghatározói is vannak.

A képalkotónak az a meggyőződése, hogy ő nem a látvány tökéletes ábrázolására, megközelítésére hivatott, ez a szentségtelen 19. századi gondolat oly kulturális környezetben fogantott meg, amely a korábbi fennköltség és hit elvetéséért nem számkivetettséget ígért. Hanem közönségsikert.

E kulturális környezetben az emberek felfedezik a „belelátást”. A természettudományos színben feltűnő fizionómiai vizsgálódások, a kifejezés szisztematikus leltárának atlaszai a nonverbális kommunikáció első tankönyvei. Ahogy a polgárember megtanul a sorok között olvasni, úgy hallása-látása is ilyen szelektíven dialektikussá, intellektuálissá válik. Ennek mindennapi rutinját szolgáltatja számára többek között a karikatúra.

A képi belelátás előzményei is számosságok. Lapozunk csak bele a fotó előtörténetének bármelyik kézikönyvébe, s vegyük sorra a sziluettkivágást és a többi, szalonokban divó szórakozási formát, hogy lássuk: a hasonlóság nehézség apparátusának mozgósítása helyett e századra felgyűlt művészeti tapasztalatok az „egyenértékű” képet már populáris formában is képesek voltak prezentálni.

Mindeme megfontolásoknak az a aktualitást, hogy minálunk is egyre élénkebbé válik a populáris médiumok kutatása. Csak ami a 19. századi karikatúrát illeti: a Magyar Műkaszmozgalmi Múzeum 1983. második felében nagyszabású kiállítást rendezett Torz karképek (Magyar politikai karikatúrák, 1848—1919) címmel, illetve ezzel egyidőben a Corvina kiadónál megjelent Buzinkay Géza albuma, a Borsszem Jankó és társai (Élelapok és karikatúrák).

Példaszerű gyűjtemény mindkettő. Egy-máshoz közeli nézőpontból és nagy

alapossággal bevezetést kínált mindenik e műfaj hazai kezdeteinek megismerésébe, karakterének tisztázásához.

A várbeli kiállítás hangulatos, korfestő enteriőrök között 120 tablón sorakoztatta fel hét évtized jellegzetes politikai karikatúráit. Az elrendezés elve a kronológia mellett a megidézett politikai események súlya, korabeli visszhangja volt. A képekhez fűzött elengedhetetlen magarázatok is elsősorban az eseményekre vonatkoztak.

A művelődéstörténész Buzinkay Géza alapos és szórakoztató könyve az élelapok múlt századi történetével foglalkozik, beszél a karikatúrákról is. A könyv az elemzett sajtótermékek időrendjében halad a kezdetektől a századfordulóig, s ennek során veszi sorra az élc egyes műfajait, továbbá

A műsor lejártszával a közönség zajos tapsokkal jutalmazza mr. Tiszát, a kintűnő domitót, ki ostorának egy-egy legyintésével uralkodik a csődörökön

rövid életrajzokat ad e történet főbb szereplőiről. Buzinkay Géza könyvének érdeme, hogy minden egyes reprodukált rajz mellett emlékeztet azokra a politikai eseményekre (a kilencvenes évekig a karikatúra nálunk kizárólag a politikai propaganda eszköze volt), vagy a kultúra azon tényeire, amelyek ismerete nélkül nem jutnánk el a múlt századi „fanyar” humor megértéséhez. Végeredményben a kiállítás is, a könyv is sajátos fénybe állítja e kiterjedt és hozzáférhető dokumentumanyagot.

Miután e lapok még közvetlen kapcsolatban álltak olvasóikkal, így azok műveltségéről, politikai gondolkodásáról, a „közember” észjárásáról — természetesen kritikusan kezelendő, mégis — hiteles lenyomattal rendelkezünk révükön. A 19. századi karikatúra a populáris gondolkodás kevés forrásainak egyike.

Német.

Becs városában grasszál különösen e fajzat.
Melynek a soklövettű, penna-revolvere van.

Magyar.

Fütykös a tollja is és ennek a fütykőse is tolli; -
Vad dühvel üt, de vakon, - ritka eset, ha talál.

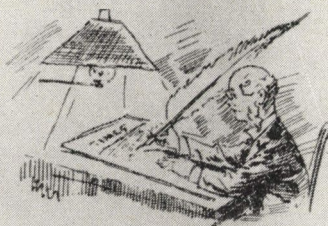
Megfigyelhető, hogy míg az 1848-tól sorra alakuló pesti élc-lapok leg-szívesebben párizsi és londoni előké-peikhez igazodnának, addig ténylege-sen a német lapok gyakorlatát veszik át, bécsi laptársaikkal konkurrálva. Minden lap többé-kevésbé leplezetten pártcélokat szolgált. Ugyanakkor a különféle politikai irányzatok, elkép-zelések ellentéteinek élességéről és ko-molyságáról informál az a tény, hogy hosszú időn át gyakorlatilag minden élc-lapnak közös karikaturistája volt: Jankó János.

Jankó egy falusi szűcsmester fiaként Békésből került Pestre, rendszeres mű-vészeti képzésben későn részesült, igazi műfaja a népies életképfestés volt. Nehézkes, bár gyakorlott újságrajzai hosszú időn át csupán az anekdotikus helyzeteket elevenítették meg — bie-dermeieres módon —, melyeknek ko-mikumáról azután a képalírás tájé-

koztatott bennünket. A torzítás, a kihagyás eszközével pályája későbbi szakaszában él csupán, ekkor kezd a közönség „belelátására” hagyatkozni; mindaddig fontosnak tartotta, hogy a kép „mindent elmondjon”. Általában nem saját ötleteit rajzolta meg, de ez az ő korában természetes volt. Az egyes lapok egy-egy csoport vélemé-nyét voltak hivatottak hangoztatni, így a szöveg is, a kép is gyakran közös műnek tekinthető, jó esetben egyéni megformálással. Az élc-lapíró Jókai módszerei távoliak a regényíró Jókaié-tól (bár érdekes megfigyelni, hogy új-ságjából, az Űstökőben hogyan kelnek vándorútra figurák és motívumok re-gényei felé).

E két megfigyelés, a magyar élc-lapok politikai karaktere és Jankó anekdotikus stílusának nehézkessége aláhúzza azt a közismert tény, hogy nagyvárosi kultúráról igen későn beszél-

Angol.

Toll marad a tollja, - szava gyöngye, az érve erős csak.
Támadjon, vedjen, - fegyvere nincs egyéb.

Francia.

Vere hamar feltört, - szúr a fegyveré mélyre, de „ehé”-kel;
Noha e fegyver a toll, néha a betyke vitör.

hetünk Magyarország kapcsán. Az itthoni karikatúrák „olvasói” nem polgárok voltak, hanem nemesemberek, helyzetükből adódó ízlésbeli megkövetelésekkel, vizuális normákkal. Ha elfogadjuk, hogy egy gyertyával gyengén megvilágított színpadon jobban kell ágálni ugyanazon kifejezés eléréséhez, akkor nem Jankó művészi hibájának kell tudnunk, hogy a mi felénk érvényes művészeti kifejezést popularizálta.

Ha valahol egy műfaj létrejött, akkor nemcsak a maga közegével kerül szoros kapcsolatba, hanem megteremt egy „szakmát” is. A karikatúrával együtt megszülettek a „karikaturisták”, és ha a karikaturista a politikai csatározások sakkfigurája Londonban, Párizsban, Berlinben, akkor szükségszerűen előbb-utóbb az kell legyen Pesten is. Ez az átvettség a meghatározója Jankó és a későbbi raj-

zók teljesítményének, legyen azok „művészi”-szakmai színvonala akár milyen magas is: a műfaj előbb érkezett, mintsem közönsége igényelte volna, felkészült volna rá. Az élelapok, ezek a jellegzetesen polgári sajtótermékek a mi történelmi körülményeink között abban lették legfőbb örömeiket, hogy a polgárosodás folyamatát elutasítsák, újabb és újabb jeleket ki-gúnyolják az urambátyámos jó régi világ nevében, addig nyilvánvaló módon a karikatúra is ilyesfajta vizuális konzerválásra törekedett.

Ám e rajzok, Jankó Jánosnak és utódainak sorozatban termelt sajtóélcei épp nyerseségük, alkalmanként durvaságuk miatt fontosak a számunkra. Nem a kultúra csúcsairól, hanem a kulturáltság mindennapjairól szóló tudósítások, a privát szférában, a pletykák közönségességében megmártott politikai gondolatok dokumentumai.

ABSTRACT: The research of popular media — as cartoons — used to belong to the disprivileged fields. But it seems as if there was some brightening. The history of Hungarian cartoons appears in an exhibition, a book and an article — as this one here.

Willem Langeveld

A politikai karikatúra

Willem Langeveld az amszterdami egyetem politikai nevelési tanszékének tanára. Ez a tanulmánya annak az előadásnak a gondolatmenetét követi, amelyet a szerző „A politikai nevelés perspektívái a nyolcvanas években” című kerekasztal-konferencián tartott Katowicében, 1980 őszén. A tanulmány ennél részletesebb változata az Elsevier Scientific Publishing Company International Journal of Political Education című folyóiratának 1981. évi 4. számában jelent meg.

A politikai karikatúráról közzétett cikkekről és könyvekről zömében azt feltételezik a szerzők, hogy a rajzok befolyásolják nézőik véleményét, magatartását, tetteit. Ám ez a feltételezés többnyire nélkülözi a tapasztalati alátámasztást. A publikációk nagy többsége művészettörténészek vagy újságírók tollából származik, s a politológusok és a szociológusok eleddig vajmi kevés érdeklődést tanúsítottak ez iránt a gazdag és érdekes anyag iránt. A témát nagyon kevés kutatási terv tartalmazza, és a rajzok hatásával kapcsolatban sok megválaszolatlan kérdéssel találja magát szemben az ember. Pedig ezek a kérdések érdekesek; például azért, hogy megtudjuk, egy-egy politikai karikatúra — összevetve mondjuk egy újságcikkkel — milyen hatással van az újságolvasóra. Azt is jó lenne megtudnunk, hogy — figyelembe véve stílusukat, kompozíciójukat — miféle rajzokat miféle olvasók kedvelnek vagy értenek meg leginkább.

A kutatások hiánya részben a módszertani nehézségek, részben a csekély érdeklődés számlájára írható. Ami az előbbit illeti, a politikai karikatúrák alkalmi voltát említhetnénk: nem egyszer elmélyült történelmi ismeretekre van szükségünk ahhoz, hogy megértsük, mi is volt valamikor olyan tréfás egy-egy rajzban. Ezért elkerülhetetlen, hogy azokat a hatásokat tanulmányozzuk, amelyek közvetlenül a művek publikálásakor, a napi-

és hetilapok olvasói elé kerülésükkor érvényesültek.

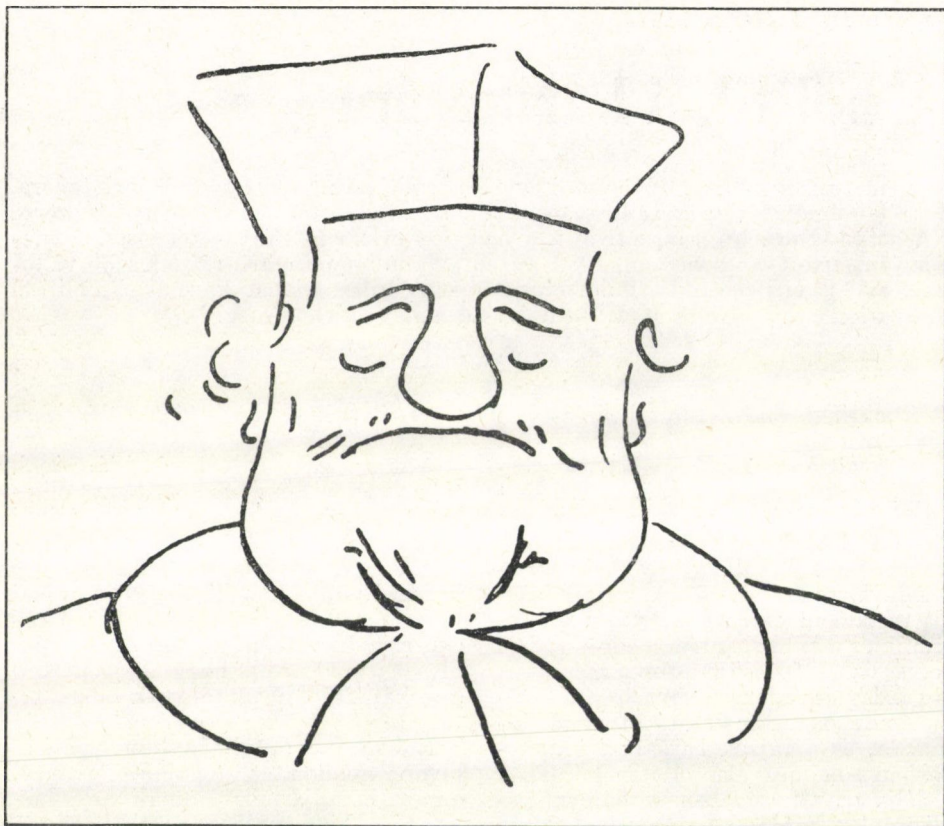
A kutatási elképzelések hiányának talán van valami köze számos politológus „tierischer Ernst”-jéhez (állati komolysághoz), ők ugyanis triviálisnak, fiatal tudományáguk illetékességi körén kívülnek tekintik a politikai témájú grafikát és a karikatúrát. Ezzel szemben nem kevés beszámolót olvashatunk arról, hogy a (politikai) grafikát iskolai tantárgyak közé iktatják.

Ebben a tanulmányban néhány olyan gondolatot fogalmazok meg, amely hozzájárulhat annak az elméletnek a kidolgozásához, amely a politikai grafikát a politikai kommunikáció eszközének tekinti.

Definíciók

Más a karikatúra, és más az angol nyelvű szakirodalomban „cartoon”-nak nevezett grafika. A „karikatúra” az olasz „caricare” igéből származik, azt jelenti, hogy „megrak”, és magába foglalja a túlzást is (1. ábra). A „cartoon” az olasz „cartone” (vastag papíros) szó származéka, papíron készült vonalrajzot jelent.

A tizenhatodik és tizenhetedik század karikaturistái — azé az időszaké, amelyben ez a művészeti ág szárba szökken — a mulatságosság netovábbjaként abban lelték a legnagyobb gyö-

1. ábra: Gian Lorenzo Bernini (1598—1680): Egy kardinális karikatúrája (Scipio Borghese?), Vatikáni Könyvtár, Róma

nyörűségüket, hogy áldozataikat eltorzították. A tizenkilencedik és a huszadik században, bár a személyre szóló karikatúra sokat veszített jelentőségéből, a grafikai megoldások kifinomultabbakká váltak. A karikírozott személyek sok esetben nélkülözhetetlen kellékei a rajzoknak, de jellemvonásaik többnyire olyan eszmék szimbólumai, amelyeket a művész elítél. A politikai karikatúra e két válfaján kívül meg kell különböztetnünk egy harmadik változatot is: azokat a politikai jellegű rajzokat, amelyek korántsem tréfások és karikatúrisztiku-

sak, hanem inkább hátborzongatóak vagy morbidak, mint G. Arnzt (2. ábra), A. Paul Weber, C. Meffert és mások munkái.

A húszas években a dadaizmus hatására a politikai grafika új műfaja alakult ki, a kollázs, amelyben a fotó és a grafika együttes alkalmazásával jutnak el egy új kompozícióhoz. A kollázs és a komikus rajzsorozatok után a következő lépés az az egészen újkeletű technika volt, hogy politikusok eredeti fotóit (kínos) szituációkba illesztik, amint „ballonokban” képtelen szövegeket bocsátanak ki a szá-

2. ábra: Gred Arntz (1900—): Munkanélküliek, 1931, G. Arntz Politieke prenten tussen twee oorlogen. Nijmegen: SUN. 1973.

jukon. Ezeknek a különböző kifejezési formáknak a jelölésére használok a „politikai grafika” elnevezést.

Tévedés azt hinnünk, hogy a karikatúrának mindig meg kell neveltetnie bennünket. Sokszor jobban szórakozunk egyszerűen azon, hogy milyen módon tettek nevetségessé egy-egy politikust, mint magán a rajz mondanivalóján. A politika lényege a konfliktus, és a rajzok ezt tükrözik vissza. Persze más-más úton-módon. A politikusok kifaragása csak az egyik módszer. Néha azt mondják, hogy azok a legjobb politikai karikatúrák, amelyekben maguk az ábrázolt személyek is tudnak nevetni. Ez persze egyáltalán nem biztos, és a kérdést körültekintően kell vizsgálnunk.

A politikai karikatúra szellemessége általában a politikai kultúrától függ. A szovjet karikaturisták például sokkal kevésbé hajlanak a napi politika mulatságos, de meglehetősen felületes kommentálása felé, sokkal jobban elmélyülnek viszont a politikai jelenségek és folyamatok ideológiai okainak, hátterének, működő erőinek megvilágításában. Ami a politikai grafikákban közös, az szatirikus karakterük, még akkor is, ha epések vagy morbidak, vagy éppen az akasztófahumorra épülnek. Paulson szerint a szatírának kettős funkciója van:

„A szatíra imitálja, megjeleníti, vizsgálja, elemzi a gonoszt... de ugyanakkor figyelmeztető újjával rá kell ébresztenie az olvasót arra is, hogy saját életében mit kellene vagy nem kellene tennie: vagy — és ez nem mindig ugyanazt jelenti — erkölcsileg állást kell foglalnia, ítéletet hoznia, s meg kell mutatnia, kit terhel a felelősség. Az előbbi egy végletesen kifinomult, dagályos struktúrába torkolthat; a másik csupán azt igényli, hogy a tárgyat rossznak vagy nevetségessnek tüntessük fel, és soha ne semlegesnek vagy elfogadhatónak.”

Arthur Koestler egyszerűen elemzi a karikatúrát rajzoló művészek módszereit. Az első a *válogatás*, az odaillő stimulusok kiválasztása,

elhagyva az összes kevésbé fontos elemet, amely a figyelmet elvonhatná a lényegtől. A *torzítás*, a *túlzás* segíti a művészt szándékainak — „üzenetének”, kritikájának — közvetítésében. Ezen az agyonegyszerűsítésen át az egész szituáció áttekinthetővé és szórakoztatóvá válik a néző számára. Paulson és Koestler a szatíráról és a karikatúráról általában beszél. A politikai grafikának mindazonáltal megvan az a néhány jellegzetessége, amely mellett nem mehetünk el észrevétel nélkül, mivel éppen ezek adják sajátos ízt. Minden politikai grafikának valamilyen értelemben *kritikusnak* kell lennie. A kritika, amit a rajz magába foglal, lehet egészen enyhe, de metsző is, célozhat rejtett összefüggésekre, vagy szándékokra, s elmeget a sértegetés vagy a rágalmazás határáig is. Lehet, hogy a legjobb politikai grafikák azok, amelyek megsejtetik a jövő politikai fejleményeit, mint például A. Paul Weber rajzai. A politikai grafikának, mint sajátos publicisztikai műnek, érdeklődnie kell a korabeli politikai események következményei iránt. Az *előrejelzés* ugyancsak el nem hanyagolható aspektusa a politikai grafikának.

A rajzoló erőforrásai

A művésznek rendelkezésére állnak elképzelései és bizonyos szövegek. Általános vélemény szerint minél kevesebb a szöveg, annál jobb a grafika. A „szótlan” rajzok elég ritkák ebben a műfajban, lévén a politika szójáték, míg meg nem kezdődik a lövöldözés. A választékban persze a két komponens minden változata megtalálható a tizenhetedik századi holland allegorikus rajzoktól és James Gillray „ballonokkal” és terjedelmes képaláírásokkal megtűzdelt metszeteitől egészen George Grosz szótlan karikatúráig.

Az évszázadok során keletkezett politikai rajzokból azt látjuk, hogy a művészek egy-egy szituáció érzékeltetésére meghatározott eszközöket és szim-

bólumokat használtak fel. Mindenekelőtt a torzítás, a karikírozás eszközét. „A humorista hasznát húz a torzításból; a művész azért torzítja el a világot, hogy olyanná alkossa meg újra, mint amilyen valójában” — mondja Koezler. Ahhoz persze, hogy ez lehetségessé váljék, határozottan kezében kell tartania a varázslatot. Mindaddig, amíg azt hisszük, hogy egy személy képmását azért csúfítják el, hogy megsértsek őt, karikatúráról nem lehet szó. Másrészt a művészt alkotónak kell tekintenünk, nem pedig a szakmája előírásaihoz és szabályzatához szigorúan odakötött mesterembernek, hiszen a művész csak így juthat el ahhoz a szabadsághoz, hogy művébe belső önmagát is belevetítse. Ezek az elvek az értelemnek a mágia és a babona kalodájából való szabadulása nyomán alakultak ki. A tizenhatodik és tizenhetedik században a nyilvánosság ezt az újonnan kivívott szabadságot a groteszk — az emberi test formáinak eltorzítása (törpék!) — és a feje tetejére állított világot bemutató rajzok révén tapasztalta.

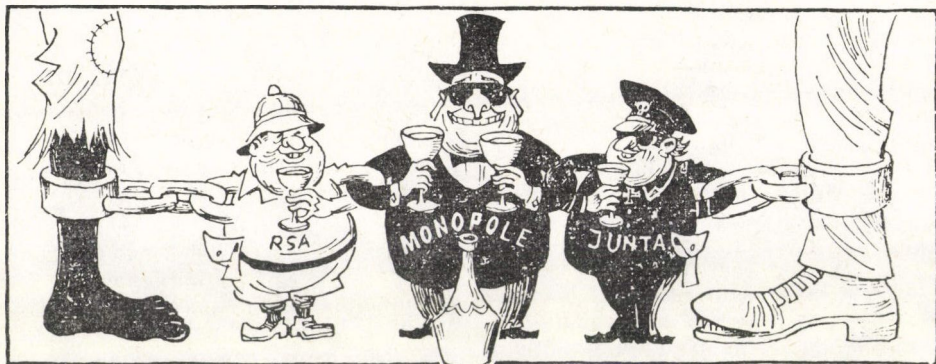
Ez a légkör fölöttébb kedvezett a politikai grafika létrejöttének, sokszorosításának és terjesztésének. A politikai szatíra ugyanis csak a viszonylagos politikai szabadság légkörében virágozhat; nem csoda tehát, hogy ennek a művészeti ágának bölcsője a tizenhetedik századi holland köztársaság volt. Mivel ezek a rajzok az orthodox kálvinizmus légkörében születtek (ahol a világi örömek tilalmi listán álltak), nem kell csodálkoznunk legtöbbször nehézkesen allegorikus mivoltán, azon, hogy a lényegét csak az összes szabad helyre odaírt hosszú történetek, terjengős képaláírások segítségével érthetjük meg. A politikai grafikák készítői hosszú ideig alkalmazták az allegóriát, ugyanúgy, mint a jól ismert állatmesei alapelveit, amely szerint állatok alakítják az emberek szerepét. Ebben a folyamatban népek, országok, politikai pártok szimbólumai alakultak ki, mint például az orosz medve, John Bull, a demokrata számár s a republikánus elefánt. Ezek a

szimbólumok egykor komikusak voltak, mára azonban vizuális klisékké korcsosultak. Azok a művészek, akik még mindig felhasználják őket, vagy szűkében vannak az ötleteknek, vagy azok megvalósítása akadályokba ütközik; a szovjet karikaturisták például kedvelik ezeket a szimbólumokat (3. ábra).

A legeredetibb művészek nemcsak saját stílusukban dolgoznak, hanem megalkotják saját szimbólumaikat is, szereplőiket olyan típusokká formálva, amelyek egy-egy politikai rendszer részleteit vagy egészét személyesítik meg. Gillray „little Boney”-ja, a vérszomj és a gengszterizmus megtestesülése, felejthetetlen. Philipon híres karikatúrája (4. ábra), amely Lajos Fülöpöt körteként ábrázolja, a tizenkilencedik századi Franciaország burzsoáziájának korrupt rendjét jelképezi. Levine „harapós” rajzai Nixon elnökről (5. ábra) mélyen belevésődtek sok amerikai elmébe.

Minden művésznek meg kell alkotnia a maga kliséit, és le kell tennie a maga garasait a sablon oltárára. A politikusokról alkotott képzeinket talán sokkal inkább a reggelenként újságjainkban megpillantott karikatúrák határozzák meg, mintsem azok a többnyire kifejezéselén fényképek, amelyek „saját” arcukkal ábrázolják őket. A karikatúra letépi az álarcot, és mivel a művészet sokkal valóságosabb lehet, mint maga az élet, a lemezetenített jellemet mutatja meg nekünk, amelyből túlságosan is gyorsan lesz elkopatott közhely.

Egy másik jól bevált fogás az ellenség szó szerinti értelemben vett demonizálása. A legtöbb politikai témákkal foglalkozó rajzoló moralista is egyben, és műveikben a jó és a gonosz mindig eljátssza a maga (rejtett) szerepét. Azokban az időkben, amikor az átlagembereknek még volt néhány vallásos képzetük, a művészek még hivatkozhattak arra, hogy az ördög (aki vagy megszokott „szerelésében” vagy a legkülönbözőbb álruhákban jelenik meg) mesterkedik a politikusokkal. Érdekes megfigyelnünk, hogy

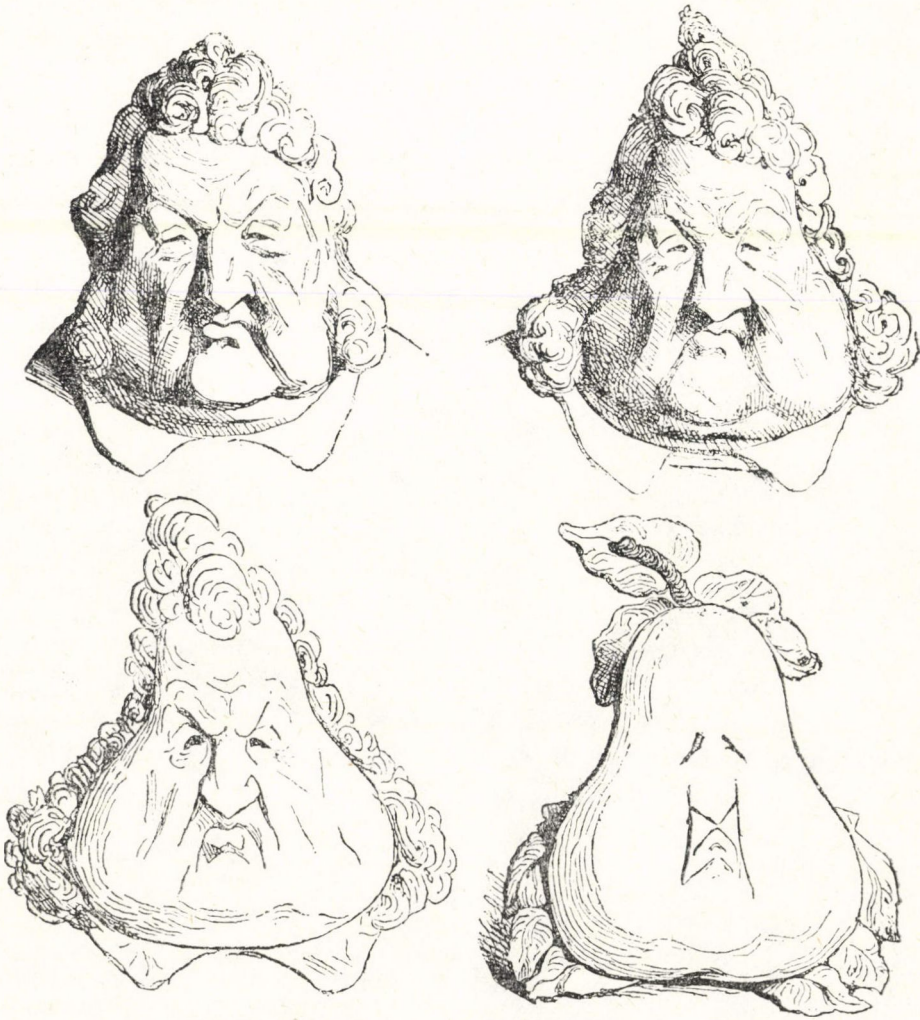
3. ábra: M. Abramov: Láncszemek. Pravda, 1976. júl. 30.

ez a hitvány figura — miután majdnem egy évszázadon át hiányzott a rajzokról — miképpen tűnik fel ismét az első világháború időszakában, Marianne, Michel, Uncle Sam, Justitia és Mars társaságában.

A rajzok hatása

Nagyon nehéz megmondani, hogy a politikai grafikának milyen hatása van akár rövid, akár hosszú távon. Mielőtt azonban a hozzáférhető meglehetősen sovány kutatási anyag ismertetésébe kezdenék, szeretnék néhány bevezető megállapítást tenni. A legtöbb politikai grafika azon kevesek számára készült és készült mind ez ideig, akik valóban érdeklődnek a politika iránt. „Egy karikatúra csak akkor lehet vicces, ha tudunk valamit az áldozatról, ha van némi képzetünk — még ha oly ködös is — arról a személyről vagy típusról, akit a rajz célba vett, lett legyen az bár egy eszkimó, egy barlanglakó vagy egy Mars-béli robot. Az ismeretlent nem lehet eltorzítani vagy megszokott képéből kiforgatni” (Koestler). Ahhoz, hogy megértsünk egy-egy politikai témájú rajzot — különösen a körmönfontabbakat —, ugyancsak el kell igazoznunk a politika útvesz-

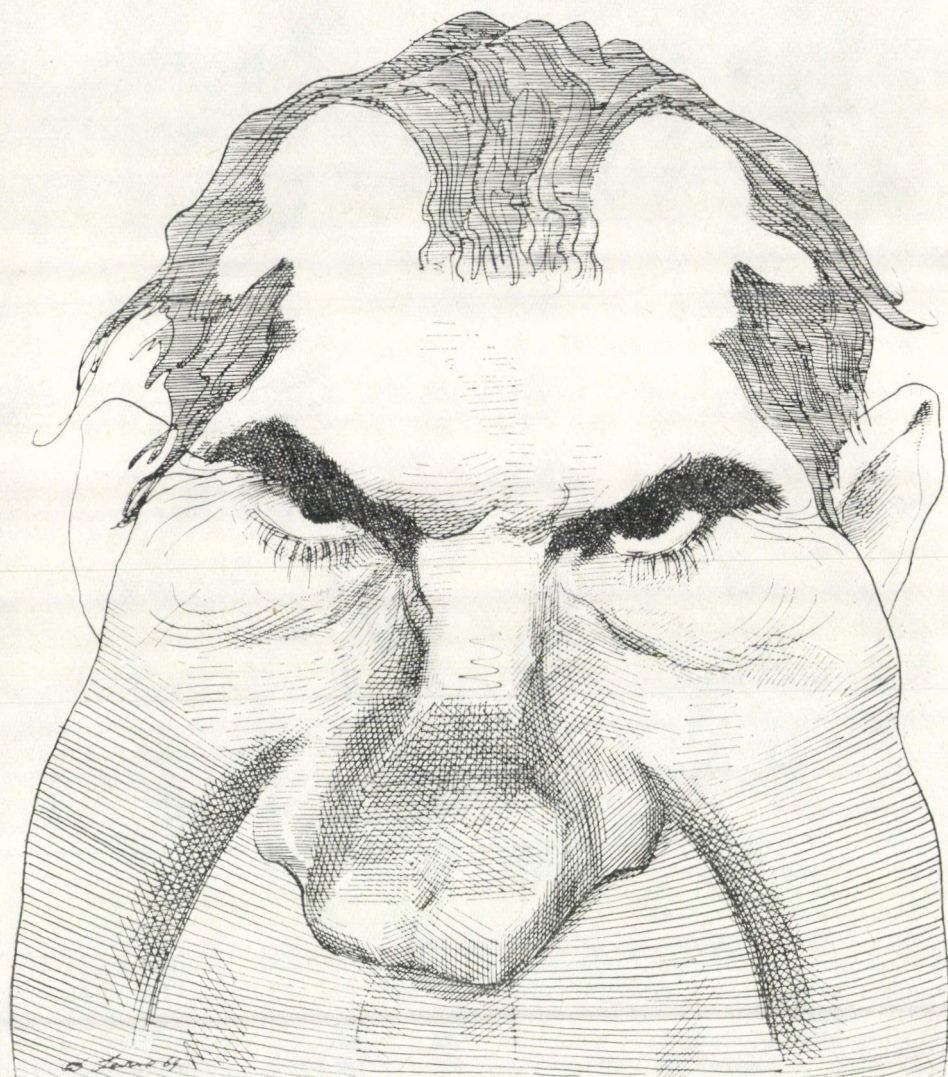
tőiben, tudnunk kell valamit a politikai problémák eredetéről, a politika dilemmáiról, választási lehetőségeiről, és nem egyszer még azt is tudnunk kell, hogy mit mondtak vagy tettek a politikusok máskor vagy más helyzetekben. Végül is itt a csalás leleplezése az egyik vissza-visszatérő téma. Így hát azok sem mindnyájan pazarolják figyelmüket a politikai grafikára, akik érdeklődnek a politika iránt. És akik rápazarolják, azok sem fogják fel valamennyien. Ráadásul az érdeklődőknek is megvannak a maguk előítéletei, és egyáltalán nem biztos, hogy figyelemre méltatják azoknak a művészeknek a munkáit, akiket nem kedvelnek. Azt is tapasztaltam, hogy néhányan, akik nagyon is érdeklődnek a politika iránt, hiájával vannak annak a képességnek, hogy megértsék a karikatúrát, és hogy elkerüljék a szembesítést ezzel a fogyatékkal, meg sem nézik. Egy Hollandiában lebonyolított vizsgálat adatai szerint azoknak a válaszolóknak, akik azt mondták, hogy érdeklődnek a politika iránt, és akik tudták, hogy az általuk olvasott újságok és folyóiratok politikai karikatúrákat is közölnek ($n = 227$), 15 százaléka azt állította, hogy ritkán vagy egyáltalán nem veszi tudomásul őket.

4. ábra: Charles Philippon: Körték, 1833.

Határozott ismereteink tehát alig vannak napjaink politikai grafikájának hatásáról. De még ennél is mennyire nehezebb megfejtetni, hogy a korábbi generációk miképpen reagáltak kortársaik alkotásaira. Mérhetetlen távolságra van egymástól az a két korszak, amikor Gillray és Rowlandson alkották meg metszeteiket (amelyeket darabonként adtak el a brit politikai

elit tagjainak, akik aztán egy-egy bőséges lakoma után ezeket is feltálalták vendégeiknek), s amikor a franciaországi polgári királyság korában Daumier tette közzé litográfiáit a *Charivari* és a *La Caricature* című hetilapokban. Aztán itt van a mi tömegkommunikációs korszakunk, amikor a politikai grafika a napi- és hetilapok nélkülözhetetlen kelléke. Az ember fel-

5. ábra: David Levine (1926—): Gondolatok

tételezné, hogy egykor nagyobb volt a rajzok hatása, mivel csak az érdeklődők vették meg őket. Másrészt azt mondhatnánk, hogy a rajzolóok nyitott kapukat döngettek. Világos, hogy ami a múltat illeti, néhány kivételtől eltekintve soha nem fogjuk tudni, miféle élményben volt részüik azoknak, akik a rajzokat szemléltek.

Hát akkor miért ír egy sereg szerző a politikai grafikáról úgy, mintha valami borzasztó nagy hatása volna? Az egyik magyarázat az lehet, hogy az e témakörben született tanulmányok majd mindegyikét olyan művészettörténészek vagy újságírók írták, akik különösen lelkesedtek az ilyesféle művek iránt, és saját érzéseiket vetítették ki a nagyközönségre. A legjobb esetben a hatásnak néhány olyan felszíni jelenségét értelmezik, mint a rajzok mennyisége, a művész népszerűsége vagy hírneve, vagy a politikusok reagálásai. És rendszerint teljességgel elmulasztják annak a társadalmi és politikai szituációnak az elemzését, amelyben a karikatúrát rajzolták. Ezek a szerzők a politikai grafikát nemigen tekintik a társadalmi és gazdasági összefüggések részének, az osztálytársadalmak állásfoglalásra készítő termékeinek. Nagyon kevés szó esik a művész ideológiai szempontjairól, ha vannak neki ilyenek egyáltalán, s arról, hogy a karikaturisták mennyire megvesztegethetők. A közhiedelem az, hogy ezeknek a művészeknek a társadalmi és politikai kérdésekben való állásfoglalása progresszív és humanisztikus. Műveikből az ember arra következtet, hogy érzelmileg a haladás oldalán állnak. Mindazonáltal jó néhány példa akad arra, hogy vannak semleges vagy jobboldali karikaturisták is, Gill-raytól a Simplicissimus című német magazin tehető és megalkuvó szerkesztőig vagy a mi időnkben Frits Behrend-tig.

Majdnem minden szerző a kép hatását tekinti elsődlegesnek. Ezt talán arra az aforizmára alapozzák, amely szerint „egy jó kép többet ér ezer szónál”. J. H. G. Cohen „Sértés — karikatúrával” címmel írta meg disszertációját, és azt állítja, hogy az efféle rajzokat a kevésbé iskolázottak érték meg jobban. Hogarth (1753) A szépség analízisében szintén ilyesmit mond: „Egy józan eszű ember sokkal több meggyőző erőt talál egy képben, mint ezer könyvben.” És sorolhatnánk az idézeteket, de sorolhatnánk kételyeinket is. Televíziós korszakunkban egyre szkeptikusabbak vagyunk azzal szemben, hogy a kép hat a nézőkre, és alig van okunk azt gondolni, hogy ez másképpen volt a múltban.

A történészek hisznek abban, hogy a grafikusok művei hatottak, de mi a művészek „különbejáratú” véleménye? Majdnem teljes elszigeteltségben dolgozva, legszűkebb baráti körük véleményének kiszolgáltatva legtöbbjüknek vajmi kevés elképzelése volt erről. Éppen ezért sokan közülük nagyon is kételkedtek erőfeszítéseik társadalmi értékében. A karikaturisták szándékait módszeres kutatások nem vizsgálták. Nem tudjuk, hogy vajon bántani akarják-e áldozataikat, hírnevüket akarják-e megtépázni, és tulajdonképpen közvetlenül kommunikálni akarnak-e velük, vagy valóban a közvéleményt akarják-e befolyásolni, netán megelégednek azzal, hogy némi szórakoztatást nyújtsanak az embereknek, vagy talán a rajzolás nem jelent többet nekik a kenyérkereset napi rutinjánál.

Nem könnyű foglalkozás az újságoknak dolgozó karikaturistáé. A művei iránt érdeklődő emberek olyasmit igényelnek tőle — a napi politika brilliáns, de legalábbis szellemes magyarázatát —, amit megrendelésre egy mű-

* Amióta írnak a karikatúráról, ennek az álláspontnak a képviselőit mindenütt megtaláljuk. Németországban Édouard Fuchs; az Egyesült Államokban Arthur Bartlett, Maurice és Frederic Taber Cooper (A History of the Nineteenth Century in Caricature, New York, 1904); Angliában John Gilbert Bohun Lynch (A History of Caricature, London, 1926); Franciaországban Jules Fleury (művésznevén Champfleury — Histoire de la caricature, Paris, 1875—85); Ausztriában Werner Hofmann (Die Karikatur von Leonardo bis Picasso, London, 1956), hogy csak néhány nevet említsék. Valamennyien magától értetődőnek veszik, hogy a politikai karikatúra nagy hatással van az újságolvasókra. (A szerző jegyzete.)

vész sem hoz ki könnyen magából. A karikaturistának általában olyan (politikus) barátai vannak, akik témákat javasolnak; ez a „barát” nem egy esetben annak az újságnak a főszerkesztője, amelynek a művész dolgozik.

Heartfield, Valland és Staeck azzal a szándékkal készítette és még mindig készíti kollázsait, hogy ráébressze a munkásokat a tőkés társadalmak szerkezeti ellentmondásaira. Olyan ideológiai következetesség jellemzi műveiket, amely elég ritkán lelhető fel ezekben a berkekben, s amely inkább a bal-, mintsem a jobboldali művészek sajátja. A társadalom megváltoztatásáért küzdenek, de gyakran sejtelmük sincs, hogy műveik milyen hatással vannak az olvasókra.

Akadnak aztán végletesen „öntudatos” karikaturisták is. 1875-ben George Cruikshank úgy jellemezte „A bankjegyhamisítás tilos!” (1819) című rajzát, hogy ez „a legfontosabb részkaré, amelyet életemben készítettem, mert embertársaim ezreinek életét mentette meg”. Cruikshank elborzadt a hamis egyfontos bankók kibocsátása miatt fölakasztott newgate-i asszonyok láttán, és kiadójának William Hone-nak az ösztönzésére (aki ezzel a húzással 700 fontot keresett) megrajzolta a maga „bankóját”. Nem is akasztottak föl senkit bankjegyhamisításért ettől fogva, ám túlzás lenne kizárólag ennek a gúnyrajznak a javára írni, hogy a büntető törvénykönyv előírásait megvalasztották, hiszen ugyanakkor nagyszabású politikai agitáció is folyt az ügy érdekében. Sir David Low fennen hirdette, hogy az első világháborút nélküle nem nyerték volna meg az antant hatalmak, s ez is olyan állítás, amelyet nem értelmezhetünk szó szerint. Persze a művészek „öntudatát” leszámítva is születtek nagy hatású rajzok: Thomas Nast „Kiegyezés a Déllel” című rajzát az 1864. évi demokrata konvenciónak ajánlotta. Itt ugyanis az egyik szónok valamennyi állam végső megegyezése érdekében az összes ellenségeskedés azonnali be-

szüntetéséért szólalt föl. Nast számára ez hitvány behódolást jelentett.

Rajzán egy gögös déli tisztet ábrázol, korbacsal a kezében, aki nem lehet más, mint Jefferson Davis, a konföderáció elnöke, kezét rázva egy csonka északi katonával azoknak az unionista hősöknek a sírja fölött, akik életüket vesztették „egy hiábavaló háborúban”. Az Amerikát jelképező, zokogó Columbia megszégyenítve rejtje el arcát, s a csillagos és sávos zászló megfordítva lobog. A rajznak olyan nagy sikere volt, amikor megjelent a Harper's Weeklyben, hogy a hamarosan sorra kerülő elnökválasztási kampányban a republikánus választási bizottság egymillió példányt nyomtatott és osztott szét röpcédulaként belőle. A rajz elevenen ábrázolja azoknak az érzéseit, akik valaha is, a rajz megszületése óta is, mindenféle háborúban szembeszegülnek a behódolással.

Ez a siker sem bizonyít azonban sokat, hiszen a rajz talán azért volt olyan népszerű, mert az északiak sokaságának érzéseit és meggyőződését testesítette meg. Más médiumokhoz hasonlóan a karikatúra sem ébreszt új érzéseket vagy eszméket, inkább a már meglévőket erősíti. Valami mégis nagyon megkülönbözteti a tömegkommunikáció másfajta üzeneteinek hatásaitól: a karikatúra szellemes és humoros, perspektívába helyezi a dolgokat, és megnevettet bennünket.

És a politikai kommunikáció eszközeként éppen ebből a szempontból válhat annyira érdekessé a politikai grafika; a nevetés ugyanis a szembenálló felek mindegyikét lefegyverezheti. Másrészt igaza van Coupe-nak, amikor ezt állítja: „A nevetés különösen alkalmatlan fegyver arra, hogy a valódi torzulások és becstelenségek ellen hadakozzunk vele.” Coupe arra a kockázatra is jogosan hívja fel figyelmünket, hogy a karikatúra a nevetésgessé tétellel alábecsüli a tényleges veszélyt. David Low figurája, Blimp ezredes, ez a tipikus angol középosztálybeli kelekötya, aki folyton ellentmondásba keveredik önmagával, bár valójában nagyon is veszedelmes eszméket hirdet, valósággal megdicsőül azáltal, hogy kinevetjük.

Még az a fajta hatás sem ritka, amely megsajnáltatja az emberekkel a ki-

kezdt politikusokat. Opland holland karikaturista szerint az ilyesmi sokkal gyakrabban fordul elő, mint gondolkodnánk. Ily módon a politikai karikatúrának a célba vett személyek számára propagandisztikus értéke van. És ezt a lehetőséget még csak nem is a modern politikai színháték szereplői ismerték föl! A fiatal George Canning például — Nagy-Britannia későbbi miniszterelnöke és külügyminisztere — rettenetesen szeretett volna fölkerülni Gillray valamelyik metszetére, s végül aztán, kilenc hónapos hivatali ténykedése során, 1796 októberében, sikerült is neki.

Napjainkban számos politikus akad (többek között Joseph Chamberlain és Jozef Luns), aki gyűjti saját karikatúráit. S nemigen találkozunk olyan politikussal, aki tiltakoznék a karikatúrák ellen, és egyikük sem engedheti meg magának, hogy mondjuk, bepereljen egy karikaturistát, hacsak nem akar ország-világ előtt nevetségesesé válni.

Ez persze nem azt jelenti, hogy a karikaturisták teljesen szabadon követhetnék belső sugallataikat. Mindekelőtt át kell jutniok a bűvös szerkesztőségi küszöbökön, s még azután is számítaniok kell a vezetőket ádázul oltalmazó olvasók harcias reakcióira.

Mindaddig a politikai természetű rajzok hatásával kapcsolatban több volt a kérdésünk, mint a válaszuk. Ebből a helyzethől csak az empirikus kutatások segíthetnének ki bennünket, de mint már fentebb is szó volt róla, ilyesmire alig van példa. A hozzáférhető eredmények azt mutatják, hogy a rajzok hatása nem túlságosan nagy. Két amerikai kisvárosban és egy egyetemi városban Carl azt tanulmányozta, mennyire értik meg az emberek az újságok rajzait. Arra külön figyelt, hogy a rajzok a kérdéses időpontjában időszerűek legyenek. Az egyetemi városban (Ithaca) az értelmezések 63 százaléka nem vágott egybe a karikaturisták elképzeléseivel. A két másik városban ez az arány még magasabb volt. A válaszdók összekeverték a karikaturisták

politikai preferenciáit, s a fajelméletet támadó rajzokat a faji elkülönítést védelmezőkként fogták föl.

Egy másik vizsgálat, amelyet Del Brinkman bonyolított le, azt próbálta meghatározni, hogy a vezércikkeknek és a vezető karikatúráknak milyen hatásuk lehet a vélemények megváltoztatásában, akár „megtérésről” (reversion), akár „áttérésről” (conversion) van szó.

Az „áttérés” és a „megtérés” meghatározás két — ellentétes helyzetekre jellemző — döntési módra vonatkozik. Az „áttérés” a vélemény- vagy állásfoglalás-változás kialakulása, amelynek során valaki megszilárdítja egy külső hatás által kiváltott új nézeteit. A „megtérés” viszont a vélemény vagy állásfoglalás helyrebillentése, amelynek során valaki azokat a nézeteit szilárdítja meg, amelyeket a külső hatás előtt is vallott.

A karikatúrákat és a vezércikkeket 230 indiai egyetemi hallgatóból eltérő feltételekkel kialakított 23 csoportnak (beleszámítva a kontrolls csoportokat is) mutatták be. A tanulmány azt állítja, hogy a karikatúrák és a vezércikkek bizony előidéznék véleményváltozást („áttérést” is és „megtérést” is). Mégpedig sokkal hatékonyabb, ha a rajz és az írásmű ugyanazt a fő okfejtést alkalmazza, mint ha különbözőképpen érvelnek. Brinkman eleve feltételezi, hogy a karikatúrák és a vezércikkek mindig „egy cipőben járnak”. Ez nagyon gyakran így is lehet, hiszen a karikatúrákat a szerkesztők felülbírálják. Néha persze a karikaturisták teljes szabadságot élveznek, de ez megint csak az udvari bolond szerepébe kényszeríti őket. A huzgó munkáspárti David Low éveken át szinte korlátlanul szabadon dolgozott az Evening Standardnak.

A. D. Annis a vezércikkek és a karikatúrák hatását tanulmányozva arra a következtetésre jutott, hogy az utóbbiak a középiskolásokra, az előbbiekre az egyetemi hallgatókra hatnak jobban. Egy 600 fős holland országos reprezentatív minta kétharmada állította azt, hogy egy politikai karikatúra nem hat rá jobban, mint egy vezércikk. Csupán

16 százaléknak volt ellenkező a véleménye, s 17 százalék nem tudott válaszolni. A politika iránt érdeklődő válaszadók 73 százaléka mondta azt, hogy a vezércikk számára hatásosabb a karikatúránál. Összehasonlításként: 54 százalékuk állította, hogy nem érdeklődik a politika iránt. Ennek az utóbbi csoportnak 23 százaléka nem tudta eldönteni, hogy melyik hatásosabb, míg a politika iránt érdeklődőknek csak 12 százaléka nyilatkozott így. Mindez persze nem jelenti azt, hogy az újságoknak abba kellene hagyniuk a karikatúrák közlését. Azzal a kijelentéssel, hogy „ha jól meggondoljuk, a politikai karikatúrának nem szabad kimaradnia az újságból”, a válaszadók 58 százaléka egyetértett, 29 százaléka nem értett egyet, 10 százalékukat hidegen hagyta az ügy, 3 százalékuk pedig nem válaszolt. (Ezt a kérdést annak a 323 válaszadónak tettük föl, aki azt mondta, hogy gyakran vagy olykor-olykor megnézi a karikatúrát.) Egy másik érdekessége ennek a vizsgálatnak: a 323 válaszadó 67 százaléka azt mondta, nem ért egyet azzal a kijelentéssel, hogy „gyakran nem világos, mit is akar mondani egy-egy politikai karikatúra” (23 százalék viszont egyetértett). Talán levonhatjuk azt a következtetést, hogy azok, akiket hidegen hagy a karikatúra (és ez a mintának majdnem 50 százaléka), főleg azért maradnak érdektelenek, mert biztosak benne, hogy meg sem értik. Akik pedig megnézik, azért nézik meg a rajzokat, mert úgy gondolják, könnyedén fölfogják értelmüket. És ez összhangban van azzal is, hogy a megkérdezettek 70 százaléka helyeselte ezt az állítást: „az embernek, ha meg akarja érteni a karikatúrákat, járatosnak kell lennie a politikában”.

Azzal az állítással, hogy „a politikai karikatúrák éppen a véresen komoly ügyekből űznek csúfot”, a válaszolók 45 százaléka egyetértett, 42 százaléka nem értett egyet (10 százalékuk nyilatkozta magát semlegesnek). Az iskolázatlanabbak 57 százaléka, a magasabb végzettségűek 36 százaléka azonosult ezzel a véleménnyel. A politika iránt érdeklődők és a közönyösök véle-

ménye közötti különbség szintén nagyon nagy: az előbbieknél 36 százaléka, az utóbbiaknál 58 százaléka adott igazat ennek a kijelentésnek. Azokat persze, akik a politikát mocskos ügynek tartják, a karikatúra sem csábítja a politizálók táborába. Ráadásul a karikatúra annak az embernek, aki nem képes fölfogni kellemességét, otrombának, és bántónak tűnik. Ez is összefügg azzal, hogy ki mennyire érdeklődik a politika iránt, s hogy ki mennyire érti azt meg. Ch. R. Gruner az újságok szatirikus írásaival kapcsolatban végzett néhány vizsgálatot. Egyetemisták körében levonított felmérésében (1961) arra a kérdésre keresett választ, hogy mennyire értik meg Art Buchwald írásait, s ezek milyen hatással vannak rájuk. A hallgatók többsége nem értette meg a csattanót, de azok állásfoglalásában, akik feltehetőleg megértették, kisebb-nagyobb változás volt kimutatható. Gruner helytállóan jegyzi meg egyik későbbi munkájában: „Ne felejtjük el, hogy a szatíra a meggyőzés egyik legközvetettebb formája, s lehet, hogy nem értjük meg, de az is lehet, hogy félreértjük. A szatíra lényegéhez az is hozzátartozik, hogy fölnagyítunk, sőt, erősen eltúlozunk az olvasó által fogalmilag már ismert és értékelt dolgokat. Ha valaki ennek nincs tudatában, annak eleve nem működhetnek a szatírára hangolható agytekervényei.”

Ezekből a töredékes kutatási eredményekből nagyjából azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy a politikai karikatúra a politika iránt közömbös emberekre jóformán egyáltalán nem hat, és a politizálókra is csak úgy-ahogy, bár ez a következtetés további tanulmányozást érdemel. A modern politikusok, úgy tűnik, tudatában vannak ennek a ténynek, és nagy többségük nem orrol meg a karikatúristákra. Ellenkezőleg, megtisztelve érzik magukat, ha karikatúrát rajzolnak róluk.

Abban az elismerésre méltó kísérletében, amelyben kidolgozza a politikai karikatúra elméletét, L. H. Streicher kevés szempontot ad a hatásvizsgálatokhoz. Szerintem a jövőbeni kutatá-

soknak az alábbi szempontokat kell figyelembe venniük:

Kiadói politika

Miért közöl egy újság politikai karikatúrákat?

Milyen munkakapcsolat alakult ki a rajzoló és a szerkesztők között?

Szabadjára engedve dolgozik-e a művész vagy korlátok közé szorítva? És mifélek ezek a korlátok?

A szerkesztők hogyan fogadják az olvasók és a politikusok reakcióit?

A művész

Mit akar elérni azzal, hogy karikatúrát közöl?

Milyen ideológiai és politikai nézeteket vall?

Milyen hatást igyekszik elérni (bosszantás, provokáció, düh, szórakoztatás stb.)?

Kihez akar szólni?

- a) a politikai élet szereplőjéhez
- b) általában a közönséghez
- c) speciális csoportokhoz
- d) a kifigurázott személyekhez.

Van-e elképzelése műve hatásairól?

Honnan meríti témáit (saját leleményéből, a szerkesztőktől, a politika bennfenteseitől)?

A rajzok

Melyik típus kire milyen hatással van?

- allegorikus rajz szöveggel vagy anélkül
- szimbolikus rajz szöveggel vagy anélkül
- elbeszélő rajz szöveggel vagy anélkül
- kollázs szöveggel vagy anélkül
- vagy ezek kombinációi (felállítható persze ennél sokkal pontosabb tipológia is).

Milyen célzatú rajzok kire milyen hatással vannak?

- vicces, szellemes
- morbid, tanulságos
- tisztán informatív, elemző, leíró vagy ezek kombinációja.

Milyen stílus kire milyen hatással van?

- naturalista: személyeket nem karikíroz, a helyzet vagy a szöveg humoros
- karikatúristikus: magukat a személyeket karikírozza, a megrajzolt helyzet lehet szellemes is meg nem is
- absztrakt: nem személyekre, hanem politikai és grafikai szimbólumok használatára helyezi a hangsúlyt.

A hatás mérése (mutatók, paraméterek)

1. a közönség reagálása: az eladott rajzok példányszáma
 - a satirikus magazinok előfizetőinek száma vagy eladott példányszáma (a napilap nem számít, mert azt nem a karikatúrákért vásárolják meg) — a szerkesztőségbe küldött levelek vagy másfajta reagálások
2. a politikusok reagálása
3. a reagálások nyomán kialakított szerkesztőségi politika
4. a cenzúra (a „kapuőrök” rosszalása)
5. becsületsértési, rágalmazási stb. perek
6. empirikus kutatások.

Az első öt mutató elsősorban azoknak az egykori rajzoknak a kutatásában segíthet, amelyekkel kapcsolatban egészen biztosat soha nem tudhatunk, de ahhoz is nélkülözhetetlen, hogy napjaink karikatúráinak hatásáról is megtudjunk valamit.

Az ebben az irányban végzett kutatások alapján a politikai kommunikáció rajzos eszközeinek az eddigieknél sokkal frappánsabb elméletét dolgozhatnánk ki.

Válogatott bibliográfia

- Annis, A. D. (1939). „Relative effectiveness of cartoons and editorials as propaganda media”, *Psychological Bulletin*, 36: 638.
- Brinkman, Del (1968). „Do editorial cartoons and editorials change opinions”, *Journalism Quarterly*, 45: 724—26.
- Carl, Leroy M. (1968). „Editorial cartoons fail to reach many readers”, *Journalism Quarterly*, 45: 533—35.
- Cohen, Johan Henri Gustave (1896). „Beleediging door Caricaturen”. Disszertáció, Zwolle.
- Coupe, W. A. (1969). „Observations on a theory of political caricature”, *Comparative Studies in Society and History*, 9: 79—95.
- Gruner, Charles R. (1967). „Editorial satire as persuasion: An Experiment”, *Journalism Quarterly*, 44: 727—730.
- Gruner, Charles R. (1971). „Ad hominem satire as a persuader: An Experiment”, *Journalism Quarterly*, 48: 128—131.
- Koestler, Arthur (1967), *The Act of Creation*, New York: Dell Publications.
- Langeveld, Willem (1970). „Een sociologische prent van de politieke prent”, in Langeveld, *Methodiek van de Burger-schapsvorming*, Vol. II. Appendix 4. Utrecht.
- Paulson, Ronald (1965), *Hogarth's Graphic Works I—II*, New Haven/London: Princeton University Press.
- Streicher, Lawrence H. (1966—7). „On a theory of political caricature”, *Comparative Studies in Society and History*, 9: 427—445.

ABSTRACT: Willem Langeveld is teaching at the Political Education Department of the Amsterdam University. This study follows the main lines of his lecture held at the round-table, called „The perspectives of political education in the eighties” in Katowice late 1980. The complete article appeared in the Elsevier Scientific Publishing Company — International Journal of Political Education, 1981 No. 4.

Az információs társadalom örömei és gondjai

Szentiványi Tibor a Számítástechnika Alkalmazási Vállalat (SZÁMALK) fejlesztési részlegén igazgatói tanácsadó. Munkatársunk a modern információs társadalom technikai és társadalmi problémáiról beszélgetett vele, különös tekintettel a legújabb fejlődési tendenciákra.

● — *Amikor információs társadalomról beszélünk, akkor nemcsak a korábbi értelemben vett információra, az írásos, a rádióon vagy a televízióon át továbbított híre gondolunk, hanem arra is, hogy a mikroelektronika bevonul az információtechnikába is. Ez kétségtelenül megsokszorozza az információfeldolgozás hatásfokát. Vajon az információs társadalmat egy technikai eszköz különbözteti meg a korábbi társadalmi információtól?*

● — A szakmai információk mennyiségi növekedése körülbelül évi tízszeres, és ez a második világháború óta szignifikáns módon érvényesül, vagyis iszonyú mennyiségű szakmai információ kerül nyilvánosságra. Ezt egyre nehezebb fölhasználni a kutatóknak, mert odáig sem jut el, hogy pontosan tudja: témaköréből mit publikáltak. A hétköznapi életben is ugyanez a helyzet, azzal súlyosbítva, hogy mindaz az információ, ami születik, percekben belül a nyakába is zúdul a hétköznapi emberének. Nemcsak nagy tömegű információ születik, hanem az jóformán minden szelektálás nélkül azonnal odakerül elé, és a szelektálás gondja is órára hárul. Így az átlagos érdeklődésű ember könnyen beleesik abba a hibába, hogy mindent végighallgat, és mindenre oda akar figyelni, hátha valami az ő körülményeit is befolyásolja. Ez a lehetőség ugyanakkor serkenti is az információ iránti igényt. Az emberek ott tartanak, hogy nemcsak kapják az információt, hanem „résztetnek is érte”,

nehogy lemaradjanak valamiről. Öngerjesztő folyamat ez: informálják őket, ők pedig követelik az információt.

Mindez nem jöhetett volna létre, ha nem támasztják alá a számítástechnikával. Amit információs társadalomnak nevezünk, amögött mindenütt a számítástechnika húzódik meg a mikroelektronikára épülő technológiájával. De nem önmagában a számítástechnika, hanem annak egy további változata, amit *számítógép-hálózatnak* nevezünk. Tehát nem önmagukban álló („single”) számítógépekről van szó, hanem számítógépek összekapcsolt rendszeréről, amely közműjelleggel képes biztosítani bizonyos szolgáltatásokat úgy, ahogy a telefonszolgáltatást kapjuk: a készülék az íróasztalunkon áll, s egyre kevésbé érdekel bennünket, hogyan működik a telefonközpont, és hogy egyáltalában fizikailag hol van; az sem érdekel bennünket, hogy magában a készülékben mi van, és hogyan kell azt használni, mi csak a legprimitívebb jellemzőire vagyunk kíváncsiak és arra, hogy ha én itt ezt vagy azt a számot föltárcsázom, akkor ezt vagy azt kapom meg — föltéve, hogy jól működik a rendszer.

● — *Az, hogy információs társadalomban élünk, mennyiben igaz a világra vonatkozólag — és mennyire igaz Magyarországra?*

● — Amivel eddig foglalkoztunk — a világban és Magyarországon — az in-

kább még csak a *technikai* oldala volt a témakörnek: az új szolgáltatások *feltételeinek* a megteremtése. Ezzel persze nem akarom azt mondani, hogy Magyarországon minden feltétel biztosítva van, vagy a megvalósítás előtt áll, de mégis hosszú ideje folyik a technikai eszközökkel való ellátás előkészítése. Kísérleti formában sok minden történik: nemcsak publikációk láttak napvilágot különböző folyóiratokban, hanem alkalmazásokat is láttunk különböző kiállításokon; a televízió Képűsága is ennek egyik megvalósulása.

● — *Mit jelent ez a társadalom számára?*

● — Az örömök és a gondok listája egyaránt hosszú. Egy kis izelítőt talán először az örömökből, még akkor is, ha ezek közül egyesek magától értetődőnek tűnnek. Az új technika az embernek a lakásába, jóformán az ágyához hozza az információt, sokkal inkább, mint a rádió vagy a televízió teszi ezt önmagában. A két új eszköz: a *képűség* (más néven *teletext*), illetve a *viewdata* (más szóval *teledata*). Az előbbi: a *sugárzott*, a televízióadón keresztül érkező információ. Az utóbbinál az információ *telefonvonalon* keresztül egy számítóközpontból jut el hozzám, a tévé képernyője csak megjelenítő eszköze az információnak. Ezen „föl lehet lapozni” bármelyik lexikonoldalt, vagy akár egy szakácskönyvet. Ezek a példák még nem érzékeltetik igazán a dolog jelentőségét, de utalnak egy kicsit arra, hogy milyen típusú plusz információt lehet kapni. Kis túlzással azt mondhatom, hogy az otthoni könyvespolcon sem szótár, sem lexikonra nem lesz szükség, mert ezen a rendszeren keresztül igénybe vehetjük azt az információt — a legfrissebbet —, amit esetleg ki sem nyomtatnak, csak számítógépben tárolnak.

Ezek Angliában (Prestel néven), az NSZK-ban („Bildschirmtext”) már létező szolgáltatások, és az, hogy az ember hány lexikonoldalhoz fér hozzá, csak attól függ, hogy azok, akik összeállítják, hol tartanak: nem technikai a korlát, hanem a ráfordított emberi

munka mennyisége szab határt az információ mennyiségének.

Előnyökről beszéltem. Nem ilyen részletességgel, de azért felsorolva megemlítenék még egyet-kettőt, amivel távolról sem vélem kimeríteni az „öröm”-oldalt. Aki ilyen szolgáltatást vesz igénybe, egymaga tud tanulni, saját érdeklődési körének, ízlésének, saját tempójának megfelelően. Fontos hangsúlyozni a tempót, ami az egyéni oktatás lényege. Ezzel együtt jár az — és itt átmegyünk a „gondok” —, vagyis hátrány-oldalra is —, hogy az emberek egyrészt még tovább kényelmesednek, másrészt még inkább elszigetelődnek egymástól. Korunk egyik problémája az elmagányosodás: a társadalom elemeire esik szét, az emberek egyre kevésbé kerülnek egymással kapcsolatba. Örülünk a telefonnak, de hátrányos is, mert a telefonálással elvész a szemtől szembe történő kommunikáció; a telefon nagyszerű találmány, mert lerövidít mindent, mégis szét is választja a társadalmat. Ilyen értelemben ez az új szolgáltatás — most elsősorban nem is Magyarországra gondolok, hanem a fejlett tőkés világ országaira — fokozza az elmagányosodást.

Ez a szolgáltatás, illetve az általa lehetővé tett egyéni tanulás ugyanakkor — s ez megint egy társadalmi gond — megkérdőjelezi bizonyos pedagógusréteg létjogosultságát, társadalmi szükségességét. Japán kutatók szembenéztek azzal, hogy ez a pedagógusréteg automatikusan ellenzőjévé válik e szolgáltatásnak. Ez ugyan nem a ma problémája, nem is a holnapé, hanem a holnaputáné. És hogy mikor van az a holnapután, nem tudjuk pontosan megmondani, de félelmetesen gyors és gyorsuló a fejlődés.

Hasonló módon az orvosi tevékenység is ki van téve ilyen eredetű megrázkódtatásnak. Az orvosi tevékenység java része a diagnózisból áll; a terápia, jóllehet az a látványosabb, csak pici részét teszi ki az orvos munkájának. Számítógépes, ún. szakértői rendszerrel viszont éppen a diagnózis hibalehetőségeit lehet csökkenteni: a rendszer fel-

teszi automatikusan a kérdéseket, és a beteg — értelmes beteget feltételezve — válaszai alapján azonnal utasítást ad az elvégzendő vizsgálatokra; nem fordul elő, hogy kimaradnak kérdések, ami egy orvosnál, ha fáradt, vagy ha siet, megtörténhet. Egy ilyen rendszer bevezetése mindenki javát szolgálja, bár az orvostársadalmat anyagilag hátrányosan is érintheti.

Nem akarom persze azt mondani, hogy mindez már holnap bekövetkezik, azonban már most kell velük számolnunk. Természetesen elsősorban a technikai problémákat kell megoldani —, de majdnem egyidejűleg a társadalmi kérdésekkel is kell foglalkozni.

●— *Folyik nálunk valamilyen szervezett elemzése ezeknek a társadalmi kérdéseknek?*

●— Folyik, de nem annyira az információs társadalomra vonatkozóan, inkább csak a mikroelektronika hatására leszűkítve. Ez természetesen nem választható szét, hiszen az, amiről beszélünk, csak a mikroelektronika talaján valósulhat meg, de a mikroelektronikát más célokra is alkalmazzák. Azért több oldalról foglalkoznak a társadalmi vetületekkel is. A KSH mint a számítástechnika hazai alkalmazásáért felelős főhatóság, érdekelt a kérdés ismeretében. Sorrendben — de nem fontossági sorrendben — az OMFB és az MTA foglalkozik a mikroelektronika társadalmi hatásaival. Aztán itt van a Társadalomtudományi Intézet is, amely igyekszik nagyító alá venni ezeket a hatásokat és próbál számolni a következményeivel. A Tömegkommunikációs Kutatóközpont — a kérdés hatalmas kiterjedése és a TK lehetőségei következtében — csak a tömegkommunikációval összefüggő kérdések egy részével tud foglalkozni.

Hogy milyen sokféle társadalmi összefüggése van e témáknak, arra hadd hozok az egyszerűbb, a képűtség-szolgáltatás területéről egy példát, Belgiumból. Évekig tartott, amíg az ország két nemzetisége meg tudott egyezni

abban, hogy a képűség-szolgáltatást két nyelven kell létrehozniuk.

●— *Térjünk azonban rá a drágább, bonyolultabb, de sokkal nagyobb távlatokkal kecsegtető teledata (a képernyőre lekérdezős, telefonvonalon, kétirányú kommunikációval működő információs rendszer) örömeire és gondjaira.*

●— Egyrészt mellé téve örömeiket (azaz előnyöket) és gondokat: az emberek kulturális szintje jelentősen emelkedhet általa, hiszen bárki olyan információkhoz tud hozzájutni, amelyek tájékozottságát, műveltségét növelhetik. Eddig az ember készen tált műsort kapott, ami vagy megfelelt az ízlésének, vagy nem, így viszont válogathat. Ez a lehetőség az emberi viselkedés megváltozását is jelenti. Viszont a hátrány az elmagányosodás már említett veszélye. Igaz, hogy ily módon az embernek módja van partnereket találni: ha valaki sakkozni szeretne, és valamilyen okból baráti körében nem áll rendelkezésre partner, bejelentkezik a rendszerbe és közli, hogy keres egy kb. ilyen erősségű partnert (de életkort vagy más speciális igényt is támaszthat), és máris kapcsolathoz kerül egy számára teljesen ismeretlen valakivel, aki hasonló hajlandóságot mutat, aki örömmel játszana sakkot — vagy, uram bocsá, bridzset, ami már nem két embert kíván, hanem négyet, és így mód nyílik egymást nem ismerő emberek „találkozására”, akkor is, ha soha nem látják egymást.

●— *Ez kétélű dolog, hiszen az ilyen kapcsolat nem emberi, hanem deperszonalizálódott kapcsolat. Egészen más a légkör, ha a négy játékos egy asztal körül ül, mintha négy képernyő előtt —, és az előbbi, ha játékerőben talán kevesebbet is nyújt, emberi kapcsolatokban mindenképpen többet.*

●— Ebben ismét kombinálódik az öröm és a gond, és tükröződik benne korunk emberi viszonyainak megváltozása is. Az emberek elmagányosodása ilyen esetekben ugyanis oldódik,

de ugyanakkor meg is marad; létrejön valami versenyszellem, játékipizgalom, ami nagyszerű kikapcsolódást ad éppen azoknak, akik nem játszanának, mert nincsen partnerük.

● — *Kissé előreszaladtunk — már tudni-
illik abban az értelemben, hogy már a sza-
bad időnél, a játéknál, a kikapcsolódásnál
tartunk, holott az információs társada-
lomnak is a munka az alapja. Milyen
örömet és gondot jelent a számítógép-
hálózatokra épülő információs társada-
lom az emberi életnek ebben az alapvető
szférájában?*

● — Az információs társadalom törek-
szik a munkahelyek otthoni telepítésé-
re. Erre már Magyarországon is látunk
példákat: vannak tevékenységek, ame-
lyek könnyen hazavihetők. Például a
gépíronőnek — ha csak leírásról van
szó — nem kell a hivatalában lennie,
így el tudja látni az otthoni munkáját,
ami esetenként lehet csak néhány perc,
mint például a gyerek felügyelete. De
vonatkozik az otthoni munka olyan
tevékenységekre is, amelyekhez az
adatokat stb. egy központi számítógép
szolgáltathatja. Egy irodalomtörté-
nész, egy közgazdász, egy fejlesztőmér-
nök otthon dolgozva ugyanúgy hozzá-
juthat minden információhoz, amire
szüksége van — akár határokon túlról
is —, mintha a munkahelyén volna.

Eddig ugyanis még nem beszéltünk
arról, hogy a teledatarendszerrel elvileg
(a telefonnal és a képernyővel mint
megjelenítővel) a határokon kívüli szá-
mítóközpontok információanyagához
is hozzá lehet jutni. Ennek természetesen
vannak devizális vonzatai, de az is
megoldható. Így például az is dolgozhat
otthon, aki egy nagy nemzetközi sza-
badalmi nyilvántartási rendszert hasz-
nál.

● — *A munkát azért nem lehet mindig
egyedül végezni: szükség van értekezle-
tekre, megbeszélésekre is. Ezt hogyan
segítheti a távközléssel összekapcsolt szá-
mítástechnika?*

● — Szakmai körben nagyon előnyö-
sek az ún. *távértekezletek*. Egy-egy érte-

kezet megszervezése, még ha vala-
mennyi résztvevő ugyanabban a város-
ban lakik is, de különösen ha máshon-
nan kell utazniok, időigényes. Pénzt,
fáradtságot jelent, és a hatékonyság sem
a kívánatos, mert például a résztvevők
az értekezletre utazva, vagy onnan ha-
zatérve juthatnak olyan információk-
hoz, amelyekkel az egész kimenetelét
tudták volna befolyásolni. A távérte-
kezet („teleconference”) viszont biz-
tosítja, hogy mindenki a saját képer-
nyője előtt ülve — telefonvonalon —
kapcsolódjon be az értekezletbe. Ez úgy
is lebonyolítható, hogy nem egyidejűleg
ül mindegyikük a terminál elé, és úgy
is, hogy a résztvevők nem azonnal
reagálnak az elhangzottakra, hanem
egy óra vagy akár egy nap múlva,
miután tájékozódtak a kérdésben. Az
ilyen távértekezletek segítségével igen
jelentős összegeket lehet megtakarítani,
nemcsak nagy kiterjedésű országokban,
hanem még Magyarországon is, hiszen
munkaidőben Budapest egyik sarkából
eljutni a másikba sem elhanyagolható
feladat.

● — *Nyilván a vásárlásba is bekapcsolo-
dók a teledatu típusú információs rend-
szer.*

● — Igen. Ez emlékeztet a levelezés
útján történő vásárlásra: az USA-ban
is van ilyen, és például — amely köze-
lebb van, jobban ismert — az NSZK-
ban a Quelle katalógus alapján, levél-
beli rendelésre szállít. A teledatán át is
van mód erre: a vevő megismerheti a
választékot, megmondja, mi tetszik
neki. Telefon útján visszajelez, meg-
felelően igazolva, hogy ő fizetőképes ve-
vő, ezt kódszámmal igazolja, és választ,
rendel. Igenám, de ebbe a szolgáltatás-
ba be tud-e minden áruházzal kapcsolód-
ni? Azelőtt az áruház előtt ugyanis,
amelyik ezt a lehetőséget megkapja,
mint egy nyitott könyv, kiterül a vá-
sárlóközönség igénye, és ő akkor erre
a fogyasztóközönségre alapozva tud
fejlesztetni, látja a piac mozgását és az
ő számítógépén összpontosul mindaz az
információ, ami a konkurrenciának nem

áll rendelkezésére. De továbbmenve: az a bank, amely ezt az üzletet lebonyolítja, közvetlenül látja a potenciális vevőket, és olyan információ hirtokába jut, amely helyzeti előnyét tovább fokozza. Amerikában már küzdenek a gonddal, hogy ne kerüljenek egyesek előnybe, illetve monopolhelyzetbe.

● — *Az esetleg — sőt, idővel szükség-szerűen — nemzetközi méretekben összekapcsolódó információs (teledata) rendszerekben szinte elképzelhetetlen mennyiségű információ lesz tárolva . . .*

● — Egy ilyen rendszer igazi vonzerője az információ mennyisége. Bizonyos határon túl ezt egy központ már nem tudja biztosítani, tehát több információszolgáltató kell. Azt viszont nehéz elérni, hogy az óriási mennyiségű információs anyag megfelelő ellenőrzésen menjen keresztül, holott egy téves vagy hamis adat súlyos következményekkel járhat. Vegyünk egy egyszerű példát: ha egy áruházi katalógusban egy télikabát ára hibásan szerepel, ez megvadíthat egy vásárlói réteget. Az információrendszerbe bekerülő adatok szakmai ellenőrzése tehát — akár technikai okból kerültek be hibásan, akár azért, mert valaki tudatosan vitte be — gondot jelent.

És itt fölmerül az információs társadalom újabb gondja: a *privacy*, amire nem találok pontosan megfelelő magyar szót. Jelenti ez az egyén jogát, azt a jogát, hogy róla szóló információkhoz illetéktelen ne jusson hozzá. Svédországban azzal a problémával küszködnek, hogy ha valakiről egy nyilvántartási rendszerbe belekerül egy rá vonatkozó orvosi adat, amely tegyük fel, téves, de az ő hitelképességét rontja (például az, hogy daganatos betegségben szenved), joga van ugyan hozzáférfni, ellenőrizni, kijavíttatni az adatot —, de ha az addigra már többek tudomására jutott? . . .

Az említett két kérdés: a kontroll és a *privacy* olyan dolgok, amelyek egyre nagyobb odafigyelést, egyre több emberi energiát követelnek. Mindezt nem azért említem, mintha ez nálunk már

ma közvetlenül megoldandó probléma lenne, de már törődnünk kell vele.

Összefüggnek ezek a példák még a *bűnözéssel* is. Nem egyszerűen arról van szó, amiről sokat írtak, hogy előtérbe kerül az intellektuális bűnözés egy fajtája, a számítógépes bűnözés. Az *intellektuális terrorizmusról* beszélek. Ez új fogalom, és erre is előre kell gondolni, bár mindenre nem lehet előre felkészülni. Ide tartozik például az olyasmi, amiről „színes” újsághíreket olvasunk, hogy ügyes amerikai fiatalemberek a maguk számítógépével a telefonhálózaton át — a véletlen segítségével — kapcsolatba kerülnek nagy stratégiai számítóközpontokkal. Ennek a következményeit nehéz végiggondolni . . .

● — *Ez volt eddig az első olyan lehetőség, amelynek jó oldala, öröme nincsen, csak gondja.*

● — Van ilyen több is, sajnos. Például a szakmai információt szolgáltató monopóliumok kihasználása is. Már említettük, hogy olyan mennyiségű tudományos publikáció születik, hogy lehetetlen áttekinteni. Ennek áthidalására jöttek létre azok a rendszerek, amelyek a publikációkat — akár csak cím szerint, akár tartalmi kivonat, akár teljes terjedelm formájában — számítógépeken tárolják, hogy egyszerűen lehessen válogatni közülük. Az amerikaiak erre már a kezdet kezdetén „ráharaptak”, és tíz-tizenöt éve működnek ilyen információrendszerek. A Lockheed nevű nagy repülőgépgyár az elsők között volt, amely az információkat gépre tette. Kezdeti technikai és tudományos információrendszere mellett ma már a világ minden kérdéséről vannak számítógépes információrendszerei, és a később indulók nemigen tudják utolérni. Aki az ő adataikat igénybe akarja venni, az megfelelő összegért teheti — ez is előny. Európában jóformán a franciák az egyedüliek, akik megpróbálják megtörni ezt az egyeduralmat és saját, mindenre kiterjedő publikációs információrendszert akarnak létrehozni. Ez óriási anyagi ráfordításokat kíván. A rendszer előnyösen

csak számítógép-hálózaton keresztül vehető igénybe, ami meggyorsítja a szolgáltatást. Az igénybevevő párbeszédes üzemmódban szelektálni tud az információban.

Ma már a magyar közönség számára is ismert tény, hogy az információnak értéke van, tehát áru. Egy kis ország nyilván nem vállalkozhat arra, hogy ilyen rendszerek teljességét hozza létre — de hogyan elégítsük ki szükségletünket?! Az információt meg kell venni. Annak az ára igen magas lehet. Nem is szólva arról, hogy az információ stratégiai áruvá is válhat.

A politikai információnak is van egyfajta stratégiai vonatkozása. A műholdakon át történő televíziós műsorsugárzásra gondolok. Így már nincs meg a lehetősége egy országnak, hogy a fontos és kevésbé fontos információk között válogatva tudjon „tálalni” valamit a saját nemzeti közösségének. Nem csodálhatjuk, hogy még nem jutott nyugvópontra ez a kérdés.

Ezekkel a szolgáltatásokkal kapcsolatban különben is élesen merülnek fel a magyarországi területi aránytalanságok. Magyarország tipikusan egypólusú ország, minden Budapesten koncentrálódik: a főváros 2,2 millió lakosával szemben mind az öt legnagyobb városunk csak százazres lakosságú. Az egypólusjelleg tehát — legyen az termelés, közlekedés, társadalmi élet, irányítás — minden tekintetben kidomborodik. Nem annyira az állami irányításra gondolok, mert az a világ legtöbb országában egy helyre, a fővárosba koncentrálódik. De például a kultúra eloszlása sem egyenletes: Budapesten több egyetem van, mint az egész országban, és több könyvtár, több színház. Ez az egypólusúság befolyásolja ezeknek a szolgáltatásoknak a nyújtását és az igényt is, mert az információhoz való hozzáférés telefonvonalakon történik, és ez a kisebb góccokban hallatlan nehézségeket okoz.

● — *Térjünk vissza a távoli jövőből a jelenbe, és nézzük meg itt az információs társadalom örömeit és gondjait. Kézenfekvő hazai példa a képűtség,*

amely már megvalósult vagy megvalósulóban van; a technika rendelkezésre áll, az előnyöket már látjuk.

● — A képűtség kapcsán felmerül a kérdés — nem azt mondom, hogy felvethető, hanem már maga az élet vetette föl, és ez már nem gondolatkísérlet —, hogy a képűség révén, amely bár még kísérleti, de létező szolgáltatás, körülbelül 100—120 oldal információhoz férhet hozzá — de csak az, aki egy erre a célra átalakított televíziókészülékkel rendelkezik. Csak a színes távkapcsolós televíziókészülék ára 30—34 ezer forint, a kiegészítés pedig további 8—10 ezer forint. Összesen tehát körülbelül 40 ezer forintot heruházás a feltétele a képűség vételének. A szolgáltatás ilyen áron érhető el.

És itt következik a dolog társadalmi oldala és az öröm mellett a gond: *kinek* a számára érhető el? Társadalmunk arra törekszik, hogy minden tagjának megfelelő, de legalábbis elfogadható életszínvonalat biztosítson. A szélső, túlzó értékeket, mind az átlagos szint alatt, mind a fölötte levőket igyekszik behozni az átlagszintbe, vagyis, hogy ne legyenek ettől nagyon eltérő értékek. Igyekszik mindenkinek egyre több információt is szolgáltatni. A képűség viszont csak azok számára hozzáférhető, akik egy bizonyos anyagi szint fölött élnek, és ez társadalmunknak egy nagyon szűk rétege. A KSH elnökének múlt évi tájékoztatása szerint a havi 14 ezer forint feletti jövedelműek száma a 10—20 ezer között mozog Magyarországon. A képűség-átalakítóval felszerelt tévét csak azok engedhetik meg maguknak, akik e fölött a szint fölött keresnek, viszont vannak rétegek, amelyek ebből a szolgáltatásból automatikusan ki vannak zárva, például a nyugdíjasok kétmilliót megközelítő tömege. A kérdés tehát úgy merül fel, és nem is én vetem föl, csak a technikai kérdések mellé odateszem a velük közvetlenül összefüggő társadalmi kérdést: szabad-e fenntartanunk egy ilyen meglehetősen költséges szolgáltatást, amikor ahhoz bizonyos rétegek eleve nem férhetnek hozzá? Persze azt is

mondhatjuk, hogy ez nem a lakosság számára nyújtott szolgáltatás, hanem az intézményeknek szól. Egy intézményhálózat számára nyilván nem így merül fel a kérdés. Azonban — mint ezt a nyugati világ példája mutatja — ennek a szolgáltatásnak jelentős részét éppen a lakosság számára lenne jó biztosítani.

● — *A mi műsorsugárzásunk ideje — legalábbis jelenleg — szintén emellett szól, hiszen az adásidő túlnyomó része a késő délutáni és esti órákra esik, amikor az intézmények többsége már nem működik.*

● — Maga az információanyag is úgy van felépítve, hogy nem a vállalatokat érdekli, nem gazdálkodási kérdésekről szól, hanem politikai, kulturális, sport stb. információkat és közérdekű tájékoztatásokat (időjárás, közlekedés) tartalmaz. Ismét egy társadalmi gond tehát — és nem lehetetlen, hogy a fejlődés gyorsuló üteme következtében ez is hamarabb merül fel általános és sürgető kérdésként, mint ma gondolnánk.

Pető Gábor Pál

ABSTRACT: Tibor Szentiványi is the director's advisor at the Development Department of the SZÁMALK, a company in applied computer techniques. Our reporter asked him about the technical and social problems of the modern information society with special respect to the latest tendencies.

A televízió Csipkerózsikája – avagy az élőadás az igazi!

A televíziós szóhasználatban azt a műsort nevezzük élőadásnak, amely akkor (és úgy) zajlik le, amikor a néző látja, függetlenül attól, hogy a műsor tartalmaz-e előre felvett részleteket. Az élőadás a televíziós pillanat művészete. Itt nincs lehetőség hosszas töprengésre vagy mérlegelésre, nincs lehetőségem is íféle korrekcióra (hibák kijavítása, rövidítés stb.). Ezért az élőadás szinte fogalom — **ÉLŐADÁS!** — ez az igazi televízió.

Élőadás és élőadás közt óriási a különbség. Vannak természetüknél fogva élő programok, például a sportközvetítések. Ezek — mint orvosoknál a rutinműtét — mégha oly bonyolultak is, mint teszem azt a tornász-világbajnokság, végül is mégsem tőlünk függenek, hanem a tőlünk független versenytől. Ha az jó és izgalmas, akkor jó a műsor is. Ha nem... lásd a magyar futball történetét. Én az aláhíakban a sokat sejtető (s valójában sokat is tartalmazó) „egyéb” élőadás-típusokról próbálok vázlatos képet rajzolni néhány elrettentőnek tűnő példa segítségével.

Kezdetben vala Badacsonyban egy szüreti multság, a vadonatíj Magyar Televízió, ugyanilyen fiatal (és tapasztalatlan) munkatársakkal. Ez a műsor a mai napig rémálma minden rendezőnek, mégha az én korosztályom — a harmincasok — csak remekbe szabott paródiából ismeri is a történetet. Mert-hogy akkor ott, a kezdet kezdetén összejött minden, amitől rettegni szokás. Nem indult, aminek indulnia kellett volna, s nem állt meg, aminek álljt kiáltottak, a szereplő megszólalás helyett visszakérdezett: „valóban én jövök?”, majd mosolyogva bólintott és nem jött — a hangja. Majd a hangja igen, de addigra a rémült rendező már a némán tomboló népi zenekart mutatta

aztán a döntő pillanatban, mint egy végső csapás, a rosszul betanított statisztá lány ámulat ajkairól felcsendült az intervíziós szignál. Ne adja az ég, hogy bármelyikünknek is át kelljen élnünk ilyen pillanatokat! Pedig az élőadás igazsága a veszélyeiben rejlik. Minden rendező szívesen hízeleg magának azzal a gondolattal, hogy képes olyan precízen megtervezni egy folyamatot (legyen az játék, összetett műsor, riportok sora vagy bármi), hogy az aztán egyszerre, egymáshoz hibátlanul illeszkedve lebonyolítható. Tulajdonképpen a jogosítványunk is erre szól. De mi van, ha mégis?! Akkor jön az igazi élőadás. És számomra pontosan e rendkívüli helyzetek miatt ez igazán az igazi. Mert a helyszínen azonnal kitalálni a megoldást, vagy — bármilyen furcsának tűnik — hagyni, hogy valaki a stábból megoldja a kényes helyzetet: vagyis döntení és a felkínálkozó lehetőségekből a legjobbat választani — ez az igazi feladat.

Alaptípusok

Az „Elmehajnokság” c. vetélkedősorozat egyik játékos mesélte, hogy vasárnap néhány perccel az adás után, tréningruhában, tornacipőben kutyasétáltatásra indult. Szomszédja földbe győ-

kerezett lábbal állította meg: „Hogyan, hogy Ön már itthon?” „Hogyne — válaszolta —, hiszen a játékot csütörtökön vették fel.” „Fantasztikus! — csodálkozott a szomszéd —, hiszen most láttam önt versenyezni!”

A néző számára minden műsor élő

Igen gyakran esünk abba a hibába, különösen show műfajokban divat ez manapság, hogy valamiféle kulisszák mögötti helyzetet próbálunk „leleplezni” egy jó poén kedvéért, s megnyugodva tapasztaljuk, hogy a néző például az idő ugrást (egyik pillanatról a másikra más ruha, más frizura stb.) zokszó nélkül tudomásul veszi.

A modern tévétechnika nemcsak a rendező dolgát könnyíti meg, hanem a nézőt is rászoktatja, hogy minden jelenet döccenő nélkül követi a másikat, hogy nincs baki, nincs nyögdecseles, mert kivágják, mert más képpel „átfedik”, ami nem sikerült. A „fésületlenség”, mely nemrég még elfogadott és bocsánatos tünete volt az élőadásoknak, ma már bosszankodást vált ki. Aki élőadásra vállalkozik, annak a gondos és rafinált utómunkálatokkal kozmetikázott műsorokkal kell állnia a versenyt. Talán ez a magyarázata annak, hogy gyakorta túlföntül is bizonyítjuk, hogy műsorunk valóban élő. A legborzasztóbb szokás időnként bemondani a pontos időt, de ilyenkor szoktunk utalni a pillanatnyi időjárásra, vagy — s ez aztán egy külön élőadás-típust szült — telefonálásra buzdítani a nézőt. A Fórum-típusú műsorok alapvető sikere szerintem többek között az élőadásra vezethető vissza, így szól a műsor közvetlenül és abszolút aktualitással a nézőhöz. No és — mert mindenben bujkal azért egy kis rosszsmájúság — ilyenkor drukkol egy ország, hogy vajon zavarba lehet-e hozni a megkérdetettet, s ha igen, hogy mászik ki a slamasztikából. Sőt, a telefon, mely kezdetben az élőadás élő voltának bizonyítására volt hivatva, ma már sikeres tömeg-kviz eszköze. (Természetesen erre is érvényes, hogy nem

kevesek számára a műsor igazi izgalmat az jelenti, ha valami váratlan fordulat következtében a játékvezető megoldhatatlan helyzet elé kerül.) Tegyük hozzá, a legnehezebb riporter feladatok közé tartozik valakivel — látva és alig hallva őt — a kamera előtt telefonon beszélgetni. Riportereink többsége nem is vállal ilyen feladatot, s aki vállal, az se biztos, hogy jól tesz vele — magának.

Mi történhet az élőadás alatt?

Amikor a próbák, főpróbák zajlanak, rendszerint még mindenki nyugodt, még mindenki úgy érzi, van idő és lehetőség a megoldhatatlannak látszó helyzetek megoldására, egyszerűsítésére, a szükséges „vészkijáratok” megteremtésére. (Vészkijárat például hangverseny-közvetítés esetén az állandóan a karmestert mutató kamera. Ha bármi történik, a karmester mindig csinál valamit. Jellegzetes „vészkijárat” a mindent — így semmit — mutató nagytotál, ha nem találjuk éppen a válaszoló játékost, ha kiderül, hogy az operatőr számára a trombita tisztogatása érdekesebb látvány, mint a tőle egy székel odébb ülő kürtös szólója, vagy ha az énekes szólistát mutató kamera pont abban a pillanatban romlik el, amikor az énekes dalra fakad, s a másik kamera operatőrének éppen gondot jelent a Zeneakadémia ülésrendjének átszervezése, hogy átvehesse a rossz kamera szerepét.) Tehát a próbán úgy tűnik, minden biztosíték adott a hibátlan közvetítéshez. És ekkor jön az adás. Ott kezdődik, amikor az ügyeletes adásvezető, aki a tévéközpontban a mindenkori adásokat koordinálja (beleértve az órát, a monoszkópot, a bemondót is), közli, hogy az előző műsor néhány perccel rövidebb lett, ezért el tudnánk-e indulni hamarabb az adással. Ha egy mód van rá, ezt én udvariasan, de el szoktam hárítani. Meggyőződése, hogy mindenben működik egy pszichikai vekker, mely már reggel arra „állítódott” be, hogy teszem azt, 20.00 órakor indul az adás. Ha

csak egy-két perccel hamarabb kezdiünk, akkor még senkiben sem indult el a vekker, még senki nem tart a koncentráció szükséges fokán. S ha mindjárt az elején hibával, bizonytalanul indul valami, azt már csak megúszni lehet, szépen lebonyolítani soha. Nem elhanyagolható szempont az sem, hogy a néző, aki 20.00 órára várta műsorunkat, a korábbi kezdés miatt lemarad az elejéről, emiatt úgy érzi, elkésett, s eleve rossz közérzettel kapcsolódik a programba.

Ha tervszerűen megy minden, akkor közlik, mi az a jel, ami után mi következzünk. Mondjuk a Tv-híradó vége, az óra, és 20.00-kor indulás. És amikor a másodpercmutató a tizenkettesre ér, amikor elsötétedik az adáskép, az alig észrevehető „löttyenésből” látjuk, hogy ez a „fekete” már a mi „feketénk”, és megszólal az izgalomunkról tudomást sem vevő adásvezető talán épp unott hangja: „a tied”! S tudod, hogy mire erről a székéről legközelebb felkelsz, már túl vagy valamin, amiről most sejtelméd sincs, siker lesz-e, vagy bujkálhatsz miatta napokig.

Azt kell mondanod: indulj! — nos, ezzel kezdődik az igazi televízió. Pedig még nem történt semmi, csak elindultunk, ha sikerült. Ha az ezerszer lepróbált kameramozgás éppen most nem akad meg az elkésett néző könyökében, ha a hibátlanul működő magnetofon nem most kapott éppen kedvet a szignálzene szalagját megzabálni, ha az előre felvett főcímfelvétel valóban az elejéről indul, s nem a huszadik másodperctől, mert a technikus a próba után elfelejtett az elejére állni. Minderre az ember, sajna — nem számíthat előre.

Beindult a gépezet. Vannak pillanatok, valóban pillanatok, amikor a rendező egy kicsit kívülről, „nézőszemmel” is figyelhet, már vannak biztató mosolyok egymásra — „jól van, fiúk” — már olajozottan forog a megálmodott szerkezet, és ekkor ... ekkor jó a rövidzárlat, amikor megszűnik a világítás, vagy csak a fele, vagy az az egy mikrofon mondja fel a szolgálatot, amely az éneklő művésznek hangját

közvetíti. Ez az eset tipikus példája a dominó-effektusnak, ami sajnos gyakran előfordul az élőadások során, hogy tudniillik egy — talán apró — hiba halomra borít mindent. Mert itt is csak ennyi történik: pont az a mikrofon „halt meg” a hűszből, amelynek nem lett volna szabad. A stúdióban felügyelő mikrofonos azonnal és jó reflexszel felkap egy másik mikrofont, leguggol a művész elé, hogy abba énekeljen tovább. Igen, de melyik mikrofon az?! — kiált hangmérnökiünk kétségbeesve, s bekeverve a maradék tizenkilencet egyszerre, melynek következtében néhány intim beszélgetés, egy halk memorizálás fölattanúi lehetnek a nézők, s valahol a távolban, mint egy hosszú folyosó végén, hallható az ének is. Kizárásos alapon a mentő mikrofont megtalálni hosszú percekkel venne igénybe. Ezt ismeri fel az egyik kameramann is, aki gyors elhatározással fordul az egyik asztal felé kamerájával, ahol egyébként a műsorvezető ül, hogy onnan vették el a mikrofont. Az elhatalmasodó pánikról tudomást sem vevő képvágó, belemerülve a partitúrába, ugyanezt a pillanatot látja a legalkalmasabbnak, hogy a kamerát felpillantás nélkül „bevágja”. Így már a néma kézjeleket mutogató műsorvezető látván a leggyanútlanabb nézőben is felmerülhet, hogy valami nincs egészen rendben. A korrekcióra (valamint a képvágó szabadidő-programjára) vonatkozó utasítás után úgy tűnik, helyreáll a rend, hallatszik már, s látszik is az énekes. Ám a dal véget ért, s újabb talány ejti zavarba hangmérnökönket: a műsorvezető vajon most melyik mikrofonban fog megszólalni? Mert az övét elvitték. Nos, nem részletezem. A mikrofonok üldözései versenyé valóban nagyon izgalmas volt az adás további negyven percében. Persze lenne megoldás: leállni fél perc „adáshibára” hivatkozva. És rendezni a sorokat, de ezt nem engedi a virtus. Ilyet valóban csak a legvégső esetben lehet tenni. Mi is lenne, ha minden rövidzárlat egy valódi adáshibát eredményezne? Végül is mindig van megoldás.

Égy összetett riportműsor adásának

a szerkezete előzőleg roppant egyszerűnek tűnik: riport egy-két művésszel, majd néhány perces rövid részlet abból a filmből, színdarabból, amiről szó van. Ezalatt riportalany ki, másik riportalany be, és mire a részlet véget ért, újra jöhet egy riport, de helyette a rövidzárlat jön. Ebben az esetben a bent ülő és várakozó két riportalany ellenére műsorvezetőnk kicsit megüvegesedett szemekkel, bizonytalan mozdulatokkal papírai felé nyúl, majd felnéz a kamerába, és ezt mondja: most nézzenek meg egy rövid részletet a West Side Storyból. „Szó bennszakad, hang fennakad” — ez az az eset. Mert nem ez következik. Az egy másik képmagnószalagon van, eredetileg a műsor utolsó száma lett volna. Nem! — int az asszisztens. Nem! — sikoltja a rendező a vezérlőhelyiségben! Nem — int a szemével bizonytalanul a szólni készülő és teljes zavarban reszkető két riportalany, ám az ajak szederjes, szó ki nem préselődik senkiből, némán áll minden. Másodpercek telnek el, percek, órák? Ki tudja. Az egyik kameramann egy plakátot fedez fel a falon, két táncos van rajta, ugyan nem a West Side Storyból, de sebah. Bevágják. Újabb másodpercek telnek el. Az asszisztens kúszva elindul a műsorvezető felé. Nem tudni, ölni vagy segíteni készülni. A vezérlőből szeppent hang: — keverjük le adáshibára! — Azt nem — üvölti a műszaki vezető és a rendező egyszerre. Óriási robaj. Mi történhet még? Képvágó — valószínűleg ijedtében — „nagyototált” vág, olyat, amelyben az egész stúdió látszik. Most a „vészkijárat” kamera a legrosszabb. Mert egy ország derül — gondoljuk —, amint Vámos László és Bogár Richárd négykézláb közelíti meg a műsorvezető asztalát, heves integetésekkel unszolva távozásra a hoppon maradt eredeti riportalanyokat. Beülnek, és Vámos mosolyogva megszólal: — Semmi baj, itt vagyunk. Öldődik a rövidzárlat, kedves beszélgetés „tör ki”, s a végzőra a film is indulhat. Megúsztuk. De mégsem. Mert akkor most mi jön ezután? És mikor jön vissza a két kidobott riportalany? És mi lesz a műsor

vége West Side Story helyett? És ha ki is találja valaki újraszerkesztve az egész műsort, hogyan tudja meg ezt a műsorvezető meg a lebonyolító stáb?

Nem volt könnyű.

Az asszisztensek mindenkit berángattak a szobányi, szűk kis stúdióba. A szerkesztő rohanvást érkezett cigarettadobozának hátlapjára írt vázlatával. A műsorvezetőnek egy feladata volt, nézni, hogy a csoportosulás kellős közepén szervezkedő szerkesztő kit tuszkol éppen felé. Vámos László, ki maga is gyakorta rendez a tévében, de előt soha, utólag elmesélte, békésen üldögéltek a büfében, amikor egy pillanatra feltűnt, hogy az ott elhelyezett készüléken mintha a West Side Storyról beszélnének. Összenéztek: elkéstünk! S nem törődve zárt ajtóval, piros lámpával, berontottak a stúdióba. Szerencsénkre. Aztán ez az adás is, mint mindig, egyszer véget ért. Ilyenkor indul a rendező hosszú és céltalan sétára adás után, ilyenkor mereng a szerkesztő, műsorvezető a gyomorfekély, a szívinfarktus és a gutaütés csélyein. Aztán fogadalmak születnek, hogy majd legközelebb erre is számítnak.

Egy körkapcsolásos vízműsor soproni helyszínén voltam, amikor olyan malőr történt, amire senki sem számíthat. A játékvezető véletlenül összefogott két lapot a forgatókönyvből, s így átlapozott vagy negyvenpercenyi műsort, s minket szólított Sopronban, a Cézár pincében. Csakhogy az az egy kamera, amely a Cézár pincéből volt hivatva az eseményeket közvetíteni, még egy korábbi (és ily módon hirtelen kimaradt) feladatra várva kint állt a téren. Az adott szituációban elképzelhetetlen volt, hogy bármilyen módon belátható időn belül bejusson oda. A pincében egy amatőr riportert diák állt, akinek természetesen nem tűnt fel a kamera hiánya, beszélni kezdett. Ahogy ezt illik: itt állunk... mint látják... és most nézzünk körül... stb. Úgy tűnt, nincs megoldás. Ám ekkor hatalmas üvegsörömpölés, s az egyik monitoron feltűnt a pince képe. Ezúttal az operatőr rémülete mentette meg a helyzetet. Ő ugyanis a téren állva úgy

érezte: a hibát ő követte el. Utóbb kiderült, valaki (szintén hibázva) előbb figyelmeztette, hogy már át kellett volna költöznie. Szólt a hívás, nyílt a rémület, s döntött a reflex. Tőle egy lépésre a pince ólomüveg kis ablaka. Egy ugrás, egy rántás, s a súlyos kamera ágyúcsőszerű optikája dörrenve-csörömpölve ütötte be az ablakot. A riport így zajlott le, leselkedve — szerencsére. Mert mire a riport véget ért, a műsorvezető ott fent Pesten rájött a tévedésre, s nem lévén tájékoztatva (nyilvánvalóan) a kamerák átszerelési bonyodalmairól, nem sokkal ezután a teret szólította, ahol újra kamera nélkül maradtunk volna, ha az imént sikerült volna nagy hirtelen az átszerelés.

Mikor induljak?

Televíziós pályafutásom egyik legkésőbbi pillanata — pontosan egy elszalasztott pillanata — a Magyar Rádió Hegedűversenyének díjkiosztó gálaestjén volt, aminek a szörnyűsége abból származott, hogy felvétel volt, s nem élőadás. Egy zenei magazin számára készítettünk híradó jellegű tudósítást az eseményről. Lezajlott a ceremónia, jött a koncert. A rádióban élőadás volt, a nézőtér zsúfolásig megtelt, a kamerának a középső járásban szorítottunk helyet, de mögé csak az operatőr fért, én a nézőtér szélére szorultam. Brahms hegedűversenyét játszotta a 18 éves győztes. Vibrált a levegő a fiú mámorától, szinte soha nem éreztem még ilyen kézzelfoghatóan a közönség szeretetét, a zenekar, a karmester segítségét és igyekezetét. Néha oldalt pillantva láttam: operatőröm lelkesen dolgozik. Nagyszerű anyag lesz. S ekkor olyan dolog történt, melyet 16 éves televíziós pályafutásom alatt még nem értem meg: elpattant egy húr az ünnepelt hegedűjén. Megdermedt a levegő. Lassan, tétován leállt a zenekar. A karmester hitetlen döbbenettel nézett. A nézőtér visszafojtott lélegzettel várta, mi lesz. Izgatott mozgolódás: a koncertmester felállt, és átnyújtotta a mennyekből földrezuhanó fiúnak saját hegedűjét, s ő révedt tekintettel

vette át. A vonósok közt lázas hegedűcsere tört ki. A fiú még mindig döbbenten állt, majd lassan, kérdően nézett a karmesterre. Szinte az ő pillantása irányította a jelenettől megbabonázott tekintetemet az operatőrre — aki várakozva nézett (percek óta) felém. — Induljak? — kérdezte szemvillanással. Tanúk mesélik: falfehéren, hörgövsuttogva kérdeztem (mit kérdeztem, tudtam!): — Leálltál?! — Igen — mutogatott —, hiszen elpattant a húr! — Nos, ilyen is van. Az a dráma, mely előttünk lezajlott, s melynek egyetlen pillanata maradt csak meg a felvételen — természetesen megismételhetetlen volt.

Néha a tragagyogóbb ötlet is visszafelé sült el. Zeneakadémia, élő koncertközvetítés. A koncert kb. 15 perces szünetére eredeti terv szerint visszakapcsoltunk volna a stúdióba. Ám szünetelt egy ragyogó ötletem: nem kell valami fiók mélyéről előrángatott kisfilm a szünet kitöltésére, maradjon a kép és a hang nálunk, majd az előcsarnokban rendezünk egy kis rögtönzött „Ki-nyer-má”-t a cigarettázó-kávézó nézők közt. Nem kis komplikációk árán sikerült a dolgot megszervezni, majd jött az adás. Elkövetkezett a szünet ideje. Kint bekapcsoltuk a lámpát, Antal Imre a fényár közepén nagy lelkesedéssel kezdte szölongatni, kérdezgetni az embereket. Ragyogóan ment minden! Sorra osztogatja a jutalmakat. Elröppent a tíz perc. „Vége a játéknak, most még egy rövid beszélgetés XY-nal, amíg a közönség újra helyet foglal a nézőtérén” — mondta Imre a naivitás netovábbját árulva el magáról (és rólam is), mert senki nem mozdult. A riport — terveink szerint — valóban egy kérdés — egy válasz volt, majd Imre (jobb ötlete nem lévén), a kamerába mosolygott, s konferált: következik ez és ez... Azzal letette a mikrofont, és kilépett a képből. Itt a világvége. Körülbelül ezt éreztük a közvetítőköcsiben az üres színpad és az üres nézőtér láttán. Mert innen ki tudja, hány perc kell, hogy eltéljék ahhoz, hogy a zene valóban felcsendüljön. Amíg egy teljes nézőtér megtelik, amíg

a zenekar bejön (mert az csak akkor jön, ha mindenki ül már), mire még hangolnak egy kicsit... A szorultság szárnyakat adott mindenkinek. Valóban, s talán nem túlzok, remek „kisfilm” kerekedett a dologból. Néhol szép, néhol izgalmas, néhol meglehetősen komikus szituációk ragadták meg az operatőrök figyelmét, s mutatták be (jobb híján) egy egész országnak a piperkőcöt, aki manökenmozdulatokkal sétált fel és alá a sorok közt, s az istennek sem volt hajlandó végre leülni; a szenvedélyes dohányost, aki félábrában már a nézőtéren, az ajtóban még egy utolsót szívott a cigiből, majd laza mozdulattal dobta a csikket a díszszökökútba; az idős nénit, aki szorgalmas volt, és elsőnek ült le, ezért tízszer állt fel, hogy beengedje a többieket. És a zenekar! A burleszkfilmekből jól ismert szituáció, mikor (persze a tévé leselkedését nem is sejtve) az egyik zenész gondosan elhelyezte a Ludas Matyi legfrissebb számát a 146. taktus szünetjele mellé a kottába, a hegedűs lányok, kiknek mondandója egészen addig tartott (két pulton áthajolva), amíg a koncertmester oda nem püsszgett... Egy szó, mint száz, ha valaki nekem egyszer azzal az ötlettel áll elő, hogy élőadásban vállaljam egy ilyen „cinema-verité” közvetítését, enyhén szólva csúnyát mondanék neki.

Az élőadás — az az igazi televízió. A pillanat varázsa, a pillanat megragadása, a pillanat gonosz vagy kegyes tréfája, a pillanat szerencséje vagy átká, egyszerűen a pillanat művészete.

Csipkerózsika ébresztése

Azért a téma nem lenne teljes, ha nem tennék néhány megjegyzést a technikai fejlődés következtében felbukkanó, majd általánossá váló elkényelmesedésről. „Nagy öregjeink” elbeszéléséből tudjuk, hogy hajdan az „őskorban” kényszerűségből ugyan, de minden

műsor élő volt. Ráadásul egy stúdióból időnként még a folyosót, sőt a mellékhelyiségeket is felhasználva, „bejátszva” a darabba. Tudjuk, hogy többhelyszínes tévéjátékokat sugárzott a televízió élőben, úgy, hogy vastag gyapjúzoknijban, lábujjhegyen surrantak ki és be a díszletépítő munkások mázsányi falakkal, ajtókkal, külön koreográfia szerint, hogy miközben a szalon ablakában zajlik az intim dialógus, a szalon „már lejátszott” másik fele néhány perc alatt körházi műtővé változhat. Ma már — sajna — ilyen nincs. Nem is lehetne. A fejlett, ezernyi rafinériával kitalált és működő technika, a túladminisztrált, agyonszabályozott gyártási technológia, no és a megszőkás, hogy minden javítható, újra ismételhető, elemeire szétbontható és újra összevágható — nos mindez ma már lehetetlenné tenné például egy tévéjáték lebonyolítását élőben. Nincs is rá szükség, valószínű, hogy a színészek sem vállalnák. Régen még hőstett volt, kaland, játék.

Manapság a munkaidőgondok, az energiatakarékosság, a költségvetés ürügyén sokat példálózunk minden televíziók példaképével, a BBC-vel, ahol a fáma szerint egy 60 perces tévéjátékot két munkanap alatt vesznek fel, de akár élőben is adhatnák, olyan professzionális a stúdiómunka. Aztán persze csönd. Mert azzal már senki sem példálózik, hogy mindez (mint a színházban) hathétnyi, díszletben zajló próba után lehetséges, és a tévé erre a hat hétre „veszi meg” a színészt.

A fiatal televíziós nemzedék, valószínűleg kalandvágyból, egyre inkább arra törekszik, hogy felélessze az igazi televíziós műfaj, az élőadás hagyományait. De mindannyian tudjuk, Csipkerózsika egyszer majd felébreszthető lesz ugyan, de olyan fiatal, elszánt, mindenre képes, mint annak idején volt, már nem lehet soha.

ABSTRACT: Among television people live broadcast means such programs which take place parallel with the broadcasting procedure no matter the program contains previously recorded parts or not. Live show is the art of moments. There is no possibility of meditations and considerations, of corrections or cuts. Therefore live broadcast is almost a „Concept” — that is real television!

Friderikusz Sándor

Bízzál Istenben és tartsd zárva a mikrofonod!

Egy-egy elkészült rádióműsor nem feltétlenül azért marad ki az adásból, mert „valahonnan főntről letiltották”. Gyakran maguk a nyilatkozók gondolják meg magukat a felvételek után; visszalépnek, és nem járulnak hozzá nyilatkozatunk közzétételéhez. Mit tehet ilyen helyzetben a riporter? Mik az ő jogai, illetve meddig kell tiszteletben tartania a riportalany úgynevezett személyiségi jogait? A készülő új sajtótörvény, sok más, ennél talán lényegesebb kérdés mellett, reméljük, ezeket a részleteket is tisztázní fogja. Hogy mennyire tisztázandó ügyről van szó, ezt az alábbi interjú — melyet munkatársunk dr. Törő Károllyal, a Legfelsőbb Bíróság bírójával, a személyiségi jog szakértőjével készített — jól érzékelteti.

● — *Bíró úr, talán abból az alapvető kérdésből induljunk ki, hogy általában véve melyek a riporter, az újságíró jogai és kötelességei és melyek a riportalany jogai és kötelességei egy riport- vagy interjúkészítés alkalmával?*

● — A kiindulópont az Alkotmány, amely kimondja a sajtószabadságot és a szólásszabadságot. Az Alkotmány azonban úgynevezett alapjogokat határoz meg, a részletes szabályozás más jogszabályok feladata. Így például a Polgári Törvénykönyv külön is védi a véleménynyilvánítás és a gondolat-közlés szabadságát. Azonban a jogvédelem módját és feltételeit részletesen a PTK sem tartalmazza.

● — *Ezek szerint a PTK az egyetlen olyan jogszabály, amelyre általában hivatkozhatunk? A Polgári Törvénykönyv megszabta kereteket tartalommal megtöltő szabály nincs is?*

● — Minden részletre kiterjedő jogi szabályozás nincs. Mindenesetre a legfőbb követelmény az újságíróval szemben, hogy mások személyiségi jogait, hírnevét, becsületét, emberi méltóságát, a személyes titokhoz és a szabad véleménynyilvánításhoz való jogát tartsa tiszteletben. A szabad véleménynyilvánítás körébe tartozik az is, hogy az újságíró nyilatkozatra senkit nem kötelezhet. A közlést illetően pedig az újságírónak mindig a valóságról kell tájékoztatnia a közvéleményt.

● — *Éppen ez az! Én, az újságíró tájékoztassak valósághűen, de ha a riportalanynak kényelmetlen, nyilatkozatra nem bírhatom, hiszen — ugye többek között a PTK szerint is — nyilatkozatra senki nem kötelezhető.*

● — Ha ön közérdekű kérdésben kér föl valakit interjúra, és ő az illetékes, elvileg neki tájékoztatnia kell a közvéleményt. De ha mégis inkább elutasíthatja önt, az újságírót, mert — mondok még egyszer: a riportalany nem köteles nyilatkozatot tenni.

● — *És ha mégis leül velem beszélgetni? Akkor minden olyan kérdést megengedhetek magamnak, amely furdalja az oldalamat?*

● — Ön kérdezhet bármit, de természetesen mindenkor a riportalany

mondja meg, hogy mire hajlandó válaszolni és mire nem.

● — *És ha a felvétel során feltett kérdésekre az alany válaszol, ám a közlés előtt — akár fél órával is — bejelenti, hogy ezt meg ezt kéri törölni, nekem kötelességem ezt az utólagos óhaját figyelembe venni?*

● — Ha a szorosan vett személyiségi jogokat értelmezzük, az alany egyoldalúan vissza is vonhatja nyilatkozatát. Ha például utóbb megdondolja, és úgy találja, hogy egyes kérdések és válaszok ránézve terhelők, tehát személyes érdekeit sértik, ezeket visszavonhatja.

● — *És hol maradnak az újságíró jogai, bíró úr? Vagy neki egyetlen joga az a kötelessége, hogy a riportalany jogait utolsóig tisztelje, kiszolgálja?*

● — Ön sarkít. Az újságírónak lehetősége van rá — ha a beszélgetőtárs az interjút indokolatlanul „tiltja le” —, hogy a riportkészítéssel elvesztett idő, a befektetett munka és a felmerült költségek megtérítésére polgári pert indítson. Ez az úgynevezett biztatási kár, amelyet a Polgári Törvénykönyv 6. paragrafusa részletez.

● — *Részletezné, hogy mit követelhetek biztatási kár címén?*

● — Idézem az említett szakaszt, szó szerint: „A bíróság a kárnak részben vagy egészben való megtérítésére kötelezheti azt, akinek szándékos magatartása más jóhiszemű személyt alapos okkal olyan magatartásra indított, amelyből őt önhibáján kívül károsodás érte.” Persze elég, ha ebből annyit jegyez meg, hogy a riportert az önhibáján kívül keletkezett károkért térítést követelhet.

● — *Most már csak az a kérdés, hogy mit tekint a jog — avagy a bírói gyakorlat — önhibának, pontosabban az újságíró önhibájának? Tehát, ha az én kérdéseim őszinte indulattal fogantak, az nekem jogilag felróható, azaz önhiba vagy sem?*

● — Megpróbálok egy példával válaszolni: ha ön úgy kérdez, hogy a riportalanyt belekergeti egy, a későbbiekben neki is kárt okozó nyilatkozatba, önt nem lehet jóhiszeműnek tekinteni. Így aztán, ha az alany nem járul hozzá

a közléshez, nem sok sikerrel fogja perelni őt.

● — *De ki tudja azt eldönteni, hogy én azért kérdeztem-e keményen, hogy az alanyt — mondjuk — „kicsináljam”, vagy esetleg azért, mert egyszerűen az igazságra voltam kíváncsi?*

● — Ezt nem a törvénynek kell szabályoznia, ez bírói mérlegelés kérdése. Egy biztos: a feltett kérdésnek őszintének kell lennie, nem lehet beugrató. A riportalany egyébként, ha az újságíró az ő akaratával ellenkezőleg mégis csak megjelenteti a beszélgetést, személyiségi jogainak védelmében pert indíthat. Ennek keretében a riportalany — elvileg — nem vagyoni kártérítésért perelhet. Ennek az a feltétele, hogy a jogsértő közlés a nyilatkozónak a társadalom életében való részvételét tartósan és súlyosan nehezítse. Tudomásom szerint ilyenre még nem volt példa. Egyébként az efféle konfliktus úgy előzhető meg a legegyszerűbben, hogy tisztességes, lényegretörő kérdéseket kell föltenni.

● — *Bíró úr, ha nem tudnám, mi is az ön foglalkozása, e válasz alapján azt teljes bizonyossággal ki merném jelenteni, hogy ön világ életében nem volt hivatalos kérdező. Tudniillik — szerintem — embere válogatja, hogy mi a tisztességes, a lényegretörő. Felsorolok önnek egy nemrég készült interjúból néhány kérdést, szeretném, ha minősítené őket: „Hogy került ön egy ifjúsági műsorokat gyártó osztály élére? Ha valaki túl van a negyvenötödik életévén, ugye nem a kora indokolja a kinevezést?”; „Évekkel ezelőtt önt miért ejtették?”; „De én önt nem úgy ismerem, mint aki az efféle meg nem nem magyarázott döntésbe csak úgy belenyugszik.”; „Politikai bakija sem volt?”; „De akkor mivel magyarázza, hogy most mégis elővették?” Mit szól ezekhez a kérdésekhez, bíró úr?*

● — Elég provokatív kérdések, azonban nem alattomosak, nem félrevezetők, tehát első hallásra kitetszik belőlük a szándék. Ilyen kérdések hallatán a mindenkorri riportalany is érzékelheti, hogy „mire megy ki” az interjú.

● — *Rendben van, de mi van akkor, ha a riportalany utólag mégis leállítja az*

interjút, ám én — mert jogtalannak érzem a leállítást — perelem a költségek megtérítéséért, és — mondjuk — nem ön ül a pulpituson, hanem egy másik bíró?

● — A bírói döntés ilyenkor sem lehet szubjektív. Ezek a kérdések tisztességesen nyíltak, legfeljebb közben vagy utóbb azt mondhatja beszélgető partnere, hogy köszöni szépen, de nem kér belőlük.

● — *És mi van akkor, ha nem mutatom meg neki? Ha például — ahogy az egyébként lenni szokott — a felvételek után békésen elválunk, s ő legközelebb az interjúval csak adásban vagy nyomtatásban találkozók?*

● — Ha a válaszadó külön nem kéri, nem kell a végleges változatot bemutatni neki. A lényeg az, hogy alanya tisztában legyen a felvételkor azzal, hogy vele közlésre szánt interjú vagy riport készült, és hogy a közlés valószínűleg legyen. Persze, ha a riportalany

a közléshez nem járult hozzá, ez nem jelenti azt, hogy az újságíró a saját észleleteit, véleményét nem közölheti. Az általa ismert tényeket megírhatja — például jegyzetben vagy publicisztikában, ha biztos a dolgában, tehát ha hitelt érdemlő bizonyítékok állnak a rendelkezésére.

● — *Ez, úgy érzem, félmegoldás. Mintha a jog ezt a területet érintetlenül hagyta volna.*

● — Higgye el, ebben a körben csak általános elveket lehet meghatározni, s ezek szellemében kell minden konkrét esetben dönteni. Ami döntő fontosságú: a nyilatkozó személyiségi érdekei!

● — *Bíró úr, ön most nyilatkozatot adott. Tisztelettel teszem hát föl a kérdést: mielőtt leadom a kéziratot, be kell mutatnom önnek?*

● — Természetesen. Látni szeretném a végleges változatot!

Fehér Kálmán

Napilapgyártás designnal

— *avagy továbbra is „zsebből” tördeljük az újságot?* —

Még mindig az ólombetű bűvöletében élünk? A hagyományos nyomdatechnika napjai meg vannak számlálva, az elektronikus újságírás karnyújtásnyira van tőlünk. De ahhoz, hogy elérjük, ki kell nyújtanunk érte a karunkat — sugallja a szerző.

Az esztétikai kultúra egyelőre nem erős oldalunk. Így hát nincs mit csodálkoznunk azon, hogy ez meg is látszik a magyar napilapok külső megjelenésén. Még a tiszteletet érdemlő kivételek sem eléggé szépek. Nem olyan jó kézbe venni őket, mint lehetne — ugyanazért a pénzért, amihe előállításuk így is belekerül. Nálunk a forma nem másodlagos, ahogy lennie kellene, hanem gyakran huszadrangú. Ugyan kit érdekel? Úgyis megveszi az olvasó a lapot...

Hát persze, hogy megveszi! Magyarországon jelenleg 5 úgynevezett központi, 20 megyei és két déli napilap jelenik meg. Összes példányszámuk olyan 2,8 millió körül lehet. Ez soknak ugyan sok, de telítettségről még szó sincs. Az újságpapír importáru, erős központi gazdálkodás vet gátat már hosszú évek óta a lapok terjedelmi és példányszám szerinti szabad növekedésének. Ami akkor is igaz, ha tudjuk, hogy a vidéki újságok példányszámának fejlődése az utóbbi évtizedekben szinte átütő erejű volt. De még mindig nincs olyan lap, amely képes lenne hitelt érdemlően kiszámítani, hogy mekkora példányszámban jelenhetne meg, ha csak rajta múlna, s nem a papíron és a nyomdai kapacitáson.

Hát persze, hogy megveszi az olvasó! Hiszen éhes az információkra, szeretne minél jobban tájékozódni róla, hogy mi történik körülötte, szűkebb pátriájá-

ban, az országban meg a nagyvilágban. S nem elég neki a rádió, nem elég a televízió — olvasni is akarja a híreket, a tudósításokat, a riportokat, olvasni is akar az eseményekről, azok háttéréről.

Úgy, ahogy kapja, s úgy, ahogyan kapja. Mi mást tehetne?

Örökre befellegzett a nyomdák és a redakciók patriarchális viszonyának

Számtalan szívet melengető történet, kedves adomna maradt fenn a század első évtizedeiből, amikor a lapesinálás még bohém foglalkozás volt, a szerkesztőket és a nyomdászokat baráti, patriarchális viszony fűzte egybe. Az újságot ugyan akkor is csak a nyomdában lehetett elkészíteni, de a szerkesztők és a nyomdászok legalább annyiszor találkoztak a környékbeli kis-kocsmákban, mint a munkahelyükön. Lapot szerkeszteni pedig természetesen a kávéházban sokkal kényelmesebb volt, mint a redakció dohos szagú szobáiban. Régi, szép idők: a szerkesztőszolgája vagy éppen a nyomdászinas a kávéházból gyakorta flekkenként hordta át a kéziratot a nyomdába, hogy a munka folyamatossága azért meglegyen. „A rendőri tudósító éjjel után két óra tájon még megkérdezi telefonon a középponti tűzörseget és a mentőket, hogy éjjel óta nem történt-e valami? Két óra után az éjjeli munka-

társ és a rendőri tudósító elmehet, az éjjeli szerkesztő pedig átmegy a nyomdába, ahol intézkedik, hogy a lap egyes oldalaira mi jöjjön a hosszú hasábokba rakott szedésből? Ez a munka a *tördelés*: végzi a tördelő (mettőr, főszerkesztő), a szerkesztő utasításai szerint. Fél háromkor az utolsó oldal is *meg van tördelve*, az egyes oldalakat ércformába öntik és a gépekre illesztik” — írja az újságcsinálás rejtelmeibe beavató cikkében az 1910-es Kincses Kalendárium.

Álom és ólom — vetette papírra hajdan e szójátékos címet Kosztolányi. Mára ugyan az ólom még egyelőre megvan, legalábbis a nyomdáiban (bár ne lenne!), de a lapkészítés kemény realitásai álmoként is szinte valószínűtlenné teszik az egykori leírást.

A szépirodalom és az újságírás útjai az elmúlt évtizedekben világszerte és visszavonhatatlanul szétváltak. Senkit meg ne tévesszen, hogy eszközeik, mármint a betű és a papír, azonosak (a fazekas és a keramikus iparművész is egyaránt agyaggal és koronggal dolgozik). Az újságírás mesterséggé vált, melyet ugyan lehet olyan magas fokon művelni, hogy az már művészet, de ez a lényegen semmit sem változtat. A szerkesztőségek ma inkább hasonlítanak egy jól szervezett hivatalhoz (ha jól vannak szervezve!), mint egy alkotóműhelyhez. A főszerkesztő, a helyettesei, a szerkesztőségi titkárok, az olvasószerkesztők, a rovatvezetők s végül a munkatársak olyan hierarchiát alkotnak, mely legfeljebb csak a különböző rangok, beosztások elnevezésében különbözik más szakmákétól. A múltat visszasírni már csak azért is felesleges, mert a mai követelményeknek éppen-séggel és pontosan ez felel meg. Különböben ki sem alakult volna.

Gyökeresen megváltoztak a körülmények a nyomdák világában is. A manufaktúrális, kisüzemi jelleg helyébe a nagyüzemi szervezettség lépett. Bár annak következményeit ma is meg-sínyli nyomdaiparunk, hogy az ötvenes években nem tekintették termelő ágazatnak, s e felfogásnak megfelelően kihagyták a beruházásokból, az utóbbi

húsz-huszonöt évben elért növekedés és fejlődés tiszteletre méltó. Az, hogy a budapesti Szikra Nyomda új ofszetrotációs nyomdóművein készül az ország két legnagyobb napilapja, és a vidéki nyomdák túlnyomó részében szintén ofszetgépekről kerülnek le a megyei újságok, s hogy ezzel összefüggésben új technológiák honosodtak meg az előkészítés egyes munkafázisaiban is — jelentősen csökkentette, ha megszüntetni nem is tudta azt a különbséget, mely még ma is elválaszt bennünket a fejlett nyomdaiparral bíró országoktól. Együttal pedig megvetette a célszerű továbbfejlődés alapjait.

A hazai nyomdászat minden kétségen kívül erős nyomdaiparrá terebélyesedett, az ebből következő valódi előnyökkel és vélt vagy igazi hátrányokkal együtt. Természetesen a nyomdaipari üzemekben, mint valamennyi ipari üzemből, különféle műszaki előírások és gazdasági mutatók alapján irányítják a termelést, a munkások pedig a lehetőségekhez mérten minél több helyen normára dolgoznak. (A napilapokhoz beosztott gépszedők is.) Az újságkészítést a nyomdák napilapgyártásnak nevezik és a készterméket tonnában mérik.

Bár a nyomdák és a szerkesztőségek patriarchális kapcsolata a múlté, mégsem mondható, hogy *kizárólag* üzleti alapokra helyeződött át. Egymásra utaltságuk ugyanis változatlan. Az elmúlt évek során azonban a szerkesztőségek kénytelenek voltak mind nagyobb szerepet vállalni az újságok nyomdai előállításának előkészítéséből. Míg hajdan az éjszakai szerkesztő a nyomdai mettőrrrel közösen dobta össze a lapot, előbb megjelent a színén a nyomdai ismeretekkel rendelkező újságíró-tördelőszerkesztő, majd a már több oldalúan képzett külön szakember. Az újságíró-szövetség keretei között harmadik évtizede folyik a tördelőszerkesztők szakmai képzése. A napilapoknál mindenütt dolgozik tördelő, a nagyobbaknál két-három sőt ennél több is.

Hol a helyük, mi a dolguk a tördelőknél, újabb nevükön: *tervezőszerkesztők*.

töknek? Helyük a szó átvitt értelmében az úgynevezett vezető újságírók között van — a nomenklatúra szerint; a szó szoros értelmében a szerkesztőségi munka folyamatának a végén: a szerkesztőtársak által már jóváhagyott kéziratokat, fényképeket s más illusztrációkat teszik nyomdába adhatóvá munkájukkal, és helyezik el a lapban a tartalmi-politikai igények, valamint saját szakmai ismereteik, esztétikai műveltségük szerint. Ma már anakronizmus, ha a tervezőszerkesztő a metttör mellett állva mondja meg, hogy mit hová tegyen az újságoldalon.

Az újságkészítés számára pontosan megfelel a design hármass követelménye

Felfoghatjuk úgy is, hogy a *design* csupán divatszó, egy a szakmai tolvajnyelv újabb angломán megnyilvánulásai közül. Már van belőle ezereg, ez az ezerkettedik. Bosszankodni sem érdemes miatta. Létjogosultságát persze lehet magyarázni, mondván, hogy azért muszáj használni, mert olyan tartalmat fed, melyet másként csak körülírással lehet kifejezni. Legközelebb hozzá talán az ipari formatervezés fogalma áll, csak hogy egyáltalán nem csak a forma tervezése a fontos. Egy ipari előállítású termék elé hármas követelmény állítható: 1. jól gyártható, 2. jól használható, 3. jó külső megjelenésűnek kell lennie. Nem egymás után, nem sorrendbe állítva, hanem *egyszerre*. Jól gyártható, hogy előállítása gazdaságos legyen, jól használható, hogy minél tökéletesebben megfeleljen funkciójának, és jó külalakúnak, hogy az embernek kedve támadjon rá, tehát megvásárolja. A design ezt jelenti.

Kétségtelenül igazuk van azoknak az elméleti szakembereknek, akik szerint a design a gépesített nagyipari tömegtermelés szülötte. „Az a prototípus — írja Hernádi Miklós Tárgyak a társadalomban című tanulmányában —, amelyet sorozatgyártásra bocsátanak a készítő, legparányibb részletében is tökéletesen azonos lesz az ezre-

dik vagy milliomodik másolattal. Nincs értelme különbséget tenni egy fényképfelvétel, egy könyv, egy hanglezmez »eredeti«, illetve »másolati« példányai között. Ki mondja meg, száz izzólámpa, hírlap vagy szifonpatron közül melyik »másolat« és melyek »eredeti példány«?»

A nyomdaipar az egész világon gépesített nagyiparrá vált, melyben tömegtermelés folyik. Szó volt már róla, hogy Magyarországon a napilapok mintegy 2,8 millió példányban jelennek meg (egyedül a Szikra Nyomda ofszetnyomóműveiről kb. 1 millió újság kerül le naponta), nyilvánvaló tehát, hogy a designnak ezen a speciális területen is van létjogosultsága.

Hogy az újságnak jó külső megjelenésűnek kell lennie, az csak látszólag formai követelmény, legalább annyira politikai is. Egy-egy írást a lapban lehet hangsúlyozni és eldugni is. Tanítják például, hogy egy újságoldalnak helyi értékrendje van (először az oldal felső és külső részére irányul az olvasó figyelem, azután a felső belső, majd az alsó külső részére, s csak legvégül az oldal alsó felének belső területe). S ez csupán csak egy részkérdés. Hosszasan lehetne elemezni, hogy milyen hatás — és korántsem csupán esztétikai hatás — érhető el a szöveg- és címezéssel, a címrendszerekkel, a címbetűk típusának és fokozatainak, az alcímeknek, a szedésszélességnek, a lídeknek, a kiemeléseknek, a tördelési formáknak, a beosztásoknak, a keretezéseknek, a tónusoknak megválasztásával, az önálló információhordozó képanyagok, a különféle illusztrációs elemek felhasználásával. Mindez a szöveg, a mondanivaló politikai és műfaji értékrendjének ismerete nélkül nem is lehetséges. A napilapok tipográfiai tervezésének folyamatában — mint a design vagy az alkalmazott grafika minden más ágában — *mindig a funkció az elsődleges*.

S még egy idevágó gondolat minden maradék félreértés eloszlatására: „A művészet és a design annyira különböznek egymástól, mint az irodalom a riporttól, a művész ösztönös megérzése

a mérnök technológián alapuló előrelátásától. Az alkotás közös vonását hordozzák magukon, és ha lényeges különbségeiket megértjük, mindkettő külön-külön hasznára válhat a társadalomnak. De ha a művészet a designt majmolja vagy a design azt hiszi magáról, hogy művészet, akkor csak a közepszerűség lesz az eredmény” — írja Misha Black angol szaktekintély.

Az elmondottak alapján a *tipográfiai tervezést*, s témáknak megfelelően, a napilapok tervezését is *bátran utalhatjuk a design fogalmi körébe*.

A szerkesztőségekben sem szakadhat meg az elektronikus hírlánc

Ha ipari formatervezésről, netán designról beszélünk, a Bauhaus a kályha, innen kell elindulni. Ezt követelik a tények, no meg a Bauhaus-mítosz is. Természetes, hogy a jó öreg Bauhaus mesterei gondoltak először a tipográfia olyan értelmű megújítására, hogy az a korábnál jobban szolgálja a nyomtatványok *ipari* előállítását. Ők főként a reklámmal, a plakáttal foglalkoztak. Ehhez találta fel Herbert Bayer 1925-ben az „új ábécét”, amelyből számúzte a nagybetűket. A kezdeményezés emiatt azután követhetetlennek bizonyult, de a szándék csaknem hatvan év távlatából is tiszteletre méltó: „Egyetlen ábécé írását és olvasását könnyebben meg lehet tanulni. Meggyorsul a gépirás, mert alig szükséges a váltókar használata. Még ha szokatlan is a gépirás egy ábécével, az egyébként szükséges időnek legalább az egyharmadát meg lehet takarítani. Így a már használatos írógépek kezelése könnyebbé válik; az újak pedig kisebbek és egyszerűbbek lesznek, vagy további billentyűknek adnak helyet. A szedés is olcsóbb lenne, a betűszekrények mérete csökkenne, s így a nyomdák is több helyhez jutnának.”

A Bauhaus háza táján nemcsak tanították a betűírást, a reklámeszközök alkalmazását, s oldattak meg tanítványaikkal reklámfeladatokat, hanem az elméleti alapvetést is igyekeztek el-

végezni. Moholy-Nagy László írta le például a tipográfiai rend megteremtésének követelményeként, hogy „Az évszázadokon át kötelezőnek tekintett statikus-koncentrikus egyensúly helyett manapság dinamikus, excentrikus egyensúly kialakítása a cél”, s hogy „Munkáink »stílusát« manapság nem a kölcsönzött rekvizitumokból merítjük, hanem ebből a megformálандó tipográfiai anyagból keressük.”

A Bauhaus szellemének felidézése csupán annak érzékeltetésére szolgált, hogy egy-egy új törekvésnek mindig megvannak az előzményei, mélyre nyúló gyökerei. És azóta még sok szellemi és talán még több technikai felfedezés is gazdagította a tipográfia eszköztárát. Átívelve a múltból a mába, elmondhatjuk, hogy csak most állnak majd igazán rendelkezésünkre azok az eszközök, melyekkel többek között a Bauhaus mestereinek elképzelései is megvalósíthatók: az *elektronika*, az *elektronikus újságkészítés korszakában*. A hagyományos írógép és a nyomdai sorszedőgép (mindkettő óriási találmány volt a maga idején, kultúrtörténeti értékük elévülhetetlen) rövidesen a technikai szemétdombra kerül, s ami helyükbe lép, az nemcsak a szöveg-előállítás gyorsaságát, gazdaságosságát, a minimális helykihasználást és maximális hatékonyságot teszi lehetővé (mégpedig nem egyetlen, csupán kisbetűkből álló ábécével, hanem a betűformák, -típusok, -fokozatok szinte elképzelhetetlenül nagy választékával), hanem egy más közegben visszahozza a gutenbergi tipográfia lehetőségét, annak minden szépségével, egyszerűségével és célszerűségével.

Beszéljünk egy kicsit erről az elektronikus újságírásról, mely már tulajdonképpen karnyújtásnyira van tőlünk! Például a Magyar Távirati Irodánál, ahol az utóbbi években valamennyi hírszerkesztőség áttért a *szerűgép*es hírfeldolgozásra. Az újságírók a megfelelően programozott képernyős terminálokon, display-n írják anyagaikat, s a kiadási joggal ellátott termináloknál dolgozó szerkesztők továbbítják azokat az elektronikus szá-

**Es braucht schon eine
Lederhaut, damit
ein Schuh draus wird**

Was für Obermeisterin Gisela Schneider zum Arbeitstag in der Meißner Schuhfabrik gehört

Ich erlaube mich dabei, daß ich die Nähe meiner Schuhe probe-
weise, zum Beispiel der Kiste, den
Abstand von der Schenkhaut.
Dabei können sie ganz gewiß
nicht durch die gewissenhaften
Fänge meiner Meißner Frauen
gezogen sein, so müßten denn
Herrschake sein, in denen ein
flottes zierliches Männchen seinen
Spanzerlock schwingen Güt-
zu Fuß in guten Schuhen. Nach
in einem eleganten Herren-
schuh ein Meißner. Da kleine, in-
stige, Männchen. Luft Reklame für
die Arbeit geschickter Frauen und
Männer des VCH Meißner Schuh-
fabrik, die allein im Werk Meißner
täglich durchschnittlich 4 800
Paar Schuhe mit diesem Mar-
kenzeichen versehen.

■ Sich die Schuhsohlen ablaufen

An irgendeinem Freitag, früh um 8 Uhr in bunten Kitteln strömte es zur Tür herein. Winkler, Gröbe, Lach, Jernack schwärmte auf einmal eine schicke Lederkombi ein. — Donnerwetter, wo gekauft! — Von wegen gekauft selbst genäht aus Lederalfalen!

Gestern Abend hatten die „Aster“-Kittler einen kleinen Zwischenfall. Da gehörte die Fastenüberwachung Große Augen bedenen von den anderen Bäckern. Die waren aber nicht so reich zusammengetrieben. Allerhand. Wer hat sich denn das ausgedacht? — Spammerer, der geschrien hat: Für die Triebkuchen ist geschädigt! Jernack hat keine Zeit, denn da Schlitten zu sehen heran, die mit Schichten gefüllten Transportbehälter Vorkübeln. Alle Klempner rufen nach Arbeit. Die sollen es haben und werden es auch bekommen.

reicht man die Minuten

[illegible]

Frühstück - erste Ruhepause
Einige haben sich in den Rose

Die erste Quartalsbilanz des Jahres ist fast um vier Prozent mehr Wettbewerbsanteile erschienen.

Immer wieder hat sich genommen. Die Produktion von Straßenschuhen auf 10 Prozent zu steigern, dabei Qualität zu verbessern und gleichzeitig die Kosten zu senken, ist in einigen Positionen ein großes Problem, doch wir übernehmen Verantwortung. Konsumgüterproduzenten sind das. Das Betriebsklima soll allen daran, Plan Wettbewerbsanteile teilen.

● In einem Brief wird
Leinwands Erfahrungen e
betzt. Worin geht es da?

[illegible]

- Mit gutem Beispiel mutig vorgehen

Ende der Pause Jemand breite
eine große helle Lederhaut über

den Tisch der Obermeisterin. Kritische Augen prüften ihre Arbeit, die vom besten Verarbeiter der Leder ist als gewachsenen Kunststoff. Kleine Haut ist wie die andere, aber jede gleich kostbar. Viel Mühe und Überlegung braucht es, um ein Schminkeprodukt zu entwickeln. Dafür tragen die Obermeisterin und die Meisterkollektive eine gründlich Maß Verantwortungs, was, worum sich jeder wahrhaftig nicht verwirren läßt.

Auch als Günter Schneider Mitte der sechziger Jahre ihre erste Meister-Stellvertreter-Schritte machte, war das dem Aufstieg der Fliegenschneider, die in der Lederwelt von 1975-76 Meisterstatus erreichten. Die Prüflinge sind schon etwas so toll, aber noch nicht was es ist an Anerkennung Kosten.

Zum VEB Meißner Schuhfabrik
Gm. Kombinat Schuhe, Weißent-
schloß, gehören Werke und Produktions-
stätten in Großschön, Rabenau,
Falkenberg, Nossen, (Hautschuh),
Pinn (Damenschuh) und Riesa.
2.300 Beschäftigte fertigen
täglich etwa 11.600 Paar Schuhe,
davon etwa im Werk Meißner,
wo 600 Kollegen arbeiten,
etwa 4.200 Paar Herrenschuhe
pro Tag. Zulieferer sind auch
ausländische Kooperationspartner.

Die Schaffmontage (Werk Maille) besteht aus dem Bereich Schuttschaltanlagen, der Schurfwerk zwei Bereichen der Stepperei insgesamt arbeiten dort 95 Kolleginnen und 15 Kollegen. Sie stellen täglich 1.200 an.

SEIT 1955 arbeitet Obermeisterin Gisela Schneider (oben rechts und unten) in ihrem Betrieb im Meisterbereich Schloßmontage.

[illegible]

MODISCHE ELEGANZ kennzeichnet
Medinas Herrenschuhe. Dazu geht
ein hoher Anspruch an die Qualität
des Ansatzes, der höchsten Maß-

Auch mal ganz neue Wege beschreiten

[illegible]

heute alle Mühe heult er
und besorgt Künstler für
Besucher. Er ist ein
Glasz Schreiner. Glasz
während sie brau
sprechendsteim geheuch
die Rumpfen und A
krenen beifällig. die Kiste
die Kiste schied und schied
Stirnend des Arbeit
hangt. Planerfüllung steht
über Darunter mit Kreide
Tafel. Das schwand je
Artikel
Paus Schuchefahen ist. Soll
Soll um 10.00, um 12.00
10.00 Uhr Jeder kann mit
nen wie liegen wir denn
im Plan
heute heute ist die Oberme
rin mich nicht so ganz
Wieder Artikel 2001. Allgeme
Stollbauer. Schick wird
Schick, alles um recht ist

versehens zum Südpol kommt, denn auch der Ruf des Eisbären ist manchmal unbequem.

■ Nicht alles über einen Leisten schlagen

[illegible]

Man mag sich strengen und
Fieber, auch Gipsel, Schweiß
selbsttätig, ein offenes
Auge, ein offenes Ohr, ein
und miteinander, ein
zusammen, aber auch ein
Wort muß ein, klug be-
sen. Eine Kugel ist, schon
das Auge, das Ohr, das
ein Patzer durch's Knie an-
wagt mit ständem Gleich-
ten ihre Fühlungen, eine
sige Ausdrucksweise auf
Qualitäten, die man
die Leistungs- und Wankung
warum? Ein Brief von der Nie-
Anger in der Familie, Ehekrä-
des alles spielt ein und will
Fehlzeiten, ein und Miss-
Fehlzeiten, ein und Miss-
Fehlzeiten, ein und Miss-
Man mag sich die Über-
ten trüb, daß endlich Feuer
ist, ein Buch, am besten ein
nicht mehr, die Mühe, ein
nicht mehr, die Mühe, ein

stimmlich mehr werden müssen. Darf man's sagen, daß auch hier mehr werden?

Es hat zwar Jahre, viele Jahre gedauert, aber es ist in der Stadt der VEB "Mechanfabrik" wurde, Leithe im Bereich Herrenschuhe in Republik, auf den Kolonnen mit Recht stolz sind. Der Name hat auch die Schafstapfen steht dafür. Die neue bestere, die Leistungen sind, die Leistungen, alles das gebirgsamen. Und dazu gehören, sehen wir Götter Schreiner der Betrach zu dem gemacht was sie sind, was die den Betrach zu dem gemacht haben, was die

Text: Ingrid

TRIBUNE

Nr 55 18 Mars

Gute Erfahrungen sollen schnell die Runde machen

Gespräch mit dem BGL-Vorsitzenden Rolf Walther

vor Grundlage und Vergleiches
norm. Die tägliche Leistung
Bilder hat sich diese Weite-
re, die die Qualität der
einzelnen, von zwei unter-
Werte dargestellt, aber wir
nicht nur die Qualität der
Leistungen in allen Spartenberei-
chen verbessern.

■ Der Minister hat kürzlich in
seinem letzten Bericht vor
dem Bundestag die Leistungs-
steigerung der Wirtschaft
in den letzten Jahren als
einen der größten Erfolge
der Bundesregierung be-
zeichnet. Wie kann die
Wirtschaft die Qualität der
Leistung steigern?

■ Der Minister hat kürzlich in
seinem letzten Bericht vor
dem Bundestag die Leistungs-
steigerung der Wirtschaft
in den letzten Jahren als
einen der größten Erfolge
der Bundesregierung be-
zeichnet. Wie kann die
Wirtschaft die Qualität der
Leistung steigern?

● Anstrengungen im Wettbewerb – zahlen sie sich für eure

[illegible]

Überhaupt. Es gibt doch
und schlechte Tage? Soll
sich da zu einem täglichen

stungensinnig öffentlich
pflichten! — Die Frage hatte
mich die Genosse erregt, ob
hatte geklärt werden mußte,
gewinnen, sich am selbstge-
setzten Ziel zu prüfen. Jetzt aber
erschien fast Genossenschaft, da
der dritte Monat der Arbeit
herkam. Eine für jedes Blatt,
auf die Namen aller Kollegen
und ihr persönlich schöpferi-
sche Plan, das was sie sich zu
vorgemacht hatten. Dabei
wurde jeder Einzelne hat-
ten kann sich vergleichen mit
Nachbarin, mit den Dritten
zu vergleichen aber nicht
schon, sich einander nicht
den die heißt, eine Erklärung
Aktionen waren Kameraden
führten — können sie.
Wetter, reform, auch und
Oberweitz in auf der Haupt-
stadt war man im Maß-
stab, es sollte nicht sein, nicht

Kraft gesenkt, die am ersten privaten Strandbad am Stadtrand der VEB Mecklenburgische Seenplatte...

im Bereich Herrschafts- und
Republik, auf den die Kolle
mit Recht stolz sind. Der
Namen hat auch die Schafst
stehen darf. Die neue
tendere Arbeitsbedingun
sicher Wettbewerb und be
leistungen, alles das gehö
samem. Und dazu schreie
schen wie Giese, Schreier
den Bereich so weiter ger
was sie sind, und die den Be
zu dem gemacht haben, was
Text: Ingrid A
Eines: Andreas S

2

mítógépbe. A számítógépben levő program a híryananyagokat mágneslemezes háttértárolón rögzíti, s beérkezési sorrend szerint vagy a megadott időpontban kiadja őket a felhasználóknak. Az anyagok a feldolgozás bármelyik fázisában, és a kész, kiadott hírek esetében is kinyomtathatók a készülékekhez csatlakoztatható gyorsnyomtatókkal. A Népszabadság és a Népszava szerkesztőségében ilyen gyorsnyomtató működik telexként a hagyományos telexgépek mellett. Általános tapasztalat, hogy a számítógépről vezérelt gyorsnyomtatón érkező híryananyagok gyakorta fél-egy órával is megelőzik a telexgépeken kiadottakat.

Karnyújtásnyira van az elektronika a hazai nyomdákban is. Évekkel ezelőtt megalakult már az elsősorban könyvszedéssel foglalkozó Nyomdaipari Fényszedő Üzem, melynek legújabb berendezései a képernyős tördelést is lehetővé teszik. Jellemző, hogy ez a szűk belvárosi utcában, kis helyen működő üzem adja a fővárosi nyomdák szedéskapacitásának mintegy felét. Több vidéki nyomdában is használnak fényszedő gépet. A budapesti Szikra Nyomda Visegrádi utcai telephelyén pedig már olyan fényszedő dolgozik, melyben ha nem is napilapokat, de újságformátumú lapokat is szednek, és tördelnek elektronikus berendezésekkel.

Az ólom ugyan még tartja magát a legnagyobb nyomdákban is, de évei már meg vannak számlálva. Az ok, azon kívül, hogy a fényszedése a jövő, igen egyszerű: a sorszedőgépek gyártását a világ nagy nyomdagépgyárai vagy már abba is hagyták, vagy tervbe vették megszüntetésüket. Az alkatrészutánpótlás is egyre nehezebbé válik. Így hát valóban nincs más út, egyedül a fényszedés bevezetése mentheti meg a helyzetet.

De mi újság a szerkesztőségekben? Úgy tűnik, mintha a lánc itt megszakadna: a távirati iroda már elektronikusan veszi, és dolgozza fel a híreket, de belföldre még hagyományos eszközökkel kénytelen továbbítani őket; a szerkesztőségek teljes egészében a régi

módon dolgoznak; a nyomdák az ország anyagi lehetőségeinek függvényében, de előbb-utóbb mindenképpen áttérnek az elektronikus fényszedésre; az ofsetnyomtatás technológiája (mely már meghonosodott) kiválóan alkalmas az elektronikus lapkészítés végtermékének előállítására. Nyilvánvaló, hogy a hírláncnak teljesnek kell lennie, és a szerkesztőségek falai között is meg fognak jelenni az elektronikus szövegfeldolgozó és -továbbító eszközök.

Hogy mikor, azt még nem lehet pontosan tudni, de hogy idejében érdemes felkészülni rá, az bizonyos.

Az információk mennyisége nem a telenyomtatott papír mennyiségétől függ

A lapkészítés gyökeres megváltozásának küszöbére érkezünk (sok lelkes szakember forradalmi átalakulásról beszél). A folyamat, amely eltiűnteti a megszokott, régi módszereket — ma még nem eléggé ismert sem a szerkesztőségekben, sem a sajtóirányítás illetékesei előtt — megállíthatatlan. A szövegfeldolgozás elektronikus lehetőségeivel az információközlés új korszaka kezdődik el. A tömegtájékoztatás eddigi fejlődése inkább eltávolította és elkülönítette az újságírórt szellemi termékének technikai kivitelezésétől. Az elektronikus, számítógépes szövegfeldolgozásban és -továbbításban minőségileg új vonás, hogy lehetővé teszi a szellemi terméket létrehozó ember és az anyagi terméket létrehozó technika szoros egységét.

Gyakran mondogatjuk, hogy *információrobbanás* tanúi vagyunk a világon. Aprópénzre váltva ezt a közheletet: a Magyar Távirati Iroda külpolitikai anyagai a hatvanas évek elején napi 1200—1300 oldalt tettek ki; az évtized végére már 1800—2000 oldalt; ma a hírügynökségektől befutó híryananyagok terjedelme időnként meghaladja a napi 5000 oldalt is; 1990-re 10 ezer oldal beérkező híryanaggal számolnak. Vajon hány hírt lehet ezekből

kiadni, s a kiadott hírek közül mennyi fér el a lapokban? Annál is inkább, mivel az információk mennyisége egyáltalán nem a betűkkel telenyomatott papír mennyiségétől függ, mértéke nem a szöveg mennyisége, hanem a minősége. „A megváltozott információszükséglet az újságok számára azt jelenti, hogy a szöveghínálát áttekinthető formáját kell kialakítani, hogy az olvasónak megkönnyítsék a hatalmas információhínálathoz az őt érdeklő információk kiválasztását. Az elrendezés, a tipográfia szerepe ma fontosabb, mint a múltban. A tipográfiai terv biztosítja a lap egységét.” (W. Meise, NDK)

Minden jel arra mutat, hogy a szerkesztőségi munkában és a nyomdai folyamatokban jelentősen megváltoznak a szerkesztőség és a nyomda eddig kialakult munkamegosztási arányai. Célszerűnek látszik ugyanis a szerkesztés valamennyi munkafázisának áthozatala a nyomdából a szerkesztőségbe, tehát a láptükrökészítésen kívül a montírozás (a szöveg és az illusztrációk összeszerelése), illetve az elektronikus tördelés is. A magas fokú gépesítés mellett a szerkesztőség politikai és esztétikai elvárásainak csak ezen a módon lehetséges eleget tenni. A nyomdának valószínűleg csak a nyomóformakészítés és a nyomtatás műveletei maradnak meg.

Ezeknek a munkafolyamatoknak az irányításához, a tipográfiai rend megteremtéséhez nagy politikai tájékozottságú, a technikai ismereteknek tökéletesen birtokában levő formai, esztétikai és pszichológiai iskolázottságú tervező tipográfusra, *designerre* van szükség. A lapok serege már most is művészeti szerkesztő (nem az elnevezés a lényeg, hanem a feladat, s annak elvégzése) munkáját igényli világszerte.

A felkészülésben, úgy tűnik, máris némi időhátrányban vagyunk. „...Azoknak a lapoknak a szerkesztői, akik nemrégiben a hagyományos eljárással tervezték az újságjukat, még az ólmosban élnek. Így tulajdonképpen mi tervezzük át a gépnek és az esztétikai

igényeknek megfelelően” — olvashattuk a közelmúltban a Szikra Nyomda új fényszedő üzeme egyik dolgozójának meglehetősen summás véleményét.

Nálunk egyelőre még sokallják a szerkesztők létszámát is. Ahogyan az ötvenes években a nyomdaipart zárták ki a termelő ágazatok sorából, úgy manapság a szerkesztőségi közhangulat sok helyen a szerkesztők munkáját tartja improduktívnak. Elképednek azon, hogy az NDK első fényszedéssel és ofsetnyomással készülő napilapjánál, a BZ am Abendnél a nyolc újságoldalt nyolc tipográfus tervezte. (Na, nem mind főállásban!) Arról pedig teljesen megfeledkeznek, hogy az újság formatervezése nem valamiféle *kirakatrendezés*, hanem az újságírók, fotográfusok, grafikusok, tipográfusok és szerkesztők közös alkotótévékenysége. A tipográfus a lapnál legalább olyan nélkülözhetetlen, mint a többi munkatárs, s már csak azért sem lehet az újságíró ellensége, mert maga is újságíró. Amíg persze még gyakran előfordul, hogy a tervezőszerkesztő „zsébből” szerkeszt, mert az elvégzendő munka mennyiségéhez képest nincs elegendő ideje a tervezésre, avagy volna, de nincs se ambíciója, se kellő felkészültsége, addig nem csodálkozhatunk, ha egyre kevésbé presztízsének elismerése. És ez rontja a többiek szakmai tekintélyét is.

A követelményekkel sincs minden rendben. A Magyar Sajtó újságíróképzésről szóló vitájában az egyik hozzászóló míg amellet kardoskodott, hogy a lapok csak egyetemi végzettségű újságírókat foglalkoztassanak, a tervezőszerkesztők esetében megengedhetőnek tartotta az érettségit is. Holott egyre inkább arra volna szükség, hogy minél több egyetemi vagy főiskolai *képzettségű* tipográfus dolgozzon a szerkesztőségekben.

A napilapok nagy része még korántsem olyan szép kiállítású, hogy ki ne próbálhatná: még mi hozható ki belőlük a jelenlegi műszaki-technikai adottságok mellett? Ez egy fillérbe sem kerülne, de kitűnő ráfutást biztosítana a következő feladatra, az elektro-

LE MATIN

D E P A R I S

N° 2148 SAMEDI 28 ET DIMANCHE 29 JANVIER 1984

4 F

CHAPELLE-DARBLAY

UN PLAN PAPIER A PRIX D'OR

3,2 milliards de francs seront investis pendant cinq ans pour que la France continue de produire du papier journal. L'Etat apporte 2,3 milliards, les banques 900 millions. Au-delà des 1 450 emplois sauvés, c'est l'indépendance à l'égard des producteurs étrangers que le ministère de l'Industrie a voulu préserver.

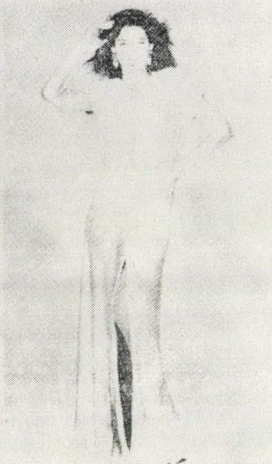
MONTE-CARLO : ET DE QUATRE POUR ROHRL

L'Allemand des Océans Walter Rohrl a fait preuve de classe au volant de sa Ferrari 288 GTO lors du Grand Prix de Monaco hier le 25. Rohrl a gagné. C'est la deuxième fois qu'il remporte ce trophée.

Page 24

**HAUTE COUTURE
PRINTEMPS-ETE 1984**

Avec cette robe du soir en panne de volume, hautes de Christian Dior, le premier aperçu des tentatives pour la collection printemps-été 1984. L'élégance du début de la saison haute couture.

Page 23

LIBYEN Après l'incursion nocturne des forces du GUNT à Zigué et la perte d'un avion, la France avait directement mis en cause la Libye jeudi. Celle-ci a répondu hier par une fin de non-recevoir. La suite ne s'est pas fait attendre : hier, en fin d'après-midi, le ministère de la Défense français annonçait que la « ligne rouge » délimitant depuis le 9 août dernier le Tchad de Libye, sous protection française, et celui de Ouaddaï, soutenu par les Libyens, était repoussée d'une centaine de kilomètres.

Page 8

IRAN On torture aussi à Téhéran, où les pasdars font régner la terreur pour stimuler la foi révolutionnaire d'une ville qui ne semble plus être un bastion khoméiniste. Un message témoigne.

Page 10

PARIS Ouverture hier au public du Multistore, le supergrand magasin de l'informatique. De la librairie au restaurant, le plus grand lieu et le plus complet, destiné aux fans du logiciel et de la console.

Page 13

PLATINI INCULPÉ N° 10, le capitaine de l'équipe de France de football a été discrètement entendu à Lyon hier par le juge Desnare. Et inculpé à son tour.

Page 24

SAUVY LE GENEUR Le père de la science démographique française s'en prend, dans son dernier livre, au travail noir. Un mal avec lequel, selon lui, on peut bien vivre. Le plaidoyer d'Alfred Sauvy pour la liberté risque de gêner bien du monde.

Page 29

**IIe Championnat
de France
de mots croisés**

J-4

Az utóbbi évek egyik legsikeresebb lapalapítása a tabloid formátumú francia Le Matin

A Schweriner Volkszeitung (NDK) grafikai elemekkel komponált, egységes rovatfejei

nikus újságírássra. A napilapoknak, melyek naponta millió példányszámban vállalják a tömegekkel való politizálást, s e tekintetben igazán jó eredményeket mondhatnak magukénak, vállalniuk kellene az *olvasók esztétikai nevelését* is. (Csak végig kell menni az utcán, s máris érzékelhetjük, milyen elmaradott például a hazai betűkultúra!)

Az elektronikus újságírás itt áll tőlünk karnyújtásnyira. Nekiünk is ki kell nyújtani felé karunkat. Allen Hutt, a Newspaper Design című könyv szerzője, aki a világ legszebb lapja címmel kitüntetett Daily Worker című angol kommunista napilap (ma Morn-

ing Star) tervezőszerkesztője volt, mondta egyik előadásában: „... az új tartalmi kívánalmaknak megfelelni annyit jelent, hogy kalandosabb formákat is ki kell találni. A kalandosságnak, a merevségnek azonban határai vannak. Tudjuk, a formának kapcsolata van a tartalommal. A formának tehát mindenképpen funkcionálisnak kell lennie, és sohasem lehet hóbortos.”

A design követelményeinek betartásával a jó felkészültségű szerkesztőségekben minden bizonnyal különösebb zökkenők nélkül tesznek majd eleget az új tartalmi kívánalmaknak az információközlés, a napilapkészítés elektronikus korszakában is.

ABSTRACT: Are we still lead-type bound? The sunset of traditional printing has come, electronic journalism is just a step away. But to reach we must make that step — the author says.

Lábjegyzet és szerecsendió

Galsai Pongráccal beszélget Nádor Tamás

Moldvay József felvétele

- — *Hány cigarettát szív naponta?*
- — Rémiúletesen sokat: 35—40-et.
- — *Milyen célból? Gondolom, kifejezetten önpusztító szándékai nincsenek.*

— Isten ments. Sőt, nagyon szeretnék leszokni róla. Sajnos, azonban már úgy vagyok vele, mint utolsó idejében Pilinszky János, megesik, hogy éjszaka-ként többször is fölkelek rágyújtani. S méghozzá Szimfóniát szívok. Néha, ha látom, hogy tele a hamutartó, megremülök és — önbecsapásból — kérek egy-két könnyebb cigarettát.

● — *Egyszerűen hűséges a rossz szokásaihoz, vagy szüksége van a dopping-szerre, hogy az életet elviselje és írni is tudjon?*

● — Szeretek enni, inni, dohányozni, a szépnemem sem vetettem meg sohasem. De nem vagyok bonyolult lélek még szenvedélyeimben sem: fapados cigaretta, kocsisbor, egyszerű, paraszti étel — ez az én ízlésem. Zseniális ételnek tartom a káposztát, bármilyen formában: töltve, székelygulyásként vagy „cvekedli”-tálalásban, énnekem egyremegy. Imádom a pörköltet, a gulyást, a halászlét, bár a hal amúgy nem tartozik a kedvenceim közé. Megeszem a herebere-herkentyűs, ötvenféle zöldséggel, fűszerrel tálalt ingyencségeket is, de — az igazat megvallva — sajnálom a rájuk fordított főzésidőt... Az ital ízével az ötvenes évek elején ismerkedtem: civil tanár voltam a pécsi tiszti iskolán, és 6—8 óras értekezletekről ki-kiszökve kóstolgattam a kevertet, a rumot. Nem csoda: főnököm olyan ember volt, aki atomfizikát oktatott — egyetlen brosúra ismeretében. S amikor meglátogattuk professzor „kollégáját” Debrecenben, kifele jövet izgatottan közölte velem: — Láttad azt a rengeteg angol, német, francia nyelvű könyvet? Itt valami politikailag nincs rendben... Manapság, mint említettem, inkább bort iszom. De hogy rossz szokások rabja vagyok-e csakugyan, nem tudom. Inkább arról van szó, hogy szeretek élni. És írásimban is arra próbálom ösztönözni az embereket, hogy abban az ötven-hatvan-hetven évben, amely a sok millió éves előtörténet s a bizonytalan utókor között reánk jut, próbálják élvezni is az életüket. Nem léhaságra biztatok azonban, csak arra, hogy megfelelően gazdálkodjunk az időnkkel, hogy képesek legyünk megkülönböztetni a fontosat a kevésbé fontostól, a lényegteltől a lényegeset. Így távlatunk is lehet, s nem terheljük meg a lelkiismeretünket mesterkélt, fölöslegesen. Oly keveset tudunk a vi-

lágrol, annak valóságos értékeiről, a dolgok rendjéről, egymás közti kapcsolatainkról — hiszen a tudomány sem tehet mást, mint hogy megállapítja a jelenségeket —, kár önsorsrontó, nevetséges ügyekkel vesződnünk. Kis életünk örömeit ne hanyagoljuk el tehát, próbáljunk inkább szépen, embersegesen élni... Vagyis vállalom hibáimat, habár, ami hiba, nemritkán utóbb erénnyé válik. S ennek a fordítottja is megesik. Erényemül tudják például, hogy megértő vagyok, hogy nem szeretek embereket megbántani. Ez talán így is van, de olykor nem ártana, ha harciasabb volnék. Így viszont halmozódik bennem a visszafojtott feszültség, s aztán a legváratlanabb pillanatban kirobbanok. S ezzel természetesen nevetségessé teszem magamat. Utálom, ha nem szeretnek, de nem ártana, ha lenne néhány esküdt ellenségem is, mert így arra gyanakozom, hogy a mindennapi érintkezésben oportunista vagyok. Az is igaz viszont, hogy képtelen vagyok előítélettel nézni valakit, pusztán, mert ilyen vagy olyan néphez tartozik, mert nem tetszik a hajszíne, vagy mert ezt vagy azt másképpen ítéli meg, mint én. Azt sem hiszem, hogy valaki rám bízta volna az emberek megváltoztatásának amúgy is lehetetlen feladatát. Gyűlölöm az önzést, a kicsinyességet, a zsugoriságot. De azt is tudom, ha mindenki olyan „nagyvonalúan” élne, mint én, fölkophatna az ország állá. Egyszóval ilyen vagyok, meg olyan is. Rendetlen. Feledékeny. Az életem merő zűrzavar. Nincs akaraterőm... Am az írással mindez másképpen van. Képes vagyok magamat hosszú órákra, napokra az íróasztalhoz szögezni. Széttépem, újra meg újraírom az elrontott változatot. Pedánsan tisztá a kéziratom. Állítólagos könnyed és színes munkáimnak megfontolom minden sorát.

● — *Életkezdesének számos mozzanatát megírta Egy hipochonder emlékiratai című „önéletrajzi és bölcselkedő” kötetében. Nem ismétlésre kérem tehát, csak annak sűrített előadására: hogyan lesz az ember — helyesebben, egy pécsi kisgyerek — Galsai Pongráccal?...*

● — Úgy, hogy annak születik. De — komolyabbra fordítva a szót —: valójában minden ellene szólt annak, hogy azzá legyek, aki vagyok. Amint azt sokszor megírtam már: apám eredetileg római katolikus pap volt, s épp abban az életkorban vetkőzött ki, s hagyta ott a rendet, amelyben most én vagyok, tehát 56—57 évesen. Mindaddig egy baranyai községben volt plébános. Kiugrása után megnősült, elvette tanárként dolgozó édesanyámat, s Pécs egyik külvárosába költözött, s ott élt 90 éves korában bekövetkezett haláláig. Apám hivatalt többé nem vállalt, csak kertészkedett, s mélyen bölcst, nyugodt, higgadt természete szerint, kicsit emberkerülő elvonultságban töltötte napjait, éveit. Soha senkivel nem keveredett nagyobb konfliktusba. Édesanyám dolgozni járt: tanított. S mindketten félő gondoskodással nevelték engem, egyetlen gyermeküket. Úgyhogy énnekem mindenképpen jó tanulónak kellett lennem. Apám ezt nagyon fontosnak tartotta, nehogy azt mondják az emberek: kiugrott a papságból, lám, isten büntetése, hülye, neveletlen a gyereke. Amint tehát gyengébb osztályzatot kaptam volna, máris megjelent az instruktor. Ha netán megbuktam volna — aminek még a gondolata sem merülhetett föl — édesanyám tüstént orvoshoz rohant volna velem, nem beteg-e a gyerek.

Minderre azonban nem került sor, mert mindvégig jelesen tanultam. Az elemi elvégzése után a Széchenyi Gimnáziumba irattak, amely — névadójának szellemi hagyatékát ápolva — józan, baloldali, elsősorban a realitákat szorgalmazó, egyetemi gyakorló iskola volt. Színvonalas és jól felszerelt intézmény. Ott érettségiztem 1945-ben... De mindeközben iskolán kívüli életemben is számos fontos esemény történt velem. Valamennyi összefüggött serdülő, később gyógyíthatatlan ná terebélyesedő exhibicionizmusommal. Először én is pap akartam lenni. Egybeverbuváltam hát nagyanyámat s barátnőit, csupa nyolevanon felüli öregasszonyt, és hosszú-hosszú prédikációkat rögtönöztem. És annak rendje-

módja szerint miséztem. Szentbeszédekben előadtam nézeteimet a világ dolgairól... Ezt követően újabb mániám támadt: „rádiózni” kezdtem. Előszedtem valahonnan egy dobozt, s abba mindennap két-három órás műsort készítettem. „Adásomban” igazán rendes program hangzott el: volt benne hír, zene, zenei kommentár, tudósítás, kis lírai jegyzet elhunyt kanáinkról. Egyszer eljött hozzánk — ha jól emlékszem, 1943 elején, 15 éves koromban történt, — a Pécsi Napló főszerkesztője, s valahogy rávettek, hogy mondjam el neki is „tárcanovellámat”. A vendégnek nagyon megtetszett írásom (mert akkor már rögzítettem is, amit „mikrofonba” mondtam), s elkért tőlem. Két nap múlva, nagy meglepetésemre és öröömömre szövegem (szörnyű volt, ma már tudom) megjelent lapjában. Valahogy így kezdődött. Attól kezdve próbálkoztam a mesteriséggel. De a pálya irányába majdhogynem véletlenül indultam el. Érettségi után — máig is jól emlékszem a pillanatra — a Búza téren át mentem „valamelyik” egyetem felé. Mert még nem tudtam eldönteni, orvos legyek-e vagy bölcsész. Útközben megvettem a Magyarok folyóirat új számát, s nagy irigykedve fölfedeztem benne Rubin Szilárd barátom egyik versét. Ezért hát nyomban eldöntöttem: én is író akarok lenni. És beiratkoztam — akkor még „csak úgy” beiratkozhatott az ember — a bölcsészkarra, mely azonban mindössze egy évig működött Pécsen. Megszűnése után Pesten folytattam tanulmányaimat, ám csak az abszolutóriumig meg a szakvizsgáig jutottam el, pedagógiából nincs záróvizsgám. 49-ben visszakérültem Pécsre: magyar irodalmat tanítottam az említett Honvéd—Dózsa gyalogos tiszti iskolán. Különös módon: minthogy a tisztképzőt alaposan felduzzasztották, volt, hogy ugyanazt negyven csoportnak kellett elmondanom. S négy óram jutott arra, hogy Homérosztól Akszajevig előadjam a magyar és világirodalmat. S a növendékek közt akadt, aki három évet hallgatott a Sorbonne-on, s jó néhány fél-analfa-

béta is volt közöttük. A fiúk szerettek, mert lazításra, zubbonykigombolásra biztattam őket, s persze, anekdotáztunk. (Minden bizonnyal akkor próbáltam ki először úgynevezett színeségemet, mesélő hajlamomat.) Rengeg dolgozatot kellett volna kijavítanom, ezért kiadtam a jelszót: azé a legjobb dolgozat, aki a legrövidebben írja meg a lényegét. Egyikük ezt írta: Arany János nagy magyar költő volt. — Remek! — mondtam rá, hiszen ez cáfolhatatlan; s még a költő nevét is nagy kezdőbetűvel, a voltot pedig egy t-vel írta! Hát valahogy így lettem Galsai Pongráccá. Természetemből, életkörülményeimből adódott mindez, nem pedig szándékaimból.

● — *Am az is ismeretes, hogy mindeközben már cikkeket írt, sőt, a pécsi Sorsunk szerkesztőségében, Várkonyi Nándor lapjában szerkesztőként és kezdő tollforgatóként dolgozott. Miféle lap volt ez? Kivételes emberek „segédjeként” mit láttott, miket tanulhatott?*

● — Várkonyi Nándor, a Janus Pannonius Társaság égisze alatt, 1941-ben indította el lapját. Ez 1944-ben, a németek bejövetelekor megszűnt. 1945-ben újra indult — akkor már Batsányi Társaságnak hívták a korábbi szellemi társulást —, és 1948-ig működött a Sorsunk. Pécs irodalmi városként szerepel a köztudatban, holott talán csak négy író kötődött igazán oda: Janus Pannonius, természetesen, aztán Faludi Ferenc, a hitvitázó jezsuita, egy ideig; Az obsitos írója, Garay János, szintén csak átmenetileg; és végül Babits Mihály, a pécsi ciszterek tanítványaként. De igazi irodalmi élet és mozgás ott Várkonyi Nándor odatelepülésével kezdődött, tehát a 30-as évek elején. Akkor Pécsen járt egyetemre jó néhány későbbi jeles író — például Kolozsvári Grandpierre Emil, Takáts Gyula, Tattay Sándor, Weöres Sándor —, s Várkonyi rájuk alapozhatta lapját. Várkonyit, annak ellenére, hogy irodalomtörténetet is írt, s ezt magántanárként tanította is az egyetemen, valójában távoli dolgok érdekelték: az őskultúrák, a művelődés kezdetei. S e tárgyú kutatásait és feltevéseit hatalmas —

miszticizmusuk, tételeik túlhaladottsága miatt jórészt publikálatlan — művekbe fektette. (Az arányokról s a szándék nagyságáról a közreadott Szíriat oszlopai is tanúskodik.) Vagyis Várkonyi rendkívül művelt ember volt. Zsenialis olvasási készségét olykor szinte cirkuszi módon mutatta fel: két nyomtatott oldalnyi szöveget első olvasásra képes volt azonnal, szóról szóra visszamondani; s még egy hét múlva is ugyanígy visszaidézte az így rögzítetteket. Nagy humanista volt, mélységesen megértő, de véleményéhez szigorúan tartotta magát. Ennek köszönhető, hogy a háború alatt antifasiszta, németellenes, népi-harmadikutas lapot szerkesztett. Vonzáskörébe tartozott Illyés, Kodolányi, Németh László, Szabó Pál, Veres Péter, s velük általuk színvonalas folyóiratot produkálhatott. Az talán nem köztudomású, hogy nem konfliktusmentesen. Csorba Győző és Weöres Sándor például túlzottnak tartotta Várkonyi népies elfogultságait, s egyikük egyszer tréfásan meg is jegyezte: ha valaki egy szénakazalból bekiúld a laphoz bármilyen klapanciát, Várkonyi tüstént népi őstehettségé avatja. Igazában persze, Várkonyi Nándor a magyarságtudat, a népiség ápolója volt, olyan korszakban, amikor ezért üldözés járt. (S 1944-ben, e magatartásáért, csakugyan az üldözöttek közé tartozott.) Én már a háború után, a jócskán megváltozott lap szerkesztőségében dolgozhattam, amolyan Pest és Pécs között ingázó munkatársként. Intéztem a nyomdai feladatokat, másodmagammal színházi rovatot szerkesztettem, és — főszerkesztőm határozott kívánságára, mert érdekelte egy fiatal kolléga véleménye — elolvastam, s bírálтам-értékeltem minden kéziratot. De segédszerkesztésem legfőljebb szárnypróbálgatásnak számíthatott. Akkor már inkább dunántúli írókat közöltünk, a lap elvesztette korábbi jellegét. Mindemellet megtanulhattam ott az újságírás- s a folyóirat-szerkesztés alapjait. S az igényes írás követelményét, olyan íróktól is, akik ma már élők, vagy nem oly rég elhunyt klasszikusok. Megtanultam húzni, fö-

lösleget kinetszeni. Mindezt a pécsi, illetve pesti egyetem fénykörében. Pécsen az Erzsébet Tudományegyetem Tanárképző Intézete, a Csorba Győző vezette megyei könyvtár s a Sorsunk szerkesztőségének háromszögében zajlott az élet. A fővárosban szintén az egyetem volt a háromszög egyik sarka. A másik kettő: az Újhold, a Magyarok szerkesztősége, illetve a Centrál kávéház, mega Darlingeszpresszó. Színes, érdekes életet éltünk, ezt fagyasztották meg a negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején a szellem-ellenes törekvések: a dogmatizmus, a sematizmus, a „szóc-reál”, nagy kárt okozva az irodalomnak is, a sajtónak is. Voltaképpen akkor „szoktatták el” irodalmunk javát az újságírástól, kivéve persze azokat akik az idő tájt kiszolgálták a politika napi kíváncsiságait, a napipolitikai „szempontokat”.

● — *A tanítás, gondolom, csupán kényszerű kitérő volt pályáján, hiszen írásban sosem találni didaktikát vagy népszerű kioktatást, pedagógiai tanácsokat. Nem kérem tehát én sem ilyen szentenciáit, csupán egyszemélyes „saját történetét” szeretném hallani. (Tudva, hogy akarva-akaratlanul a „Csak én bírok versemmek hőse lenni”-újságírást műveli.)*

● — Felsorolom tehát a tényeket. Dolgoztam a Sorsunk utódjaként megjelent, Katkó István szerkesztette Dunántúl-ban. Am ez csak rövid ideig létezett. Ennek megszűnte után, 1952-ben, ugyancsak Dunántúl címmel indítottunk lapot, mely eleinte negyedévenként, aztán kéthavonként, végül havonta jelent meg. A helyi laptól került hozzánk főszerkesztőnek Szántó Tibor. Nagyon lelkes, szélsőségesen balos fiatalember volt, de igen érzékeny és tehetséges is. Úgyhogy emberi és írói kvalitásai csakhamar előtérbe kerültek, s fokról fokra jobb folyóiratot készíthettünk. Idővel — Szántó és Csorba Győző után — a lap harmadik embere lettem, s én is „jegyeztem” nevemet az impresszumon. Igazi irodalmat kezdtünk közölni, 1955–56-ra már legjobbjainkat. Köztük Fodor Józsefet, Kodolányit, Tatayt, Pilinsz-

kyt, Mándyt. Nem egy íróat a hosszú hallgatás, elhallgattatás után elsőként éppen mi szólaltattunk meg újra a nyilvánosság előtt. Jékely, Déry, Örkeny írásai is e hasábokon kaptak újból helyet.

1957-ben Pestre kerültem, feleségemmel Vecsésen laktunk egy — putriban. Korábban publikáltam már, például a Csillagban kritikát, rövid novellát, recenziót, de most az írás hirtelen egzisztenciális kérdéssé vált. Kellér Andor már korábban ismert, így bizalmat előlegezett, s az Esti Hírlapban színházi bírálatok írására rendszeres alkalmat adott. Így kerültem szerves, belső kapcsolatba a sajtóval. Vége lett az „úri passziózásnak”, most már a kenyerem függött attól, megírom-e időre a penzumomat. 1958. áprilisában aztán a Nők Lapja korrektorként alkalmazott. Rövidesen katasztrofális sajtóhibát hagytam a lapban, ezért inkább újságíróvá avattak, s nekem adták — egy huszárvágással — az irodalmi rovatot. 25 évet töltöttem el a Nők Lapja szerkesztőségében, nemrég — korengedménnyel — nyugdíjba mentem. Kemény, konfliktusokkal teli, és mégis — természetemből adódóan — lényegében békés negyedszázad volt ez. Szerkesztettem — nem mindig közmegelegedésre; irtam — úgy mondták, nagyon keveset. (Főnököm egyszer megjegyezte: — Pongrác, maga 6—7 flekket ír havonta. A fizetése 7000 forint. Vagyis egy flekkért 1000 forintot fizetünk. Ennyiért, higgye el, fölkérhetnénk akár Illyés Gyulát.)

Milyen ellentmondások közepette dolgoztam? A Nők Lapja, ugye, nők számára készülő képes családi magazin. Olvassa középiskolai tanárnő és olvassa a téész fejőnője. Olvassa gyári munkás és manikűrös. Egymilliónál jóval több olvasója van. Ez utóbbi adat roppant hízelgő az újságíró számára, de a helyzet képtelenségébe, lapja eklektikuságába mégis gyakran belegondol és — belegabalyodik. A Nők Lapja elnevezés eleve abszurdítás, amelyen azonban — ha voltak is ilyen elgondolások — nem változtathatunk. Ez a Nótanács lapja, aztán a ren-

geteg előfizető, no meg az egész világon vannak ilyen nő-, sőt — ami még rosszabb — feminista, kékharisnya lapok. Ha viszont elfogadom, hogy nőknek írok (ami egyébként csupán részben fedi a tényeket, hiszen a lapnak igen sok férfi olvasója is van), vállalom kell bizonyos kötelező határokat. A női lélek melegsége, vágya az intimitásra, érzelmességre, időnként érzélgősségre — így mondják — sok mindent meghatároz. Alkalmazkodni kellett a visszafogottabb stílushoz, kerülni a legkülönbözőbb asszonyi, nőpolitikai, prűderiai összetűzéseket. Megkísértem lapunkhoz toborozni irodalmunk színe-javát, de megvallom: a vállalkozásba beletörött a bicskám. Volt, aki absztrakt, más túl pikáns vagy morbid, ismét más politikailag kényes volt nekünk. Pedig Moldova, Örkeny, Mándy, Gáll István és még sok más elsőrendű íróknak szerepelt a kísérletlistán. Ez irritáló volt, az problematikus, amaz követhetetlen, nem közérthető. Szerkesztőként megbuktam tehát. Ennyi idegen szóval nem tudtam megbirkózni. De, ha jól meggondolom, ezek az írók csakugyan nem illenek a Nők Lapjához hasonló, békés és szolid családi lapha.

● — *S mi történt Galsai Pongrác író-újságíróval? Úgy tudom, írásköteles főmunkatársként — amint azt cikkei s az azokból összeállított könyvek is igazolják — végül is „felsőbb osztályba léphetett”. Vagy talán mégis kilakkozták az oroszlámkörmeit?*

● — Azt hiszem, lényegében efféle történt. Habár én azért csak a magam ízlése, igazságérzete szerint voltam képes az effélet eltűrni. Nem szerettem a rózsaszínt, sem a túl élénk vöröset, de persze a feketét, a hófehéret sem. Inkább az árnyalt színekhez vonzódtam. A sokféleséghez. Beletörődtem például abba, hogy színészportrékat írok. De ha már ez lett a dolgom, irtam a magam módján. Személyre szabott tesztkérdésekkel, villámportrébevezetővel. Ebből állt egybe Öltözőtükr című kötetem. Amikor színes lett az újság, s jelentősen nőtt a példányszáma — miután Csáthó Kálmán nem

vállalta, Kellér Andor pedig ráállt ugyan, de sajnos, hirtelen meghalt —, rám esett a választás. S én írtam Bajor Gizi játékaival, hétről hétre, a klasszikus újságírás módszere szerint. Olvastam, kutattam, s lapzártára kész volt a következő folytatás. Ismét csak kompromisszumok árán lehetett munkámat közreadni, ezért a könyv alakban megjelentetett „életrajzot” teljesen átdolgoztam. (Volt még egy hasonló vállalkozásom, „lapon kívül”: Csontos Gyuláról írt életrajzi esszém, az Arcok és vallomások sorozatba.) Írtam aztán sok egyebet is lapomba: portrét, jegyzetet, publicisztikát, színi- és filmkritikát, s végül tévébírálatot is, ebből lett idővel Tévékocka-rovatom, melyre többen reagáltak, mint minden addigi írásomra együttvéve. E munkám révén megtanultam: ha az embereket igazán érdekli valami, egy egyszerű tömönddal is lehet országos szeretetet nyerni vagy közgyűlöletet szítani. Az Élet és Irodalomban közölt színházi kritikáim, ha a műfaj briliáns gyöngyszemei lettek volna is, sosem remélhetek ekkora közfigyelmet, legföljebb szakmai.

Minek köszönhető, hogy — noha mindvégig „kilógtam a sorból” — szerkesztőségem mégis szeretettel megtúrt, ahogyan családja elnézően kedveli neveletlen és kissé kótyagos gyermekét? (Lám, szegény szüleim éppen ettől tartottak, s én mégis csak ilyené „sikeredtem”). Talán a galsai musáimnak. Annak, hogy önmagamra is, a világot is a visszájára fordítom. Hogy ellenfényt adok dolgoknak, hogy amit látok, észlelek, azt az irónia és az ön-irónia szemszögéből nézem. Csapkelődvé kiugratom azt, ami mosolyogtató, de a maga komolyságában hagyom a lényegét. (Ebből a szemléletmódból született Egy hipochonder emlékiratai című könyvem is. Félelmemben, sőt, halálfélelmemben forgattam magamban sorsomat, majdnem derűsen: mindenestre igen nagy életkedvvel.) S a Nők Lapjának is, — úgy látszik, — úgy kellett ezek az írások, mint ételbe a szerezsendió, mely valami kis ízt ad, de nem sérti az étel alaptermészetét.

(Hadd jegyezzem meg: az öniróniával sem árt mértéktelenen bánni. Az ön-irónia előfeltétele annak, hogy másról is iróniával beszéljünk. Ha azonban túlzásba vesszük: önbecsmérléssé válik, aminek elidegenítő hatása van. Joggal mondhatják ilyenkor: ha ennyire nem tartja magát fontosnak, miért beszél mégis folyton önmagáról? Írásainkban tehát nemcsak másokat, önmagunkat is ajónlatos tiszteletben tartani.)

● — *Az elmondottakból kiderül, hogy noha soha nem volt igazi újságíró alkat, végül is megfelelt a pályakalkulációs követelményeknek. Sőt, hajdani írő-újságíró elődjei módján, ledöntve a két hivatás közti képzelet korlátokat. Képletesen szólva: úgy írva a hétfői lapba, hogy azt még kedden, sőt, a rákövetkező századik kedden is vállalni lehessen...*

● — Az igazat megvallva, én sosem rokonszenveztem az újságírással. Legálábbis azzal nem, amellyel oly gyakran találkozom. Szívesebben veszem ezért, ha tanárnak vagy óbudai lakosnak neveznek. Nem vállalom közösséget például azzal, aki elmegy egy csalárhoz, belezúdul egy élet szövevényébe, tragédiákba, ellentmondásokba, súlyos konfliktusokba, aztán félórás puhatolódzás után, két flekkben megírja igazságosztó véleményét. Azt sem kedvelem, aki hétfőn ezt írja, kedden az ellenkezőjét. Nem kedvelem a fölkészületlenek fölényét, az okoskodók nagyképűségét, az írástudatlanok írástudatlanságát. Nem szeretem azokat, akik eleveneket és holtakat saját népszerűségük érdekében fölhasználnak. Ellenszenves nekem, aki kis irományát nagydobra veri. Bosszant mindenféle felületesség, mely emberi sorsokat érint. Dühít a pózolás. Fölháborít a hazugság, kivált, ha elhallgatásnak álcázzák, hiszen így a félrevezetést voltaképp megkétszerezte. Nem vagyok képes elviselni az üres rutinembert, a toll robotgépmemberét.

Ezért mondom el újra meg újra: én az újságírásba is csak véletlenül csöppentem. Irodalomtörténésznek indultam, első, Társtalanok című könyvem a Nyugat második prózaíró-nem-

zedékéről: Gelléri Andor Endréről, Pap Károlyról, a Cholnokyakról szól. De ha már így alakult, be kell vallanom — és erre magam is csak idővel jöttem rá —: énbenem mindmáig, minden ellenkező látszattal szemben, nagy társadalomjobbító, -javító szándék és aktivitás van. Ha valami nem tetszött tapasztalok — akár a legheftköznapiabb dolgokban —, úgy érzem, meg kell írnom, bele kell szólnom. Ha nem volnék ilyen, bizony még ma, öregségem küszöbéhez érkezve is, haszontalannak érezném magam. Úgy látszik, mégis menthetetlenül „megfertőzött” a szakma. Társasági lényből társadalmi lényé komolyodtam.

Mert az, gondolom, közismert, hogy mindig a társaság úgynevezett kedvence voltam. Sztorizó, anekdotázó, „jópofa”, könnyed. Csak akkor kezdődött a haj, ha leültem írni. Ilyenkor minden azonnal „nyakkendős” lett, megfagyott. Mondanivalómat megelőzte stílári gondosságom. „Szépen” akartam írni. Holott művesen, veretesen, körmönfont eleganciával, poetikusan, ünnepélyes hullámmázzsal, széplelék-szemérmesen vagy tisztviselő pontossággal csak annak szabad írnia, akinek az ilyen kifejezőmód a lényéből fakad. Jó ideig eltartott, mire rájöttem: minthogy tőlem mindez a való életben is idegen, az írásban is távol kell tartanom magam az efféléktől. Sőt, a papíron is ugyanolyan közvetlenség szükségeltetik, mint egy jó társaságban vagy személyes beszélgetésben. Ha tehát valaki csak úgy tud írni, hogy előbb „fogalmazni” kezd, aztán kiglancolja minden mondatát, hogy úgymond, a nyilvánosságnak megfelelően, régen rossz, mert oda az őszintesége. Akkor kezdtek tehát a szövegeim javulni, amikor írás előtt nem vágtam magam többé szellemi haptákba, hanem — a magam hétköznapi módján — elkezdtem beszélgetni a papírral. Azt talán mondanom sem kell, hogy e felismerés révén semmivel sem lett könnyebb a dolgom, sőt, a korábbiaknál nehezebb terheket kellett emelnem, hogy valóban természetes és könnyed legyek. (Ha egyáltalán sikerült ilyenénné

lennem.) Aggályoskodó kemény munkával próbálom létrehozni a megmért szavaknak, mondatoknak azt a fajta feszültségét, olyan komolyság-íronia ötvözetét, amelyért — állítólag — érdemes elolvasni írásaimat.

Igyekszem tehát őszintén elfogultan, mégis írásom alanyát, tárgyát tiszteletben tartva írni. Ironikusan, de sosem megszegyenítő szándékkal. Körtörfalazás nélkül, de értékeresően. Kivált kritikai írásaimra érvényes utolsó mondatom: a bírálóba teljes személyiséget, még pillanatnyi hangulatomat is beleadom. Ám nem szemlélem úgy kritikám tárgyát, mint valamiféle gombostűre tűzött lepkét, hiszen ilyen olyan, jó vagy kevésbé jó alkotások híján kritika sem volna. Úgy gondolom, eme elemi felismerés és tisztesség nélkül tilos kritikát írni. A művészet nem a kritikusok kedvéért terem, hanem épp fordítva áll a dolog, erkölcsös bírálónak nem árt ez alapleckét felmondania, mielőtt tollát a vitriolba mártja. Ezért nem vagyok sem hóhér, sem ítélőbíró kritikáimban. Van véleményem, ítéletem, de tudom, ez csak egy a sok közül. S hogy mi blöff, mi igazi érték, az úgvis csupán hosszú távon derül ki. A kritikus inkább csak segíthet az eligazodásban, támpontokat kínálhat az általa helyesnek tartott felismeréshez.

Ezért is vallom: egész eddigi életemben nem tettem mást, mint hogy az általam tapasztalt jelenségekhez — a saját sorsom és másoké, egy színész játéka, valamilyen film vagy tévéműsor, élet, halál, egészség, betegség — hozzáfűztem a magam kis lábjegyzeteit. Tudva, hogy leghölcsebbnek vélt, legeredetibbnek tartott eszmefuttatásaimban is csak „szövegmagyarázó” lehetek, csupán a „textust” értelmezem. Hogy benne ülök a dióban, amelyet világnak neveznek, s csak annak belső falára készíthetek a képességem szerinti barlangrajzokat. De az még e körülhatároltságban is kötelességem, hogy felismeréseimhez hűséges legyek.

● — *Az újságitró nem az újságitrásról, az író nem az irodalomról ír — a kivé-*

telek persze, itt is erősítik a szabályt — hanem az életről magáról. Mít kell ismernie, tudnia az írástudónak ahhoz, hogy becsületes legyen, vagyis, hogy — né tán maradandóan — nevéen nevezhessék?

● — Erre csak horzasztó egyszerűen vagy igen bonyolultan lehet felelni. Én — híven alkotomhoz — az előbbi választom. Tehát, bár ez a közhelyek közhelye, mást nem mondhatok: ismernie kell önmagát s a maga mesteriségét, szakterületét, tehetsége természetét és határait. S nagyon kell ügyelnie arra, hogy csak úgy fegyelmezze személyiségét, hogy a mennél tágasabb kimondásban idejekorán ne bénítsa öncenzúra. Hogy ne építsen ki magában szükségtelen gátlásokat — gyávaságból vagy karrierizmusból, írástudatlanságból vagy felkészületlenségből. Hiszen csak így keresheti a kimondhatóság szélső határait. Közkeletűbb kifejezéssel élve: ne állítson föl magának a valóságosnál nagyobb kötöttségeket, ne vonjon maga köré a kellenél közeli falakat. Meggyőződése, hogy gyakran a hozzá nem értés, a tájékozatlanság, a nem eléggé árnyalt ismeretek képzelte korlátait tartunk, olyan kívánalmaktól, melyeket senki sem mondott ki, tilalmaktól, melyeket csupán szűk környezetünk képvisel.

Bár az sem tagadható, hogy szellemi életünkben — irodalmunkra, újságírásunkra gondolok — a korábbiakhoz képest bizonyos apály tapasztalható. Sok kitűnő, útmutató személyiség eltávozott, s kevés az új, igazán önálló, eredeti hang. A csendesebb történelmi időszakok amúgy is kedveznek a középsernek. Manapság sokak számára rokonszenvesebb, aki nem sok vizet, port kavar. A bírálatok is álmosak, s túlföntül tisztelettudók. Sokan a körülményekre hivatkoznak. Mások azt mondják, élni kell valamiből — ami egyébként igaz — s az írott sajtóból, gyakran a könyvírásból is, átpártolnak a gyorsabban, könnyebben, jobban jövedelmező műfajokhoz. Például a televízióhoz. (Habár azért néhányan felismerték: a képernyőn sem kötelező minőségi engedményt tenni. Csupán a

kifejezés lehetőségei módosultak, tárgultak. Ezért is nevezheti joggal Tandori Dezső Vitray Tamást a képernyő írójának.) Pedig az igazán újat, tehetségeset az írott sajtóban is kiemelten lehetne honorálni. Ha így lenne, s a — nemegyszer bizony eléggé átlagos képességű — szerkesztők az írók publikálásával járó kockázatot is merészebben vállalnák, azt hiszem, sokan visszapártolnának a sajtóműfajokhoz. S nem lenne olyan éles határ az író s az újságíró között. (Tisztelet persze a nem kis számú kivételnek.) Érdemes újra meg újra emlékezni arra, hogy a magyar újságírásban hajdan ilyen neveket jegyeztek: Kosztolányi Dezső, Krúdy Gyula, Karinthy Frigyes, Szép Ernő, Bálint György — s oldalakon át folytathatnám a névsort. Móríc Zsigmondnak és Márai Sándornak jelentős összeget fizettek csupán azért, hogy egyetlen lapha írjon.

Az újságíró úgynevezett halhatatlanságában, abban, hogy úgy írjon, hogy közben folyvást a jövőre kacsingasson — nem hiszek. A maradandóságnak sokkal nagyobb az ára. Vannak, akik szememre vetik: könnyű neked, sosem álltál a nagy történelmi széljárásban. Kimaradtál az aktuális dolgokból, egyszerű így a magad tisztességét emlegetni. Ám az, hogy ki mennyit látott meg a maga korából, mindig csak utólag derül ki. Hajlamos vagyok arra, hogy fölmentsem a tudatosan vagy csupán naivitásból igaztalant írókat, tévedőket. Cserébe csupán annyit kérek: legalábbis szégyenkezzen ne kelljen azért, hogy minden leírt soromat — tudva persze azok gyengeségeit, hiányosságait — tiszta lelkiismerettel vállalhatom. Még kiderülhet, hogy nem is tartottam magam oly távol sem a mindennapoktól, sem a politikától. S az is, hogy soha nem hazudtam.

● — *Végezetül a — manapság mind szorongatóbb — szokásos kérdés: hisz-e abban, hogy az ezredvég világában az írásnak még van, lehet valamilyen hatalma?*

● — Számosan elmondták már, én is csak ugyanazt mondhatom: az írás közvetlen hatásában természetesen nem

hiszek. A legkézenfekvőbb példa e tétel igazolására: ismerek félelmetesen művelt embereket, akik azonban semmivel se jobbak, nemesebbek, bölcsőbbek, mi több: intelligensebbek, mint egyik juhász ismerősöm. Az írás tehát csak hosszú távon, s szinte észrevétlenül, sok egyéb hatás között hathat, akár az erózió. Nem írnék, ha nem hinnék e ropant lassan dolgozó, mégis megállíthatatlan hatalomban.

Azt azért természetesen én is megkérdeztem és ismét meg ismét megkérdeztem magamtól: hogyan kell, kellene írni. Tolsztoj szerint csak úgy szabad, mintha az ember istennel akarna szót váltani. Vagy mintha az ember a kivégzés előtti utolsó mondatát kívánná papírra vetni — fűzhetem hozzá sok más nagy író gondolatát. Magam is hiszek az efféle párbeszédben, mert tudom: sok olyan titok van a világban, amely még tisztázatlan. Honnan jött az élet? Miért élünk? Mik vagyunk mi, emberek? És így tovább. Mert hát a világ s az élet mégsem csupán egy tényér

paprikás krumpli. A nagy titokkal viaskodva írok tehát, beszélgetve az ismeretlennel.

A legtöbb alapvető dologban, úgy hiszem, mindmáig tudatlanok vagyunk. egy valamit azonban biztosan tudok: az írás dokumentáció. Híradás, jeladás az időről, amelyben a tollforgató élt. Ha nem volna újság és könyv, csak néma leletekben maradt volna ránk a múlt. Így viszont tudjuk, mit gondolt az egykori hadvezér, milyen közérzettel élt a Bach-korszak embere, mitől rettegett a lövészárokban az első világháborús katona, mit érzett egy Hölderlin nevű költő, hogyan vélekedett a fasizmusról Bálint György magyar újságíró . . . Ha nem volna írás, csak a történelem vázát ismerhetnénk, múltunk szerkezetét, az eleven emberi szellemről nem volna emlékezetünk. Ha nem írta az ember, megszületne, körülnézne s meghalna nyomtalanul. Nincs tehát egyéb vágyam, mint hogy felismerhető kézzelgyel dokumentáljam ittlétemet, jelenlétemet.

Galsai Pongrác

Hogyan lettem filmkritikus?

Filmkritikusi „pályafutásomat” Kardos G. György barátomnak köszönhetem.

A hatvanas-hetvenes években, Nemes György főszerkesztése idején az *Élet és Irodalom*nak válogatott és extravagáns szerkesztői gárdája volt. A belső munkatársak folyton cserélődtek. Megsértődtek, megunták a hivatalt, elmentek „szabadúszónak”, visszatértek, újra

vették a kabátjukat. De az éppen jelenlevőkből, másfél évtized bármely pillanatában, egy tekintélyes irodalmi hahnibrigádöt is össze lehetett volna állítani. Itt dolgozott, szerkesztőségi értekezett és bujkált a dilettánsok elől: Nagy László, Garai Gábor, Cseres Tibor, Fekete Gyula, Abody Béla, Lázár Ervin, Csák Gyula . . . s hányan még? s ki mikor, milyen sorrendben, mennyi ideig?

Nincs értelme kinyomozni. Állandó columnisták voltak: Nagy Péter, Létay Vera, B. Nagy László, Hámos György...

Kardos G. Györgyöt sokáig csak így aposztrofálták: „A fiú”. Az a jelentéktelenségéhez képest már nem is fiatal ember, valami bábdramaturg vagy librettista, aki Létay Vera nagy műgondalal írt s a lapzárta „utolsó pillanatában” érkező színikritikáit behozta a szerkesztőségbe. Leült az előszobájában, udvarolt a titkárnőnek. Megvárta, amíg az írásdruktól még zizegő kéziratra ráadják az áldást. Üzeneteket is szállított.

Derűs barati lekicsinyléssel szerették. Aztán „a fiú” megírta az „Avraham Bogatir”-t, mai irodalmunk hasonlíthatatlan prózaremekét. Oly váratlanul, mintha egy hivatalos szerdáról csüörtökre Nobel-díjas matematikai felfedezéssel ugnék elő. Legközelebb már ott is fogták a szerkesztőségben. Nemes György, aki — más író-főnökökkel ellentétben — tehetséges embereket szerettet látni a környezetében, a művészeti rovat vezetésével bízta meg.

Kardos barátom javasolta, hogy rendszeresen írjak kritikákat az ÉS-be.

Nemes György a nevemet nem fogadta a nagy ötleteknek kijáró, homlokracsattintó lelkesedéssel. De szívesen próbára tette az előítéleteit.

— Annnyira megbízol benne? — kérdezte.

— Igen — mondhatta Kardos Gyuri, az állításnak ellentmondó, lelkes bizonytalanság hangsúlyával. — Olvas-tam írásait Vera lapjában, a Filmvilágban...

— Rendben van — válaszolhatta Nemes, szemöldökét sokáig magasban felejtve. — Próbáljuk meg...

Évekig a vidéki színházak bemutatóiról írtam bírálatokat.

És több mint valószínű, hogy Nemes György se bánta meg az engedékenységet.

1973-ban, B. Nagy László halála után ugyanis bevitt a szobájába:

— Örülnek, ha vállalnád az ÉS filmkritikai rovatát...

Még nem tudtam, mibe ugrom. Vá-laltam.

Ide egy képletes zárójelbe kívánczós „nota bene” illik: ne higgyék, hogy B. Nagy Lászlót a filmszakma a kvalitásaihoz méltón becsülte; elfogult „népi kádernek” tartották, narodnyiknak, sovinsztának (ami sokak szemében a reciprok hazaárulásnak felel meg), tömegével kapta a gyalázkodó leveleket, falhoz nyomták az utcán, ki akarták rázni a nadrágjából, egyszer a bokájánál fogva, mint a csirkét, a levegőbe is emelték, az Illetékeseknek címzett följelentésekről nem szólva — s csak a halála után ismerték el a filmkritika-írás pótolhatatlan „klasszikusának”...

Ilyen megátalkodott és álságos emberek a „filmesek”?

Nem. Csak érzékenyebbek az „öreg” műfajok művelőinél. Mintha még nem bízának eléggé a celluloid-szalag marandóságában. S munkájuk — jövőjük tehát — jobban ki van szolgáltatva a kritikáktól is függő szellemi struktúrá-nak.

Megjegyzendő, hogy B. Nagy a magyar film „nagy korszakának” legte-kintélyesebb kritikusa volt. Azoké az éveké, amikor a remekmű élesebben különvált a közepestől és a gyengétől, a sokszor rosszindulatúan vagy gyanak-vóan fogadott „avantgarde” a tömeg-igényt kiszolgáló „kommersztől”. Bár se a Hivatal, se a Közönség vértolulá-sait, ízlés-hullámszását és közönyét nem lehetett kiszámítani.

Négy évig baktattam tovább — ha nem is világnézeti; esztétikai értelemben — B. Nagy László eltűnt cipőnyo-mainak irányában.

Ez időben a magyar „új hullám” már elcsöndesedett, inkább csak a tájékozottak pezsegetek a víz színén; a legkiválóbb alkotók a múltjukból éltek, gyakran ismételték magukat, vagy a kifejezés új megoldásait keresték; a többiek meg, akik lemaradtak a hullámlovaglásban, „rendezői filmjeikben” pályatársaik művészi egyensúly-tartását, ügyes ka-nyar-vételét és technikai bravúrait próbálták utánozni. Persze, a maguk módján. Saját eszméikkel rögeszmé-ikkel, élményanyagukkal, eszközeikkel. S ekkor kerültek vászonra a magyar „szocio-verité”-filmek is, amelyek társadal-

mi valóságunkra kívántak, a kamera igazmondásával, a legkritikusabb helyzetekben ráíjeszteni. Akárhogy fontolgatom: e néhány év termésének javát is sikerrel állíthattuk ki a világ filmkirkatában.

Én moziba is „ártatlan” nézőként szeretek eljárni. Azzal a nyílt érdeklődéssel, ahogy a pécsi Park-mozi vasárnap délutáni előadásain néztem meg egykor az Őz-t, a Waterloo bridge-t vagy a Latabár-filmeket. Csakhogy a filmkritikus ily gyanútlanyságot szakmai módszerként is nehezen erőltethet magára. Amikor színi bírálatokat írtam, rendszerint egy produkcióról számoltam be. Mást nem vártak tőlem. Körültekintésre csak a valóságos vagy vélt „színházi válságok” idején szokott sor kerülni. De nálunk minden film elidegeníthetetlen része a Magyar Nemzeti Filmgyártásnak. Az egésznek. Az éppen vitatott ideológiai és esztétikai problémák gubancának.

Mit vetettek a szememre legtöbbször?

Az „irodalmár” voltomat.

Nevezetesen, hogy „irodalmi” szemzőből ítélem meg a filmeket, ami a filmszakmában főbűnnek számít, föloldozást nem érdemel; következőképp nincs „vizuális kultúrá”, látvány-érzésem, képi szemléletem, sőt „képi világlátásom”; hát ezzel a tizenhat dioptriás filosz-szemüveggel, vagy könyvész-üveglencsével nemcsak egy Antonioni-, Bergman- vagy Jancsó-életművet, de egy nívósabb családi fotót se tudok megérteni, mert mást látok bennük, mint amit látni *kellene*; most tapintatból ne is beszéljünk a filmművészet egyéb tartozékairól, a kamerák könnyű- és nehézűzéséről, az ilyen-olyan optikákról, plánokról és fahrtokról... Különben a filmrendező nem *rendező*, akinek egy kész anyagot meg kell *rendeznie*, s a film sem csupán a celluloid-szalagra rögzített képek sora; mit képzelek!: a filmrendező „szuverén lény”, lelki autonómia, föltaláló, látnok és stílus teremtmény egy személyben, a film pedig az alkotó „belső világának” képekben reinkarnálódó vízió-sorozata... Mindezt, szerényebb kivitelben,

elismertem. Csak a szemem! Sokáig azt hittem, *normális* szemem van. S most rám olvasták, hogy ez az érzékszervem filmek megtekintésére szinte alkalmatlan. Próbáltam a látásomat hozzátornáztatni-idomítani a rendkívüli feladathoz. Ebben el is értem szerény eredményeket. De mit tegyek ha a filmek többsége „irodalmi nyresanyagot” használ fel, s némelyik már a „látvány” keletkezése előtt csődöt mondott? Rendszeresen elolvastam a MOKÉP silabuszeit. E szakmai rölapokat afféle „puskákknak” szánták. Ha netán a saját bemutató után se tudnám kideríteni, hogy a film miről szólt, vagy elfelejténém a segédoperatőr nevét — ne jöjjen zavarba. Igen hasznosak ezek a kis tájékoztatók. Egyiket-másikat akár a film kritikája helyett, szóról szóra is lemosolhattam volna. Elolvastam némely tartalmi kivonatot, és sok mindent megtudhattam belőle, de egyet bizonyosan: hogy ebből a produkcióból jó film nem születet! Mert az alapgondolat fölöttébb zavaros, vagy a téma lerágott közhely, vagy a történetnek nincs valóságtartalma, vagy a végkifejlethől kilóg a dramaturgiai lóláb, vagy Kabos László egy szocialista Clausen tanácsost játszik... De hát hogyan jöhetett létre a film mégis? Nyilván, mert a rendező hitt benne. S a hitéhez illetékes híveket toborzott. Ma már nem vitatéma, hogy a film elsősorban a rendező művészete. Ám számos moxidarabunk nem a kamera előtt vált érvénytelenné. Hanem jóval korábban: a szerzői életismeret, a forgatókönyvírói logika, a dramaturgia éberség, a szöveggyártói nyelvérzék hiánya miatt. Írói agyregmeket pedig a legihletettebb rendező sem képes „megváltani”. Főképp, ha az illető egyben a film írója is.

A másik szemrehányás így hangzott: kritikáim nem elég *egyértelműek*. Nem válik élesen külön bennük a jó a rossztól, a fehér a feketétől, a tudó a májától. Mit is felelhettem volna erre? Azt, hogy a magyar filmek se mindig egyértelműek. Tíz játékfilm közül egy kitűnő (*igent* mondtam), kettő-három csapnivaló (*nemet* kiabáltam), de a többi? Édes Istenem! Erkölcileg feddhetetlen,

csak testi hibás, szenvedélyes, csak izadtságsgazú, szeretetre méltó, csak lerúg magáról. Mert a rendező kiváló tehetség ugyan, de nem ismeri a saját korlátait; vagy tisztában van önmagával, de hecsapta a forgatókönyv; vagy izgalmas témát választott, de nem gondolta végig; vagy mindent végiggon-dolt, de nem rakott elég fát a tűzre; vagy magasan lobog a képzelete, de cserben hagyta a humorérzék . . . és így tovább, az erények és hibák bonyolult variánsain. S jöttek a szerény teheté-
gűek, szinte megható problémaérzé-
kenységgel és szakmai tudással; a nagy társadalmi felismerések, vitatható vagy silány kivitelben; a diszharmonikus egészben a felvillanyozóan szép részle-
tek . . . A remekművekben többnyire jelen van a „csoda” is. Ezek önmaguk-
nak szabnak törvényt. Míg a dilettan-
tizmus léggömbjei már az első tűszú-
szúrára kipukkadnak.

A *közepes* azonban a legnehezebb de-
finiálni.

Ilyenkor töprengve matattam az asz-
talon. Érvek, csavarok, drótok, gondo-
latok, kérdések, mondatok heverték
előttem. Ezekből próbáltam a magam
önálló — nem egyértelműen dicsérő
vagy elmarasztaló — véleményét ösz-
szeszerkeszteni. Töprengéseim fázisaiba
mintegy beavatva az olvasót. Hiszen
neki a legkínosabb, ha a kritikus nem
tud se *igent*, se *nemet* mondani.

A kolumnista dolga pedig különösen
nehéz. Hiszen nem ő választja ki a mű-

veket, hanem egy műfaj jelöli ki (vagy
kénytelen elviselni) őt. S ha alacsonyra
állítja a lécet, a botlábúak is vígan át-
repülnek fölötte. Ha pedig magasra,
esetleg az olimpiai rekorderek is leve-
rik. Mondjuk Jancsó, Szabó István
vagy Makk Károly egy-egy filmjét
fenntartással kezeltem. De mit írjak ak-
kor X-ről? S ha X-et érdeme szerint
meghíráltam, mit tanácsoljak Y-nak?
Hová küldjem? . . . Ez már nem is az
esztétika, hanem a társadalmi illem-
szabályok kérdése.

Utóvégre egyik jó nevű rendezőnk
fölpattant a Magyar Filmművészek
Szövetségének közgyűlésén, és kijelen-
tette: ha G. P.-t beválasztják a Szövet-
ségbe, ő lemond a tagságról!

Most újra elolvastam a kritikát,
amely a Jónévű Rendezőt ily kemény
alternatívára ragadtatta. Hát ilyen cí-
mű film is volt? Persze, persze . . . Er-
ről szólt, így, innentől idáig, ebben a
formában? . . . Szerintem már csak a
stáb tagjai emlékeznek rá. Elolvastam
természetesen a többi filmkritikámat
is. Akadnak köztük gyöngék, felszín-
sek, nyakatekertek, műrostosak, vér-
zékenyek. Egyszer, szügyenszemre, még
két operatőr nevét is fölcseréltem.

Mégis, mivel nyugtathatom magam?

Hogy egyik remekműről se írtam le-
sújtó véleményt.

Különben sohase kértem fölvétele-
met a Magyar Filmművészek Szövetségé-
be.

Hogyan lettem tévékritikus?

„Tévékritikus”? Ilyen nincs. Csak té-
vénező van, aki a műsorokkal kapcsola-
tos véleményét írásba adja.

Engem a sors hozott ebbe a kényszer-
helyzetbe.

Huszonöt évig a Nők Lapja belső
munkatársa voltam. Óbudai betonla-
kásom alapterülete: 50 négyzetméter.

Együttlakó gyermekeim száma: 2. Nos,
kenyéradó lapomat havonként legalább
két-három írással meg kellett etetni.
Így kívánta a Munka Törvénykönyve
s a tisztesség. Összeegyeztethetetlen
életkorú és természetű gyermekeimet
pedig csak úgy tudtam lecsillapítani,
ha a képernyő elé ültettem őket. Ná-

lunk a startmonitortól a jó éjszakáig működött a televízió. Szinte egyvégtében be voltam kapcsolva a tévé kép- és zajártalmába. S ha már így alakult, tömegkommunikációs szobarabságomat igyekeztem hasznosítani. Tíz évig rendszeresen írtam tévékritikákat a Nők Lapjába. A televízió megszabadított a témakeresés gondjától.

Szerencsére megbízhatatlan tévénező voltam s vagyok. Úgy nézek a tévét, hogy gyakran nem nézek oda.

A készülék a szemem láttára végzi mindennapi elektromos munkáját: képeket pörget, szövegeket mond suttogva vagy hörögve, zenét sugároz, csöndet közvetít. En lenge magyarban cselengek a lakásban. (Ez többnyire kevésbé szép látvány, mint amit a televízió nyújt.) Jövök-megyek, olvasok, fásírtot eszem, kövidinkát és jégbe hűtött tejet iszom, elmélkedem az élet értelmén. S közben bele-bele nézek a készülékbe: mit tud? Nem kötök életre szóló házasságot a tévével, de bármikor hagyom elcsábítani magam. Némely műsoroktól tíz-tizenöt perc szellemi környadás után elragad egy jobb könyv, a Magyar Nemzet lakáshirdetése vagy a vacsorailat, míg más, „érdektelennek” vélt adásokat, határidős munkámat is feledve, tapadó figyelemmel nézek végig.

Szégyelljem ezt a kötelmemet?

A tévét elejétől fogva úgy kezelem, mint *életjelenséget*. Ennek megfelelően írtam is róla.

A televízió léte: ténykérdés. Hol nem volt, mindig lesz, egyszerűen: van. Mint a Himalája, a számum vagy az

illatosított radírgumi. Áldás vagy átok? Már nem lehet meg nem történtté tenni. Létezésével annak is számolnia kell, aki a készülékét kidobta az ablakon. Mikroelektromos hullámai a testünkön haladnak keresztül.

S van-e külön dolga az írónak, mint hogy az életjelenségeket felfogja, megítélje és rögzítse? „Profi” tévékritikus: nincs. Amiként profi „életkritikus” sem létezik. Az ember nem érthet egyformán a politikához, a sertésenyésztéshez, a dramaturgiához, a nőgyógyászathoz, az ökölvíváshoz, a beatzenéléshez, mindenhez. De hasznos „dilettánsok” azért még lehetünk. Az elénk sorakozó életjelenségek *hatásáról* szakértelem híján is elmondhatjuk véleményünket. Támadhatnak gondolataink egy-egy érzéki effektus *kapcsán* is. Ezeket próbáltam papírra vetni. Ideges, hűtlen, könnyen eltéríthető figyelmemet egyfajta mértékként használva. Csak olyan tévéműsorokról írtam, amelyekről eszembe jutott valami. Mert annyira jók voltak, vagy olyan lebilincselően rosszak.

A televízió hallatlan publicitásért a gyorsabb mulandósággal fizet. Egy színművet évekig játszanak esténként pár száz embernek, majd más színházak is felújíthatják, akár évszázadokon át, a filmeket is újra meg újra műsorra tűzhetik — de a tévé egy adásra-csapásra a közönség optimumát szerzi meg, s a legkülönb műveket is szinte napilap-érvényű, népszerű mulandóságra ítéli. A televízió műrosai hetek-hónapok alatt úgy elpárolognak, akár az ablakpárkányra kirakott kámfor. Eltekintve a kivételtől. A nagyon ritka kivételtől . . .

A Bernstein-jelenség

Showman vagy a muzsika odaadó szolgálója? Írásunk a szupersztárok életét élő Leonard Bernsteint mutatja be, legutóbbi magyarországi vendégszereplésének tanulságait is levonva.

Ma még mindig nem adható egyértelmű válasz arra, hogy Leonard Bernstein, a lassan hatvanhat éves, zseniálisan sokoldalú művész, ereje teljében valóban a zeneszerzésben gyümölcsözteti, érleli-e ki még jobban tehetségét (ahogy ezt oly sokszor nyilatkozta), vagy folytatja eddigi „párhuzamos” karmesteri—zeneszerzői—zongoraművészi—írói—költői és előadói működését? Eljátszhatunk a gondolattal, hogy „mi lett volna, ha...?” — ha Bernstein kizárólag egyetlen tevékenysége mellett tart ki? Ha csak komponál, vagy csak vezényel, előad stb. Érdemes mindezt külön-külön is vizsgálnunk, középpontba állítva természetesen zene-átadásának televíziós megnyilvánulásait, hogy érzelhetővé váljon, milyen sokféle elemből, rétegből épül fel az a személyiség, amelyet már-már „jelenséggént” emlegetünk, elsősorban a televíziónak köszönhetően.

A zongoraművész

Bernstein szereti hangoztatni, hogy „mindent szívesen, örömmel csinál, ami zene”. Ez a *minden* előadói és alkotói működésére egyaránt vonatkozik. Előadói pályája a zongora mellett kezdődött, s ehhez az „első szerelemhez” azóta sem lett hűtlen. Ma is szinte minden nap zongorázik, „amikor turnékra készülök, átlagosan egy órát, turnékon pedig napi tíz percet”. Lehet, hogy e szavak mögött van némi játékos túlzás, de tény, hogy sokirányú elfoglaltsága nem is tenne lehetővé több és rendszeresebb gyakorlást.

Aligha vitatja bárki, hogy Bernstein zongoraművész, annak ellenére, hogy életében nem adott zongoraestet! Fia-tal kora óta azonban igen gyakran szerepel versenyművek szólistájaként, s jó néhány kitűnő kamarafelvétele is ismert. Kisebb vagy nagyobb társaságban, baráti körben mindig szívesen zongorázik. (Legutóbb budapesti lakosztályába is kért zongorát, barátainak hajnalig tartó rögtönzött előadásokat tartott. Ízelítőt kaphattunk hangulatukból Bernstein búcsúzásakor: először szomorú, gyászos rapszódiaresztletet improvizált, majd fergetegesen gyorsat, vidámat, ízig-vérig magyarosat...)

Minden alkalmat felhasznál televíziós sorozataiban is, hogy a zongoránál illusztráljon. Bármit választ — jazzt vagy Bach-fugát —, azt komolyan, ilhúziót keltően, stílusosan, meggyőzően szólaltatja meg.

A karmester

Jól tudja, hogy a karmesteri munka lényege a próba. Ehhez pedig sok türelem és kitartás kell, s nem utolsósorban pedagógiai tehetség. Márpedig Bernstein született pedagógus. Ugyanolyan jól tanít zenére, mint — mondjuk — vizesítésre vagy vitorlázásra. Mindig és mindent örömmel magyaráz, ha kell, ismételten is, persze a legtöbbször nem egyformán, hanem színesen, újabb és újabb ötletekkel gazdagítva. Barátai szerint otthon, családi körben is sokat, szívesen „oktatott”.

Próbáin mindig kellemes atmoszférát teremt. Akaratát logikával, meggyőző-

déssel viszi át muzsikus társaira. Egyéniségének egyik fontos alapvonása, hogy tiszteli, becsüli partnereit, nem érezteti esetleges „fölényét” velük szemben. Nevetésre, tréfára mindig kész. Vannak olyan próbák, amelyeken szinte táncot vagy pantomimot mutat be, mindezt azért, hogy végül is maradéktalanul valóra válthassa saját elképzeléseit. De ha a helyzet úgy kívánja, részletes analízisekbe bocsátkozik, s ezek sem szárazak, unalmasak, igyekszik kollégáinak is lehetőleg újszerűt mondani. Még a legbonyolultabb zenei kérdésekről is érthetően, egyszerűen szól.

Túláradó temperamentum, romantikus lelkesedés, szenvedély keríti hatalmába munka közben. Teljes testtel, energikusan, rugalmas nagy mozdulatokkal, kifejező mimikával vezényel. „Útjai” precízek, követhetők — és látványosak, artisztikusak. Sokszor vették szemére szertelenségeit, a „hatasok túlzott kiélését”, az akrobatikus, néha táncra emlékeztető dirigálást, egy szóval a pózolást. Ennek feltétlenül van alapja, s sokak szemében éppen a különöségek rontják egy-egy Bernstein-koncert élményét. Annak ellenére, hogy ezek a „vizuális túlkapások” legtöbbször nem válnak a produkció kárára.

„Ami a pódiumon való fesztelen viselkedésemet illeti, erre csak azt válaszolhatom, hogy gesztusaimnak egyetlen célja van: a zene. Nem tudatosan kezdek el színészkedni a pódiumon. Ha így tennék, az muzsikálásomban is nyomban visszatükröződne, hiszen hamis gesztusok hamis hangokat eredményeznek.”

A zeneszerző

Aaron Copland szerint „Leonard Bernstein nagy zeneszerzői tehetségét beárnyékolta karmesteri és zongoraművészi kiválósága... Zenéjének legfeltűnőbb jellemvonása, hogy közvetlenül hat az érzelmekre. Dallamai és harmóniai közvetlen melegséggel szólnak a hallgatóhoz. Zenéje, ahol gyengébb, ott tipikus karmesterzene, eklektikus, könnyű, ol-

csó ihletettségű. Ahol viszont a legjobb, ott vibráló ritmikájú, invenciózus, ellenállhatatlan lendületű, gyakran óriási drámai erejű”.

Ilyen pontosan, találóan csak egy másik zeneszerző fogalmazhat. Maga Bernstein még többet elárul: „Született együttműködő vagyok” — vagyis mindig szüksége van különböző indítékokra, legyen az a Biblia Jeremiás prófétája vagy akár egy francia szakácskönyv. Nála az előadói és alkotói korszakok állandóan változnak. „Nem töltök napi 24 órát komponálással. Ezért nem is tekintem magam »teljes munkaidejű« alkotónak.” Számára a zeneszerzés hasonló kifejezőmód, mint az írás, a zongorázás, vagy a vezénylés. Az alkotás szigorú logikáját ő maga hasonlította a keresztretjvények megfejtéséhez, mondván, hogy a zene és a rejtvények között igen szoros a kapcsolat. (Talán így akarta maga előtt is igazolni rejtvényfejtő szenvedélyét?)

Vita sem férhet alkotói elhivatottságához, a zeneszerzői szakma hiánytalan ismeretéhez, ügyességéhez, beleérző képességéhez. De amilyen előny ez, ugyanolyan hátrány is, hiszen éppen saját stílusának, egyéni hangjának következetes kialakítását hátráltatja.

Legjobb darabjaira az érzelemgazdagság, az effektusos hangszíjözése, az éles kontúrok és kontrasztok, a magával ragadó sodrás, vitalitás jellemző. Líraibb hangja viszont nemegyszer az érzékenység kategóriáját „súrolja”. Zenéjének egyik legjellegzetesebb tulajdonsága a találó helyzet- és karakterfestés. Szatirikus érzéke kiváló. Az érzékletesség, a szuggesztív megjelenítő erő többnyire a konkrét programok ismerete nélkül is hat. Ha ennek „titkát” keressük, azt aligha lelhetnénk meg magában a nyugtalanító táncos ritmikában, a zene energikusságában, de a még oly elbűvölő dallamokban sem. Itt is az összehatás a döntő.

Mindehhez segít az „öltöztetés”. Amilyen jól bánik a hangszerekkel, olyan briliánsan, akrobatikus ügyességgel váltja a különböző hangulatokat, a végtelen szomorúságtól a groteszk ficamokon át a drámai szenvedélyek to-

zódásáig. Hasonlóan zsonglőrökdi a zenetörténet majd mindegyik stílusával. Persze ismét és állandóan fennáll a veszély, hogy mindez nem kendőzi-e el zenéjének feltétlenül meglevő sajátosságait, mással össze nem téveszthető karakterét?

Arcképvázlat

„Azok az emberek, akik csak egy dologhoz értenek, ki nem állhatják azokat, akik több mindent csinálnak. Én nagyon keményen és komolyan megdolgozom mindenért. És tudja, mit mond a sajtó? Azt a három szót ismétli, amit a legjobban gyűlölök: csillogás, sokoldalúság és könnyedség.”

A szavakból kiolvashatjuk az évtizedes, állandóan viseza-visszatérő dilemmát: rendszerezésre, sőt beskatulyázásra oly hajlamos korunk tehetetlenül áll a Bernstein-életművel szemben. Ő önnön magát a zene „general practioner”-jének tartja. S valószínűleg nemcsak konkrét, de átvitt értelemben is. Hiszen a kifejezés elsősorban orvosokra, pontosabban az „általános” orvosokra (med. univ.) utal.

A szupersztárok életét éli. Gyakorlatilag megközelíthetetlen (budapesti „elérhetősége” kivétel volt!). Titkárai minden lépését megszabják. Változatlanul: vezényel, előadásokat tart, komponál, utazik, filmet forgat, lemezfelvételeket készít — nem is szólva társadalmi kötelezettségeiről: fogadások, meghívások... Van mit lemondania, bőven.

Bármilyen jó időbeosztással él, bármennyire képes koncentrálni, s környezetétől függetleníteni magát, a szétszóródás, a szétaprózódás problémájával ilyen életmód mellett szembe kell néznie. Annál inkább, mert „mindent” jól és másoknál jobban akar — és sokszor tud — csinálni.

Egyéniségével a maga köré vonzza, megnyeri az embereket. Legtöbbjükre — a pódiumon és azon kívül is — mély benyomást tesz. Ebben feltétlen közrejátszik mozgékony, dinamikus, feszült-séget és érzelmgazdagságot sugárzó,

szerencsés megjelenése. Beszélgető-alanyként is bámulatos, a szavak, a gesztusok zsonglőre. Showman — a szó teljes és kedvező értelmében. Úgy is mondhatjuk: a „publicity” mestere, sőt: művésze.

Rendkívül tájékozott, sokszor lenyűgözi környezetét „zenén kívüli” tudásával. Választékos irodalmi érzéke van, de képzőművészettel, pszichológiával, esztétikával és filozófiával is foglalkozik. Kitűnő memóriájával szinte mindent „felszív”. Kissé exhibicionista — felnőtt korára is megmaradt olyannak, aki állandóan igyekszik lenyűgözni társait. Mindennapi életének szerves része a színház, a mozi, a sport, a sakk, a különböző társasjátékok. Beszédét is gyakran frissíti sportkifejezésekkel és a legújabb szlenggel. Szívesen mulat, még szívesebben mulattat. Alapvetően nem befelé fordul, mint a legtöbb muzsikusz.

Az író és előadó

Bernstein saját hazája, a felső fokokat olyannyira kedvelő Egyesült Államok — ha igazságos —, nem teheti egyik tevékenysége mellé sem a „leg...” szócikát. Talán két kivétel módosítja ezt a képet: az egyik a *West Side Story*, a másik pedig televíziós ismeretterjesztő produkciója. Sokoldalú adottságait, tehetségét alighanem ebben kamatoztatja a legjobban.

Ilyen irányú működéséhez nemcsak igen korán jelentkező hajlama segítette, hanem a körülmények, a New York-i Filharmonikusok hagyományai is. Tudjuk, Bernstein nem volt „csodagyerek”, de igen korán komponált, verset faragott — köztük nem egy olyant, amely zenei hatásokat tükröz. Kifejezési vágya már akkor túlmutatott a pusztán zenei eszközökön. Még fontosabb azonban, hogy kora ifjúságától megnyilvánult az a képessége, hogy másoknak az érdeklődését is a zene, a zenélés felé fordítsa. És persze nemcsak „élőszóval” vagy írásaival, hanem zenével, többnyire saját muzsikálásával.

1954. november 14-én lépett fel először „műsorismertetőként” a televízió-

ban, az Omnibus-programban. Témája Beethoven V. szimfóniájának első tétele volt. Mint később is csaknem minden esetben, most sem a megszokott „sorskopogtatás” stb. koncepcióval igyekezett meghódítani a publikumot — hanem a zenével, ebben az esetben Beethoven fáradtságos munkájának a nyomán követésével. Vagyis a zeneszerző állandó dilemmáját, a választás problémáját mutatta be, hogyan harcolt a végleges forma kialakításáért. Mindezt az eredeti elképzelések, vázlatok felvonultatásával, zongorázással, összehasonlításokkal érzékeltette — s a legkevésbé sem száraz zenetudományi példatár formában. Kötetlenül, színesen és szórakoztatóan, és ami még fontosabb: mindenki számára érthetően.

Az előadás rendkívüli sikere láttán a televízió egyre inkább szorgalmazta, végül rendszeresítette ezeket a Bernstein-műsorokat. 1958-ban így váltak sorozattá a *Young People's Concert*-ek, az Omnibus-programok Bernstein nevével egybeforrott utódai. Szinte teljesen szabad kezet kapott, milyen témát visz a képernyő elé és hogyan, de természetesen a forgatókönyvek végleges kialakításában a televíziós szakemberek is részt vettek. Ez persze aligha csökkent az előadások értékét, mint ahogy az a tény sem, hogy Bernstein az esetek többségében — bármennyire is spontánnak hat — nem rögtönözve beszél, hanem a közösen megírt szövegkönyvhöz több-kevesebb hűséggel.

Egyik írásában utal a zenei ismeretterjesztés két legnagyobb hibaforrására: sokan csak „madártávlatból” közelítenek a zenéhez, anekdoták, idézetek segítségével. Mások meg amolyan földrajzi-turisztikai leírásokhoz hasonló zenei téma-baudekkert erőszakolnak rá a hallgatóra. Ő mindkettővel szakítva új-fajta népszerűsítő stílust alakított ki. Mindig a zene legbensőbb rétegét, „lelkét” ragadja meg, és azt — bármilyen bonyolultnak is látszik sokszor — világosan, könnyed formában, szinte játszva tárja fel a hallgató előtt. „Azáltal, hogy magam beszéltem a hallgatósághoz, csaknem a szemük láttára hívtam életre a zenét, olyan programokkal,

amelyekben oktató szándékkal boncolgattam a témákat — a zenét odahoztam a nagyközönség elé, és kiiktattam a közvetítőt. Nem kezeltem oltárként a pódiumot . . .”

Sokszor vesz példákat a társzművészetekből, így az irodalomból és képzőművészetből, saját élményeiből, de máshonnan is. A tonalitás megértéséhez baseball-hasonlatokkal segített, a modális sorok vagy a hangközök bemutatásához pedig pop példákkal. („A modulusokat először zongorán mutattam be. Hogy megkülönböztessük őket”, a dór-hoz pl. Gershwin-dalt választottam, a mixolidhez Beatlest. Nem, egy King’s szám volt, mindenki ismerte, szerette. Aki látta ezt a programot, ettől kezdve — úgy hiszem — sohasem felejt el, mi a mixolid, akkor sem, ha azt pl. Ravelnél hallja . . .”

Amikor a disszonanciákról beszélt, illusztrációként egyik kezével a *West Side Story America*-ját, a másikkal pedig az amerikai himnusz zongorázta. Egyik előadásán óriásira nagyított fel egy partitúrát, s ezen helyezte el a megfelelő helyen a muzsikusokat — ami nemcsak a különöző hangszerek, a hangszerezés, hanem a partitúra-olvasás „titkainak” megértésében is segített.

Vagy más példák: „A múlt, a jelen és a jövő szokatlan hangszerei” címmel mindenfajta kuriózumot felvonultatott, nem riadva vissza a zenei kísérletektől, így az elektronikus és konkrét zene különböző alkalmazásaira való utalástól sem. Amikor a dzsesszt állította reflektorfénybe, elkerülte a jól ismert történeti eszmefuttatást, a „New Orleans-tól felfelé a folyón . . .” koncepciót, és inkább a dallami, harmóniai, ritmikai sajátosságokra koncentrált, így érezte meg a dzsessznek mindenfajta más zenétől eltérő jellegét.

Előadásai során több alkalommal a közönséget is aktivizálta: pl. megtanította őket a vezénylés alapelveire. Ahol csak lehet, parodizáló képességét is gyümölcsözteti. A recitativo (énekbeszéd) ismertetésénél pl. azt a „fel-emelő” mondatot, hogy „a csirke ára három centtel drágább lett”, egymás

után Mozart, Verdi és Wagner stílusában rögtönözve komponálta meg. A dallam magyarázatánál pedig abból indult ki, hogy mit *nem* nevezhetünk melódiának. Hasonló negatív úton közelített a klasszikus zene fogalmának tisztázásához.

Előadásai csaknem mindig tartogatnak meglepetéseket: pl. amikor az *Új világ szimfóniát* elemezte, sorra vette a témákat, és mindegyikről külön-külön behizonyította, hogy azok a legkevésbé sem „amerikaiak”, sokkal inkább Schubert, Brahms, Muszorgszkij, Wagner és mások hatását tükrözik.

Általában sok népszerű, ismert zenei részletet idéz, jó pedagógus módján fokozatosan közelít az ismeretlenhez, s ezt a didaktikai szándékot alig veszi észre a hallgató. Ötleteivel, szellemes hasonlataival, családi hangvételével kellemes atmoszférát teremt, mindig leköti a figyelmet. Nemcsak beszél, de zongorázik, énekel és természetesen vezénnyel is. Nem méltatlanul írták: „ő az eladás művésze”. Márpedig a zene „eladása” nem mindig a leghálásabb feladat, különösen akkor nem, amikor ismeretlen vagy népszerűtlen témák kerülnek elő. De éppen sorozata az ellenpélda: aligha akad olyan téma, amelyet ne tudott volna elegánsan és mégis szakszerűen hallgatóihoz, azok érdeklődéséhez közel vinni! Hogyan? Utolérhetetlen közvetlenséggel, de sohasem pajtáskodó vagy gügyögő hangon. Ebben a sokrétű nevelőmunkában feltétlenül egyénisége a döntő tényező, az a szuggesztivitás, ahogy mondanivalóját nemcsak elrendezi, hanem elhiteni is képes. Ha egy-egy megoldásával, fogalmazásmódjával néha szívesen vitatkoznánk is, ezek az apró részletek eltörpülnek a bámulatos összhatás: a művészi szintre emelt zenei népművelés bravúrja és a személyiség varázsának ritka élmenye mellett.

A televíziós sorozat „folytatásáról” is tudunk: Bernstein hat előadást tartott a Harvard egyetem költészet-tanszékén, ezeket nemcsak a televízió vette át, hanem könyv alakban is megjelentek (a magyar fordítás címe: *A megválaszolatlan kérdés*). Bár a gondolatmenet kiin-

dulása alapvetően nyelvelméleti, a vas-kos kötet egészében természetesen mindvégig zenei központú. Meglátásai-
val, az összefüggések feltárásával, elemzéseivel páratlanul érdekes — bár tagadhatatlan: magas színvonalra miatt már kisebb a tömeghatása. Ami azonban semmiképpen sem jelent valamifajta más tendenciát ismeretterjesztői életművében, hiszen azóta már rögzítették a legújabb — úgy hírlík, hangban, érthetőségben, jellegben a „Fiatalok hangversenyei”-t szervesen folytató — tizenegy részes újabb ciklust: „Bernstein/Beethoven” elnevezéssel.

Mindezt hitelesítő végül néhány részlet e sorok írójának Bernsteinnel Bécsben egy évtizede készített interjújából:

L. B.: Televíziós műsoraimban az átlagos fiatalokot igyekeztem szem előtt tartani, a tizenhárom, tizennégy éveseket, nem minden kockázat nélkül. Tudom, sokan nézik a programot, és így bizonyára mindig vannak, akiknek bizonyos részek túl nehéznek, másoknak viszont magától értetődőnek hatnak. Egy valamit azonban remélem, sohasem teszek: nem „ereszkedek” le, nem mondok tündérmeséket . . . Számomra két dolog fontos: hogy az előadások a darabok lelkét, atmoszféráját igyekezzem megragadni: és hogy tanítsak, magyarázzak. Talán sokkal inkább tanár vagyok, mint bármi más. Mindaz, amit teszek: kísérlet, hogy érzéseimet, gondolataimat a zenéről másokkal közöljem. Ennek az „átadásnak” mindig szükségét érzem.

Sohasem akarom „felhígítani” mondanémet: arról beszélek, amit érzek és gondolok egy adott zeneművel kapcsolatban, még akkor is, ha a gondolatmenet esetleg mélyebb filozófiai problémákhoz vezet. Így volt ez pl. az *Imígyen szóló Zarathustra* esetében, vagy egy másik tévéadásban, az ugyancsak teljes programot kitöltő *Faust szimfóniában*, melyben természetesen Goethéről, Lisztról és a Faust-problémáról beszéltem . . . Minden előadás mély koncentrációt, nagy odaadást, sok energiát igényel, hiszen rendkívül bonyolult feladat a legnehezebb kérdésekről a lehető

legvilágosabban beszélni . . . Az állandó baj csak az, hogy mindig mindennel késésben vagyok, túl sok mindent kell csinálnom.

J. E.: Ez mindig is így volt életében . . .
L. B.: Igen; a probléma csak az, hogy egyre jobban érzem: minél többet beszélek a zenéről, annál kevésbé értem. Ismét vissza kell térnem a zenéhez, játszanom és hallgatnom kell a muzsikát. E nélkül a szavak és eszmék olyan dzsungelében találjuk magunkat, melyet ha zenehallgatás közben mind észben tartanánk, szinte visszariasztana magától a zenétől. Egyre inkább azt hiszem, a zenének önmagáért kell helyt állnia. Mert az igazán nagy zene emberek nélkül is megáll a lábán.

J. E.: Feltétlenül, de ha a szavakat, magyarázatokat tudjuk is nélkülözni, a zenével összefonódott hitet aligha. Itt most nem elsősorban vallási értelemre gondolok. Sokkal inkább arra, amit sokan érzünk egyformán: hinni kell a művészet, a zene értelmében, szépségében, gyógyító hatásában. De ezt ön, Mr. Bernstein, bizonyára sokkal szebben, találóbban tudja megfogalmazni.

L. B.: Talán jobb, ha Keats szavait idézem, amikor a művészet Negatív Képességeiről ír: „Negatív Képességen azt értem, ha valaki képes arra, hogy bizonytalanságok, rejtelmek és kétségek között lebegjen, anélkül, hogy bosszantóan tények és okok után kutasson. (Eredetiben: „Negatív Capability, that is, when a man is capable of being in uncertainties, mysteries, doubts, without any irritable reaching after fact and reason.” Keats bátyjához 1817. dec. 21-én kelt leveléből Bernstein szabadon idézett.)

A való problémák megoldásának képességéről van szó. Másképpen is fogalmazhatom: várakozás, remény, egy jobb várása nélkül az élet nem viselhető el. Az „új reggel”-t kell sejtenuünk, várunk, előkészítenuünk. De ez talán kissé banálisán hangzik. Inkább így mon-

danám: az egymásba vetett hit megerősödésére van szükség, hogy az emberek másképpen tekintsenek egymásra: több melegséggel, megértéssel. Ehhez valóban segíthet a zene. Hangsúlyozom, a személyes hajokon, gondokon nem tudok segíteni, nem vagyok pszichológus, gazdasági szakember vagy politikus.

J. E.: De muzsikás — tehát másképpen segített és segít!

L. B.: Szeretnék legalábbis . . . noha nem a realitások szintjén. De talán éppen a „művészi szint” a legrealisabb, hiszen érzelmeinket, életünk legbensőbb rétegeit érinti, sokkal inkább, mint bármi más. A zene önmagunk feltérképezéséhez és az emberek közti kapcsolatok jobbításához segíthet. És amíg a zene tovább él, fennmarad, ha titkát nem is tudjuk megfejteni, bízhatunk erejében.

Kóda — negatív megvilágításban

Bernstein tavaly november 16-i budapesti hangversenyét élő, egyenes adásban közvetítette a televízió. A hazai nézettség: 20.15 és 21.45 között 880 ezerrel 480 ezerről esett vissza, eközben a 2. műsorban 4.1 millióan nézték a „Fűre lépni szabad” című régi magyar vígjátékot.

Kóda — pozitív kicsengéssel

A „Bernstein-láz” végre ismét a zenét és a zenélést helyezte — óvodásoktól államférfiakig ívelő — milliók érdeklődési centrumába.

Vagyis: hihetetlenül alacsony nézettség a mérleg egyik oldalán, a másikon pedig: a „Bernstein jelenség”, melynek hosszabb időre ható zenei presztízsnövelést köszönhetünk. Egyéniségének ez a sugárzás, szellemi energia-átvitel is egyik — ha nem a legfontosabb — sajátossága.

ABSTRACT: Showman or the devoted servant of music? The article makes us acquainted with the super-star Leonard Bernstein drawing the consequences of his last guest performance in Budapest.

Farkas Zoltán

Kudarcaim története

A rádió gazdaságpolitikai rovatának fiatal munkatársa pályakezdésének időszakát eleveníti fel írásában. Saját kudarcainak történetét fogalmazza meg, de ezek a történetek sokunk számára ismerősek: az újságírói munka általánosabb értelemben vett buktatóiról van bennük szó.

Szemérmes szakma a miénk. Tévedéseink, kudarcaink vagy azonmód nyilvánvalóvá válnak — képernyőn, rádióban, nyomtatásban —, vagy sohasem tudódnak ki. Önszántából egyikünk sem beszél melléfogásairól. Igaz, fogásairól sem. Pedig számos kortársam s kollégám igazolhatja, hogy ez a mester-ség egyetlen igazán lényeges kvalitást követel meg: a kudarcétűró képességet. Minden egyéb tanulható.

Krónika-kudarcaim

1975. Mester Ákos, a Krónika rovatvezetője azon töri a fejét, kikkel lehetne megerősíteni a rovatot az Ifjúsági Munkastúdió hallgatói közül. Rám esik a választása. Első feladatom: telefonon meg kell tudakolnom, vajon a Római-parton mekkora károkat okoz az áradó Duna. Megtudom. Néhány házba már az ablakon be lehet csónakázni. Ez tetszik, meg is írom.

A tudósítás felolvasása előtt még elugrom beszédtechnikára. Fischer tanár úr az együgyűeknek kijáró türelemmel próbálja részint mélyíteni, részint lazítani a hangomat, megkiabáltat, hogy zeng az épület.

A felvételen aztán én is zengetem a hangomat. A technikusok csak egyszer figyelmeztetnek, hogy ezt talán ne tegyem. Közel egyperces tudósításom bekerül két további árvízi anyag közé. Adásban hallom: árad a Kőrös. Valaki

pedig amiatt üvölt, jajveszékel, mert a Római-parton az ablakokig ér a víz . . .

Iszkolnék, de az ajtóban elkapnak. Kezembe nyomnak egy papírt: Farkas Zoltánt a továbbiakban csak riportra és interjúra lehet beosztani; tudósításra nem. Ez bekerül a pro domo dossziéba is. Közvetlenül arra a rovatvezetői utasításra fűzik rá, amely felhívja a szerkesztők figyelmét, hogy Farkas Zoltán ettől eddig a Krónika rovatnál gyakor-nokoskodik.

Reggel kilenettel az Esti Krónikaig bent ücsörgök, néha megbíznak egy-egy telefonnal. Kijelölt instruktorem, Sárközy Erika nem hagyja annyiban a dolgot, megkér, készítsék színes, szórakoztató összeállítást a diákok szüneteinek el-foglaltságáról, munkalehetőségeiről. Ezt állítólag el sem lehet rontani.

Az első szerkesztő, aki meghallgatja az anyagot, Tardos Júlia, már az első közbekérdezésemnél felszívít: nem tudja, hogy a Krónika műsoraiban nem tegeződünk? Az anyagot azonnal félreteszik, nincs idő foglalkozni vele s velem. Erika megnyugtató, majd ő megvágja a riportot úgy, hogy nem lesz benne tegeződés, ne féljek, adásba fog ez még kerülni. Csak gyűjtsék össze néhány címet, ahol még vesznek föl diákokat, ezeket majd a műsorvezető fölolvassa, s máris informatív lesz az anyag, adásba illő.

S valóban: Erika ügyesen átszerkeszti a riportot. Hol kérdéseket vesz ki, hol ragokat vág le, hol egybeilleszt kér-

dést s választ. Az új változatot kedden hallgatják meg először. Adásba pedig pénteken kerül. Röviden, másfél percben. Kedd és péntek között minden szerkesztő meghallgatta, félretette. A riport után a műsorvezető még hosszasan olvasta azokat a címeket, ahol munkára várják a diákokat. Rövidesen megindult a telefonok özöne, a legtöbb helyen ugyanis már szó sem volt felvételről. Ami kedden igaz volt, az nem gaz pénteken. Ám erről rajtam kívül nem sokan értesülnek, én vagyok ugyanis az ügyeletes riporter, én kapodom a kagylót.

Ezek után továbbra is állandó ügyeletes riporter maradok. Mintha átok ülne rajtam: bármihez kezdek, az csak rosszul sült el. Telefonál egy nyugdíjas, hogy egy életmentő gyógyszert nem lehet kapni, ő rögvést elpatkol. Utánanézek: a készítmény egyszerű nyugtató. Telefonálnak, hogy a boltokban nincs szifonpatron. Utánanézek: amikor sikerül telefonon felhívnom Répcelakot, és kapcsolnak egy illetékest, Pesten már ismét kapható patron. Mindenesetre én írok belőle egy kroit. Odaadom a szerkesztőnek. Később megtudom róla: semmi humora nincs.

Vihar söpör végig a városon. Szerkesztői megbízásra a károk iránt érdeklődöm. Mindenütt megnyugtató: semmi rendkívüli nem történt. Ennek alapján írok néhány sort, amit a műsorvezető fölolvass. Megrökönyödve hallok este a tizórás hírekben: nagy károkat okozott Budapesten a felhőszakadás. A Krónika-anyag és a híradás feltűnő ellentmondásban áll egymással. S ez az ellentmondás nem csupán nekem tűnik föl. Ismét bekerülök a pro domo dossziéba, ezúttal nevem említése nélkül: figyelmesebb munkára szólítják föl a munkatársakat.

Szakmai gyakorlatom végeztével a személyzeti osztály vezetője megkérdezte Mester Ákost, vajon a Krónika rovat számít-e rám, mint külsős munkatársra. Emlékszem: Ákos megbízongott, mondania sem kellett, hogy nem.

Stíluszavarok

Miután elcsaptak a Krónikától, minden bátorságom elszállt, fél évig nem vettem magnót a kezembe. Aztán egy szép februári napon összeakadtam Domány Andrással, aki arra biztatott, próbáljak szerencsét a gazdaságpolitikai rovatnál. Talán ez jobban megfelel, mint a Krónika, hiszen amúgy is a Közgazdasági Egyetemre járok. Ismét nekirugaszkodtam. Új stílust, új fogásokat kellett megtanulnom, mert bár a Krónikánál semmi sem sikerült, egész rádiós mentalitásom „krónikássá” alakult.

Az első hosszabb anyagaimat természetesen a Gazdaságpolitikai rovatnál is alaposan elrontottam. Vagy abban a hangvételben akartam dolgozni, amilyenek a gazdaságpolitikai műsorokat én tartottam (vagyis a legrosszabb termelési riportok nyelvezetén szólaltam meg), vagy úgy akartam kérdezni, mint Szilágyi, Vitray. Egyszerűen fogalmam sem volt, mi az, amit csinálnom kell. S mégis: hála egy-egy rövid portrénak, kis riportnak, meg az akkori rovatvezető, Lipovecz Iván türelmének (no és annak, hogy más jelentkező nem akadt), mégiscsak fölvettek gyakorlatoknak. A rovat tagjaként kezdetben állandóan stílusidegen megállapítások, eszközök és megoldások kerültek riportjaimba. Még ami esetleg jó volt, az sem volt jó.

Rovatvezetőm például remek ötlettel hozakodott elő: készítsek gazdasági összeállítást a kivételről és a szabályról. Arról, hogy a merev szabályozás hogyan lehetetlenít el haszonnal kecsgető törekvéseket. A cím: Magának mennyit ér? Ma már tudom, hogy a piac és az állami szabályozás közti lehetséges gazdasági konfliktusokról kellett volna műsort készítenem... Arról, miképp tör át a piac a legszigorúbb szabályokon is. De akkor? Összeállításhoz szerepelt egy nepper, aki farmerekkel kereskedik. Egy író, aki magánkiadásban jelentette meg a könyveit. Volt diplomás, aki túl-, munkai-, aki alulértékelt a diplomát stb. Nekem az egész nagyon tetszett. Rovatvezetőm az egész műsort kudarcnak tartotta.

Téblábolásom hosszú hónapokig tartott. Minden olyan taktikusnak tűnt, olyan kiszámíthatatlannak, végképp áttekinthetetlen volt számomra a szerkesztőség belső diplomáciai élete.

Összeállítást kellett készítenem egyszer „Uránláz” címen. A világon hol, milyen atomerőművek működnek, milyeneket terveznek, s milyen erőművek ellen tiltakoznak. Néhány mondat volt benne Indiáról is, ha jól emlékszem, az, hogy az amerikaiak nem hajlandók dúsítót eladni Indiának — vagy dúsított uránt? Valaki meghallgatta, s azonnal kérdőre vont: hogy képelem én, hogy ilyesmi elhangozhat, éppen azon a héten, amikor Carter Indiába látogat? Még föl sem ocsúdtam, amikor másvalaki azt kifogásolta, miért „Uránláz” a címe? Ezt a véleményt osztotta az olvasószerkesztő is. Miután Magyarországon nincs pánik, pedig nálunk is épül erőmű, legyen a műsor címe: Uránláz — a nyugati világban. Jó, legyen — gondoltam. Mit számít ez? Igenis, számít — tudtam meg másnap a rovatvezetőmtől —, ha tiéd a műsor, védj meg, ami benne van!

Nem értettem, mi mivel, ki kivel áll összefüggésben. Így vétkesen is furcsa bonyodalmakba keveredtem. Jugoszláviáról szóló első műsorom például teljesen előírászerűen született, mégis kudarcra ért véget. Történt, hogy jugoszláviai nyaralásom felkeltette az érdeklődésem az országgazdasága iránt. Gondoltam, készítek egy műsort, komolyat, tartalmasat, sok utalással Magyarországra. Rokon gondok, rokon megoldások, rokon távlatok. Amikor készen lettem, rovatvezetőm közölte: a műsor még jobb lenne, ha szereznék egy Tito-lemezt, ha a kongresszus gazdaságpolitikai megállapításaiból bejatszanék a műsorba egy-egy részletet, Tito hangján, elvégre mégiscsak a század egyik legjelentősebb politikusáról van szó. Az ötlet megtetszett. Hét végén újjávarázsoltam a műsor utolsó öt percét.

Az adás idején vidéken voltam. Az autórádióból Tito helyett Chopin szólt, a kongresszus helyett etüdök. Balszerencsémre azon a napon találkozott

egymással Tito és Hua Kuo-Feng. Stalán a szerkesztőségben sem volt mindenki egy véleményen Titóról.

Lassan-lassan azért megtanultam védekezni is. Első szociográfia-jellegű műsoromat Óbányáról, a kis sváb falucskáról készítettem. A műsor egyik jelentős — és rendkívül szókimondó — jelenete kocsmában játszódott. Lehallgatáskor még el sem ült a kocsmazaj, amikor már hallottam a kifogásokat: jó, jó, de miért hinné a hallgató, hogy a részeg emberek szavahihetők.

— Részegek? — kérdeztem vissza. — Hogyan lennének a sváb bányászok már vasárnap délelőtt részegek?

— Kiderül az anyagból, hogy mindez vasárnap délelőtt történik? — kérdezték.

— Hogyne. Én mondom — válaszoltam. Így is volt. A kocsmai jelenet maradhatott. Araszoltam előre a pályán.

Stílus-ügyekben — évekkel később — Mester Ákossal is összekülönböztem. Még kezdőnek számítottam, de már valamennyire bíztak bennem. Az volt a feladatom, hogy a 168 óra részére készítsek riportot Győrben. Horváth Ede kísérletképpen megnövelte a művezetők jogkörét: premizálhattak, büntethettek, fölvehettek és elbocsáthattak embereket.

Miután csak pénteken tudtam Győrbe menni, a szombati 168 órában nyitva hagytak számomra 8 percet. Remek felvételeim voltak. Akárhogy rövidítettem is, a megvágott anyag hosszabb volt 15 percnél. Ekkor merész húzásra szántam rá magam: riportból montázst készítettem, magamat, ahol csak lehet, kivágtam. A megszólalók egymás gondolatait folytatták, mondandójuk rimelt egymásra. Úgy éreztem, az egész szép, szinte „örvénylik”.

Mester unottan hallgatta: — Nem valami testes anyag — mondta, és közben ujjaival markolászt a levegőt. — Miért nem kérdezted meg ezt, azt, amazt? — sorolta.

— Megkérdeztem — mondtam.

— Akkor hol van? Kidobtad?

— Csak a kérdéseket. Hallgasd csak, mindenre benne van a válasz.

Mester nem vitatkozott. Pedig én minden tanítványi alázatomat félretéve készültem arra, hogy nekitámadok. Nem adott rá módot. A montázszt beszerkesztette a műsorba, írt hozzá egy rövid publicisztikát, s a dologról több szó nem esett. Nem is volt rá szükség. Adásban, a többi riport mellett azonnal megértettem, milyen örültséget cselekedtem. A montázs esetleg egy másik műsorban jó lehetett volna, a 168 órában nem.

Lelkiismereti zavarok

Legkényelmetlenebb kudarcaim véletlenül mind a 168 órához kapcsolódnak. Alighanem azért, mert ebben a műsorban van adás előtt a legtöbb hallgatója a riportoknak. Megmérgezték a Balatont? — kérdezte cikke címében (ha jól emlékszem) a Veszprém megyei újság. A beszámoló arról szólt, hogy egy téesz egy kőbányában mérgező vegyi hulladékot tárolt, s a mérég lassan a Balatonba szivárgott. Szakszerűtlen tárolás, felelőtlen munkavégzés? Ezt az ügyet kellett volna kibozoznom. A Balaton-környéki téesz dokumentumok sorával igyekezett bizonyítani, hogy a gyógyszergyár nem a szerződésben kikötött összetételű hulladékot szállította a bányába, hanem erősen mérgezőt. Szerintük tehát minden felelősség a gyárat terheli.

A gyárba nehezen jutottam be. Részben mert influenzás lettem, lassan, de biztosan szökött föl a lázam, részben, mert a gyáriak vonakodtak megszólalni. Egy igazgatójuk egyenesen azt mondta, hogy ők nem akarnak nyilvános vitára kiállni egy téesszel: ez rangon aluli volna.

Amikor eljutottam hozzájuk, már rázott a hideg, a hangom kezdett el-
menni. Az egyik igazgató vitte a szót.

— Szívesen elmondom a 168 órában — mondta —, hogy szerte a világon milyen gondot okoz a mérgező hulladék megsemmisítése. Elmondom továbbá, mi milyen erőfeszítéseket teszünk ez ügyben, s azt is, milyen lehetőségek kö-

zött válogathatunk. Még arra is hajlandó vagyok, hogy megmondjam, miért kényszerültünk a téeszhez fordulni. De vitára velük nem bocsátkozom. Ha e konkrét ügyvel kapcsolatban mégis lenének kérdései, akkor a főosztályvezető elvtárs majd válaszol — hangzott az ígélet. S beszélt. Ha forog a nyelvem s nem gyötör a láz, akkor tisztességesen megalkudtam volna vele. Így viszont örültem, hogy nyugtomban van. Egyszer csak arra lettem figyelmes, hogy az igazgató kissé elragadtatta magát.

— Most mondjam azt, hogy különösen balszerencsés esetben előfordulhat az is, hogy egész Vác leég, vagy megmérgezzük az ivóvizét?

— Ez előfordulhat? — kérdeztem közbe félénken.

— Hogyne. De ezzel csak azt akarom mondani, hogy a mérgező anyagok tárolása és megsemmisítése nincs megoldva egyik körzetben sem — hangzott valahogy így a válasz. Aztán a főosztályvezetőtől nagy nehezen még végigkérdeztem mindent, kiderült, hogy a mérgezési históriában még egy harmadik cég is érintett. Ezt a harmadik lelvételt már nem tudtam elkészíteni, árgynak döttem. A riportot egyik kollégám fejezte be, hetekkel később. Én telefonon beszéltem vele, aztán — még félig betegen — elmentem nyaralni.

A téesz-beszélgetés abban a terjedelemben hangzott el, ahogy én annak idején megvágтам. A gyári beszélgetésből csak az a rövidke rész maradt meg, amelyben a főosztályvezetővel beszélgetek. A mérgező anyagok megsemmisítéséről szóló akadémiai előadásból pedig csak annyi, hogy leéghet Vác.

Tudtam, hogy botrány lesz. A körülmények ismeretében tudtam, hogy nekem semmiképp sem lehet igazam.

Először kollégámat hívtam fel. Ő vágta meg a második beszélgetést. Módot talált rá, hogy az igazgató éreztesse a mondandóját. (Vele nem is voltak kétségeim. Évek óta együtt dolgozunk, egymás etikai normáit is ismerjük, tiszteljük.) Ő, miután a harmadik cégnél is készített felvételeket, az anyag 15 perces változatát a szerkesz-

tők kezébe nyomta, hogy nem tudja tovább rövidíteni. A szerkesztők minden — szerintük — felesleges megállapítást kiszórtak, így lett csaknem 10 perces a riport.

Felhívott az igazgató, és válogatott sértések közepette közölte velem, hogy visszaéltem a bizalmával. Napok óta csak igazolójelentéseket ír mindenféle hatóságnak. Nevetségessé tettem, mert az egész riport olyan benyomást keltett, mintha ő az egész ügyről semmit sem tudna. Tönkretettem. Feleslegesen riogattuk a váciakat. Amúgy is feleslegesen bolgatjuk az ügyet, ugyanis a méreg megsemmisítésére nincs a jelenleginél biztonságosabb megoldás. Mellesleg én közismert gengszter vagyok, az egész társadalom réme. Ő jól emlékszik, mikor legutóbb az egyik kocsmában szándékosan megvertem magam, csak hogy szenzációs anyagot közölhessek. (Nyilvánvalóan összekever egyik kollégámmal. Mellesleg: ő sem gengszter.) Gyűlöl engem, gyűlöl a sajtót, mind gazemberek vagyunk.

Körülbelül öt percig üvöltözött, aztán lecsapta a kagylót. Közbeszólnom egyszer sem sikerült, pedig én — felelős szerkesztői felhatalmazás nélkül — azonnal felajánlottam volna a helyreigazítást. Erre nem került sor, bár miután lecsapta a telefont, azonnal visszahívtam, de ő letagadtatta magát, s később is ezt tette, valahányszor kerestem.

Évekkel később azt hallottam róla, infarktust kapott. Igaz-e, nem tudom, többé nem kerültünk egymással kapcsolatba.

Máig meg vagyok győződve, hogy a gyár bizonyos mértékig vétkes volt, de ez engem nem ment. Igaz: soha többé nem voltam hajlandó betegen dolgozni. Soha többé nem hagytam azt, hogy bárki abban a hiszemben beszéljen szalagra, hogy amit mond, adásba kerül — jóllehet én már tudom, hogy csak néhány szóra van szükségem. S azóta igyekszem figyelemmel kísérni az összeállított anyag utóéletét is.

A riport mellesleg meglehetősen szakmai sikert hozott nekem, pedig nem volt egészen tiszta a lelkiismeretem.

Magatartás-zavarok

Viselkedni soha nem tudtam. Magnóval a kezemben különös torna- és elmegyakorlatnak számított kezét fogni, leilni, valakit megszólítani, szóval tartani stb. Még ma is van kolléganóm, aki vel, bár ő többször följajánlotta a pertut, még mindig nem tegeződöm. Ő nem tudja, hogy ennek egyetlen oka van: vele kiválóan lehet magázódni, színesen.

A Gazdaságpolitikai Rovatnál sem tudtam, miképp viselkedjem. Egyetlen dolog volt számomra világos: félénk nem lehetek, mint a Krónikánál. Remek, nagyszájú társaságba kerültem, a folyosó állandóan harsogott tőlük. A lányok kedvesek, vidámak, fiatalok, a fiúk szellemesek voltak. Próbáltam fölvenni a modorukat. Minden ugratásra ugratással válaszoltam, minden csipkelődésre — hasonlóval. Egyszer csak hallok ám, hogy szemtelen vagyok, mint a piaci légy. No, gondoltam, minden rendben van, mígnem egyszer hivatott a rovatvezetőm, közölte, hogy felforgatom a rovat hangulatát, már mindenkit többször vérg sértettem, gondolkodjam el a dolgon. A munkám úgy-ahogy megfelelő, a stílusom nem. Ha nem változom meg, el kell köszönnünk egymástól. Hiába magyaráztam, hogy csak stílus-tévesztésről van szó, nem lelkeim lényegéből következnek a sértések.

Zavarom, tanácstalanságom csak fokozódott, amikor az első ún. reprezentatív interjúkat készítettem.

Az állami vezetőkkel készülő interjúknak ugyanis külön tudománya van. Az Ifjúsági Munkastúdióban erről kimerítő ismeretekkel látott el bennünket Mester Ákos. Mintha egy pályakezdő azonnal egy miniszter, egy államtitkár elé kerülhetne. Nos, kerülhet. Még — minősítesem szerint is — pályakezdő voltam, amikor egy miniszteri értekezletre engem küldtek. Az Esti Magazin szerkesztői azzal az instrukcióval bocsátottak utamra, hogy készítsék interjút a miniszteri értekezlet után az államtitkárral.

— Miről kérdezzem? — kérdeztem.

— Amit a tárca területén aktuálisnak tartasz.

— De hát miről lesz szó az értekezleten?

— Azzal te ne törődj. Az esemény csak apropó az interjúhoz — válaszolták.

A tanácskozás alatt összetákoltam egy hét-nyolc kérdésből álló kívánságlistát. Ezzel állítottam oda az államtitkárhoz. Aki a kérdések közül hatot azonnal kihúzott, mondván, ezek az értekezleten szóba sem kerültek. Ez a módszer tehát reprezentatív interjúk esetében nem járható — állapítottam meg.

Legközelebb — nem sokra rá — egy másik hatóság helyettes vezetője fogadott. A beszélgetésre akkor már mind a témából, mind a vezető személyéből készültem. Mégis készületlenül ért, hogy a vezető a titkárnőjével fogadott, akinek időnként a karjába csipett. Zavarom csak fokozódott, amikor elémtettek egy háromoldalas szöveget.

— Ezt fogjuk fölolvadni — mondták.

— Nekem ugyan nem — válaszoltam.

— Dehogynem — mondták ők. — Mások is így szokták, aztán beletestetik a kérdéseiket.

— Azt nem lehet — mondtam.

— Bent a stúdióban más az akusztika.

— Rendben van, tegye bele itt — egyezkedtek.

— Nem teszem, nem etikus. Ha fölolvadás, legyen fölolvadás, ha párbeszéd, legyen párbeszéd.

Végül megállapodtunk: én kérdezek, amit kérdezek, a vezető meg válaszol. Csakhogy egyszer-egyszer meglehetősen durván elvétette az igeragozást.

Az interjú után páratlan dolog történt. A titkárnő — aki a beszélgetés alatt szorgalmasan jegyzetelt — nyelvhelyességi szempontból tökéletessé varázsolva a szöveget három-négy mondatot megismételtetett a főnökével.

Néhány napig őriztem a szalagot, amelyen egy kedves hang előcsiripelt néhány szót, s azokat egy érces férfihang elismételte.

A hivatalból megszegyenülten tá-

voztam. A kijavított mondatokat be-
váltam a megfelelő helyre, a titkárnő bejött a Rádióba meghallgatni, s még a főnökének bejátszotta telefonon az anyagot.

— Meg vagyunk elégedve magával — búcsúzott. — Máskor is magát fogjuk kérni a szerkesztőségtől. — Ezzel azonban többet nem került sor. Ami kedves lénye, különös szolgálatkészsége kitörölhetetlen nyomokat hagyott bennem.

Teltek-múltak az évek, s ma már felháborodom azon, ha kortársaim durva illemhibákat vétenek. Legutóbb a Duna-Európai Intézet budapesti tanácskozásán készítettem interjúkat, főleg bankárokkal. Mindenkiel mar az első nap fölvettem a kapcsolatot, névjegyet adtam, megállapodtam velük, hogy előadás után hol találkozhatunk, mennyi ideig veszem igénybe a türelmüket, milyen kérdésekkel fogom őket zaklatni. Így cselekedtem Edward Heath egykori brit miniszterelnökkel is, aki készséges és udvarias volt velem. Előadás után — ahogy megbeszéltük — odaállítottam hozzá magnóval. Alig fértem a közelébe. Minden kollégám — nem rádiósok! — egyszerre neki-esett. Bekerítették, rángatták, cibálták. Z. egyenesen az egyik angol lap angol tudósítóját kérte meg, hogy foglalja le az ő számára Heath urat. Ő ugyanis csak értett angolul, de alig beszélt. Heath megelégedte a dolgot:

— Két percem van. Kérdezzenek!

— Mindannyiunkra? — kérdeztem vissza reménykedve.

— Igen! — válaszolta határozottan.

Pillanatnyi tétlenségemet egyik kollégám máris kibaszálta. Egy véget érni nem akaró kérdésbe kezdett.

Míg Heath válaszolt, azon törtem a fejem, miképp tudnám átvenni a kezdeményezést. Párbeszédről, dialógusról persze szó sem lehetett. Pedig nekem interjú kellett volna, nem nyilatkozat. Néhány kérdésemre végül válaszolt: öt percet áldozott ránk. Más dolog, hogy ötperces nyilatkozata legalább ötféleképpen jelent meg a magyar sajtóban.

Legutóbbi kudarcaim

Válogatott kudarcaim közepette persze sikerélményeim is voltak. Idővel egyenesen elvakított a rádiózásban rejlő lehetőség.

Egészen új, különös térélményben volt részem. Néha minden biztonságérzetemet elveszítettem. Ez újabb aránytévesztésekhez vezetett, s újabb kudarcokhoz. Tavaly ősszel hosszas beszélgetésbe bonyolódtam Zalka Ferencel, a Szerszámgépipari Művek gazdasági igazgatójával. Rettenetesen panaszkodott nekem a szabályozás kiszámíthatatlansága miatt. Ez nem volt számomra újdonság. Ámde Zalka Ferenc tételtől tételre vizsgálni kezdte előttem, melyik szabályozónak mi a célja és mi a tényleges hatása. Hozzátette: szeretne egyszer már a véleményének a sajtóban is hangot adni.

Barátaimmal gondoltunk egy nagyot. Párbeszédet kezdeményezünk irányítók és irányítottak között. Megkíséréljük tisztázni a nézetkülönbségeket. Miután a gazdasági szabályozás egyes területei különösen kényesek, nemzetközi összefüggéseket is érintenek, ezért egyetlen lap látszott alkalmasnak arra, hogy befogadja a vitát: a Világgazdaság, a Kereskedelmi Kamara lapja. Ezen ugyanis újabban rajta áll: belső használatra. A vitát provokáló interjút én készítettem el Zalka Ferencel. Úgy időzítettük, hogy a cikk aznap jelenjen meg, amikor a kormány a következő évi szabályozó-módosításokat tárgyalja. A magnós interjú átiratában további „újításokkal” is kísérleteztem, nem túl szerencsésen. Zalka Ferenc sajátos (szép, láttató, esetenként bán-

tó) szóhasználatát igyekeztem visszaadni az interjúban.

Sikerült. Egyetlen vitázó partnere, a Pénzügyminisztérium megbízott illetékese legfőképpen ebbe tudott belekötni. „Nem fogadható el az a hangvétel, amit a beszélgetés során Zalka Ferenc megütött... az interjúalany saját vitakultúrájának színvonaláról állított ki bizonyítványt ország-világ előtt” — így a főhatóság képviselője.

A Zalka-interjúra csaknem egy hónapra jelent meg a főhatóságnak ez a kioktató, helyreutasító válasza, amelyből idéztem. A választ Zalka Ferenc újabb (immár saját fogalmazványú) cikkében visszautasította. Zalka Ferencet egy további írásban megvédte a főnöke — a Szerszámgépipari Művek vezérigazgatója. Vitára invitáló írással tehát csúfos kudarcot vallottam. Mire kollégáimmal sikerült más hozzászólásokat is gyűjteniünk (egy ezek közül még is jelent, Zalka Ferenc igazát erősítvén), addigra a „szabályozás vagy bürokrácia” — vitát leállították.

Happy end: Zalka Ferencet azóta több bizottságban is felkérték szakértőnek. Ám engem ma is bánt a dolog. Beszélgető partnerem szóhasználatára nekem kellett volna ügyelnem. S azért is terhel a felelősség, mert Zalka Ferenc százszor elmondta: nem a célokkal van baja, hanem az eszközökkel; csak azon tűnődik, miért bonyolítunk túl mindent, s én ezeket a kijelentéseket csak egyszer illesztettem bele az anyagba. Hiszen természetesen vettem. Mert számomra az is volt. Pedig talán százszor kellett volna leírni ahhoz, hogy a jó szándékot elhagyják.

ABSTRACT: The young reporter of the Economic Policy Department of the Radio recalls the period of starting his career. He tells the stories of his own failures but (the stories are familiar to many of us) they are the general obstacles of journalism.

Az ötvenes évek a magyar történelemben

Tudósklub, 1983. december 14. A beszélgetés résztvevői: Berend T. Iván, Huszár Tibor, Molnár János, Orbán Sándor, Újhelyi Szilárd. Műsorvezető: Papp Zsolt. Munkatársa: Gedeon Péter

Papp Zsolt: Az utóbbi években hazánkban — más történelmi korszakok között — az ötvenes évek időszaka iránt is megélné a érdeklődés. Tanúsítják ezt filmek, visszaemlékezések, és élénkebben foglalkozik ezzel az időszakkal a történettudomány is. Véleményük szerint milyen jellegű ez az érdeklődés? És mi az oka?

Újhelyi Szilárd: Ennek egészen természetes oka van. Az ember szeretné megismerni a múltat, éppen azért, hogy meghatározza magát a jelenben. Ez persze így túlságosan általános. Ez a korszak még mindig bizonyos mértékig fehér folt a fekete doboznak tűnik — amelyet meg akarunk ismerni. Az én tapasztalatom szerint elsősorban értelmiségi körökben nagy az érdeklődés. De van egy olyan tapasztalatom is, hogy ez az érdeklődés valahogy összetévesztődik egy olyan, más rétegekben megnyilvánuló félelemmel, miszerint az ötvenes évek negatívumainak túlzott hangsúlyozása oda vezethet, hogy kompromittálódik a magyar történelem nagy és szükséges fordulata, a társadalmi rend váltása. Magyarul: valahogy úgy merül fel ez a kérdés, hogy az, aki az ötvenes években a negatívumokat hangsúlyozza, az tulajdonképpen a fordulat ténye ellen van. És megfordítva: aki helyesnek és szükségesnek tartja, hogy bekövetkezett ez a fordulat, annak vállalnia kell történetesen azt az utat is, amit ez az ország a múltban választott, ahogy a fordulatot megvalósította, és ahogy a szocializmust ekkor építette. Azt hiszem, hogy itt nemcsak az a két lehetőség van, és éppen egy harmadik lehetőség hiánya okoz bizonyos zavart az érdeklődésben. E korszak döntő jellegzetessége persze az, hogy ekkor is a szocializmus épült. Személyes véleményem szerint azonban ez a megállapítás kicsit túlságosan sommás. Hiszen ott vannak azok a negatívumok, amelyek a hatalom nevében és a hatalom közreműködésével történtek. Voluntarista gazdasági fejlődés, a kulturális életben

bekövetkezett dogmatizmus, sematizmus, a jogi, politikai felépítményben bekövetkezett torzulások, a törvénysértések, kitelepítések. Hosszú volna a listát felsorolni. És nem lehet ez mondani, hogy végül is mindezek összeférnek a szocializmus építésével. Különben veszedelmes közelségbe kerülünk egy csapdának, amit valóban a szocializmus ellenzői állítanak fel. Tudniillik, hogy a szocializmussal nemcsak összeférnek, hanem vele járnak ezek a negatívumok. És ezt veszedelmes dolognak ítélem.

Berend T. Iván: Az érdeklődéssel kapcsolatban még megjegyzem, hogy ennek egyik kitapintható motívuma az, hogy mennyiben fordultunk szembe azokkal a negatív jelenségekkel, melyekről Újhelyi Szilárd beszélt. Mi az, amit a gyakorlatunk teljesen meghaladott ebből a gazdaságban, a politikában, a kultúrában, és mi az, amit nem? Hordozunk-e magunkkal valamit ebből a múltból? Ez is benne rejlik ebben az érdeklődésben; olyan világközegen, amely az éleződő, hidegháborús hangulatban veszélyérzetek, rossz, régi reflexek feléledését hordozza.

Huszár Tibor: A fiatal nemzedékeknél ez az érdeklődés teljesen természetes, és nem korlátozódik erre a négy-öt évre. Egyszerűen a történelem iránt nőtt meg az érdeklődés. A jelent megérteni múlt nélkül nem lehet. Ugyanakkor kétségtelen, hogy az érdeklődés nemcsak a fiatal nemzedék sorában élezhető. Van, aki a saját múltját keresi, tehát az önmagával való szembenézés érdekében akar tisztábban látni, többek között az 1948 és 1953 közötti időszak történéseiben. Ezt is természetes jelenségnek tartom. Ami konjunkturális és nem egyszer visszatetsző, ha harmadik személyben kezdünk olyan dolgokról beszélni, amelyeket — és most a magam nemzedékéről beszélek — talán nemcsak arról — közösen éltünk meg, és amelyeknek közösen voltunk cselekvő részesei. Minden

nemzedéknek más a rálátása. Ehhez a korforduléhoz különböző útipoggyással érkeztek el már akkor is az emberek. Nyilvánvalóan másképp látta ezt a kort egy zsellér, egy uradalmi család és egy polgár. Más oka volt a kivülmaradásának vagy a részvételének, ki-ki másképp élte meg a drámákat. Egyesek emelkedtek, mások zuhantak. És itt kell — ezért értek egyet Újhelyi Szilárddal — éles cezúrárt húzni: mi az, ami történelmileg szükségszerű volt, és mi az, ami nem (a törvénysértésektől kezdve a legkülönbözőbb személyi drámákig). De ezt csak elemző módon lehet elvégezni, és erre soha nem jó a konjunkturális, divatos „mazsolázás”.

Orbán Sándor: Az érdeklődés tulajdonképpen korábban sem hiányzott. Most főleg azért lángolt fel, mert fölnevelődött egy olyan gárda, amelynek nincs életélménye erről az időszakról. De van itt még egy fontos tényező. Addig ugyanis, amíg a felfele futásunk tartott — a 70-es évek derekáig — ez a fellendülés elfedte az érdeklődést. A fellendülés voltaképpen legitimálni látszott azokat a múltbeli botlásokat, hibákat, amelyek valójában jelen voltak a történelemben. Ahogy ez a fellendülés megtört, az emberek egyre inkább kezdik keresni a korábbi időszak problémáit.

Molnár János: Pozitív dolog ez a növekvő érdeklődés. Az egyik probléma az, hogy egyelőre kielégítetlen. Másrészt különböző álláspontok, különböző pozíciók, különböző értékelések vannak erről a korszakról. Egyes tudományágakon belül is, a tudományágak között is, a művészet és a tudomány között is. Ami csak bonyolítja ennek a növekvő és pozitív érdeklődésnek a „helyretételét”.

Berend T. Iván: Részben abból adódik ez, hogy ilyen különlegesen ellentmondásos korszak, ennyire sajátosan „kevert” korszak viszonylag ritkán jelentkezik modern történelmünkben, amiről az egyik oldalról annyi rosszat, más oldalról annyi hőieset és jót hallanak az emberek egyszerre, azok is, akik nem élték át, és azok is, akik átélték. Egyszer átélték egy hőies értelemben, aztán utólag átélik negatív értelemben. Sok ilyen példát látunk.

Papp Zsolt: Végül is a beszélgetés nem a mából akarja megérteni az ötvenes évek első felét, hanem saját történelmi

korából. Hadd kérdezzem: miből, mi másból érthetjük meg az ötvenes éveket, annak is az első felét, mint a negyvenes évekből? Megtalálható-e annak az időszaknak, amit a személyi kultusz időszakának, az 1949—53 közötti időszaknak nevezünk, valamiféle előzménye, gyökere a korábbi időszakban? Az 1945—48 közötti országépítésben és újjáépítésben, amelyben százvezrek és milliók vettek részt hittel és lendülettel. Milyek tehát az előzmények, milyen volt az idevezető út?

Huszár Tibor: Az 1949-es dátum bizonyos fokig önkényes. Ami történt, azt én egy folyamatnak fogom föl. Visszatálnék arra, amit Újhelyi Szilárd mondott. Valóban, 45 után egy nagyon mély sodrású történelmi folyamat indult meg. Ennek a folyamatnak az előzményei ott vannak 1918—19-ben, de megtalálhatók a két világháború között is, annak ellenére, hogy a politikai rendszer zárt volt, és balfel semmiféle legális mozgalomnak nem volt kifutási lehetősége. Lefojtottan viszont forradalmi folyamat számos tünete dokumentálható. Nem csak a világgazdasági válsággal, az 1930-as, 31-es történésekkel hozom ezt kapcsolatba. A Márciusi Frontra, a népi írók mozgalmára ugyanúgy gondolok, mint a szociáldemokráciára, az illegális kommunista mozgalom léteére. Különböben mi magyarázza, hogy az 1939-es választásokon egy jelentős jobboldali többség jön létre, és mégis, 1945-ben szinte egyik pillanatról a másikra megjelenik egy erőteljes, demokratikus mozgás, ami intézményesül pártokban, szervezetekben, és amely a bázisát adja a földreformnak, a népi kollégiumi mozgalmaknak, az államosításoknak?

1944. október 15. és a háború utolsó drámai órái százvezrek és milliók számára tették nyilvánvalóvá azt a tényt, hogy valamit újra kell kezdeni, és ennek az újakezdésnek az előzményei ebben az említett forradalmi folyamatban keresendők. Persze ez a folyamat nem volt zavarmentes. Tudjuk, hogy sokan voltak parasztemberek, uradalmi cselédek, akik nem akarták elfogadni a földet, mert attól féltek, hogy visszajön a földesúr. Annyi fordulat volt a magyar történelemben, hogy nem tudták, most mennyire lesz tartós ez a fordulat. Kezdetből világos volt, hogy ez nem diadalmenet. Különböző konfrontációk jöttek létre már 1945—46-ban, ami jelentős tömegbázissal rendelkező ellenpólusok képződését

jelentette. Utalok a katolicizmus problémájára, a Mindszenty-ügyre, arra az ellenállásra, amit a katolikus egyházban pl. a földreform ténye kiváltott. Mégis úgy látom ezt az 1945-től 49-ig tartó folyamatot, hogy a megtorpanások ellenére a demokratikus erők állandó és erőteljes előretörése volt, ami 1947-ben nagyszerű választási eredményt produkált. Az akkori baloldali tömörülés, azoké, akik a Kommunista Pártba, a Szociáldemokrata Pártba, a Nemzeti Parasztpártba és a Független Kisgazdapártba tömörültek, — és a pártokban akkor már a baloldal pozíciói megerősödtek — tulajdonképpen egy népi demokratikus fordulatra elszánt politikai erőhöz való csatlakozás volt.

Újhelyi Szilárd: Nem lehet kihagyni a spontán alakult népi szervek hallatlan vitalitását. A nemzeti bizottságokra, földigénylő bizottságokra gondolok, amelyek egy ideig éppen a kormányzat elszigeteltsége miatt valóságos kettős hatalomként működtek.

Orbán Sándor: Ebben az időszakban ugyanis létrejött egy hatalmi vákuum, amelyet ki kellett tölteni. Az ország társadalmi struktúrája a felszabadulást követő napokban nem ugyanaz volt, mint a felszabadulást megelőzően. Híján volt sok korábbi uralkodó elemnek, ami megkönnyítette az alul lévőknek az említett népi szervezetekbe, népi mozgalomba való szerveződését. Visszatérnék az eredeti kérdéshez: az 1945—48 közti időszakban jelentkeztek-e már valamilyen jelei annak, ami végesen és torzult formában kifejlődött 49 után? Alapjában helyes az a parthatározat, amely úgy szól, hogy Rákosi Mátyás körül már volt olyan szerveződés, amely egy kompakt hatalmi csoporttal törekedett kézbe venni a párton belül is az irányítást. Alkotmányos és jogi manipulációk is megjelentek, amelyeket a forradalmi átmenet szükségessége is tett. Maga a parlamenti forma, — ahol pártok pártokkal állnak szembe — már a felszabadulást követő második évben sem tudta azt a funkciót teljesíteni, amit elvártak tőle. Megindultak a népmegzalmak. Ezek 1946-tól kezdve a baloldali blokk által próbálták a jobboldalt kiszorítani. A kormány, tehát a végrehajtó hatalom idővel fölhatalmazást kapott, hogy a törvényhozó testület, tehát az országgyűlés nélkül adjon ki olyan rendelkezéseket, amelyek az

országgyűlésre tartoznának. Ennek következményei később teljesedtek ki.

Újhelyi Szilárd: Volt-e egy olyan tendencia, hogy valamilyen kompaktabb hatalmi mechanizmus alakuljon ki? Hogyan, mikor dőlt el ez pontosan? Nagyon érdekes az, hogy azt hiszem, az 1946-os kongresszuson Rákosi Mátyás azt mondta, meg fogjuk valósítani a szocializmust, de másképpen fogjuk megvalósítani, lassabban fogjuk megvalósítani, szövetségeinkre tekintettel fogjuk megvalósítani. És egy másik dolog, még a felszabadulás előtről: Révai Józsefnek a népiesekkel foglalkozó tanulmánya. Két dologra emlékszem. Az egyik: azt mondja, hogy 1919 hatása és tanulmányai alapján a vezető szerepet a történelem a munkásosztálynak nem mint valamilyen egyszer s mindenkorra szóló címet és rangot adja, hanem ezt külön ki kell vívni. És azt is mondja: gyerekes informálatlanság föltételezni azt, hogy a kommunis-ták azon a véleményen vannak, hogy akik nincsenek velük, azok ellenük vannak. Mikor fordul meg hát az a politika, amely akkor számomra is kontinuitást jelentett? A Márciusi Frontban való részvétel után teljes természetességgel lendült bele az ember a 45 utáni lelkesedésbe.

Papp Zsolt: Kommunista vezetők nyilvánították ki tehát, hogy egy hosszútávú, a népi demokratikus berendezkedés formáihoz ragaszkodó fejlődésre kell felkészülnünk. Eközben, mint Huszár Tibor mondta, erősödik a baloldali pozíció, amely többséget szerez. És ekkor?

Huszár Tibor: Közbe kell szólnom. Még 1948. szeptember 26-án Révai József azt írja a Szabad Népből, hogy nálunk népi demokrácia van, koalíció van, osztályok vannak, nem mosódtak el a munkásság és parasztság közötti különbségek. Ilyen körülmények között a pártok formális megszüntetésével egy lépést sem teszünk előbbre az osztályok különbségének megszüntetése felé. A szövetséges osztályok és rétegek még az önálló pártot tekintik a munkássággal való szövetkezés legalkalmasabb keretének és formájának. És 1949 májusában Rákosi Mátyás azt mondja, hogy a demokratikus pártok pusztja léte tartalékok jelent az osztályellenség számára. Ezt a változást kellene megfejtenünk!

Berend T. Iván: Hadd kezdjem ennek csupán egy elemét felbontani. Mi történt a gazdaságpolitikában? Az újjáépítés periódusának sikerei közismertek. Sződletések voltak a teljesítmények. A második világháború utáni újjáépítési folyamatok talán egyik legsikeresebbike Magyarországon játszódott le, nemzetközi elismertséggel. Egy különleges, a világtörténelem máig legnagyobb inflációjának önérből történő megfékezéséről van szó, évi 30–40 százalékos helyreállítási növekedési ütemről, amely a háborús csúcs teljesítményeket hamar, 1948–49-re eléri. 1948 őszétől megfogható a gazdaságpolitikában bekövetkező fordulat. Nem a felszínen, és ez nehezebbé is teszi, és a kort átélő számára természetesen nehezebbé is tette a jelenség megragadását. A sodrásra továbbra is megvolt ezeknek az éveknak a gazdaságában. De 1948 őszén születnek meg azok a gazdaságpolitikai döntések, amelyek néhány év alatt, gyakorlatilag az akkor formált első öt éves terv időtartama alatt — az ötvenes évek első felében — mindent meg akarnak változtatni. Tehát öt év alatt akarják elérni, hogy az agrártülsúlyú Magyarország ipari országgá váljon, több mint megkétszerezve az ipari termelést. Egyidejűleg 50 százalékkal növekedjen a mezőgazdaság termelése és 50 százalékkal emelkedjen az életszínvonal. Ez mind az első öt éves terv első irányzata. 1948-tól a belső és részben nyilvánosságra hozott tervvariánsok egyre nagyobb és nagyobb előirányzatokat tartalmaztak.

Papp Zsolt: Vagyis állandóan módosították a korábbiakat.

Berend T. Iván: Igen. Az első nyilvánosságra hozott változat 28 milliárd beruházási összeget tartalmazott, a 49-ben nyilvánosságra hozott 51 milliárdot, végül az utolsó feszítés után már 85 milliárdról van szó. Az állandó fokozásokkal, a nemzeti jövedelem 30–35 százalékanak felhalmozásával — ami egészen különleges a két világháború közötti 5–6 százalékos felhalmozást nézve — hirtelen ugrást akart elérni a gazdaságpolitika. Hozzá kell tenni, hogy ez elválaszthatatlan volt egy katonai felkészüléstől. A terv első évében, 1950-ben a költségvetés és beruházás összes kiadásának 50 százaléka honvédelmi célokat szolgált. És az öt éves terv első három évre koncentrálták az összes honvédelmi fejlesztési előirányzatot, ami az egész öt éves

terv befektetésének 35 százalékát tette ki. Tehát: felfokozott, különleges háborús költségvetési kiadás, katonai felkészülés, iparosítás, egyoldalúan előtérben a nehézipar, a hadi ágazat, a stratégiai anyagok gyártása. Mindez annak jegyében született, hogy itt néhány éven belül háborút vártak.

Molnár János: A kialakult helyzet belpolitikailag abban a fogalomban sűrítendő, hogy a személyi kultusz kora. A személyi kultusz fogalma meglehetősen pontatlan, tudományosan nem egzakt fogalom. Kicsit elmos bizonyos dolgokat, bár gyakran használjuk ennek a korznak a körülírására. (Magyarországon volt egy ugyancsak nem egzakt, de a magyar viszonyokra talán jobb fogalom; 1953-ban és azután használták, Rákosi és csoportja tevékenységét úgy jellemezve, hogy vezérkedés.) Melyek hát a személyi kultusz vonásai? A személyi kultusz egy személy vagy egy csoport különleges hatalmát és az iránta egy darabig megnyilvánuló tiszteletet jelenti. Ehhez bizonyos szubjektív feltételek kellene, bizonyos kvalitások. Rákosi Mátyásban, akinek a személyi kultuszáról beszélünk, voltak ilyenek. Közismerten tehetséges politikus volt. Kellettek bizonyos pozitívumok a tevékenységében, s ilyenek is voltak 1945 és 48 között. Kellettek jellemében olyan fogyatékoságok, amelyek alkalmasak voltak arra, hogy körülötte kultusz bontakozzon ki. Kellett egy olyan közvetlen politikai környezet, amely szította, alakította ezt a kultuszt. Ha nem látnánk, hogy a személyi kultusz végül is a törvénysértésekhez, az ezzel kapcsolatos bűnökhez vezetett, még tréfálkozni is lehetne egy kicsit azokból az időkbel. Engedjék meg, hogy egy példát hozzak. Amikor még kezdődött ez a kultusz, a lapok is a Rákosi iránt korábban meglévő bizalmat vagy szeretetet próbálták „átnöveszteni”. Ebben az időben — 1949 közepén — jelent meg a Szabad Népből egy cikk. Az volt a címe, hogy Személyi kultusz. Azt gondolhatta volna az ember, hogy itt korán észrevették, miről van szó. Ámde a belső vezérek azon háborodott fel, hogy a Vágóhíd utca egyik lakóházában kis gyűlés volt, és a házkezelőnő üdvözlő felirat teljesen oldalra szorította Rákosi elvtárs arcképét. Ugyancsak háborog a szerző azon is, hogy a színész szakszervezet lapjában három idézet van Hont Ferenc-től — nevezetesen vezetőnk volt — és csak egy Rákosi Mátyástól. Ezek persze csak

a formai megnyilvánulások voltak. A személyi kultusz elvezetett az elméleti csalhatatlansághoz, a politikai csalhatatlansághoz, ezek hirdetéséhez. Elvezetett egy olyan káderpolitikához, amit Rákosi és a környezete valószínűleg meg: a vitatkozókat, az ellentmondókat többszörös kizárásokkal és más módszerekkel eltávolították. Elvezetett a párt vezető testületei, a központi vezetőség szerepének visszaszorításához. Elvezetett oda — hiszen mindenfajta személyi kultusznak ez az éltető talaja —, hogy nem volt szocialista demokrácia, sem a társadalomban, sem a párton belül.

Újhelyi Szilárd: Ide kívánczik egyik nézőnk kérdése: milyen morális torzulások segítették elő a személyi kultusz kialakulását, és ezekből a tényezőkből levonjuk-e a következtetéseket a vezetők kiválasztásánál és értékelésénél, az etikai követelmények vonatkozásában. Azt hiszem, nagyon gyenge védelem volna mindenféle személyi kultusz esetében, ha ezt a vezetők pszichológiai vizsgálata alapján, teszteléssel döntenénk el. Az igazi védelem: hogy miféle garanciák vannak, az igazi védelem az, ha olyan a társadalmi rendszer, olyan a demokratizmus, hogy gátat tud vetni — ha úgy tetszik — a rossz jellemű emberek hatalmi ambícióinak.

Huszár Tibor: Hadd kanyarodjak vissza a történelmi folyamathoz. Talán ekkor az a cezúra is környékben meghúzható, amelyről Újhelyi Szilárd a bevezetőben beszélt. Magyarországon elvileg adva volt a lehetőség, hogy azok a pártok, amelyek elkötelezték magukat a népi demokratikus fordulat mellett, ezt a szocialista átalakulás irányában mélyítik el. Ez a nagy hitelintézetek, bankok, bányák államosítását és a szövetkezeti program megvalósítását ugyanúgy jelenthette, mint egy kulturális forradalmat. Ezek a pártok cselekvő részt vállaltak volna ebből a folyamatból, ez világosan kitűnik azokból a 47-es, 48-as állásfoglalásokból, amelyeket a Független Kisgazdapárt, a Nemzeti Parasztpárt különböző programjai tartalmaznak. A fordulat elkerülhetetlen volt, és ezt külső feltételek is befolyásolták. A hidegháború tényéről nem feledkezhetünk meg. Az, ami 1945 előtt íródott — mondjuk a népi demokratikus átalakulás jellegét illetően —, nem számolhatótt azzal, hogy 1946-ban az atombomba birtokában az Amerikai

Egyesült Államok milyen világstratégiát alakít ki.

Újhelyi Szilárd: Ezzel indokolható a szövetségi bázis szűkítése?

Huszár Tibor: Nem! Csak azt mondom, hogy a hidegháború ténye adott, és a hidegháborúnak nyilvánvalóan voltak belső konzekvenciái is. A gazdaságpolitikában a hadiipar erőltetett fejlesztése olyan tény, amely mutatja, hogy a külpolitikának milyen belső vonzatai voltak. A probléma ott van, hogy a Rákosi-féle vezetés nem egyszerűen az elkerülhetetlen konfrontációt vállalta, hanem olyan bizalmatlan légkör kialakítását kezdeményezte, amely kezdetben a pártok jobbszárnya, majd a centrum, majd a pártok balszárnya ellen irányult, és a pártok elsovadásához vezetett. Idézem Rákosit, azt mondta, hogy minden párt tulajdonképpen tartalékot jelent az ún. ellenség számára. Ezzel párhuzamosan megkezdődött azoknak a szervezeteknek és intézményeknek az elsovasztása vagy korlátozása, amelyeknek a megszületése, megerősödése éppen a 45 utáni fordulat legfontosabb demokratikus, szocialista eleme volt. Ilyen volt a szakszervezeti mozgalom elsovasztása.

Újhelyi Szilárd: „Vasbetonba öntött szindikalizmus.” Emlékszel erre a megállapításra?

Huszár Tibor: A kifejezésre is, de arra is, hogy a Rajk-per egybeesett az Építőipari Szakszervezet elítélésével. Annak a szakszervezetnek az elítélésével, amely 1919 és 1944 között az egyik legerősebb szakszervezet volt. Bekövetkezett az egész szakszervezeti konstrukció átalakítására. Vagy itt van a paraszt érdekvédelmi szervek egyesítése. A DEFOSZ kezdetben a középparasztságot is tömörítő szervezetként jött létre, de végül, mire az alapító okmányt jóváhagyják, ebben a szervezetben a középparasztnak már nem jogosult tagságra. A népi kollégiumi mozgalom történetétől kezdve végig vehetjük az intézmények történetét, ami azt mutatja, hogy nemcsak a koalíciós partnerek megbénítása, elsovasztása volt a cél. Az átalakulás történelmileg szükséges volt, csak annak formája és kondíciói nem voltak véleményem szerint szükségesek. Kimutatható mindez magán a párton belül. Az egyesülést követően jön egy tagrevízió, amely háromszázezer ember kizárását vonja

maga után. Majd 1949 decemberében egy politikai bizottsági állásfoglalás, hogy az alapszervezetek nem tesznek eleget a feladatnak. 1950-ben újabb újjá-választási kampány kezdődik, és mindez tulajdonképpen lassan, fokozatosan magában a pártban bénítja meg a mozgalmat. Tehát ha az 1945 és 49 közötti időszakot a tömegekre való támaszkodás, a munkás-paraszti és értelmiségi bázis keresése jellemzi, akkor ebben az időszakban ezeknek a mozgalmaknak „álladalmom”, statisztikussá válásáról van szó. Én ezt a személyi kultusz szempontjából fontos jegynek tartom. Ez a strukturális jellemző. Ugyanez a folyamat mutatható ki a közigazgatás átszervezésében is. Amikor először hirdetik meg a helyi öngazgatás programját, ezt nemcsak a Nemzeti Parasztpárt, hanem a MKP is magáénak vallja. Az önkormányzat jelentőségéről, a megyék újjászervezéséről van szó. Am az 1950-es tanács-törvény már a központi akarat közvetítését tartalmazza.

Papp Zsolt: Újhelyi Szilárd közbeszólása arra utalt, hogy egy nemzetközileg feszült, éleződő, hidegháborús helyzetben a koalíciós partnereket eltaszítják, sőt a bizalmatlanság befelé fordul. A szövetségi politika pusztán szó marad. Huszár Tibor most arról beszélt, hogy egy érdekeiben nagyon is tagolt társadalomban megszűnnek azok a szervezetek, amelyek ennek a társadalomnak az érdekeit kifejezhetnék. Hogyan lehetett ezt indokolni? Mi volt az oka ennek a „reagálásnak”?

Gedeon Péter: Több nézői kérdés is ebbe az irányba tapogatózik. Nézőink kérdezik, szükség-szerű velejárója-e a szocializmusnak a személyi kultusz? Aztán: a belső gazdasági fejlődés hogyan függ össze a személyi kultusz szükség-szerűségével?

Újhelyi Szilárd: Szükség-szerű-e a személyi kultusz? Összefér-e a szocializmus-sal? Én azt mondom, hogy ez a kettő nem fér össze. Hogy a személyi kultusz megnyilvánulásai és a szocializmus építése nem férnek össze, ezt a történelem igazolta. Ennek a szakasznak, amiről beszélünk, egyszer véget kellett érnie. 1953 tulajdonképpen annak a beismerését jelenti, hogy ez így nem megy tovább, a kettő nem megy együtt. Nem megy, mert nem szükség-szerű, sőt a személyi kultusz a szocializmus ellen hatott. A szocializmus építése nem ment tovább úgy, ahogy — elnézést

a kifejezésért — az épülő házaknál szokott kifrúv lenni: az építkezés alatt az árusítás zavartalanul folyik. Magyarul, a személyi kultusz tobzódásának ideje alatt a szocializmus építése zavartalanul folyik? Ez nem ment, ezt valahol föl kellett oldani.

Berend T. Iván: Egyik nézőnk azt kérdezte, hogy van-e összefüggés a gazdasági folyamatok és a személyi kultusz között. Azt mondanám, hogy a gyökerekben feltétlenül. Az a gazdaságpolitika, aminek csak egy-két elemét említettem, egyfajta reagálás volt a hidegháborús helyzetre. Hozzá kell tenni, hogy a harmincas években tulajdonképpen a sztálini gazdaságpolitika is egyfajta reagálás volt a háborús fenyegettetésre. Mármost egyértelmű számunkra (a történelem megtanított rá), hogy ez gazdaságilag rossz reagálás volt. Szükségeivel és hibáival egyfajta csőd felé vezette az országot, és hogy ha ne adj’ isten háborúra került volna a sor, ez lett volna a legrosszabb felkészülés erre az esetre. Hiszen mekkora tömegelkeseredést okozott pár éven belül a 22 százalékos reálbércsökkenés, miközben a propaganda és az újság napról napra arról beszélt, hogy emelkedik az életszínvonal, a valóság pedig az ellenkezőjét bizonyította. És az általánosság való hiánnyal, a jegyrendszer bevezetésével, a sorbaállásokkal logikusan kapcsolódik össze egy olyan parancsolgató gazdaságpolitikát szisztéma, ami a gazdasági folyamatokat gazdasági eszközök helyett tulajdonképpen a törvény eszközeivel, büntetéssel, bírósággal akarta irányítani. Az egész társadalomban, az emberi relációban is ez az utasításos szisztéma vált döntővé. Összekapcsolódik ezzel minden kritikai hang, minden potenciális ellenzék kikapcsolása. A gyökerek nagyon is érintkeznek tehát, habár én nem mondanám, hogy ez a jelenség a gazdaságpolitikából fakad.

Molnár János: Talán itt kellene egy másik torzulásra irányítani a figyelmet. Ez pedig az ellenség-gal való bánásmód. Volt itt valóságos ellenség is jó sokáig, a fordulat éve után is. Hanem a vele való bánásmód kiindulópontja az a hírhedt sztálini tétel volt, hogy a szocializmus építése során az osztályharc állandóan éleződik. Ha jól meggondoljuk, ez nemcsak hogy tudománytalan, hanem alapjában embertelen tétel. Ezenkívül az akkori vezetés manipulálta ezt a problémát, az ellenség ügyét. Sok bajt azzal magyarázott, hogy itt meg ott ellenség van. S ekkor volt ellenség, fontos területeken is,

de nem ott, ahol sejtettük. Hadd mondjak erre két, ma már nevetségesnek tűnő példát, ami akkor emberek ezreit érintette. Az egyik: 1950-ben hozták a korszak tulajdonképpen egyetlen számottevő határozatát kulturális területről, a közoktatás problémáiról. Megállapítván, hogy ott sok hiba van, felsorolták ezeket, a hibák okául pedig az ellenség tevékenységét jelölték meg, mondván, hogy az ellenség, amely más területeken már visszaszorult, ide csoportosította át az erejét. És olyasmiket csinál, mint hogy túl sok rendeletet ad ki, nem jelennek meg a tankönyvek időben — egy sor olyan dolog, amely manapság is előfordul. Ugyanennek az évnek a végén bizonyos közellátási nehézségek támadtak. Az akkori kommentárok ezt azzal magyarázták, hogy az osztály-ellenség az imperialisták utasításait követve a dolgozók ellátását akarja dezorganizálni, miután más frontszakaszon már vereséget szenvedett. Nem kell magyarázni, hogy ez csupán arra volt jó, hogy a valószínű ellenség meghúzódjék, és a társadalomban súlyos feszültségek támadjanak.

Papp Zsolt: A magyar társadalom szerkezetében alapvető változások történtek. Am a változások abban is megnyilvánultak, hogy esetenként cinikéket, negatív előjeleket kaptak társadalmi kategóriák. „Másod.”, „harmadrendű” kategóriává minősültek át társadalmi csoportok, rétegek. Mennyiben fogható meg ez a negyvenes és ötvenes évek fordulóján?

Orbán Sándor: A legbizarrabban az agrárpolitikában fogható ez meg. 1948 második felétől rendkívül erőltetett ütemben elkezdődött a szocialista szövetkezés. Ha jól emlékszem Rákosi szavaira — valamikor 1948 novemberében hangoztak el —, hogy pár év alatt ezt a problémát meg kell oldani, a mezőgazdaságban a parasztság 90 százalékát szocialista szövetkezetekben kell látni. Nos, ez 1948 végén már úgy jelentkezett, hogy nem is a jó szövetkezetek megteremtése a cél, hanem a kulákság visszaszorítása. És ez a visszaszorítás már a következő évben likvidálásba ment át. Nem is szólva arról, hogy a gazdagparasztság létszámát Magyarországon felettébb eltűntették. Nemcsak a gazdagparasztságot, hanem a parasztság többi rétegét is érintette a korlátozás. Gyakorlatilag az történt, hogy a dolgozó parasztság árutermelő érdekeltisége teljesen visszaszorult. Olyan tulajdonbizonytalanság teremtődött, mely alkalmatlan-

ná tette a mezőgazdaságot a közellátásra, egyáltalán az ország kényerének a biztosítására. 1952-ben még ehhez hozzá jött egy rendkívül rossz, száraz esztendő, amely 52—53 fordulóján válságossá tette a közellátást. Olyan volt a helyzet, amikor sok munkás- és parasztesz család asztalára nem kerülhetett kenyér. Érdekes frisskéja a magyar történelemnek, hogy a régi uralkodó osztály, a feudális jellegű arisztokrácia itthon maradt részei korántsem kerültek ilyen pergőtűz alá, korántsem érték olyan megaláztatások, mint a gazdagparasztságot. A gazdagparasztság esetében családonként négy-öt eljárás fordult elő a 1949—53 közötti időben. Egyébként rendőri eljárás 850 ezer esetben volt Magyarországon — mindössze két és fél év alatt — bírói eljárás pedig, ha jól tudom 650 ezer. Ezek iszonyú számok. Azonban nemcsak azt kell tudomásul venni, hogy ebben az időszakban rossz szocialista építés folyt, hanem, hogy emellett is olyan eredmények halmozódtak, amelyek a további előrelépés lépcsőfokait jelentették, amit a mezőgazdaság esetében éppen a hatvanas évek derekától lehetett tapasztalni. Erre érdemes felhívni a figyelmet, különben sértetlenek azoknak az embereknek a tevékenységét, az önértetét, akik ha rossz módszerekkel, és kegyetlen körülmények között is, de az első lépcsőfokok megteremtésében annak idején részt vettek.

Huszár Tibor: Azt tenném ehhez hozzá, hogy ez a korszak minden kegyetlen keménységével együtt múlhatatlanul és maradéktalanul szétvert egy régi, megrogzott társadalmi hierarchia-rendszert Magyarországon. Úgy, hogy az visszahozhatatlanná vált. És éppen ebből adódik, hogy ezeknek az éveknek az élet színvonal-csökkenéssel és a minden negyedik családot érintő törvénytelen ségekkel együtt még mindig volt sodródása. Még mindig volt forradalmi ereje is. Különben nem lehetne megérteni, hogy ma igazán nem konformnak ismert írók vagy költők — a saját generációjukból — ezekben az években lelkes verseket írtak Rákosi dicsőítésére. Nem azért, mert ezzel valamilyen jó pontot akartak szerezni. Hanem, mert úgy érezték. Talán azért, mert egy nyomorult zsellér családból jöttek. Vagy más okból. Azoknak az érzéseknek volt reális töltése és tartalma. Ezt a korszakot tehát csak a fény- és árnyjelenségek együtteseként tudom megérteni. Maradjunk két egyszerű szónál, hogy paraszt és proletár. 1945 előtt a magyar

rendi társadalomban mindkét szónak megbélyegző értéke volt. A büdös szót a paraszthoz nem is kellett föltétlenül hozzatenni, hogy megalázó tartalmat adjanak neki. Nem véletlen, hogy a jobb módú parasztemberek gazdának, polgárnak neveztették magukat. És még a szakmunkás rétegekben is, ha nem egy öntudatos, szervezett proletár volt az illető, volt egy bizonyos távolságtartás a proletár kifejezéstől, mert ennek a szónak pejoratív mellécsengése volt. Az 1945 és 48 közötti változások fokozatosan módosították, és alakították ezeknek a szavaknak a jelentését, és ebben az értelemben a folyamat az ötvenes években tovább mélyült. Ez csak látszólag mond ellent annak, amit Orbán Sándor mondott. A gyakorlati politikában ami jelszóként a kulák ellen irányult, a középparasztot sértette, és a középparaszt családjában, rokonságában ott voltak a falu más tagjai is. Ebben az értelemben, hogy úgy mondjam, árnyék vetődött a falura. De ugyanebből a faluból megindult a tömeges mobilitás is. A társadalmi helyzetváltozással kapcsolatos vizsgálatok azt mutatják, hogy Magyarország a parasztból munkássá, a segéd- és betanított munkásból szakmunkássá, a szakmunkásból szellemi munkássá való emelkedés soha nem volt olyan mérvű és olyan dinamikus, mint akkor.

Orbán Sándor: Akkor és később a politikai tragédiák egyik forrásává vált viszont, hogy miközben sok minden irreális volt, a politika úgy tett, mintha minden reálisan menne. És eközben már észrevette ezt a szakadást. Illúziói is voltak nyilván, de cinikus is volt. Mert mikor már észrevette, hogy nem úgy folynak a társadalmi, gazdasági, politikai folyamatok, ahogy hirdeti, akkor is úgy tett, mintha úgy folynának. Tekintet nélkül a tényleges lakáshelyzetre, a kulturális helyzetre, vagy minden más helyzetre, az állandó emelkedés eufóriás hangulata keltette a propaganda. És ez: a szavak és tettek ilyen szélsőséges kettéválása ingatta meg az emberekben a bizalmat és a hitet.

Berend T. Iván: Ugyanakkor az emberekben főlhalmozódtak az új értékek iránti vágyak. Az ötvenes évek történetéhez ez is hozzátartozik.

Huszár Tibor: A kettő együtt hatott. A felső határ: a csillagos ég volt, ami néha festett égnek, és pedig egy alacsony plafonra festett égnek bizonyult. Ebből aztán nagyon erős fejbeverések következtek. Ezt kell egyszerre, együttjárásban látni.

A kelet—nyugati viszony megítélése

Az emberek már a korábbi közvélemény-kutatások során is elég kedvezőtlenül ítélték meg a kelet—nyugati viszony alakulását, és 1983 őszére az erről alkotott vélemények alig valamivel lettek borúlátóbbak. A lakosság nagyobbik része nem tartotta valószínűnek, hogy a közép-hatótávolságú rakéták számának korlátozásáról folyó genfi tárgyalások sikerre vezetnek, de továbbra is bízott abban, hogy a nagyhatalmak előbb-utóbb megegyeznek egymással.

1982 tavaszáról 1983 tavaszára kismértékben csökkent azoknak az aránya, akik úgy látták, hogy az utóbbi években nőtt egy újabb világháború kitörésének az esélye. 1983 őszére azonban ez az arány ismét megközelítette a korábbi maximumot (57 százalék).

1983 őszén, akárcsak az előző másfél évben, az emberek mintegy három-negyede látta úgy, hogy a világban vannak olyan konfliktusok, összeütközések, amelyek veszélyeztetik a világ békét. Ezek közül most is a kelet—nyugati viszonyt említették a leggyakrabban, és jóval ritkábban hivatkoztak különböző helyi konfliktusokra. A kelet—nyugati viszonyt említők elsősorban a szovjet—amerikai viszonyra, a fegyverkezési hajszára és általában a két nagyhatalom, a két világrendszer vetélkedésére utaltak, másodsorban pedig a NATO, a nyugati országok és konkrétan az Egyesült Államok magatartására, a NATO nyugat-európai rakétatelepítési terveire. A helyi konfliktusok közül ismét a libanoni helyzet állt az első helyen, a másodikra pedig a dél-koreai repülőgép ügye került.

Továbbra is az emberek kevesebb, mint egyharmada nyilatkozott úgy, hogy vannak olyan országok, amelyek veszélyeztetik Magyarország békéjét, biztonságát. Közülük most is az Egyesült Államokat említették a leggyakrabban, utána pedig általában a nyugati országokat és a NATO-t.

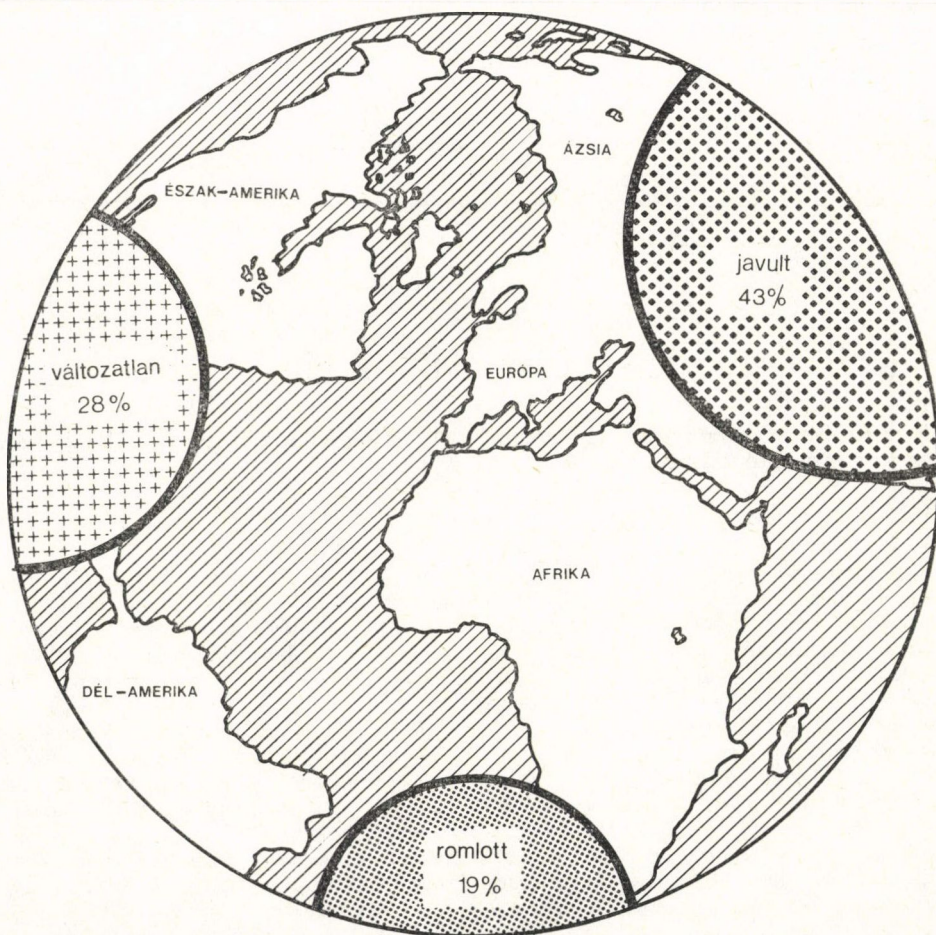
Nem változtak a vélemények abban a kérdésben sem, hogy az elmúlt években hogyan alakult a szocialista és a

nyugati országok közötti viszony. 1983 őszén az emberek 43 százaléka úgy látta, hogy ez a viszony javult, 28 százaléka úgy, hogy változatlan maradt és 19 százaléka úgy, hogy romlott. A szocialista és a nyugati országok közötti viszony romlásáért az emberek elsősorban a nyugati országokat okolták (52 százalék), de számottevően voltak azon a véleményen is, hogy ezért mindkét fél felelős (31 százalék).

Jelentős véleményváltozások tapasztalhatók ugyanakkor a szovjet—amerikai, valamint a kelet- és nyugat-európai országok közötti viszony megítélésében. 1983 őszén az emberek jóval rosszabbaknak tartották a szovjet—amerikai kapcsolatokat, mint fél évvel korábban, és valamivel rosszabbaknak a szovjet—kínai kapcsolatokat; ugyanakkor valamivel jobbnak tartották a kínai—amerikai, valamint a kelet- és nyugat-európai országok közötti viszonyt. A közvélemény szerint a Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti kapcsolat inkább rossz, mint közepes, a Szovjetunió és Kína közötti kapcsolat pedig a közepesnél valamivel rosszabb. Ezzel szemben a Kína és az Egyesült Államok, valamint a kelet- és a nyugat-európai országok közötti viszonyt a közepesnél valamivel jobbnak találták az emberek.

1983 tavaszán a lakosság kilenc-tizede tudott arról, hogy az amerikaiak rakétákat akarnak telepíteni Nyugat-Európába, illetve arról, hogy szovjet-amerikai tárgyalások folynak a rakéták számának korlátozásáról, és közel minden második ember meg tudta

A kelet-nyugati viszony

nevezni a tárgyalások színhelyét. Ezek az arányok a későbbiekben sem emelkedtek.

Ugyanilyen változatlanság mutatkozott a tárgyalások megítélésében. Az emberek több, mint fele arra számított, hogy 1983-ban a szovjetek és az amerikaiak nem egyeznek meg egymással. Ugyanilyen arányban gondolták azt is, hogy a tárgyalásokon az amerikaiaknak kellene nagyobb engedményt tenniük. Ugyanakkor egyharmaduk azon az állásponton volt, hogy a két félnek egyenlő mértékben kellene engednie.

Ami a leszerelés perspektíváit illeti,

a korábbi vizsgálatok azt mutatták: az emberek ötéves távlatban elsősorban a jelenlegi helyzet fennmaradását tartják valószínűnek, másodsorban pedig a fegyverkezés fokozódását, és többségük csak tíz- vagy húszéves távlatban számít a részleges vagy a teljes leszerelés megvalósulására. Ezt az 1983 őszi végzett vizsgálat adatai is alátámasztották, de most valamivel magasabb volt azoknak az aránya, akik a fegyverkezés fokozódására számítottak.

Dobossy Imre—Lázár Guy

ABSTRACT: During earlier polls people were fairly pessimistic about East-West relations. By the fall of 1983 opinions got little darker.

Gazdasági közhangulat 1983 őszén

A tavaszi közvélemény-kutatási eredményekhez képest a vélemények általánosan negatív irányban változtak.

A népesség 85 százaléka úgy látja, hogy az ország gazdasági nehézségekkel küzd; 23 százaléuk ezeket nagynak, 29 százaléuk tartósnak ítélte. A gondok tudatában a megkérdezettek 27 százaléka reméli, hogy a gazdasági fejlődés meggyorsul a következő egy-két évben. 43 százaléuk változatlan, 18 százaléuk pedig csökkenő fejlődési ütemre számít.

Az életszínvonal a lakosság 27 százalékának véleménye szerint az eljövendő egy-két évben csökkenni fog. A reáljövedelem alakulását a többség kedvezőtlennek tartja, hiszen az emberek 71 százaléka úgy tapasztalta, hogy a korábbiakhoz képest kevesebbet tud vásárolni jövedelméből. A mindennapos bevásárlási nehézségekről a kérdezettek 48 százaléka vélekedett úgy,

hogy a helyzet ezen a téren romlott, 36 százaléka szerint változatlan maradt, 8 százaléka szerint pedig javulás következett be 1983-ban. A felnőtt lakosság 82 százalékának az volt a véleménye, hogy ez évben a keresetek emelkedése nem fedezi az árak emelkedését. A tavaszi közvélemény-kutatási eredményekhez képest a vélemények negatív irányú változása figyelhető meg, ennek mértéke azonban különböző: az országos gazdasági helyzet megítélésében a negatív irányú eltérés minimálisnak tekinthető, a személyes anyagi helyzet értékelésében viszont számottevő a változás. A legjelentősebb véleményváltozás a vásárlási-beszerezési nehézségek mértékének és a bérek—árak viszonyának megítélésében következett be. Az országos

Közvélemény az árváltozásokról
/ 1983 /

Jobban emelkedett, mint 1982-ben

10 százaléknál alacsonyabb

10-19 százalékok között

20 százalékos

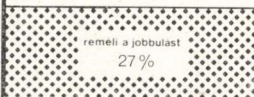
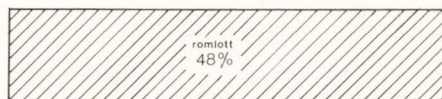
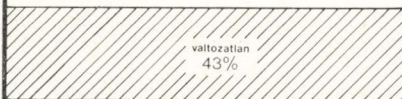

helyzetmegítélést jellemző globális mutató értéke 1983 áprilisáról 1983 szeptemberére +3,75-ről +2,75-re, a személyes anyagi helyzet értékelésére vonatkozó mutató értéke pedig -55-ről -62,66-ra csökkent.

A népességben belüli véleménykülönbségeket az jellemzi, hogy a magasabban iskolázottak, a fővárosi lakosok és a párttagok a legtöbb kérdésre borúlátóbb választ adtak, mint az iskolázatlanabbak, a vidéken élők és a pártonkívüliek. Nem volt viszont különbség közöttük az árak-bérek viszonyára és a reáljövedelmük alakulására vonatkozó kérdésekben. Fontos megjegyezni, hogy a közvélemény-kutatás idejére esett a szeptemberi áremelés, mely néhány alapvető élelmiszert érintett. Az áremelés bejelentése után megkérdezett emberek általában borúlátóbban nyilatkoztak, mint azok, akiket korábban kérdeztek meg.

Gazdasági gondok

Bevásárlási nehézségek

A népesség 52 százaléka szerint az árak 1983-ban jobban emelkedtek, mint 1982-ben. Az áremelkedés mértékét a megkérdezettek majdnem azonos (26, 24, illetve 26 százalékos) arányban tartották 10 százaléknál alacsonyabbnak, 10 és 19 százalék közöttinek, illetve legalább 20 százalékosnak. A népgazdaság 1983. évi eredményeit a lakosság zöme közepesnek értékelte, mindössze 5 százalék minősítette jó-

nak, 29 százaléka pedig kifejezetten rossznak tartotta. (Két évvel azelőtt erre a kérdésre a megkérdezettek 32 százaléka válaszolta azt, hogy 1981 decemberében jó évet fog zárni a népgazdaság, 58 százalékuk szerint az év közepes eredményt hozott és mindössze 2 százalék volt azok aránya, akik szerint 1981-ben rossz évet zárt a magyar gazdaság.)

Farkas Katalin—Pataki Judi

ABSTRACT: Opinions generally grew negative comparing to springtime polls.

Mennyit telefonálunk?

1984 elején egy reprezentatív minta tagjai arra a kérdésre is válaszoltak, hogy a január 23—29-i héten hányszor beszéltek telefonon.

A megkérdezettek 58 százaléka egyszer sem telefonált a hét során, egyszer-kétszer használt telefont minden ötödik (18 százalék), naponta egyszer-kétszer minden tizedik, naponta többször pedig mintegy 14 százalék. (Az adatokban együtt szerepelnek a magánbeszélgetések és a hivatalosak.)

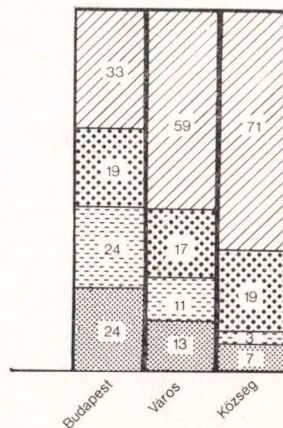
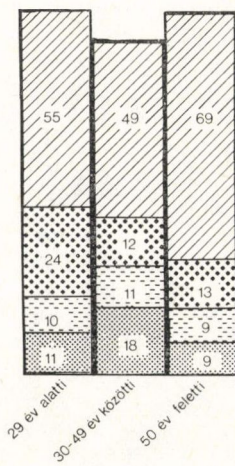
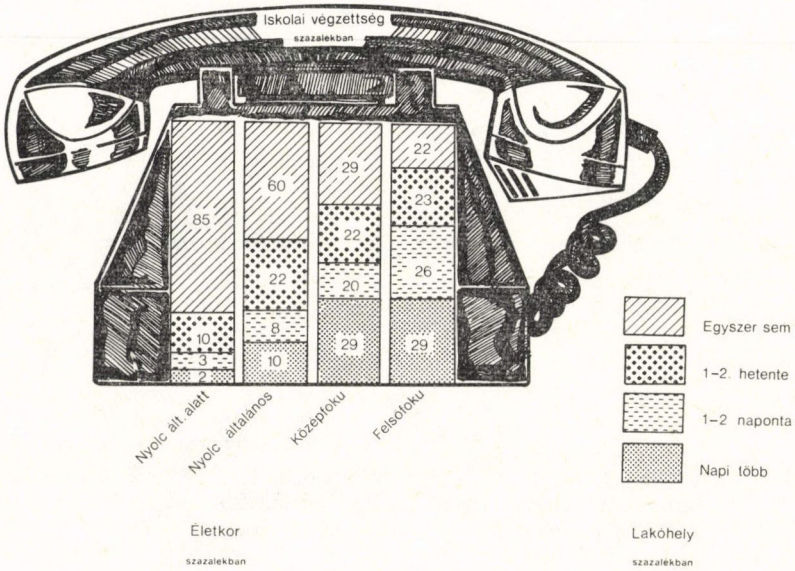
Az adatok életkor szerinti bontásakor kiderül, hogy a társadalmilag legaktívabb korban lévők a legintenzívebb telefonálók.

(százalékban)

Hányszor beszélt telefonon?	Életkor		
	—29	30—49	50—
Egyszer sem	55	49	69
Hetente 1—2-szer	24	12	13
Naponta 1—2-szer	10	11	9
Naponta többször	11	18	9

Szomorú tény az idős korúak nagyfokú izoláltsága, hiszen körükben nagy számmal vannak olyanok, akiknek társadalmi kapcsolatai leépülőben vannak, másrészt nehezebben is mozognak — tehát jobban szükségük lenne a telefonkapcsolatra.

Hányszor beszélt telefonon?

Az egyes rétegek közötti különbségek az iskolai végzettség szerint a legnagyobbak. A napi többszöri telefonálók körében a közép- és felsőfokú végzettségűek, illetve a nyolc általános végzettségűek között háromszoros, a nyolc általános alatti végzettségűekhez képest pedig tizenötszörös különbség van.

(százalékban)

Hányszor beszélt telefonon?	Iskolai végzettség			
	nyolc ált. alatt	nyolc. ált.	középfokú	felsőfokú
Egyszer sem	85	60	29	22
Hetente 1—2-szer	10	22	22	23
Naponta 1—2-szer	3	8	20	26
Naponta többször	2	10	29	29

Tekintélyesek a különbségek a lakóhelytípusok szerint is. Itt az a legfeltűnőbb, hogy még a budapesti lakosok egyharmada sem beszélt telefonon az adott héten.

(százalékban)

Hányszor beszélt telefonon?	Lakóhely		
	Budapest	város	község
Egyszer sem	33	59	71
Hetente 1—2-szer	19	17	19
Naponta 1—2-szer	24	11	3
Naponta többször	24	13	7

Tekintve, hogy az adatok egy téli hétre vonatkoznak, amikor az ember — ha teheti — szívesebben marad lakása, munkahelye fűtött helyiségeiben, valószínű, hogy a többi évszakban alacsonyabb a beszélgetések száma.

Szecső Tamás

ABSTRACT: Members of a representative sample answered the question how many phone calls they made during the week of 23—29 January, 1984.

Haiman György

Janson vagy Tótfalusi?

Egy hárcmszáz éves magyar kommunikációs vállalkozás nyugati fogadtatása

NICHOLAS KIS címmel angol nyelvű könyv jelent meg 1983-ban Tótfalusi Kis Miklós (1650—1702) magyar betűmetszőről és nyomdászról. A könyvet közös vállalkozásban az Akadémiai Kiadó és a San Francisco-i Jack Werner Stauffacher—John Howell-Books adta ki. A könyv Haiman György Tótfalusi-monográfiáját tartalmazza, Tótfalusi kiadványaiból vett hasonmások sorozatának kíséretében. Megkértük Haiman György egyetemi tanárt, könyvtervezőt és könyvtörténészt, foglalja össze lapunknak, mit jelent Tótfalusi Kis Miklós neve a betű és a könyvművészet nemzetközi közönsége számára.

Tótfalusi Kis Miklós 1702-ben megaláztottan és nagybetegen halt meg Kolozsvárott. Hatvanöt évvel később Bod Péter volt az első, aki „az összehasonlíthatatlan betűmetsző”, „a páratlan tipográfus” nagyságát felismerte. Erdély főnixének nevezte Tótfalusit. „Isten különös kegyelmében ajándékozta meg Tótfalusival a magyar nemzetet” — írja Bod, majd Kist a nyomdászat legfényesebb alakjaihoz: a svájci Frobeniushoz, a francia Stephanushoz, az olasz Aldus Manutiusához és más kiválóságokhoz hasonlítja.

Kétszáz évvel később a 20. századi betű- és nyomdásztörténet egyik legtekintélyesebb tudósa, az angol Stanley Morison egy 17. századi, kiemelkedő szépségű nyomdai betű alkotóját kutatta. Az ismeretlen betűmetszőnek

1955-ben még nem sikerült nyomára jutnia, de tehetségének jellemzésében mintha Bod Pétert folytatná: betűjét ragyogó alkotásnak nevezi, majd egy évre rá az ismeretlent a betűművészet legnagyobb reneszánsz mestereivel, Garamond-dal és Granjon-nal helyezi egy sorba.

Valóban, Tótfalusi Kis Miklós jóvoltából az 1680-as években Amszterdamban a nyomdai betű történetének kimagasló fejezete nyílik meg. E fejezet főszereplője, Kis Miklós, autodidakta, akinek képessége és teljesítménye a csodával határos. 1680-ban még református iskolamester Fogarason, könyvekben és tudományokban járatos ember, de semmi köze a nyomdászathoz. A következő év elején azonban már betűöntést tanul Amszterdamban, aho-

MOSES ELSŐ KÖNYVE,

M E L L Y á

TEREMTETŐTŐL VALÓ KÖNYV.

Ez Első Könyvben Móses meg-írja a' Világnak és e' Világon az Anyaszentegyháznak kezdését, nevelését, tudományát, és Isteni-szolgálatját. Nevezet szerint pedig írja Ádámnak, Noénak, Ábrahámnak, Izáknak, Jákóbnak, és Józsefnek Élestoráját, melyben befoglal két ezer háromszáz hatvanhét esztendő.

E L S Ő R E S Z.

E' Világnak hatnapokon lett teremtetése.

1 **E**ZDETBEN teremté $\dagger$ Isten a' mennyet és a' földet.

2 A' föld pedig vala ékecség nélkül való és puha, és ferettség vala a' mélységnek éinen, és az Urnak Leike táplálja vala a' vizeket.

3 Akkor monda az Isten: Légyen világosság: és lön világosság.

4 És látá Isten hogy jó volna a' világosság, és elválasztá a' világosságot a' sötétségtől.

5 És nevezé a' világosságot napnak, és a' sötétséget éjtekának: és lön az estve és a' reggel, első nap.

6 $\S$ Az után monda az Isten: $\dagger$ Légyen kiterjeztetett erősség a' víz között, mely elválasztá a' vizeket, a' vizektől.

7. Es kerte az Isten kiterjeztetett erősséget, mely elválasztaná a' kiterjeztetett erősség alatt való vizeket a' kiterjeztetett erősség felett való vizektől: és úgy lön.

8 Es a' kiterjeztetett erősséget az Isten nevezé égnek: és lön az estve és a' reggel, második nap.

9 $\S$ Az után monda az Isten: * Gyűljenek egybe az ég alatt való vizek egy helyre, hogy telfék-meg a' káraz, és úgy lön.

10 A' kárazt pedig nevezé Isten földnek: a' vizeknek fokaságát, tengernek:

és látá Isten, hogy ez jó volna.

11 Monda annaktelezte az Isten: Hozzon a' föld gyenge füveket, mag-hozó füveket, gyümöls-fákat: melyek, az ő nemek szerint való gyümölsöket hozzanak, melyekben légyen az ő magvok e' földön: és úgy lön.

12 Ho: a' annakokáért a' föld gyenge füveket, mag-hozó füveket az ő nemek szerint, és gyümöls-termő fákat, melyekben vala az ő nemek szerint való magvok: és látá Isten, hogy az jó volna.

13. Es lön az estve és a' reggel, harmadik nap.

14 $\S$ Az után monda az Isten: $\dagger$ Legyenek világosító állatok az égnek kiterjeztésén, hogy külömbséget tegyenek a' nap között és az éjteká között: és legyenek jelei bizonyos időknél, napoknak, és eztendőknek.

15 Legyenek, *monlok*, világosító állatok az égnek kiterjeztésén, hogy világosítsák a' földet: és úgy lön.

16 Szerze azért az Isten két nagy világosító állatokat: a' nagyobbik világosító állatot, hogy világosítsa nappal: a' kisebbik világosító állatot, hogy éjteká világosítsa: és csillagokat is.

17 Es helyezteté az Isten azokat az égnek kiterjeztésén, hogy a' földet megvilágosítsanak.

18 Es hogy vezéri lennének a' napnak és az éjtekának, és külömbséget tennének a' világosság és ferettség között: és látá Isten, hogy az jó volna.

$\dagger$ Solt. 33:6. és 136:5. Tiel. 14: 15. és 17: 24. Sid. 11: 3. $\dagger$ Tér. 10: 12. és 31: 35.

A 19. Fs * Solt. 148: 4. * 1ib. 38: 8. Solt 33: 7. és 136: 6. $\dagger$ Solt. 136: 7.

vá nem is ezért, hanem — egyházi megbízatással — az ott nyomtatandó biblia munkájának felügyelete végett utazott. Kitanulja a betűmetszést is, rövidesen túlszárnyalva mestereit. 1684—85-ben már kiváló héber és örmény betűk készítésére köt szerződéseket. Latin betűt elsősorban a magyar bibliahoz készít, melynek kinyomtatására egymaga vállalkozik. 1685-re elkészíti a Károlyi-biblia addig és máig is legsebbe kiadását, 1200 oldalon. A hatalmas vállalkozás sok pénzbe kerül. Az anyagiakat Tótfalusi betűmetsző műhelye teremti elő. Ez időben már 32 fokozatból álló latin, egy görög és három héber típusának betűmatricáit (öntőmintáit) ajánlja vevőinek 1686 körül kiadott, az Országos Levéltárban egyetlen példányban megmaradt betűmintalapján.

Mi Tótfalusi Kis Miklós betűművészetének lényege? Hallatlan grafikai készsége, amely egyformán képessé teszi latin, héber, örmény vagy grúz betűk legjobb arányainak, legesztétikusabb vonalvezetésének eltalálására. Nem kisebb manuális készsége arra, hogy e betűk legapróbb részleteit is a legtökéletesebb kézimunkával acélhellyegzőbe vesse. S végül: kora leghaladóbb betűművészeti törekvéseinek felismerése és továbbfejlesztése. Így vált Kis Miklós a 17. századi németalföldi barokk betűművészet folytatójává. Munkája betetőzte elődeinek mintegy száz év során létrehozott eredményeit.

Tótfalusi betűi már keletkezésük idején meghódítják a tipográfia szépsége iránt igényes európai nyomdászokat és mecénásokat. Miután 1689-ben hazatér Erdélybe, betűit Hollandiában, Angliában, Olaszországban, Németországban és másutt még hosszú ideig használják.

A 18. század második felében a tipográfiában is uralkodóvá válik a klasszicizmus. A betűmetszők és betűöntők új divatú betűket kínálnak, a nyomdák megújítják készleteiket. Egyelőre nem sokat tudunk arról, hogy mi volt a

sorsa Tótfalusi betűinek a 19. század első felében. Azt viszont igen, hogy a század közepétől új irányok jelentek meg az ipari művészetekben. Az ipari forradalom által szétrombolt kézműves hagyományokat új életre akarják keltetni. Az 1870-es évekre tehető az európai könyvművészet megújításának kezdete. Németországban már ekkor Lipcse a könyvkiadás központja. A szép könyv egyik úttörője, Wilhelm F. Drugulin betűöntő és nyomdász 1874-ben betűmintakönyvet ad ki, amelyben Tótfalusi betűjét (az alkotó megnevezése nélkül) *Hollandi antikva* néven mutatja be. A betű hamarosan a könyvbarát-mozgalom egyik kedvencévé válik, ezt használják a legkiválóbb bibliofil-munkák kiadói és nyomdásza. Híre a tengerentúrra is eljut: többek között egy kiváló bostoni nyomdász már 1913-ban megszerzi és használja a lipcei betűt.

A könyvbarát-mozgalom nemcsak szép könyvek készítését inspirálta, de megteremtette a betű és a tipográfia tudósainak gárdáját is. Az 1920-as évek elején a Hollandi antikvának már nemcsak a szépsége, hanem az *eredete* is foglalkoztatta a szakértőket. Kíváncsiságukat fokozza, hogy Drugulin betűmatricáit 1919-ben megvásárolta a frankfurti D. Stempel betűöntőde, amely a Hollandi antikvát *Janson antikvának* nevezte el. Indoklásul — tévesen és teljesen alaptalanul — azt hozta fel, hogy a betű Anton Janson lipcei betűöntőtől származik. A már említett Stanley Morison 1923-tól több mint 30 éven át foglalkoztatta, amint írta, a „mystery of the Janson-types”, azaz a Janson betűk rejtélye.

1954-ben, minden érdeklődő nagy meglepetésére, a rejtély feltárult. Harry Carter angol nyomdászattörténész, Buda György, a magyar fametsző segítségével kimutatta, hogy a „Janson” valójában Tótfalusi Kis Miklós amszterdami betűje.

A kommunikáció ismert átka, hogy a tévedések járványszerűen terjednek és öntörvényűen szaporodnak — saj-

Græce Cæsar in Roma
facramus mundum
autore, inhabitam
arbitro, legem equi-
mus iudice summo
illo numine; cui tri-
buuntor laus honor
ac benedictio, in se-
cula seculorum.

*In: ramus mundum au-
tore, incolimus arbitro
deserimus iudice sum-
mo illo numine; cui tri-
buuntur laus, ac bene-
dictio, in secula seculo-
rum: amen, amen.*

**Dominus ille omnium
liberrimus, summe bo-
nus summe potens sum-
me sapiens, in quem nul-
la cadit mutatio aut con-
versionis obumbratio, a
quo per quem in quem
omnia, in quo nos etiam
vivimus movemur & su-
mus. mmmenclanann**

*Dominus ille omnium liber-
rimus, summè bonus, summè
potens, & summè sapiens, in
quem nulla cadit mutatio vel
conversionis obumbratio ; à
quo per quem in quem omnia,
in quo nos etiam vivimus, mo-
vemur & sumus. Adstigi-*

Ipse quidem erat ab aeterno in se ac per se satis beatus, cui nihil omnino ad complementum omnimodae beatitudinis desideraretur, proposuit nihilominus ante tempora se cularia, secundum merum beneplacitum suum, ut alias etiam naturas certo tempore produceret.

*ipse quidem erat ab aeterno
in se ipso per se factus beatus, cui
nihilominus ad complemen-
tum suae glorie beatus finis
deditur, namque per ipsum
finis ante tempus et ultra
ea, secundum merum bene-
placitum suum alias etiam na-
turas certo tempore producere*

traque dum opportunitum cen-
tuit, vocavit ipse ex qua non
erant, diluteritque se illico
ad natura vocantis potentem
invenimusque secundum ve-
riem suam, absque mora; ad-
eo ut numero dierum non ul-
tra fenarium impenso, in
tam hanc mundi machinam,
cum omni suo ornatu ac ple-
nitudine consummatam cer-
neres.

Paragoni Curt
Dum itaque oportunum censuit,
vocavit ipse ea quæ non erant, si
veritas quæ se illico ad nutum vo-
cantis posceret sine mora; adeo
ut numero dierum non ultra spha-
rum impensio, immensam hanc
mundi machinam cum omni sua
ornatu ac plenitudine consumma-
tam cerneret.

Textus
Dignum revera admiratione opus,
tantopere superans caput huma-
num, ut permulti hominum, & i qu-
dam sapientes haberi mundum incre-

rum putarent æternumque pronu-
 tiarent: cum penitus nequirent lumi-
 nis rationis perscrutari & crueret quæ
 nondum modo, quibus machinamē-
 tis, quæ viat ætatis non incomphe-
 ribilis, tam decenter ordinata ar-
 guerit mole & nihilo educi potu-
 erit.

Test Cervi

Dignum vera admiratione opus. N-
 on autem superius capium lumina
 dermili hominum, lingue sapient.
 it, mundum invectum putaret. At
 quæque pronuntiat, cum penitus
 quærent lumina rationis perscrutari
 videret, quæ viat ætatis, quibus machi-
 namētis, tam incomphe ribilis, tam
 decenter ordinata arque vniuersa mo-
 derat nihil ostendi educi.

Augustinus Romain

[illegible][illegible]

Mediam Remittit
 effectio non immerito, nec absurde anti-
 quiorum nominare licet mundum hunc
 creaturam divinarum virtutum, ac perfectionum,
 in quo et totius ipse lucule, et speciem
 proponitur in eternitatem fusa, tum o-
 mnipotens etiam
 incomprehensibilem sapientiam ac omni-
 virtutem, tum bonitatem, tum denique o-
 mniscientiam immensitatem, rectitudinem, iusti-
 tiam, sanctitatem, misericordiam, utroque
 effectorem, atque omnium eorum, quae
 consequuntur divinae naturae quadrare, bonum
 tumulum ac thesaurum.

[illegible]

Defenditiam Roman
Ne vero splendidiorem hoc amplificatione hauriam, vel, ut ita dicitur, amphetissem, adque in
produci solus, nec non certum miracula alie
rationes, quae erant in operibus, provida tam
in prima causa ab ipso prosper, regevi nam
simpliciter collegerim quasi fonsalem, meritis nam
hoc spiritus illis invidiosus, et ceteris
idius ac voluntatis fecunditatis prelatos, amplius
exhibere, quoniam amplius divina
in solida multitudine. (perit illud, qui cito sum
a bonis per spiritum hunc, eoque in fine
utrumque perperit, quoniam totidem moniti, qui
non tam tam Regi: aut
seculorum, hinc, ut in
per creatos, eoque in fine
per creatos, eoque in fine

Deinde deinde Partis

[illegible][illegible]

que, com efeito, não se restringem a verbalizar a presença do verbo *to be* e a expressão *it is*, como se costumava dizer antigamente, e que, na verdade, são capazes de estabelecer uma variedade de relações sintáticas e semânticas, como se pode observar no exemplo a seguir:

It is a fact that the world is becoming more and more globalized. (1)

Embora o verbo *to be* não seja o elemento principal da oração, ele estabelece uma relação de coesão com o verbo *becoming* no *that*-clause, e também com o verbo *is* no *main clause*. Além disso, a expressão *it is* funciona como um elemento de ênfase, destacando a importância do fato mencionado.

Outro exemplo de uso avançado do verbo *to be* é a construção *be + gerundio*, que é utilizada para expressar uma ação em andamento ou uma condição que se mantém ao longo do tempo. Por exemplo:

He is being very helpful. (2)

Neste caso, a expressão *is being* indica que a ação de ser útil está ocorrendo no presente e de forma contínua.

Por fim, é importante ressaltar que o verbo *to be* também pode ser utilizado para expressar uma opinião ou uma avaliação. Por exemplo:

She is a very intelligent woman. (3)

Neste caso, a expressão *is* funciona como um elemento de avaliação, indicando que a mulher mencionada é inteligente.

Em suma, o verbo *to be* é um dos verbos mais importantes da língua inglesa, e seu uso avançado é essencial para a compreensão e a produção de textos em inglês. Portanto, é importante que os alunos continuem a estudar e praticar o uso avançado deste verbo.

[illegible]

Feature *by* **John**

Abstract

[illegible]

Pepper Road

Defendieren Neutron

Mishken Grace

Paragon Hebrew

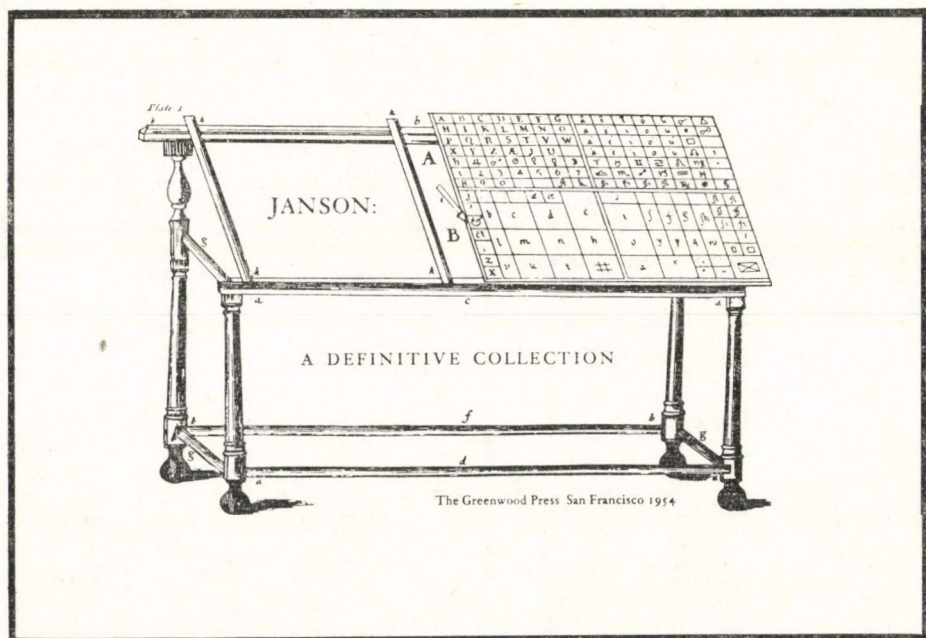
הים ורוח נכון חרש
בבקרבי אל תשליכני
מלפניך ורוח קדשך
אל תקח ממני צפףץ

וְגַם אֵלֶיהֶם בַּחשְׁדָּן כָּרַב רַחֲמֵי
יְהוָה פָּסָעִי: הִרְבֵּה בִּבְסֵנִי מִקֵּינוֹ
בַּחֲסֵאתִי טַהֲרֵנִי: כִּי פָסָעֵנִי אֲדַע
טַהֲרֵנִי נִגְדֵי תְכֵיד: לֵךְ לִבְרָךְ, חֲסֵאתִי
וְדָרֵעַ בְּעֵינֶיךָ עֲשֵׂאתִי לִּי
[הַעֲדֵךְ בְּרַבְרֵךְ הַיְבֵה בִּשְׁמֵךְ:]

הוא יתקן את המצב הזה ויחזיר את המצב הזה
אלוהים יתן לנו חסד ורחמים ויחזיר את המצב הזה
אלוהים יתן לנו חסד ורחמים ויחזיר את המצב הזה
אלוהים יתן לנו חסד ורחמים ויחזיר את המצב הזה

Beveert iemand Afslagen of Afzetten van dezer Letters, nu eerst gesneden door Nikolaas Kis, adre. sseere zich aan den voort. Meester, woonende t Amsteldam, op d' Achter Burgwal, over de Brouwerij van de Zwaan, ten huize van Water Warnersz. zal de zelve voor een redelyke prys bekomen.

Tótfalusi Kis Miklós amszterdami betűmintaalapja, melyet 1686 körül Amszterdamban adott ki. A lap alján holland nyelvű utóirata nevével és műhelyének címével (Kicsinvtve)

Jack Werner Stauffacher könyvének címlapja. A szerző már 1954-ben igazságot szolgáltatott Tótfalusi Kis Miklósnak, mint a „Janson” betű valódi alkotójának

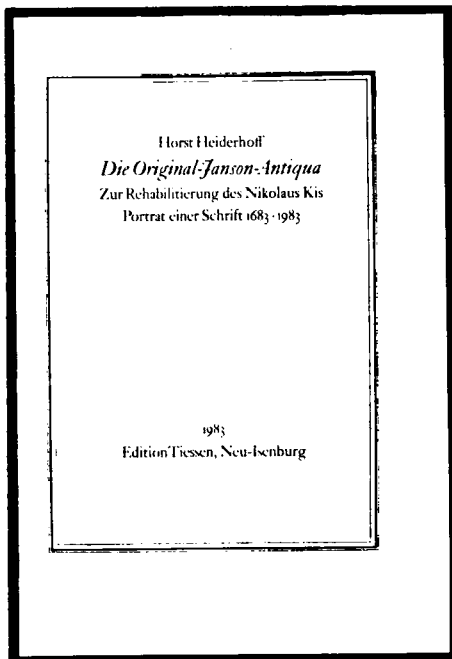
nos, nem mondható el ugyanez a téves nézetek helyreigazításáról. A Janson-hiedelem még sokáig tartotta magát, elsősorban a német szakirodalomban. Még furcsább, hogy magyar szerzők is vissza-visszatértek a Janson-ügy állítólagos részigazságaira, noha ezek a teljes képtelenségek világába tartoznak. Ezért üdvözöltem nemrégiben egy Frankfurt am Main-i kiadványt Horst Heiderhoff tollából, aki 1983-ban végre a hiedelmekkel való végleges szakítás

útjára lépett. Álláspontjának már röpiratának címében is hangot adott: „Kis Miklós rehabilitációjához”.

A „Janson” nemzetközi népszerűségét mutatják azok a jelentések, amelyek a különböző országok évente kiadnak a legszebb könyvek versenyéről. Ezekben kimutatják a „legszebbekben” alkalmazott betűk rangsorát is. Listáikon a „Janson” rendszeresen a legelőkelőbb helyeket foglalja el. A korszerű nyomdatechnika lehetővé tette,

hogy szinte bármely nyomda hozzájusson: a fényszedésben széles körben átvették betűformáit. Magyarországon elsőnek a békéscsabai Kner Nyomda fényszedőüzeme szerezte meg a „Janson” szedéshez szükséges eszközöket.

Tótfalusi Kis Miklós igazsága, elismertetése tehát lassan valósággá válik:

Horst Heiderhoff ebben a tanulmányában adta közre a Tótfalusi Kis Miklós rehabilitációjára vonatkozó érveit (1983)

előbb-utóbb talán az is bekövetkezik, hogy betűjét — téves elnevezésétől megszabadítva — alkotójának nevéhez fargalomba.

*

Egy nemzetközi jelentőségű magyar vállalkozás külföldi elismeréséről, félreértéséről és újbóli felismeréséről szólnak. Egészítsük ki távirati rövidséggel néhány adattal, ami az ügy hazai

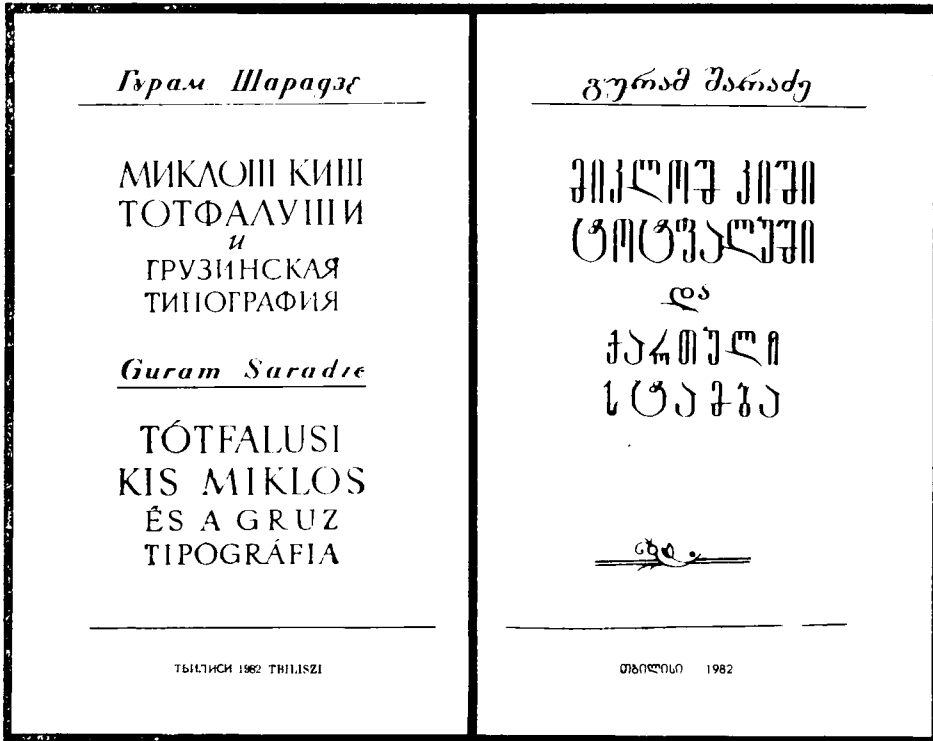
vonatkozásaiba is bepillantást nyújthat.

Bod Péter után kerek egy évszázadra, a magyar nyomdai munkásságnak a 19. század utolsó harmadában bontakozó szakmai sajtója figyelt fel ismét Tótfalusi alakjára. Májig érvényes kitűnő monográfiát adott ki róla Dézsi Lajos 1899-ben. 1902-ben a kolozsvári nyomdai munkások helyreállították síremlékét a házsongárdi temetőben. Megható, hogy 1973-ban a sirt Krizsó Kálmán 84 éves, azóta elhunyt nyugdíjas nyomdász saját költségére teljesen felújította.

1940-ben Tolnai Gábor és Kner Imre kiadták Tótfalusi megrendítő emlékiratát, a Mentséget. 1942-ben Kelemen Lajos és Kner Imre fáradozásának gyümölcseként Szentkúty Pál publikálta az amszterdami betűmintalapot. 1947-ben Németh László az Eklézsia-megkövetés c. drámájában tárta fel Tótfalusi Kis Miklós életének emberi-társadalmi tragédiáját. 1952-ben nagyon szerény és visszafogott ünnepséggel emlékeztünk meg halálának 250. évfordulójáról.

Kutatásban, publikációkban a mulasztottakból napjainkban sokat pótolunk, ha nem is eleget. 5 amszterdami és 100 kolozsvári kiadványát ismerjük (amelyek szerencsére szaporodnak, a századik éppen 1983-ban került napfényre). Ezen felül 11, eddig elvesztettnek tekinthető kiadványáról van hiteles adatunk.

1985-ben lesz az amszterdami biblia kiadásának háromszázadik évfordulója. Megünneplésére a Magyar Tudományos Akadémia és a Református Egyház tudományos ülésszakot és kiállítást tervez. Hazai és külföldi előadók mutatják majd be Tótfalusi Kis Miklóst; az embert, a népművelőt, a könyvkiadót, a nyelvtudóst és ortográfust, helyesírásunk egyik megalapítóját, a biblia-kiadás esemény- és eszmetörténeti vonatkozásait, és végül, de nem utolsósorban a 17. századi betűművészet egyik legnagyobb mesterét.

Guram Saradze könyve a jele annak, hogy a grúzok is nagyra becsülik Tótfalusi alkotását, noha grúz ábécéje soha nem jutott el Grúziába (1982)

ABSTRACT: *Nicholas Kis* was the title of the English language book on Miklós Kis Tótfalusi (1650—1702) Hungarian punchcutter and printer. This edition was a joint venture of the Akadémia Press and the San Francisco Jack Werner Stauffacher—John Howell—Books. The book contains the Tótfalusi monography of György Haiman accompanied by a series of facsimile from Tótfalusi prints. We asked György Haiman, university professor, expert of typography to sum up what Miklós Kis Tótfalusi means for the international public of typography and art of books.

Levendel Ádám

A Magyar Közvéleménykutató Intézet (1945–1949)

A közvélemény-fogalom a hazai lexikonokban

1983/2. számunktól kezdődően ismertetjük a Magyar Közvéleménykutató Intézet tevékenységét, vizsgálati eredményeit 1945-től 1949-ig. Előljáróban kitérünk rá, hogyan értelmezték a közvélemény fogalmát hazai lexikonaink összeállítói a reformkortól napjainkig.

A közvélemény-kutatás intézményes kezdeteinek megértéséhez szükségesnek tűnik, hogy képet alkothassunk magáról a közvélemény-fogalom hazai értelmezéséről is.

A fogalom változását jól és könnyen nyomon követhetjük, ha fellapozzuk a múlt század elejétől megjelenő lexikonokat. Olvasva a megfelelő címszavakat, érzékelhetjük, hogy milyen módon formálódott a közönség és így a kutatók „közvélemény” értelmezése.

Magyarországon a reformkor hozza forgalomba, sőt hamarosan definiálni is próbálják; a viták tüzebe kerül. Az 1839-ben megjelent *Közhasznú Ismeretek Tárában* közvélemény címszó alatt a következőt találjuk: „Az emberiség polgári és egyházi viszonyairól való nézet, mely bizonyos időben, egyes hazában vagy több tartományok népei között, kitűnőleg uralkodik. Mivel az emberiség legfőbb célját, a testi és lelki boldogságot, a kormány és valóság tárgyazzák leginkább: ezekről időnként több közös nézetek s alapos észrevételek támadnak, melyek részint a célt magát, részint pedig az ennek elérésére megkívánható eszközöket illetik. Az ily nézetek s észrevételek a mívelődés előre haladásával, és az érintődések a közlekedések neved-

tével, napról napra terjednek, végre közvéleménnyé válnak, s ez által az emberiség ügyében egész hitelességet nyernek. A közvélemény csupán lelki alapokon nyugszik; de éppen ezért van olly elhatározó befolyása a nézetek létezésére s országok viszonyaira, melyet kinszerítőleg semmi erő, semmi hatalom meg nem akadályozhat vagy semmisíthet. Így a középkor vége felé az a közvélemény uralkodott, hogy az egyház feje és tagjai nyavalyában sínlódnak, s gyógyítást kívánnak; és ez által sikerülhetett a reformatio, noha számtalan külső akadályok ellene szegültek is. — A mi időszakunknak hasonlóképpen megvannak a maga közvéleményei, melyek előbb vagy utóbb — de elmúlhatatlanul teljesedendnek is. Ezeknek, valamint általában minden esmereteknek, leghatósab terjesztési műszere a sajtó, mivel ez által eszközöltetik a legbővebb, legkiterjedtebb és legserényebb gondolatcsere. Azonban a nyomtatás feltalálása előtt is szintúgy voltak közvélemények, de azok sokkal késedelmebben terjeszthettek el a pusta írás és beszéd által, minél fogva sokkal is lassabban érhettek meg valósággá. Egyébiránt minél szabadabb a sajtó, annál míveltebb, annál alaposabb, s következképpen

annál elhatározóbb is a közvélemény; s csak kik ettől félnek, azok vetnek eleibe gátokat. Mert mivel a közvélemény a szabad gondolatcseréből származik, s ezen kölcsönösség az ő valódi életforrása; csupán azokat szokja megtámadni és ócsárolni, kik ezen cserét rongálják s önnön gondolataikat, nézeteiket erőszakosan közvéleménnyé akarják tenni. Ennél fogva a gondolkozási, beszéd- és írásheli szabadsághoz mindenkor jogát tartá a közvélemény; s csak mint illy szabadsággal felruházottatról mondhatta Talleyrand ez 1821-ik pairkamara üléseinek egyikében tartott beszédében e következő szavakat: »Én esmerek valakit, kinek több feje van, mint Napoleonnak, Voltairenak, s mint mind azon ministereknek, kik itt valának, s kik még eljövendének. Ez a valaki — a közvélemény.« (Közhasznú Ismeretek Tára VII. kötet. Pesten, 1839. Heckenast Gusztáv tulajdona.)

Mint láthatjuk, a fogalom meglepő gazdagsággal jelenik meg ekkor, sokkal tágabb, mint ahogy az ismertebb, korabeli, hazai használat feltételezné (lásd Széchenyi—Kossuth vita, Arany—Petőfi levelezése stb.). Ennek magyarázatát abban leljük, hogy a lexikon adaptált fordítás („Conversations-Lexikon szerint Magyarországra alkalmazva”).

Habermas a közvélemény előtörténetéről írt gazdag anyagon bizonyítja a fogalom formai változását, tartalmi feltöltődését a XVIII. században és a XIX. század elején Angliában és Franciaországban. (Jürgen Habermas: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. IV. Társadalomtudományi Könyvtár Bp. 1971. Gondolat). Idézi Bergasse képviselő patetikus megfogalmazását, Jeremy Benthamnek az alkotmányozó nemzetgyűlés számára írt röpiratát, mely a közvéleménynek és a nyilvánosság elvének összefüggését először fejti ki monografikus formában; sok elemében ez megegyezik a harminc évvel későbbi, magyarországi Közhasznú Ismeretek Tárában leirtakkal. (I. m. 147—149. old.)

Az 1862-ben megjelent *Ismerettár a magyar nép számára* sokkal kisebb teret szán a címszónak: „Az emberiség polgári s egyházi viszonyairól való általános nézet, mely bizonyos időben valamely országban uralkodik. Elhatározó a befolyása az országok viszonyaira, s nincs hatalom, amely megsemmisíthesse. Napjainkban leginkább a sajtóban nyilatkozik, szabad országokban a szószéken is.” (Ismerettár a magyar nép számára. — Nélkülözhetetlen segédkönyv, mely a történelem, természet s egyéb tudományok és művészet köréből gyűjtött. — VI. kötet). Első olvasásra nyilvánvaló, hogy a meghatározásból eltűnt a reformkor szakszavak lázadása, a felvilágosodás hőmpolygó vitalitása. Gondolatunkat erősíti, hogy a két időszak között megjelent *Újabbkori Ismeretek Tára* 1853-ban már egyáltalán nem veszi fel a címszót. (Újabbkori Ismeretek Tára — Tudományok s politikai és társas élet encyclopaediája — V. kötet, Pest, 1853. Heckenast Gusztáv sajátja).

Az 1882-es *Magyar Lexikon* meghatározása („ama lassan, de biztosan és ellenállhatatlanul működő befolyás, melyet a nép véleménye a függőben levő napi kérdésekre gyakorol”), már dimenziótlanul, a közvetítők (sajtó, „face to face”) nélkül ismerteti. (Magyar Lexikon — Az egyetemes ismeretek encyklopaediája — XI. Bp. 1882. Wilekens és Waidl kiadóhivatal.)

Tudatában vagyok annak, hogy egy fogalom hétköznapi használatának igen pontatlan objektivációi a lexikonok és értelmező szótárak, az időrendi áttekintés, mégis érdemesnek érzem, hogy végignézzük ezen az úton haladva is, napjainkig mit tükröznek ezek a kiadványok, miképpen tájékoztatták a különböző időszakokban az igényesebb laikus közönséget.

1895-ben a Pallas nagy lexikona így ír a „közvélemény”-ről: „Az az ítélet, melyet valamely nép, (emberek közössége) bizonyos meghatározott közügről (nyilvánosan szereplő személyről) megalkot. Sajátsága a közvéleménynek, hogy spontán módon kép-

zódik, itt is, ott is ezer helyen szinte egyszerre nyilvánul, ennek következtében minden egyszerre nézve hatalmasan megerősödik, s az ellenállókat is magával ragadja vagy legalább erősen érinti. A mi korunkban főleg a sajtó ezer orgánuma és a gyűlés szabadsága készíti elő, terjeszti, némelykor készíti is.” (Pallas nagy lexikona, XI. Bp. 1895. Pallas Irodalmi és Nyomdai RT.) Új mozzanattal gazdagodik ez a meghatározás az előzőekhez képest — a sajtó szerepével, s hogy meglátja: a közvélemény „csinálható”.

Az 1915-ös *Révai Nagy Lexikon* a kompetencia kérdéskörre utal a „mely közügyekkel foglalkozik” kitétellel. „Az emberek minden közösségében, mely közügyekkel foglalkozik, bizonyos közös vélemény szokott kialakulni a

közéletben szereplő emberekről, a közélet ügyeiről, eszméiről, intézményeiről stb. Ez a közvélemény. Nincsen mindig megformálva, nem mindenki tudatos, de a közvélemény alapján ítélünk és cselekszünk. Hogy a mai korban a sajtó, az egyesületek, a népgyűlések nagyon hozzájárulnak ily közös meggyőződések képződéséhez, könnyen elképzelhető.” (Révai Nagy Lexikon 1915. Révai kiadás) A másik új csíra: a tudatosság és az erő kérdésének megpendítése. Érdekes adalék, a lexikonoknál maradva, hogy 1961-ig hiányzik a címező az általam átnézett lexikonokból (Franklin, Napkelet lexikona, Társadalmi lexikon, Zsidó lexikon, Tolnai új világ lexikona, Révai kis lexikona, Családi kis lexikon, Legújabb lexikon stb.).

Tallózás a Magyar Közvéleménykutató Intézet jelentéseiben

I. A politikai pártok megítélése

Elnyeri-e valamelyik párt a kormányképes többséget?

(Budapesti adatfelvétel 1945 augusztus végén)

A budapesti közönség 45 százaléka tagja valamely pártnak. A párttagok 60 százaléka férfi, 40 százaléka nő.

A párttagság megoszlása a következő.

Szociáldemokrata Párt	13 százalék
Magyar Kommunista Párt	11 százalék
Független Kisgazda Párt	4 százalék

Polgári Demokratikus

Párt

1 százalék

Nemzeti Parasztpárt

1 százalék

A válaszolók 20 százaléka koalíciót jósol, főleg a férfiak és azok közül is a magasabb iskolával rendelkezők. 46 százalék a munkáspártok győzelmét jósolja; amennyiben külön listán indulna a két munkáspárt, úgy mindkét pártnak egyforma esélyt adnak. A Független Kisgazda Párt sikerét várja 16 százalék; 8 százalék pedig a választási törvény szerkezetétől és a pártoknak a választási kampány alatt kifejtett propagatív munkájától teszi függővé a sikert.

Melyik párt győz a községi választásokon?
(Budapesti adatfelvétel 1945 szeptember végén, százalékban)

	Férfi			Nő		
	értel- miségi	kis- polgár	munkás	értel- miségi	kis- polgár	munkás
MKP	7,3	8,5	20,0	11,6	12,9	16,7
SZDP	5,9	8,1	12,0	10,6	12,2	12,3
munkáslista	54,2	57,3	48,8	46,0	45,6	43,9
fentiek együtt	67,4	73,9	80,8	62,2	70,7	72,9
kisgazda	30,7	24,0	13,6	25,2	23,9	16,3

Az idősebbek inkább említik az SZDP esélyeit, a fiatalok pedig az MKP-ét. A Kisgazda Párt esélyeit az idősebbek csak alig látják nagyobboknak, mint a fiatalok.

Melyik pártra szavaznak?

(Budapesti adatfelvétel 1945 szeptember végén)

Az értelmiség és a kispolgárság körében valamivel többen rokonszenveznek az SZDP-vel, a munkásság körében azonban jóval többen a MKP-vel. Mivel a munkásság számbeli súlya jóval nagyobb a másik két rétegénél, az MKP túlszárnyalja az SZDP-t. A férfiak mindenütt jóval kisebb arányban szavaznak a Kisgazda Pártra, mint a nők, a radikális párt inkább az értelmiség és a kispolgárság köréből kap szavazatokat. Meglepő eredmény, hogy a Nemzeti Parasztpárt a munkások körében a leginkább elismert, és az értelmiség körében a legkevésbé. Összegezve az eredményeket, a választásokon induló pártok várható szavazati arányai a következők:

Munkáslista	58,2
Kisgazda	29,1
Nemzeti Parasztpárt	5,0
Polgári Demokrata Párt	4,1
Radikális Párt	0,5
Nem választ	3,1
	100,0 százalék

A választók közel 1 százalékának megkérdezése alapján 58—60 százalékos munkáslistára és 28—30 százalékos Kisgazda Pártra eső szavazattal számoltak. A válaszolók közel 20 százaléka kijelentette ugyan, hogy szívesen látná a Szociáldemokrata Párt győzelmét, de nem biztos abban, hogy a munkáslistára szavaz. Az eredmények értékelésekor ennek a jelentős csoportnak az elbírálásánál úgy jártak el, hogy háromnegyed részüket a munkáslistára szavazókhoz csatolták, és így a pontosan előjelzett eredményeket elrontották.

Hány százalék szavazatot érnek el a nagy pártok az országos választásokon?

(Budapesti és vidéki adatfelvétel 1945 október második felében)

Budapesten a három legnagyobb párt részesedési aránya a közönség véleménye szerint (százalékosan):

Szociáldemokrata Párt	35
Kommunista Párt	20
Kisgazda Párt	20
<i>Budapest környékén:</i>	
Szociáldemokrata Párt	38
Kommunista Párt	24
Kisgazda Párt	45
<i>a Duna—Tisza közén:</i>	
Szociáldemokrata Párt	33
Kommunista Párt	31
Kisgazda Párt	42
<i>a Dunántúlon:</i>	
Szociáldemokrata Párt	32
Kommunista Párt	18
Kisgazda Párt	52

Az egész ország várható eredményéről nehezen kiszámítható adatokhoz jutottak, mivel a Tiszántúlról nem érkeztek meg a felvétel eredményei. A mérlegelt átlag országosan:

Szociáldemokrata Párt	31
Kommunista Párt	21
Kisgazda Párt	49

Ha a kis pártokra eső mintegy 8 százaléknyi eredményt is figyelembe vesszük, a végleges kép:

Szociáldemokrata Párt	26
Kommunista Párt	18
Kisgazda Párt	48

A választóktól megkérdezett személyes választás a pártok következő sorrendjét adta:

Kisgazda Párt	48
Szociáldemokrata Párt	25
Kommunista Párt	18
Nemzeti Paraszt Párt	7,5
Polgári Demokrata Párt	1,5
	100,0 százalék

Többszörben kutatták a közönség véleményét arra vonatkozóan, hogy vajon szükségesnek tartják-e a pártok közötti koalíció alapján való kormányzás fenntartását. A vélemények százalékosan a következőképpen oszlottak meg:

	igen	nem	nem felel
1946 március	64	34	2
1946 szeptember	48	50	2
1946 december	33	52	15

A koalíciós kormányzás 1946-os valóságának képét jól tükrözi ez az elfordulás a koalíciótól, ami 1946 decemberében az egyharmados igenen kívül abban is megnyilvánult, hogy fokozódott a vélemények polarizációja: „jobb-
oldal engedjen” — 44 százalék, „bal-
oldal engedjen” — 35 százalék, „mind-
két szárny engedjen” 12 százalék, bi-
zonytalan — 9 százalék.

Véleménye szerint melyik politikai párt programja szolgálja legjobban az ország boldogulását?

(Budapesti és vidéki adatfelvétel 1947 augusztusában, százalékban)

	Budapest	Vidék
Kisgazda Párt	16,9	30,6
Szociáldemokrata Párt	29,7	25,8
Kommunista Párt	24,1	22,0
Nemzeti Paraszt Párt	2,5	7,3
Polgári Demokrata Párt	4,7	2,3
Radikális Párt	4,4	0,2
Magyar Függetlenségi Párt	2,5	1,1
Független Magyar Demokrata Párt	5,6	3,3
Demokrata Néppárt	2,1	1,0
Keresztény Női Tábor	0,7	0,0
Katolikus Néppárt	0,8	0,7
Polgári Pártok	0,9	1,3
Munkás Pártok	2,2	1,5
Szabadság Párt	2,9	2,9

Az országos választásokon ön melyik párt-ra fog szavazni, illetve melyik párt győzelmét látná szívesen?

(Budapesti és vidéki adatfelvétel 1947 augusztusában)

Országos viszonylatban a koalíciós pártok esélyei az összes szavazatoknak kb. 80 százalékát érhetik el. Alsó határként 77 százalék látszott valószínűnek, azonban a választási névjegyzékből való kizárások folytán elképzelhetőnek tűnt, hogy a 80 százalék fölé is emelkedhet. Az új ellenzéki pártok (Pfeiffer, Balogh, Schlachta, Szabadság Párt, dr. Varga pártja) a régi ellenzéki pártokkal együtt 20—23 százalék szavazatra számíthatnak. A Baloldali Blokk esélyei 44 és 49 százalék között mozogtak a választói névjegyzék lezárásakor, az előre látható törlések miatt az összes szavazatoknak kb. 50 százalékát fogják elnyerni, és e kritikus számot esetleg túl is haladják. A Független Kisgazda Párt Budapesten igen sokat veszített népszerűségéből 1945 óta, és így az előjelzések 15—17 százaléknál több szavazatot nem jeleztek, vidéken megközelítik a 40 százalékot. Országos viszonylatban ez azt jelenti, hogy a Kisgazda Párt 33—35 százalék

körüli maximális eredményre számíthatott. A Szociáldemokrata Párt Budapesten 30 százalékos eredményt, vidéken 15 százalékos, országos átlagban 17—18 százalékot remélhetett. A Magyar Kommunista Párt Budapesten emelkedő tendenciát mutat a 45-ös választáshoz képest, valószínű budapesti eredményét 25—26 százalékra, vidéken 17—19 százalékra várhatta. Országosan 19—21 százalék közé eső választási végeredményt valószínűsített a közvélemény-kutatás az MKP-nak.

II. A háborús főbűnösökről

Helyesli-e a háborús bűnösök tárgyalásának részletes közlését?

(Budapesti adatfelvétel 1945 október végén)

A háborús bűnösök ügyének publikálását általában helyeslik. A Bárdossy-ítélet (1945 október vége) előtt 70, utána 80 százalék nyilatkozott igenlően. A férfiak inkább vannak mellette, mint a nők, az értelmiségiek kevésbé, mint a kispolgárok és a munkások.

Kik a főbűnösök?

(Budapesti adatfelvétel 1945. november elején, százalékban)

	Értelmiségi		Kispolgár		Munkás		Együtt
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	
Szállasi	27,0	21,3	27,3	23,4	25,5	23,6	75,0
Sztójay	9,5	4,6	5,8	4,1	5,7	4,4	16,5
Bárdossy	9,3	9,8	13,6	10,9	15,6	10,0	36,0
Horthy	6,2	3,9	8,5	5,4	10,4	5,3	21,0
Imrédi	8,2	8,5	10,0	8,2	7,7	10,2	24,6
Kállay	0,3	0,0	0,6	0,5	1,8	0,7	2,7
Endre	5,9	4,8	4,9	8,5	5,5	5,6	17,4
Baky	3,4	3,1	1,5	2,2	0,9	0,7	4,8
Beregffy	5,4	2,0	5,8	6,3	5,9	4,4	15,0
R. Schneller	0,8	0,4	0,9	0,0	0,7	0,0	1,8
Rajniss	0,8	0,4	2,1	1,4	2,0	0,7	3,6
Egyéb magyar	8,0	1,7	5,8	1,9	3,1	2,3	9,8
Külföldi	1,6	3,7	1,3	1,1	1,5	2,5	6,0
Csoportok	8,3	10,0	2,3	0,8	3,1	3,2	12,0
Nem tudja	2,7	15,7	6,2	18,9	7,0	20,4	40,0
Nem felelt	2,6	9,7	3,9	6,9	4,2	6,0	13,8

Kinek az ügyében lát enyhítő körülményt?

(Budapesti adatfelvétel 1945 november elején, százalékban)

	értelmiség		Kispolgár		Munkás		Együtt
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	
Senkinél	43,8	24,4	53,7	29,5	53,6	33,4	40,0
Mindenkinél	2,4	11,1	2,3	3,3	3,3	2,1	4,0
Bárdossy	20,6	25,7	10,7	19,7	7,3	8,3	13,0
Horthy	11,8	12,8	9,6	4,9	11,3	9,0	10,0
Imrédy	8,3	7,2	1,7	5,7	1,3	1,4	4,0
Kállay	0,5	0,0	3,6	0,0	0,7	0,0	2,0
Egyéb	9,3	8,3	4,3	4,9	6,6	3,8	5,0
Nem tudja, nem felel	3,3	19,5	14,1	32,0	15,9	42,0	22,0

Kiszámították, hogy az első három hely átlagában milyen súlyossági fokot adott a megkérdezettek köre az egyes háborús bűnösöknek. Így újabb rangsorolást kaptunk, most már nem az említés gyakorisága, hanem a minősítés súlyossága szerint.

Első helyen kimagaslik Szálasi, utána azonban Hortny a második; Bárdossy a harmadik helyen állt. Sztójay és Imrédy majdnem egyező adattal a negyedik és ötödik helyen, míg Kállay a hatodik. A főbűnösök rangsorának megítélésében a munkásság kevésbé differenciált, mint a másik két társadalmi csoport.

A férfiak kb. a fele határozottan nem talált egy háborús bűnösnek sem enyhítő körülményt, a nők látszólag megbocsátóbbak. A három társadalmi réteg közt nincs lényeges különbség.

Véleménye szerint ki a magyar történelem Magyarországnak legtöbbet ártó alakja?
(Budapesti adatfelvétel 1947 május közepén)

Messze mindenki előtt az összes megkérdezettek többségénél szerepel Szálasi (54 százalék), majd Horthy Miklós (12 százalék).

ABSTRACT: Beginning with the second number of our 1983 volume we outline the reports of the Hungarian Institute for Opinion Research (1945—49). Here we premise the change of the concept of „public opinion” in our dictionaries from the reform age, till now.

Lengyel András

Hatalmi érdek és társadalmi nyilvánosság

A két világháború közötti „cenzúratörténet” néhány kérdése

A cenzor nem tényeket mérlegel, nem a tárgyi igazságot vizsgálja, hanem a szándékra, a tendenciára ügyel.

A Horthy-korszak jellegadó szakaszában, az 1921 és 1938 közötti években Magyarországon — egyes, még szakkörökben is élő hiedelmekkel ellentétben — nem volt (előzetes) *cenzúra*. A sajtórendészet feladata a megjelenés után kezdődött; egyféle *post festa* aktus volt. A napilapok, folyóiratok, könyvek anyagát kinyomtatás előtt nem kellett bemutatni, nem kellett engedélyeztetni. A megjelenéshez természetesen kellett ún. *lapengedély*, amelyet a miniszterelnökség adott vagy tagadott meg, ez az engedély azonban a lapnak, ill. folyóiratnak csak a megjelenését szabályozta — *tartalmát* nem szűrte meg, nem fésülte át. (Az évente csak tízszer vagy kevesebbszer megjelenő folyóiratoknak, mivel „röpiratoknak” számítottak, még ilyen engedély sem kellett megjelenésükhöz.) Elvileg tehát mindent ki lehetett nyomtatni, gyakorlatban még bizonyos példányszámban a terítésre is sor kerülhetett (gondoljunk csak József Attila és Radnóti Miklós betiltott könyveinek sorsára!) — a „nyomtatvány” ugyanis csak elkészülte napján kellett bemutatni a területileg illetékes ügyészségen. Az ügyész pedig, átolvasva a művet (a napilapot éppúgy, mint a

könyvet), vagy jóváhagyta a megjelenést — jóváhagyása hallgatólagos volt; ha meghatározott időn belül nem emelte föl szavár a nyomtatvány tartalma ellen, az terjeszthető volt —, vagy *inkriminálta*, azaz valamely részletét, kitételét, esetleg egészét kifogásolta. Véleménye azonban ekkor sem *közzetellenül* döntött, az ügyészi inkriminációt a főügyész, Budapesten az ügyészség vezetője, maga Baróthy Pál mindenkor felülbírálta: elfogadta vagy elutasította. Ha a főügyész az inkriminációval egyetértett, ha tehát ő is kifogásolandónak ítélte meg a szóbanforgó művet, csak akkor lett az ügyből vádemelés, tárgyalás, majd ítélet. Elvileg — az ügyészi és a bírói szervezet jogi szétválasztása révén — a vádemelés fölmentő ítélettel is végződhetett; a bíróság fölülbírálhatta az ügyészség inkriminációját. Sőt a bírói ítélet is fölülbírálható volt: a sajtórendészeti vétségben elmarasztalt szerző, kiadó, nyomda felsőbb bírói fórumokhoz fordulhatott, *jellebbezhetett*, s ha kellett, ügyét egészen a legfelsőbb bírói testület, az ún. kúria elé vihette, amely módosíthatta vagy akár meg is semmisíthette az alsóbbfokú bíróság(ok) elmarasztaló ítéletét.

Sajtórendészeti ellenőrzés

A „cenzúra” emlegetése, ha pontatlan is, mégsem teljesen alaptalan e kor-szakot illetően sem. „Szabad sajtó” ugyanis a szó 1848. március 15-i értelmében tényleg nem volt 1921 és 1938 között; az ügyészség a „sajtórendészeti ellenőrzéssel” is — igaz komplikáltabban s nehézkesebben, mint az előzetes cenzúrával, de — ellátta a hatalom érdekvérvényesítésének feladatát. Az ügyészség (s a bíróság) ellenőrző munkája ugyanis egyértelműen *normatív* jellegű volt; az ügyészség a bíróság révén, bizonyos *normák megsértését torolta meg* — elkobzással, pénz- vagy börtönbüntetéssel stb. A normák felállítását és konkrét alkalmazását pedig alapvetően a hatalmi viszonyok adott helyzete, pillanatnyi állása határozta meg. A *tárgyi igazság* vizsgálata, ahogy Marx még a cenzúráról írta, a sajtórendészetenek sem volt feladata. Az utólagos „cenzúra” így az uralkodó csoportok hatalmi érdekvérvényesítésének jogi eszköze volt. (Más kérdés, hogy az ügyészi-bírói szervezet „dualizmusa”, valamint a bírósági tárgyalás(ok) biztosított korlátozott nyilvánosság valame-lyest korlátozta, módosította ezt az érdekvérvényesítést, s mindenképpen nagyobb lehetőséget adott a problémák stb. kimondására és megvédésére, az *erkölcsi* kontroll érvényesítésére, mint a klasszikus cenzúra, amely *előzetesen és a nyilvánosság teljes kizárásával*, mintegy titokban, „suba alatt” hozta meg döntéseit.)

Az ügyész — sajtórendészeti ellenőrző munkája közben — elvileg és formálisan az érvényben volt, törvényben is lefektetett jogi normákhoz igazodott, azok alapján inkriminált. A sajtórendészeti ellenőrzés fennmaradt s részben publikált dokumentumai (így pl. József Attila, Radnóti Miklós s mások sajtópereinek aktái) alapján a hivatkozott törvények körét is leírhatjuk. Az egyik leggyakoribb és ugyanakkor leglényegesebb ilyen paragrafus kétségkívül az 1921. évi III. törvény-cikk volt, amely a „társadalmi rend hatékonyabb védelméről” intézkedett,

de amelyet — egyébként pontatlanul — csak mint ún. kommunista-ellenes törvényt szokás említeni. Az elnevezés, persze, ha pontatlan is, nem alaptalan; lényeges elemet abszolutizál, hisz ez a hírhedt törvénycikk valóban azokat a politikai törekvéseket helyezte „törvényen kívül”, amelyek — akármilyen konkrét érvelés keretében — a „társadalmi rend” radikális (s esetenként erőszakos) átalakítására irányultak. S ez a cikkely már pusztán létével is megvonta a törvényes („legális”) és a törvénytelen (tehát illegálitásban kényszerülő) politizálás határát, s alkalmas volt arra, hogy alkalmazói mindent, amiben a rendszer veszélyeztetését látták, törvénybe iktatóknak minősítsenek. Hatásos és szinte „univerzális” eszköze volt tehát a hatalmi érdekek érvényesítésének. Természetesen emellett más törvénycikkek is az ügyész rendelkezésére álltak. Bár ezek alkalmazásának gyakoriságáról nincs statisztikánk, mindenestre két esettípust meg lehet említeni. A „vallás- és szeméremvétség”, ill. a „tiltott közlés” esetei igen gyakran tették ki az ügyészi inkrimináció hivatkozási alapját. A hivatkozott törvénycikkek egészében véve egy állam-, vallás- és erkölcs-központú (ügyészi-bírói) értékrendet, normarendszert körvonalaznak. Sőt úgy látszik, ez volt az az *érték-triász*, amelyet a sajtórendészet a maga eszközeivel védett, ill. védeni igyekezett.

A sajtórendészeti ellenőrzés 1921 és 1938 közt gyakorolt formájának kulcskérdése kétségkívül a normává változtatott hatalmi érdekek kérdése. Az tehát, hogy ténylegesen milyen érdekek bújtak meg az ügyészség (s a bíróság) alkalmazta jogi normarendszerben, s ezek a jogi normává emelt érdekek hogyan hatottak a társadalmi problémák nyilvános megvitatására, diszkurzivitására: magára a társadalmi nyilvánosságra.

A kérdéskör megválaszolása nem könnyű; a sajtórendészeti ellenőrzés szisztematikus földolgozása még hiányzik, s így hiányzanak a globálisan teljes adatok is (hány inkrimináció történt, milyen törvénycikk alapján, hány vég-

zódott bírósági elmarasztalással stb.). Egy fontos forrásegyüttes azonban — az eddig megjelent feldolgozások mellett — rendelkezésünkre áll. A szegedi Egyetemi Könyvtár ugyanis, amely id. Bibó István igazgatósága idején megkapta az ún. ügyészégi kötelezpéldányok gyűjtésének jogát, ma is nagy mennyiségű olyan napilapot, folyóiratot és könyvet őriz, amelyet az ügyészségtől vett át megőrzésre, s amely így az ügyészégi ellenőrzés nyomait is magán viseli. Ez az anyag persze speciális, hisz lényegében csak azokat a lap- és folyóirattartalmakat, könyveket tartalmazza, amelyek nem lettek bírósági ügyek aktáinak mellékletei, amelyeket tehát nem marasztalt el bírói döntés. Sok olyan eset volt azonban, amikor a vádemelés ugyan (talán a főügyész döntése révén) elmaradt, de a lap, folyóirat, könyv tartalma, legalább egyes pontjaiban „súrolta”, sőt sértette a normákat. Ezeknek a normaszegéseknek az ügyészi észrevételezéseit a dokumentumok magukon viselik; aláhúzások, lapszéli jegyzetek, esetleg törvénycikkre való utalások sűrűn előfordulnak rajtuk. Ez az anyag — egyenként is, de főleg együtt — megmutatja, mi volt az a (változó) hatás, amely az inkrimináció és a még „elfogadhatóság” között húzódott, mi volt tehát az a „cenzúra-kiszöb”, amelyen túllépve az írók már tilalomfákba ütköztek.

A szándék is veszélyes

A Szegeden őrzött anyagból néhány esetleírás már nyomtatásban is megjelent, nagy része azonban, sajnos, publikálatlan. A globális kép kialakításához azonban a föltártság e szintje is elegendő, annál is inkább, mert egyéb publikációk is vannak e tárgykörből.

Ami az inkriminációkról hozzátettölegesen megállapítható, az arra vall, hogy a sajtórendszert a „társadalmi rendet” (valójában az adott hatalmi viszonyokat) óvta leginkább. Erre van a legtöbb példa is.

Működött az ügyészi cenzúra, amikor a hatalmi viszonyok átalakításának

valamiféle *szimbólumát* fedezte föl valamiben. A 100% egyik versfordításában pl. két sor az Internacionáléból vett rejtett idézet volt — e tény, miután észrevette, már elegendő volt a soros ügyésznek arra, hogy gondoljon az 1921. évi III. tc. alkalmazására. Több példa van arra is, hogy a Szovjetunió pusztá emlegetése, a Tanácsköztársaság egyébként periférikus és jelentéktelen eseményeinek említése, ill. leírása már felkeltette az ügyészi figyelmet. Jellemző e tekintetben, hogy a Munka egyik írására már azért is fölfigyeltek, mert benne a szerző szovjetunióbéli beszélgetést ismertetett. S jellemző az is, hogy kétsoros (nyílt) Lenin-idézet — noha az politikailag indifferensnek tekinthető — ugyancsak figyelmet kapott, nyilvánvalóan Lenin neve miatt. S ide tartozó mozzanat az is, hogy a Népszava — függetlenül konkrét tartalmától, egyes írásaitól — láthatóan eleve gyanús volt; amíg egyes periférikus újságokat az ügyészek tényleges ellenőrzés nélkül láttamoztak, addig a Népszava mindig fokozott ellenőrzésben részesült. Volt időszak, pl. a világválság éveit, amikor a Népszava számaikat sorozatban kobozták el, cikkeiket inkriminálták, sőt még — engedélyezett politikai gyűlésekre vonatkozó — egyes híradásait is kifogásolták. Ezek s az ezekhez hasonló példák jól igazolják Marx fölismerését, miszerint a cenzor nem tényeket mérlegel, nem a tárgyi igazságot vizsgálja, hanem a (föltételezett) *szándékra*, a (kikövetkeztetett) *tendenciára* ügyel. Ebben volt nagy veszélyessége a magyar gyakorlatnak is, hiszen gyanú és föltételezés: szándékmérlegelés után ítélték.

Működött az ügyészi cenzúra akkor is, ha a *társadalom valóságos problémáinak*, negatív tendenciáinak (így pl. a parasztság nyomorának) *tételes és részletező leírásával* találkozott. Ilyen helyzetleíró és föltáró gyakorlatra figyelt föl az ügyész Darvas József *Fekete kenyer*, Erdei Ferenc *Parasztok* s Féja Géza *Viharsarok* c. könyvének olvas-tán, sőt Féja könyvét végül jogerős bírói ítélet is sújtotta. Andreánszky

Istvánnak a tanyai gyerekekről írott szociografikus cikke (Munka, 1932.) ugyancsak fölhívta magára az ügyesség figyelmét, jöllehet a társadalom megváltoztatásának legfőljebb homályos szándéka, de nem kinyilatkoztatása szűrhető ki belőle. Ezek olyan esetei voltak a funkciójából eredően amúgy is eleve veszedelmes nyilvánosságkorlátozásnak, amelyek — mivel a valóságos helyzet reális fölmérését tették lehetetlenné — különösen veszedelmesek. Meglétük az ügyészi gyakorlatban arra vall, hogy kicsiny volt a rendszer önkorrektíós ereje, „rugalmassága”. Az ilyen inkriminációk ugyanis éppen a hivatalosan is deklarált s részben valóban is folyó reformok, rendszerkorrekciók ellen hatottak, azok lehetőségét csökkentették.

Rövid távú, de hatásos fegyver

Ezek mellett természetesen figyelt az ügyészség a *forradalom*, ill. a *társadalmi rendszer megváltoztatásának deklarált igényére* is. Kassák Lajosnak a szociáldemokrata párt egyik kongresszusáról írott 1932-es cikkében, mely többször is érinti ezt a kérdést, jó néhány ügyészi megjegyzés olvasható. Ugyancsak számos megjegyzés van Nádass József tanulmánya mellett is, ez ugyanis — az „együtt útni, külön menni” jelszó jegyében — a szocialista stratégia és taktika (rendszeren túlmutató) fejleményeit vázolta. Ez az ügyészi gyakorlat logikus folyamánya volt annak, hogy a rendszer a politikai gyakorlatot törvényes és törvényen kívüli részre bontotta szét, s bizonyos törekvéseket eleve törvényen kívülieknek tekintett. Vita-kérdés lehet, hogy ez a rendszer szempontjából föltétlenül szükséges rendszerstabilizáló eszköz volt-e; az viszont nem kérdéses, hogy *rövid távú* megoldásként *hatásos* fegyver volt.

Az a tény, hogy az 1921. évi III. törvénycikket a gyakorlatban nemcsak akkor alkalmazták, ill. akarták alkalmazni, amikor tételes és deklarált rendszermegváltoztatási igényt és követelést tapasztaltak, azt is jelzi: az ügyé-

szi-bírói gyakorlatban autokratikus tendenciák is működtek, s a „jogállam” jogszerű gyakorlatán átütött a nyers hatalmi érdek. Erről a jogász talán mint felemás joggyakorlatról beszélne, szempontunkból azonban fontosabb azt megállapítani, hogy a szándékmegejtő ügyészi gyakorlat viszonylag általánosnak volt tekinthető.

Az ügyészi, bírói érdekérvényesítés — a Féja-könyv hírlapi visszhangjából, de más esetekből is tudjuk — nem önmagában álló, egyedüli eszköze volt a hatalmi szisztémának. Érdekeinek meg lehetőségen általános sajtótámogatása is kimutatható, sőt esetenként rendőrcsendőri beavatkozásról, hatalommal való (vissza)élésről is tudunk. Mindez együtt nagyon valószínűvé teszi, hogy Nagy Lajos valós helyzetet rögzített, amikor arról írt, hogy az írókat (általában a tollforgatókat) *öncenzúra* is fékezte. Ott ugyanis, ahol a szándéokra figyelnek, s a tárgyi igazság nem jogi kritérium, óhatatlanul és törvénytelenül megjelenik a szándékok önkéntes (s gyakran önkéntelen) korlátozása. Márpedig nem vitás, hogy egy rendszer önkorrektíós, „öngyógyító” mechanizmusának ez az önmagát csönkítő gyakorlat igen súlyos fékezője, a rendszer belső lehetőségeinek beszűkítője.

A nyilvánosság lehetőségei

Ez az önkorlátozást előidéző ügyészi gyakorlat érhető tetten az *isten- és vallásgyalázás*, általában az *erkölcsi szférát* illető „sajtvétségek” gyakorlatában is. Számtalan olyan sajtópör-ről tudunk, amely — mint a fiatal József Attila, Radnóti, Tereszényi György, Tamkó Sirató Károly, Bercze-li A. Károly s mások esetében — valamiképpen a szóban forgó írók és műveik „erkölését” kifogásolta. Tudunk arról is, hogy 1932-ben Kassák egyik cikkét, amelyben a fogamzásmegelőzés eszközeinek és formáinak nyilvános propagálását sürgette, inkriminálta az ügyészség. Tudjuk azt is, hogy a *Kasság* szerkesztette Munka egyik, németből fordított cikkét azért jelölte

meg az ügyész, mert az illegálisan végzett abortuszokról (is) beszámolt. Természetesen semmiféle hatalomtól nem lehet abszolút erkölcsi toleranciát várni, nem várható, hogy eltérje az erkölcsök mérték nélküli relativizálódását. Valahol, ahogy mondani szokás, mindennek van határa. Ám az erkölcsök változása, így a „vallás erkölcs” s a nemi erkölcs változása is a társadalmi folyamatos átalakulásának olyan szférája, amely — függetlenül attól, hogy „javulnak-e”, vagy éppen romlanak ezek az erkölcsök — ideálisan nem a jog eszközeivel szabályozható. Sőt, a két világháború közti eseteket illetően biztosan tudjuk is, hogy ez az ügyességi „erkölcsvédelem” nem volt több anakronisztikus hatalomvédelemnél; a tiltások-büntetések a hatalmi érdekérvényesítés szimpla eszközei voltak s éppen erkölcsszabályozó szerepük nem volt. Ez alighanem annak a jele, hogy ezeket az inkriminált „erkölcsöket” már nehezen lehetett másképpen „védeni”.

Az ügyészi inkriminációk külön típusát testesítik meg az ún. *tiltott közlések*. Ezek némileg más oldalról világítják meg az érdekérvényesítés, ill. a társadalmi nyilvánosságkorlátozás szoros összefüggő problémakörét. Ezeknek ugyanis politikai jelentőségük általában nem volt, s bár a Népszavát ebben a vétségben is sűrűn elmarasztalták, tiltott közlést más lapok is gyakorta elkövettek, sőt elsősorban éppen rájuk, a nagy „polgári” lapokra volt e vétség jellemző. A tiltott közlés egyébként többnyire abban merült ki, hogy valamely szenzáció (vagy szenzációssá duzzasztott) bűnügyet — sikkasztást, betörést, gyilkosságot —, esetleg érdekesebb balesetet, öngyilkosságot a nyomozás befejezése előtt ismertetett az újság hosszabb-rövidebb cikkben. Ezeket a „nyilvánosság akadályozza a nyomozást” jelszóval inkriminálták; többnyire valószínűleg joggal. Egykori lapjaink is „megérték a pénzüket”. Az ügyészi döntések mégsem makulátlanok ez esetben sem, hisz — talán mondani sem kell külön — a sajtó szenzációhajhászásának nem a nyilvános-

ság kizárása az igazi, pozitív ellentéte. Ezekben az esetekben az újságíró és az ügyész ugyanazon jelenség két pólusát képviselte. De hogy mennyire veszélyes fegyver volt a „tiltott közlések” inkriminációja, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy alkalmanként politikai célok érdekében is fölhasználták, s a Népszava elleni akciók egyik eleme éppen a politikai jellegű hírek — igaz, csak alkalmankénti — „tiltott közlésekké” változtatása volt.

Az eddig mondottakból és mások sajtó- és irodalomtörténeti kutatásaiból is egyértelmű, hogy — előzetes cenzúra nélkül is — az 1921 és 1938 közötti években Magyarországon a társadalmi nyilvánosság korlátozva volt, s mindaz a probléma, eszme, ideál, amely a fejekben szükségszerűen megjelent, nem lehetett közös diszkusszió tárgya, ill. csak korlátozott mértékben lehetett az. A tollforgatók és sajtó fórumaik akadályokba ütköztek a problémák közös, „össztársadalmi” kihordásában, s így ez az amúgy sem könnyű folyamat csak akadozva mehetett végbe. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a nyilvánosság kizárása — lényeges kérdéseket illetően is — *tökéletesen és következetesen* megvalósult volna.

A társadalmi nyilvánosság korlátozását három tényező fékezte, negatív hatásait csökkentette.

Az egyik az volt, hogy „megfelelő”, rendszerhű ember sok mindent ki mondhatott; olyat is, amit más nem. Míg a rendszer ún. baloldali ellenzéke sokféle módon gátolva volt, a rendszerhű, s megbízható emberei, a reformkonzervatívizmus képviselői (vagy égiszük alatt mások) sok mindent elmondhattak. Nincs adat rá például, hogy a Magyar Szemlé, Szeffű Gyula e maga nemében kiváló folyóiratát valaha is inkriminálta volna az ügyesség, jóllehet — igaz megfelelő összefüggésben — e lapban is sok lényeges dolog elhangzott. Jellemző az is, hogy olyan hírhedten jobboldali szerző, mint pl. Oláh György megírhatta s megjelentethette *A hárommillió koldus* — neki ezért nem járt büntetés, jóllehet az

ország szociális feszültségeinek igen lényeges pontjára hívta föl a figyelmet. Magyarán, ha torzító összefüggésekbe ágyazva, inadekvát ideológiákkal társítva is, de „sok mindent el lehetett mondani”.

Másrészt a rendszerbe — a valóságos erőviszonyok következtében, a Bethlen—Peyer-paktum révén — bizonyos értelemben egy korlátozott szocializmus-igény is be volt építve. A szociáldemokráciának ez a „rendszerbe építettsége”, persze, mint sokan és sokszor rámutattak már, jelentősen megerősítette a szociáldemokrata párt kezét s visszafogta fórumainak „hangját”. Az is tény viszont, hogy a szociáldemokrácia ennek fejében nemcsak parlamenti párt lett (1914 előtt nem volt az), de — ha megint csak torz és megnyomorított formában is — *legálisan*, jogszerűen terjeszthette a szocializtikus elveket, eszméket, álláspontokat. Az ügyészség nyilvánosságkorlátozó gyakorlata ugyan nem kis részben éppen a szociáldemokratákat s a Népszavát sújtotta (erről terjedelmes tanulmányt, sőt monográfiát lehetne s kellene írni), ám ami „maradhatott”, az önmagában is a nyilvánosságkorlátozás „oldását” jelentette.

Végül: ki lehetett alakítani olyan esszé-, ill. cikksztílust, amely bár lényeges dolgokat hordozott s fontos, a rendszerre nézve negatív tényeket, összefüggéseket, jelenségeket tárt a nyilvánosság elé, kisiklott az ügyészi beavatkozás lehetősége elől. Elég, ha e tekintetben Illyés Gyula több könyvére (*Puszták népe*, *Oroszország stb.*), vagy Bálint György egész publicisztikájára gondolunk. Utóbbi azt is példázza, hogy hajlékony, árnyalt és mégis pontos stílus birtokában marxistaként is meg lehetett szólalni, sőt nagyhatású, jelentékeny publicisztikát is lehetett művelni.

Az eddig elmondottak után óhatatlanul fölvetődik a kérdés: vajon mi lehetett e sajátos nyilvánosságkorlátozás valóságos szerepe, s elérte-e célját, ellátta-e az érdekérvényesítésből reá eső részt? A válasz nem könnyű, s ismereteink mai fokán nehéz is pontosan megválaszolni.

Nyilvánvaló ugyan, hogy a „sajtórendészeti ellenőrzést” a hatalmi szféra mint jogos és szükséges érdekvédelmet, mint szükséges állami intézkedést élte meg — 1928-ban pl. a koronafőügyész jellemző módon úgy nyilatkozott, hogy „az izgatásnál alig van súlyosabb bűncselekmény” (Szegedi Új Nemzedék, 1928. jan. 11. 2—3.). — Az ellenőrzés hatékonysága és konkrét formái felől azonban már lehettek kétségek. Tudjuk, voltak toleránsabb, elnézőbb ügyészek, akikre az írók számíthattak; Lee „kir. ügyész” pl. megvédte Erdei Ferenc Parasztok című könyvét. S a Napkelet, majd a Magyar Szemle létrehozása és fönntartása is jelzi, a kormányzati politika rugalmasabb és nagyobb kaliberű alakjai látták, hogy más, hatékonyabb eszközök is kellenek. A „cenzúra” akkor használatos formája nem volt elég hatékony, s jellegéből következően eleve egyoldalú lehetett. Csak lenyeste a kinőtt „vadhajtást”, de a fa növekedését már nem szabályozta.

Az adott történeti szakaszban jelenlevő, s részben magát a szakasz jellegét is meghatározó autokratív tendenciák azonban alkalmanként direktebb megoldások irányába hajtották a hatalmi apparátust, így az ügyészséget is. S ez nyilvánvalóan akadályozta a „nyitási kísérleteket”, a belső megújítást elérni célzó munkát, amelyet Szekfűék és mások a maguk konzervatív *reformizmus*a révén elérni igyekeztek, s amiben egyes területeken némileg előre is léptek.

Irodalom

A sajtórendészeti ellenőrzés két világháború közötti történetének kiterjedt irodalma van. A nagy irodalomból elsősorban Markovits Györgyi írásai említendők meg, aki egymaga rengeteg eseteleírást tett közzé: *Üldözött költészet*. Bp. 1964. 186 l., *A cenzúra árnyékában*. Bp., 1966. 796 l. (ezt Tóbiás Áronnal közösen!), *Sajtóellenőrzés Magyarországon a két világháború között*. = *Magyar Sajtó*, 1966. 119—120. l., *Munkásmozgalom és cenzúra harca a két világháború között* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1965—1966*. Bp. 1967. 516—534. l. Vö. még: *A magyar sajtótörténet irodalmának válogatott bibliográfiája (1705—1945)*. Összeáll. József Farkas, Kókay György, Sinka Erzsébet, H. Törő Györgyi. Szerk. József Farkas. Bp., 1972. 358. l. Újabb, a szegedi Egyetemi Könyvtár anyagára támaszkodó közlemények: Péter László: *Ügyészi „kritika” Erdei Ferenc könyvéről* = *Tiszatáj*, 1974. 7. sz., Lengyel András: *Darvas József Fekete kenyér című regényének ügyészi „kritikája”* = *Magyar Könyvszemle*, 1977. 4. sz. 371—373. l., Lengyel András: *Adatok a 100% sajtórendészeti ellenőrzésének történetéhez* = *Magyar Könyvszemle*, 1979. 1. sz. 72—76. l.

ABSTRACT: The censor does not consider facts, does not study the factual truth but cares the intention, the tendencies.

Szabó Miklós

Az „aranybánya” titkai

Hajdan a rádió szinte hitbizományba volt adva, vagy ahogy Cs. Szabó László mondta a szerzőnek egy londoni beszélgetés során: „Ha valaki ahhoz a réteghez tartozott, melyre a régi világban azt mondták: unser einer (magunkfajta), akkor — mivel az ország sokkal kevésbé volt intézményesítve, mint akár a mai Anglia, akár a mai Magyarország — elég nagy hatalma volt. Mint a kakasnak a maga szemétdombján. Ha kinevezték kakasnak.”

„Rendelkezési alap az az összeg, amelyet a törvényhozás az állami költségvetésben a kormánynak, vagy egyes minisztereknek rendelkezésére bocsát bizalmas természetű és a nyilvánosság ellenőrzése alá nem tartozó kiadások fedezésére. A rendelkezési alapot az illető miniszter belátása szerint használhatja fel s csak általánosságban köteles elszámolni. Az 1925: IX. t. c. 7. paragrafusának negyedik pontja alapján a miniszterelnökség költségvetésében az informatív és a sajtóosztály, valamint a hazai kisebbségek és az idegenben élő magyar állampolgárok gondozásának céljaira, továbbá a külügyminisztérium költségvetésében a távirati és távbeszélő, a sajtóalap és a külföldi hírszolgálat költségeinek céljaira megállapított összegek rendelkezési alapszerűen kezelendők és aszerint számolandók el... az 1929—30-as költségvetés szerint 3 919 200 pengő illeti meg a rendelkezési alapokat.” (Szócikk a Budapesten 1930-ban kiadott Közgazdasági Enciklopédiából.)

Ugyanebben az időben egy péksütemény ára 5 fillér volt, egy kilo cukoré kerekén 1 pengő, egy pár férficipőt 10—20 pengőért lehetett kapni s a sláger szerint havi 120 pengő fixszel az ember már könnyen viccel...

A rendelkezési alapokra szánt majdnem négymillió pengőnyi összeg tehát igen szép summa, meg akkor is, ha több minisztérium között oszlott szét, s az

ezeknek alárendelt különféle hivatalok és hatóságok „páciensei” gyakran jelentős pénzekbe kerültek — mivelhogy nemcsak „guruló márka”, hanem guruló pengő is létezett.

Amikor a korabeli honatyák évente, a költségvetés tárgyalásakor megszávták ezt az összeget a diszkrét (vagy piszkos) — mindenestre a „nyilvánosság ellenőrzése alá nem tartozó” — kiadások fedezésére, azzal nyugtathatták lelkiismeretüket, hogy ama bizonyos havi százhusz fixet alapul véve, mindez alig valamivel több mint kétezerhétszáz ilyen fizetésre volna elég. S a tenger munkanélküli és a milliónyi koldussorban élő gondján ez ugyan mit is segítené? Még az a büszke tudatuk is lehetett, hogy legalább ésszerű határt szabtak az államreazon érdekében szükséges gyanús és ellenőrizhetetlen kiadásoknak.

Vajon mit szólt volna egy ilyen honatya, ha valaki a fiúlebe sugja, hogy ez az összeg már hosszú évek óta kerek egymillió pengővel több — s ez a rejtelmes többlet a korszak végéig folyvást növekedni fog. Ráadásul, a dolog természeténél fogva, a többlet még az „általánosságban” történő elszámolás elvi megkötése alól is mentes.

A tényen magán talán nem is nagyon csodálkozott volna (hiszen a kor honatyjája — még a kevés számú valóban haladó gondolkodású is — igen edzett és sokat látott valaki volt), de azon annál inkább, honnan került elő évről évre

ilyen hatalmas összeg. Egy üzletileg teljesen magánvállalattól, a Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt.-től! És hogy miként, arra kereken ötven év múltán egy világoskék „Adria” irat-gyűjtő adja meg a feleletet. A *Tartalom* felirat alatt ez a kalligrafikus cím áll: Szerényi—Tomcsányi, s ezt félig keresztelje egy energikus kéz vastag ceruzával odavetett sora: „6-os bizottság”.

És most következnek néhány késői tanúvallomást tevő irat a dossziéból

Egy kellemetlen kérdőív . . .

„M. Kir. Kereskedelemügyi Miniszter

75196/1932 szám Tárgy: Kérdőívek kitöltése
X. 5. 1 dbr.

A magyar Telefonhírmondó és Rádió r. t.-nak

Budapest VIII.,

Főherceg Sándor u. 7. sz.

Az 1931. évi XXVI. t. c. értelmében létesített országos bizottság által, az állami és államilag támogatott üzemek felülvizsgálatára kiküldött albizottság, az 1932. évi február hó 16-án tartott ülésében kérdőpontokat állapított meg, amelyek felölelik mindazt az anyagot, amelyre a bizottság vizsgálatainál az egyes vállalatoknál kiterjeszkedni kíván, hogy az illető vállalatról és az állami részesedéséről, valamint a vállalatnak a magángazdasággal való viszonyáról is képet nyerhessen.

Miután a bizottság a r. t.-ra vonatkozó adatokkal is foglalkozni kíván, a csatolt kérdőívet azzal küldöm meg a r. t.-nak, hogy azt pontosan kitöltve 1932. évi március hó 3-ig feltétlen terjessze be közvetlenül dr. báró Kéthly Károly min. főtanácsos, a Kereskedelemügyi Minisztérium elnöki osztálya vezetőjéhez. A jelentés egy másolati példányát pedig a m. kir. postavezérigazgatóságának küldje meg.

Budapest, 1932. évi február hó 27-én

A miniszter rendeletéből

Kol s. k.

h. államtitkár”

A mellékelt kérdőív három oldalon tartalmaz szakszerű, gazdasági megítélést lehetővé tevő kérdőpontokat, azonban, eltekintve attól, hogy nincs kitöltve, számunkra most érdektelen. Annál érdekesebb a következő befűzött irat: egy levélmásolat.

„1932. márc. 3.

Méltóságos

dr. báró Kéthly Károly min. főtanácsos úrnak, a Kereskedelemügyi Minisztérium elnöki osztályának vezetője

Hivatkozással arra a szóbeli tárgyalásra, amelyet Kozma Miklós min. tanácsos, vállalatunk alelnöke Méltóságoddal a m. kir. Kereskedelemügyi Miniszter úr öngyméltósága f. év febr. 27-én kelt 75196/1932./X. 5. sz. rendeletére vonatkozólag folytatott, van szerencsénk a következőket kifejtetni:

Vállalatunk megbízásából Kozma Miklós alelnök felkereste Szerényi József báró öngyméltóságát, a fenti rendeletben említett albizottság elnökét és a vele folytatott szóbeli tárgyalás alapján Szerényi báró hozzájárult ahhoz, hogy vállalatunk a kérdőív kitöltése helyett külön beadványt nyújtson be a bizottság elnöke útján, közvetlenül a bizottsághoz.

Ez a beadvány a vállalat különleges természetének, kötelezettségeinek és szolgálatainak megfelelően tartalmazni fogja mindazokat a tudnivalókat, amelyekre a bizottságnak a vállalat megítélése szempontjából szüksége van.

Kérve fenti elintézésnek szíves tudomásul vételét, fogadja Méltóságod legőszintébb nagyrabecsülésünk és kiváló tiszteletünk nyilvánítását

Szöts¹

. . . és a beadvány

„1932. márc. 26.

Nagyméltóságú

báró Szerényi József úrnak,

az 1931. évi XXVI. t. c. értelmében létesített Országos Bizottság által az állami és államilag támogatott üzemek felülvizsgálatára kiküldött albizottság elnökének,

B u d a p e s t

Hivatkozással arra a szóbeli tárgyalásra, amelyet Nagyméltóságoddal vállalatunk megbízásából Kozma Miklós miniszteri tanácsos úr, vállalatunk alelnöke folytatott, valamint dr. báró Kéthly Károly Öméltóságához f. hó 3-án intézett előterjesztésünkre van szerencsénk az alábbiakat bejelenteni.

Tiszteletteljes véleményünk szerint vállalatunk üzemelt sem állami, sem államilag támogatott üzemnek tekinteni nem lehet.

Mégis tekintettel egyrészt arra, hogy a m. kir. Kereskedelemügyi miniszter úr által kiadott rádió engedélyokirat alapján a m. kir. Postával *üzletársi viszonyban* állunk, másrészt arra, hogy vállalatunkkal kapcsolatban politikai szempontok is figyelembe veendő, legnagyobb készséggel hajlandók vagyunk Nagyméltóságod

rendelkezésre bocsátani mindazokat az adatokat, amelyek vállalatunk megítélése céljából szükségesnek mutatkozhatnak.

Előre kell azonban bocsátanunk, hogy éppen azért, mert vállalatunk sem állami, sem nem államilag támogatott üzem, vállalatunknál az állami érdekltség nem mutatható ki s így azok a kérdőpontok, amelyeket kitöltésre kézhez vettünk, reánk mindenben nem vonatkoztathatók. A kérdőívben szereplő kérdéseknek javarésze ugyanis olyan természetű, hogy azokra vállalatunk különleges helyzeténél fogva egyrészt válasz egyáltalán nem adható, mert a kérdések főleg gyárüzemekre vonatkoznak, másrészt pedig a feltett kérdésekre adandó válaszok egyáltalán nem szolgáltatnak a bizottság részére kellő támpontokat vállalatunk megítélése szempontjából.

Fentiek alapján vállalatunk ismertetésére a következőkben térünk át:

Vállalatunk, mint »Telefon Hírmondó Részvénytársaság« 1884-ben alakult és a m. kir. Kereskedelmi miniszter úrtól 82.934/V. 1883. szám alatt kapott engedélyt a Puskás Tivadar által feltalált telefonhírmondó létesítésére.

A telefonhírmondó bruttó bevételéből a m. kir. Kincstárt 2 1/2% részesedés illeti meg.

Ez a részesedés 1931. évben P. 7801,63 volt. 1910-ben a m. kir. Kereskedelemügyi miniszter a Telefon Hírmondó Részvénytársaságnak 35216/V. 1910. szám alatt engedélyt adott Budapest székesfőváros területén közhasználatú villamos órászabályzó és villamos időjelző berendezésekre.

Az óráüzem bruttó bevételéből a m. kir. Kincstárt ugyancsak 2 1/2% részesedés illeti meg, amely 1931. évben P. 662,55 összeget tett ki.

A kincstári részesedés összehozásának felülvizsgálatára a m. kir. Posta 1/2 évenként úgy a telefonhírmondó, mint az óráüzemre vonatkozólag vizsgálatot tart vállalatunknál, úgy hogy e tekintetben állandó ellenőrzés alatt állunk.

1922-ben a Magyar Távirati Iroda r. t. megszerezte a Telefon Hírmondó Részvénytársaság részvénytöbbségét és a telefonhírmondó engedélyokiratának birtokában tette meg ajánlatát a rádióengedély elnyerésére.

A m. kir. Kereskedelemügyi miniszter 1926-ban 4323/X. 1926. szám alatt a közhasználatú rádióhírmondó berendezésnek közlésekkel való ellátására vállalatunknak adott kizárólagos engedélyt. Ezzel egyidejűleg a vállalat cégét »Telefon Hírmondó Részvénytársaság«-ról »Magyar Telefon Hírmondó és Rádió Részvénytársaság«-ra változtatta.

A kereskedelemügyi miniszter fenti engedélyokirattal akként rendezte a magyar rádió ügyét, hogy a technikai rész a m. kir. Postára,

a műsorszolgáltatás feladata pedig az engedélyes társaságra hárul.

E felosztásnak megfelelően a technikai berendezésekkel járó költségek a m. kir. Kincstárt, a műsorközlésekkel járó költségek, tehát a stúdió létesítése és a műsorszolgáltatással járó összes költségek a társaságot terhelik.

Vállalatunk a postával való üzletlársi viszonya tehát abban áll, hogy a posta megfelelő technikai berendezéseket tartozik létesíteni, míg vállalatunk megfelelő műsort tartozik szolgáltatni. A megfelelő műsorszolgáltatásra nézve az engedélyokirat állandó miniszterközi ellenőrző bizottságot létesített, amely bizottság minden héten felülvizsgálja a műsorokat úgy, hogy e tekintetben az állam ellenőrzési joga állandóan teljes mértékben érvényesül...

Elégítéssel kell itt megállapítani, hogy a miniszterközi ellenőrző bizottság a társaság műsorszolgáltatásával kezdettől fogva teljes mértékben meg volt elégedve.

A rádió engedélyokirat alapján a rádió előfizetési díjakat a m. kir. Posta szedi be a rádió előfizetőktől. A befolyt összegekből a társaság a következő arányban részesedett a bruttó bevételből:

1 — 20 000 előfizetőig	80%
20 001 — 30 000 előfizetőig	75%
30 001 — 40 000 előfizetőig	70%
40 001 — 50 000 előfizetőig	65%
50 001 — 60 000 előfizetőig	60%
60 001 — 70 000 előfizetőig	57%
70 001 — 80 000 előfizetőig	54%
80 001 — 90 000 előfizetőig	52%
90 001 — 100 000 előfizetőig	50%

Üzleti és politikai megfontolások egyaránt szükségessé tették azt, hogy a rádió jelenlegi technikai berendezései tovább fejleszteszenek. A jelenlegi gazdasági helyzet mellett azonban a m. kir. Postának kellő összeg nem állt rendelkezésre és így a technikai továbbfejlesztést a társaság P. 3 500 000 erejéig magára vállalta. Ennek ellenében a m. kir. Kereskedelemügyi miniszter az engedélyokirat lejártáig, vagyis 1948-ig véglegesen szabályozta a társaság részesedési arányát a következőkben:

40 000 előfizetőig a társaság részesedése 50%, 40 000-en felüli előfizetőből a postát 80%, a társaságot 20% illeti meg.

Fenti megállapodásokat a ker. miniszter a rádió engedélyokirat két pótcikkével szabályozta:

I. számú pótcikk száma 76.695/X. 2. 1930.

II. számú pótcikk száma 76.775/1931. X. 2.

A társaság a réseső jövedelemrészesedést műsorszolgáltatási és adminisztratív költségekre használhatja fel. E pontban állami ellenőrzés csak annyiban áll fenn, hogy a műsorszolgálta-

tási nívó a követelményeknek megfelel-e. Mégis a részvénytársaság kezdettől fogva a közérdekre való tekintettel — részben bizalmas megállapodások alapján — kötelezettségeket vállalt, részben pedig e kötelezettségeken túlmenőleg közcélú fizetéseket teljesített és teljesít.

Fentiek megvilágítására közöljük a következő adatokat:

1. Az MTI hírszolgálatát a rádió engedély kiadásáig a kormány szubvencionálta. Nincs ország, amely hírszolgálatára nagy összegeket ne költene. Attól a naptól kezdve, amidőn a MTI a rádió engedélyt megkapta, ezek az állami támogatások megszűntek és azokat a rádióelőfizetőktől minket illető díjrészesedésből magunkra vállaltuk. Ezek a költségek a következők:

Az 1926. április 16-án kelt, Bethlen István gróf akkori miniszterelnök által aláírt 3.220 M. E. III/926. sz. a kormány és MTI között kötött pótszerződésben 4. pont alatt a belföldi kormányhírszolgálat lebonyolítására havi 24 000,— pengő.

A belföldi hírszolgálat fejlesztése folytán felsőbb kivánságra ezek az összegek folyton növekedtek és az 1929. évi május hó 29-én kelt 2.246/M. E. III. sz. miniszterelnökségi megállapodás alapján havi 30 000,— pengőben állapították meg.

A fenti megállapodások értelmében, amennyiben a rádió jövedelmei bármely okból lecsökkennének, vagy vállalatunk a rádióengedélyt elveszítene, a belföldi vezetékes, vagy drótnélküli távíró és telefonköltségek megtérítésének kötelezettsége ugyanolyan mértékben száll át a m. kir. miniszterelnökségre, mint amilyen mértékben a MTI-nek fent említett 30 000,— pengős bevétele csökkent.

2. Hasonló értelmű megállapodás áll fenn a Külügyminisztériummal, havi 15 000,— pengő erejéig. A Magyar Távirati Iroda ugyanis a Külügyminisztérium hírszolgálati költségeiből a külföldi levelezők költségeinek magára vállalásával 15 000,— pengő havi összeget vett át.

...

4. A rádió engedély elnyerésének időpontjában a MTI elnökgazdája Bethlen István gróf akkori miniszterelnökkel folytatott bizalmas, szóbeli tárgyalások után vállalkozott arra, hogy a rádió részvénytársaság jövedelmeiből egy — szóban Sztérynyi öngyméltóságának megjelölt célra — havonta bizonyos összegeket bocsát rendelkezésre. E rendelkezésre bocsátott összegekről szóló hivatalos nyugták a MTI vaszkazettájában őriztetnek és arról két igazgatónak: Kozma Miklós és dr. Wünsch Frigyes igazgató uraknak van tudomásuk. Ez az összeg jelenleg havi 33 333,33 pengőt tesz ki és pótlólag még ez évben havi 35 000,— pengőre emeltetik. Ez a 35 000,— pengőt kitevő összeg

a rádió könyveiben mint Rádió szindikátusi számla szerepel. Ezekről az összegekről a vállalat igazgatóságán kívül, személyes tájékoztatás alapján, tudomással bír a miniszterelnök, Darányi államtitkár és a posta vezérigazgatója.

...

Fentiekből kitűnik, hogy a részvénytársaság magát megerősítve vállalt minden terhet, amit csak vállalhatott. Ám terhei a fentiek által koránt sincsenek kimerítve.

Eltekintve attól, hogy a Magyar Nemzeti Gazdasági Bank szanalási ügye, melyről Sztérynyi öngyméltósága szintén tájékoztatást nyert, több százezer pengős kiadást jelentett², felfigylni a rádió műsorszolgálatával kapcsolatban olyan, igen nagy összegű kiadások is, amelyekre a be nem avatott nem is gondolt. Csak néhányat sorolunk fel:

...

A hírlapok egy közvetlen szubvenciót is kapnak a rádiótól, ami havonta 8000,— pengőt tesz ki. Ennek eredete a következő: A volt kereskedelmi miniszter a nála megjelent lapkiadók deputációjának ígéretet tett, hogy a rádió jövedelmeiből havi 16 000,— pengő fog a lapok között szétosztásra kerülni. Ennek az összegnek 50%-a a postát, 50%-a pedig társaságunkat terheli.

...

A rádióval kapcsolatos, bizonyos kisebb jelentőségű, de a bizottságot esetleg érdeklő momentumokra vállalatunk alelnöke, Kozma Miklós miniszteri tanácsos egy Sztérynyi öngyméltóságához intézendő magánlevélben fog még felvilágosítást adni.

Az előadottakból kitűnik, hogy a dolog bizalmas természeténél fogva a nagy nyilvánosság előtt mi jövedelmeink hovaforrásáról teljes mértékben felvilágosítást nem adhatunk. Ez a körülmény látszatokat kelthetett és keltett, s a bizottság munkája és a 33-as bizottság elé terjesztendő jelentése lesz az egyetlen védelem, amelyben e ponton a közérdeket mindig szem előtt tartó ügyvitelünk és üzletvetésünk elégtételt kaphat.

Fogadja Nagyméltóságod legőszintébb nagyrabecsülésünk és kiváló tiszteltünk nyilvánítását.”

Aláírás — másolatról lévén szó — nincsen, csak az aláírás helyén Kozma és Havel³ kézjegye.

Segélyek, adományok stb.

Az 1925. évi IX. t. c. 7. paragrafusára szerint a miniszterelnökség „informatív és sajtóosztályának”, valamint a külügy

„külföldi hírszolgálat” költségeinek fedezésére a rendelkezési alap szolgál. Az a rendelkezési alap, melyre — mint láttuk — a költségvetés biztosított igen szép összeget.

A rádió bizalmas felterjesztéséből viszont kiderül: a havi 30 000 pengős miniszterelnökségi és 15 000 pengős külügyi költségátvállalás már tulajdonképpen évi 540 000 pengővel növelte a rendelkezési alapot. További 96 000 pengő a lapkiadónak nyújtott szubvenció — és ez is „csak” az átvállalás révén keletkezett plusz. A teljes végösszeghez még hozzájön az „MTI vaskazettájában őriztetett” nyugták szerint havi 35 000 pengő, vagyis további 420 000 évente.

Tehát végeredményben a költségvetésben biztosított kereken négymillió pengős összeg további egymillióval éppen ötmillióra nőtt.

E „rendelkezési alapként” kezelendő összeg nagysága akkor válik még jobban érzékelhetővé, ha idekerül a Magyar Rádió és Telefon Hírmondó Rt. „Segély és adomány számla 1931” kimutatásából néhány jellemző tétel a vállalat akkori könyvelésének alapján.

„Január 8.	Szilveszteri buffet pincérének	P. 10,—
Január 8.	Nyomorék Gyermekek Otthona	P. 20,—
Január 9.	Országos Siketnéma Otthon	P. 10,—
Január 13.	Páskay önmagyméltóságának ajándék	P. 194,—
Január 27.	özvegy Flicsek Gusztávné	P. 5,—
február 3.	Szegény gyermekek	P. 10,—
Március 9.	Gyarmathy Sándor ⁴	P. 725,60
Március 16.	Országos Gyermekvédő Liga	P. 20,—
Március 21.	Újpesti szt. József és szt. Teréz Otthon	P. 10,—
Április 8.	Vakok Orsz. Egy.	P. 20,—
Április 21.	Király Jánosné	P. 5,—
Május 13.	Magyar Cserkész Szövetség	P. 10,—
Május 27.	Mentő Egyesület	P. 12,—
Június 1.	Fekete Árpád	P. 3,—
Június 8.	Flicsek Gusztávné	P. 3,—
Július 1.	dr. Friedrich János ⁵	P. 400,—”

És így tovább; végösszege december 31-én 79 638,88 pengő.

Mindenesetre világosan kitűnik, hogy a kormányzat a magánvállalat rádiót a szó szoros értelmében „fejőstehennek” tekintette; az a tény, hogy a konszern élén álló Kozma Miklós, Horthy bizalmas embere ezt minden további nélkül biztosította, arra mutat, nem véletlenül így kialakult, hanem gondosan eltervezett ügyletről van szó. Ezt bizonyítja különben az is, hogy Kozma utóda, Náray Antal tevékenységének idejéből is van hasonló — ha nem is ennyire nyíltan beszélő — adat, pl. a „Rádió szindikátusi számla”-ra történő rendszeres befizetésekről.

Ez tehát a magyarázata annak, hogy miért támadt a korszak során többször is sajtó- és parlamenti kampány a rádió jövedelmeinek hovafordítását illetően. A rádióelőfizetési díjakból befolyó összeg nyilvános és közismert volt: a szociáldemokraták éppúgy meg tudták becsülni az üzemeltetési költségeket, s a hozzávetőleges hasznot, mint a radikális-liberális ellenzék, vagy akár a szociális demagógiával dolgozó szélsőjobboldal.

És a becslések igen nagy hasznot mutattak, melynek investíció jellegű felhasználása nem mutatkozott — tehát csak gigantikus személyi jövedelmekre fordíthatták. Ezt látszott igazolni az is, hogy egy-két vezetőnek valóban — és életmódján is láthatóan — igen nagy jövedelme volt (mint pl. Kozmának havi 3000 pengő). Pedig e nagy fizetések valójában csak keveseknek jártak, mint ezt nyilvánvalóan mutatja (szintén 1931-ből) a „VIII. ker. adófelügyelőségnek benyújtott, a tisztí fizetéseket tartalmazó összegző illetménykimutatás”.

(Tisztí fizetésűnek nevezték a havi-díjas állományt — mindenki más a „munkabér” kategóriában szerepelt.) A kimutatás, amely igen érdekes következtetésekre ad módot, így alakult:

„Sorszám	Összesen
1—20-ig	P. 21 048,—
21—40-ig	P. 5 215,—
41—60-ig	P. 4 140,—
61—80-ig	P. 2 620,—
81—82-ig	P. 250,—”

A 82 havi fizetésben részesülő alkalmazott e szerint átlag 405,76 pengőt keresett volna, azonban a tételenkénti beosztás rámutat a skála igen széthúzott voltára. Az átlagjövedelem

1—20-ig	1052,40 P/fő
21—40-ig	260,75 P/fő
41—60-ig	207,— P/fő
61—80-ig	131,— P/fő
81—82-ig	125,— P/fő

Viszont a látszat, az előzők szerint,

azt mutatta, hogy a rádióban dolgozni egyet jelent a meggazdagodással. Éppen ezért, más-más alapszemléletből kiindulva, de többször támadták a vállalatot különböző oldalról. Nyilván ezek eredménye volt a — 33-as, illetve 6-os bizottság által kezdeményezett — vizsgálat, melynek a „nyilvánosság ellenőrzése alá nem tartozó” iratanyaga szerencsénkre megmaradt, s legalább a késő utódok számára aránylag pontos felvilágosítást ad az „aranybányáról”.

Jegyzetek

- 1 Szóts Ernő a rádió üzemvezető igazgatója volt ekkor.
- 2 A csődbe került Nemzeti Gazdasági Bankot a kormány a rádióval szanáltatta s később több, bizalmas pénzügyi művelet lebonyolítására használta fel.
- 3 Dr. Havel Béla kereskedelmi igazgató
- 4 A rádió rendezője volt, Kozma Miklós második feleségének öccse.
- 5 A rádió cégvezetője, később vezérigazgatója.

ABSTRACT: Once the radio had almost been fee-tailed, or as László Cs. Szabó told the author in London: „If someone belonged to the stratum called „unser einer” (our one) in the old times — since the country was much less institutionalized than England or Hungary today — he could have had quite a big power. As the cock is master of his own dunghill. If he was appointed a cock.”

Baracs Dénes

Naponta Kína

China Daily — a cím egyre gyakrabban jelenik meg a világsajtóban Kínáról szóló információk forrásmegjelöléseként. Bizonyos túlzással azt is mondhatnánk: a leggyakrabban idézett ismeretlen lap ez, hiszen ellentétben más világlapokkal, példányai nemigen forognak felénk. Még a Kínával foglalkozó szakemberek, politikusok, újságírók sem jutnak hozzá nálunk, talán azért, mert létezése voltaképpen még nem is szerepel a köztudatban, a ritkuló valutakeret más pótolhatatlan sajtótermékek beszerzésére megy el.

A lap ugyanis, amely ma naponta ad képet Kínáról, csak 1981-ben gördült le először a rotációsokról — akkor, amikor a pekingi vezetés úgy érezte: az addigiaknál hatékonyabb szócsőre van szüksége, hogy a Teng Hsziao-ping nevével fémjelzett politikai vonalat a külvilág tudomására hozza. A China Daily megjelenése 1981 nyarán szinte pontosan egybeesik azzal, hogy Hu Jao-pang, Teng szövetségese lett a párt elnöke.

Az 1981 júniusában megtartott központi bizottsági ülés, amely a fontos szervezeti változtatást elfogadta, egyben rátette a pecsétet a kétéves munkával előkészített határozatra a párt múltjának értékeléséről. A „két bármi” — ezzel a maró formulával jellemezte Teng Hsziao-ping a Mao-kijelölte Hua Kuo-feng politikáját — helyébe dialektikusan hajlékony és pragmatikus értékelés került Mao szerepéről és a párt előző évtizedeinek egészéről. Az előző időszak meghatározó fontosságú kínai politikusának életművét lényegében két részre osztották: méltatták és piedesztálra emelték a forradalomban és a szocialista építés első néhány évében játszott szerepét és elméleti munkásságát, elvetették a „kulturális forradalom” kihozzátásában

megnyilvánult „hosszan tartó súlyos hibát”, sőt a „jobboldal elleni” 1957-es kampánytól a „nagy ugrás” gyakorlatáig vezető balos kísérleteket is. Ez az önkritikus dokumentum lényegében a China Daily számára is rögtön egyértelmű elvi alapot nyújtott a múlt értékeléséhez. 1981-re kikristályosodott a párt 1979-ben elhatározott új mezőgazdasági politikája, amely a „felelősségi rendszer” néven vált ismertté a világ előtt, s már nagy lendülettel folyt a kínai ipar és gazdaság egészének reformjára, annak előkészítésére irányuló munka is. Ennek a kettős reformítókézésnek is hű tükre kívánt lenni az új kínai napilap, amely 56 000 példányban jelenik meg. (A China Daily szerkesztőségének létszáma 180 fő, ebből 40 az újságírók száma.)

Felvetődik persze a kérdés, miért nem felelt meg erre a célra az addig is meglevő két angol nyelvű kiadvány, nevezetesen az Új Kína hírugynökség angol nyelvű napi kiadása, valamint a Beijing Review, a hetente megjelenő, szinte hivatalos lap szerepét betöltő publikáció, amelynek évfolyamai ott halmozódnak minden Kínával foglalkozó intézmény könyvtárának polcain. Nos, a válasz egyrészt gyakorlati megfontolásokra utalhat. Egy hírugynökségi bulletin terjesztésének megvannak a maga korlátai: telexen csak szakmabeliek kapják, sokszorosítva, másnap szintén csak intézmények használják. A nagyközönséghez, Kína látogatóihoz nem jut el, külföldi terjesztésének lehetősége majdhogynem nulla. Ami a Beijing Review-t illeti, egy hetilap természetesen nem pótolhatja a napi információt, s bármennyire is igyekeztek szerkesztői, hogy színes, érdekes olvasmányt is nyújtsanak, a funkcióból adódóan lehetőségei korláto-

zottak. (Ezzel együtt a Beijing — a korábbi helyesírás szerint Peking — Review felbecsülhetetlen értékű forrása a Kínai Népköztársaság viharos történetének, hű tükre fordulatainak, természetesen a mindenkori kínai vezetés pillanatnyi szempontjai szerint).

A gyakorlati meggondolásokon túl azonban alighanem egy másik, mélyebben fekvő oka volt a China Daily megjelenésének. Mind a hírügynökségi, mind pedig a hivatalos közlöny-szerű publikációval vele jár a protokolláris és tartalmi kötöttség; nem pusztán a fogalmazás mozog szigorúan meghatározott keretek között, de az így közzétett anyag sem lehet lényegében más, mint nyílt eredménypropaganda. Márpedig a Teng-féle pragmatikus vezetés, amely legfőbb jelszavául azt választotta, hogy a „tények jelentik az igazság egyediül forrását”, nyilván kénytelen volt számba venni, hogy a hivatalos eredménypropaganda a propaganda legkevésbé hatékony módja. Olyan eszközre volt szüksége, amely nem pusztán azért kerül a külföldi kezébe, mert Kína hivatalos állásfoglalásait tartalmazza, hanem azért is, mert a kínai valóság jó és pontos, sőt kritikusi tükre. Még pontosabban: a China Daily nyilvánvaló ambíciója az, hogy elsősorban az ő hasábjai-ból tájékozódjon a külvilág, ha Kína dolgai iránt érdeklődik. Vagyis versenytársként lép fel a világsajtóban az olyan publikációkkal szemben, mint például a hongkongi South China Morning Post, amely naponta legalább egy teljes kolumnát szentel a kontinentális Kína ügyeinek, vagy mint a nagy japán lapok, amelyek szintén naponta irányítanak fényszórót a nyugati szomszédra; lényegében konkurrál a világsajtó pekingi tudósítóival, befolyásolja anyagaikat, némiképpen alakítja az egész nemzetközi Kína-képet.

A sajtó feltámad

A China Daily nem mindennapi, sőt a szocialista berendezkedésű országok sajtójában voltaképp különleges ambíciójú lap, hiszen az eredménypropagan-

da kiegészítése azzal, amit talána „kritikai propaganda” meghatározással lehetne érzékeltetni, feltétlenül új és — tegyük hozzá — tanulmányozásra méltó kísérlet. Természetesen a lap megszületése elképzelhetetlen lett volna az egész kínai sajtó meglehetősen radikális átalakulása nélkül. Ez jelenti azt a hátteret, amelyre a China Daily épít. Ez szabja meg különben a kísérlet határait is: a pekingi szerkesztőség természetesen nem megy tovább, mint ameddig maguk a kínai nyelvű publikációk elmennek — de számos tekintetben igyekszik kitapogatni, érzékeltetni annak szélső határait. Ebből viszont az következik, hogy a China Daily mintegy koncentrátumát adja annak, ami a kínai sajtóban, közéletben kritikus, polemikus, problémafeltáró, őszinte, reformra orientált és ilyen értelemben érezhetően is a vezetés újító, modernizáló törekvéseit közvetíti a külvilág felé — éppen ebből következően alighanem markánsabban, mint ahogy az magában a kínai életben érvényesül.

Ami az egész sajtó változásának előbb említett hátterét illeti, e sorok írója a hetvenes évek elején, pekingi tudósítóként a „kulturális forradalom” megfogatkozott sajtójának diétáján élt — az azzal való összevetés valóban drámai különbségeket tár fel. Közismert, hogy az 1966-ban kirobbant „kulturális forradalom” a kínai sajtó legtöbb orgánumát egyszerűen megszüntette. A hetvenes években a Zsenmin Zsipao, a párt napilapja volt a külföldi tudósító szinte egyedüli lényeges napi olvasmánya. Az értelmiség lapja, a Kuangming Zsipao lényegében a párt napilapjának anyagát vette át. (A ZSZS napi hat oldalon jelent meg, a négyoldalas KZS legtöbb cikke egyszerűen azonos volt, rendszerint ugyanabban a tördelésben is jelent meg, s néhány eredeti cikk sem volt több, mint a ZSZS írásainak egyfajta illusztrációja.) A még megjelenő harmadik országos napilap, a Csiefangesün Pao, a hadsereg orgánuma a külföldi számára nem volt hozzáférhető. A tartományi napilapok tartalmáról a hongkongi rádiólehallgató szolgálatok Pekingbe eljutó

anyagából értesülhetett a külföldi, de ezek legfeljebb helyi részletekkel bővítették a központból sugárzott téziseket, vagy a maguk sajátos nyelvezetével legfeljebb azt érzékeltették, milyen helyi nehézségekbe ütközik a központi vonal érvényesítése. Akkoriban az egyetlen jelentős kínai nyelvű folyóirat a Hungcsi, a párt elméleti folyóirata volt; írásai aztán sorra-rendre megjelentek a Zsenmin Zsipao hasábjain. Hasonlóképpen a rádió és televízió hírszolgálat is lényegében a Zsenmin Zsipao által közölt — jelentős részben az Új Kína hírigyűjteménye által közreadott — központi anyagokból, cikkekből állt.

Ez a szigorúan szabályozott, ellenőrzött, átfésült anyag teljes egészében a „kulturális forradalom” retorikáját árasztotta, amely egyébként rendszert a kínai ember számára sem volt külön jelkules nélkül érthető, a külvilág számára pedig mindenképpen ezoterikusává vált, két okból is. Az első maga a zsargon túlbuzgánysa volt, amely kissé profán hasonlalt a közismert bolondokházi szituációra emlékeztet, amikor is az ápoltak már nem a vicceket mesélik el, hanem csak a számukat mondják be, és arra nevetnek. Aki annak idején elmulasztotta az eredeti viccet, illetve formulát, és például hiányzott a „harc-bírálat-átalakítás” (tou-pi-kaj) formula születésekor, természetesen azt sem érthette meg, hogy miért adott a „forradalmi tömegbírálat” (egy másik sajátos formula) fokozása új lendületet a tou-pi-kajnak. A másik ok viszont az, hogy a zsargon születése maga is a kínai vezetés belső harcaival függ össze, vagy pontosabban ahhoz is kapcsolódik — amennyiben a kijelölt célpontokat kezdetben, amíg a harc nem dőlt el, csak burkoltan támadták a nyilvánosság előtt. (Mondjuk, csak bizonyos idő után vált nyilvánvalóvá, hogy az „első számú, a párton belül hatalmon levő, burzsoá úton járó személy” hosszú körülírása Liu Sao-csi államelnök személyére vonatkozik.) Végül pedig — ez talán a harmadik ok — a lényegében irreális, utópista-egyenlősítő maoista társadalmi eszmény, a mesterségesen kreált modell szinte tör-

vényszerűen megteremtette a maga orwelli „newsspeak” nyelvezetét, amely ugyanúgy elszakadt az élettől, mint maga a félelmes anyagi-társadalmi-emberi áldozatok árán kergetett ideál.

A „kulturális forradalom” elvetése és immár világosabb — ha nem is problémamentes — értékelése viszont együtt járt a sajtó feltámasztásával, másrészt stílusának és funkcióinak megreformálásával. Ma nemcsak megjelennek az összes korábban megszüntetett lapok, a szakszervezet, az ifjúsági szövetség orgánumai, a délutáni lap stb., de a kínai sajtó palettája új kiadványokkal, színekkel is bővült, a divatlapoktól a szociológiai folyóiratokig. Ma a sajtó a témák, tények, problémák világos megjelölésére törekszik. Ez még nem jelenti azt, hogy a külföldi olvasó most már minden értelmezés nélkül „egyből” felfoghatja minden utalásukat, kifejezéseket (ez többek között a kínai gondolkodással, nyelvel, kifejezési hagyománnyal is magyarázható), de míg korábban az íratlan törvény láthatóan az volt, hogy a szó a gondolatok elfedésére való, most láthatóan más a megközelítés. A China Daily pedig többek között arra szolgál, hogy a külföldinek megadja legalább azokat a kulcsokat, amelyek a kínai átlagolvasónak mindenképpen rendelkezésére állnak, azokban az esetekben tudniillik, amikor enélkül a közlés még mindig nem volna érthető. Ez nem jelenti azt, hogy ma már egyáltalán nincsenek olyan jelenségek, folyamatok, utalások, amelyeket a megfigyelőnek magának kell kikövetkeztetnie, megértenie; a hongkongi lehallgatószerzők ma sem vették el teljesen létjogosultságukat. Az alaphelyzet azonban más — és ehhez hozzáfűzhetjük, hogy a kínai lapok ma olvasmányosságra, érdekességre, praktikus hasznosságra is töreksznek, szórakoztatni is akarnak, ily módon a China Daily-nek nem kell teljesen új anyagot kreálnia, hanem bőségesen meríthet közvetlenül is belőlük.

A háttér előzetes megvilágítása teszi érthetővé annak a vállalkozásnak a jellegét, amely a China Daily-ben megtestesül. A nyitás nemcsak azt követel-

te meg a pekingi vezetéstől, hogy hallassa hangját, hanem azt is, hogy ezt eredményesen tegye, vagyis jelen legyen a maga napilapjával azokban a központokban, ahol Kína a legerőteljesebben érintkezik a külvilággal. A kínai fővárosban szerkesztett napilapot egyidőben nyomják Pekingben, Sanghajban, Hongkongban, és megjelenik egy észak-amerikai kiadása is.

Tömören, lényegre törően

A lap jellegét és a vállalkozás céljait mutatja maga a külső is: nyolc oldal majdnem pontosan az International Herald Tribune formátumában. A tördelés lényegében követi az amerikaiak nemzetközi napilapját, hasonló a betűtípus és a cikkek elrendezése. Ha mondjuk a francia *Le Monde* által képviselt tabloid-formátum és szerkesztési stílus és az IHT megtestesítette modell közül Peking az utóbbi mellett döntött, azt nyilván egyrészt a zömében angolszász olvasóközönségre való orientáltság, másrészt egyszerűen az angol–amerikai stílus könnyebb emészthetősége, nemzetközibb jellege magyarázza. Így az IHT olvasója szinte az első rápillantás nyomán kitalálhatja, mit hol keresen a *China Daily*-ben és rendszerint nem is csalódik.

Az első oldal természetesen a főbb kínai és nemzetközi híreké. A címadásban a *China Daily* száműzte a korábbi évek semmitmondó, hivatalos formalizmusát; láthatóan ebben is az angolszász lapok tömörsége és lényegre törése inspirálja. Akárcsak az IHT-nél, itt is kerül az első oldalra érdekes, színes kínai vagy nemzetközi sztori, ami érdekelheti a nemzetközi olvasóközönséget. De ebben az ismerkedő első oldalban is érvényesül az új, „kritikai” propaganda-stílus. A címekben gyakran emeli ki a *China Daily* a problémák elleni küzdelmet — és ezzel a problémát. Néhány cím, mutatóba: „Lecsaptak a fő beruházásokat kivéreztető szállítókra” (induló anyag az 1983. július 5-i számban). A tudósítás, amelyet nem hírügynökségtől vettek át, hanem maga a szer-

kesztőség készített, azzal foglalkozik, hogy a beruházási piacon uralkodó feszültség következtében a nagyberuházások szállítói annyira megemelték az árakat, hogy az ország fő építkezéseinek vagy nem tudták tartani a költségvetést, vagy leálltak a munkálatok. „Csao felvázolja a bank tengerentúli szerepét.” Hivatalos fogalmazásban a cím így hangzana: Csao Ce-jang miniszterelnök a Kínai Bank külföldi szerepéről. Ez persze nem olyan familiáris és valamivel hosszabb is lenne. (1983. július 12.) „Hu visszatér Japánból, mély benyomásokkal, optimistán”. Ez a Hu nem más, mint Hu Jao-pang, a párt főtitkára, s magyarra csak egy szóval bővítve tudom lefordítani az „impresed” kifejezést, annyira tömör és lényegre törő, az angol hírlapi nyelv minden lehetőségét kihasználó a cím. (1983. december 1.) De ugyanezen a címdoldalon két másik cím is tükrözi a tényközlésre összpontosító törekvést. „Mától magasabb a vasúti és vízi teherszállítás díja” (nem „Árváltozások a szállításban” vagy éppen „Közlemény”, mint valamivel korábban; néhány éve pedig ez a hír aligha szerepelt volna a sajtóban; csak a közvetlenül érintettek vették volna észre a tényt, amikor feladják árúikat). De jó ez a stílus a mondánivaló aláhúzására is. A kínai textil amerikai importjának fékezésére irányuló washingtoni intézkedéseket bíráló pekingi állásfoglalást ismertető cikk címe: „Textil: Kína figyelmezteti az USA-t, legyen elővigyázatos”. Nem kell végigolvasni a cikket, hogy megtudjuk, mi a pekingi lépés lényege.

Ami a nemzetközi tájékoztatást illeti, itt is a célratörő rövidség dominál, természetesen — és itt a fegyelem és kötöttség már nagyobb — szigorúan a kínai nagypolitika függvényében. Amennyire azonban lehet, a *China Daily* igyekszik a semleges tájékoztató szerepében fellépni. „Az ágyútűz nyomán lezárták a bejáratú repülőteret” (1983. december 1.). „Bonni korrupciós válság” (uo.), „Változások a szovjet pártvezetésben” (1983. június 16.; beszámoló az SZKP KB üléséről). A két nagyhatalomhoz való viszony látha-

tóan szenvedélymentessé válik, s ha Peking el is utasítja az „egyenlő távolságtartás” elméletét, a címeiben szívesen veszi egy kalap alá őket: „USA, szovjetek — valósítsanak meg igazi le szerelést” (1983. december 1., kínai külügyi szóvivő nyilatkozata). Természetesen túlmenne cikkünk keretein a kínai külpolitika tartalmi elemzése, ami azonban a szerkesztés stílusát illeti, azt mindenképpen megállapíthatjuk, hogy az ismert pekingi téziseket nem kinyilatkoztatások formájában hirdeti a China Daily, hanem elsősorban a híreket, tényeket igyekszik azoknak megfelelően csoportosítani, beállítani. S a „beszélő címek” nagymértékben növelik a lap informatív és közvéleményformáló, elsősorban a külföldi közvéleményt formáló erejét.

A szerkesztők, ha a hírek helyet hagynak rá, igyekeznek legalább egy érdekes tárcaszerű sztorit elhelyezni az első oldalon — ez szólhat a kínai élet-ről, de lehet hírügynökségi feature is. „Herodes király rejtett kikötője” címmel 1983. július 5-én Reuter-jelentést közöl a China Daily (Reuter via Xinhua a formula, vagyis a jelentést eredetileg az Új Kína vette át) arról, hogy az izraeli Caesareában bűváruhás régészek dolgoznak a bibliai uralkodó által épített hajdani kikötő feltárásán. Korábban elképzelhetetlen lett volna, hogy egy ilyen nem-politikai hír Izraelből bejusson a kínai sajtóba, hiszen Kína politikai sikon az arab országokat támogatja Közel-Keleten, s annak idején ez a kiindulópont meghatározott egy adott térségről szóló minden tájékoztatást. Persze ez a tudósítás csak úgy kerülhetett a lapha, hogy előzőleg Egyiptomból is közölt egy archeológiai Reuter-feature-t: „Miért van szüksége a szfinxnek szakállra?” (1983. június 27.)

Akárcsak az IHT címlapján, itt is mindennap legalább egy, a héthasábos tördelésben általában három—négy hasábnyi szélességű fotó jelenik meg. A fotó a legtömörebb hírközlés, így nem haszontalan felidézni néhány felvétel témáját. Íme: Divatcikk kiállítása Pekingben (1983. június 16.), Teng

Hsziao-ping hongkongi és macaói vendégeket üdvözöl (1983. június 27.), Teng Hsziao-ping művei — Peking új bestsellere (felvétel egy könyvesboltból, 1983. július 2.), Nyáreste Pekingben (a Tienanmen tér lámpái alatt egy pekingi család görögdinnyét fogyaszt), 56. születésnapját ünnepli a Népi Felszabadító Hadsereg (a felvétel helikopterek és páncélos járművek hadgyakorlatát örökíti meg, (1983. augusztus 2.), Hu Jao-pang visszaérkezik Japánból (1983. december 1.). Az elsőoldalas fotó szinte mindig Kínával kapcsolatos, a belső oldalak gazdag anyagában azonban helyet kapnak a hírügynökségi felvételek is, méghozzá a legkülönbözőbb témákban. A China Daily olvasója láthatta amerikai mesterrepülő páros gyakorlatát, vagy például a Ljahov és Alekszandrov szovjet úrhajósokkal készített interjúról szóló fotót 150 napos úrrepülésük után, 1983. november 28-án. (Hol van már az az idő, amikor az ember Holdra szállásáról halgatott a sajtó Kínában!) Fotó, sport, politika: Kína ugyan nem ismeri el Dél-Koreát, ám a sportoldalon a Hongkongban lebonyolított ázsiai kosárlabda-bajnokság kínai—dél-koreai mérkőzéséről közöl képet a China Daily.

Akárcsak az IHT-ben, az első oldalon tartalomjegyzék emeli ki a lap fő írásait, alatta Kína nagyvárosainak aznapra jóslott időjárása olvasható, beleértve Hongkongot és Tajpejt — így a meteorológiai hírközlésben már megvalósult az ország egysége.

A második oldal a gazdaságé, láthatóan azzal az igénnyel, hogy a Kínában tartózkodó külföldi üzletembert a nemzetközi piacokról is rövid, ám hasznos információval lássa el. A november 26-i számban például egy UPI-jelentésből (Via Xinhua, mint minden más esetben) megtudhatjuk, hogy melyik a világ négy fő energiatermelő országa, hogy Brazília túlteljesítette kőolajbányászati tervét, hogy az öntermelő országok Kuala Lumpurban tartják első különleges értekezletüket, hogy — mint a Reuter írja — vége az andorrai adóparadicsomnak, hogy az angol import növekedése fokozta a szigetország kereske-

delni veszteségét, hogy a Szovjetunió új gazdasági segítségnyújtási egyezményt kötött Irakkal. Mindezt a világ tőzsdéiről szóló rövid összefoglaló (napi rovat), továbbá a Kínai Bank napi árfolyamjegyzése egészíti ki. A fennmaradó lyukakat kínai gazdasági hírekkel töltik ki (Műszálgár épül Liaojangban, Szecuan jobban támaszkodik a vízi utakra stb.).

A megvalósítás kritikája

A harmadik oldal a hazai híreké, a negyedik általában a kommentárok, kritikus vagy problémafeltáró írások, olvasói levelek és sajtószemlék fóruma, s mint ilyen, az IHT vezércikkoldalára emlékeztet — bár természetesen nincs szó a politika alapvető irányzatait ilyen vagy olyan oldalról vitató, egymással ütköző cikkek közléséről. Ugyanakkor azonban az alapvető politika megvalósítását fékező nehézségek, magatartások, a bürokrácia, a hanyagság, a rossz szervezés gyakran kerül itt tűz alá, s az is előfordul, hogy egy-egy érdekes sajtóvitáról ad a lap igencsak kihegyezett, izgalmas összefoglalót. Gyakran illusztrálják ezt az oldalt a Zsenmin Zsipaó humoros és szatirikus mellékletéből, vagy más kínai lapokból átvett rajzok, karikatúrák.

Július 26-án például arról olvashattunk, hogy a felelősségi rendszer — amelynek értelmében a parasztok részesművelésre veszik át a földet a közből — milyen új kérdéseket, problémákat vet fel a falusi vezetők számára. Egy másik írás, amelyet a lap a Demokrácia és Törvényesség című folyóirathoz (ilyen is van már) vesz át, egy hamis vád nyomán öngyilkossá vált fiatalember drámájának tanulságait elemzi és a vádak alapos kivizsgálására szólít fel. A szerkesztőség postájából az egyik levél a dohányzás ártalmairól szól, a másik az egyenlőségi bírája, ami néhány éve még általános volt falun. Itt kap helyet egy Reuter-elemzés is, amely azt boncolgatja, hogy miként hathat Reagan elnök választási esé-

lyeire az úgynevezett „Debategate” botrány.

A legkritikusabb írások két állandó rovatban látnak napvilágot: az egyik a kínai sajtóban, a másik az olvasói levelek között tallóz. Igen gyakran kerülnek a China Daily hasábjaira a gazdasági lapok által feltárt visszaességek; a szerkesztőség általában lecsap a hibákra, fogyatékoságokat lestorozó lapjelentésekre. Az olvasói levelek érdekes betekintést nyújtanak a kínai társadalomba, gondolkodásba, vitákba. Lu Ping például a Sanhszi tartomány-beli Tajjüan városából azt kifogásolja, hogy a tudás népszerűsítésére szolgáló országos lappályázatok valóságos „quiz-lázat” váltottak ki, s az a tény, hogy a nyertesnek — ma még ritkaságszámba menő — mosógépet és más hasonló cikkeket ajánlanak fel, „kommersz-szellemet” teremtet. (1983. november 30.) Zeno W. Wicks amerikai turistánál a lap egyik korábbi cikkére reagál, amely arról szólt, milyen jó az üzleti kiszolgálás Kantonban. „Csodálatos lenne, ha ez elterjedne az egész országban. A múlt héten, amikor férjemmel pulóvert kerestünk, ügyet se vetettek ránk, sértegettek és az árut valósággal hozzám vágták. Már egészen megszoktam, hogy az eladókat annyira lekötö beszélgetésük, hogy nincs idejük a vásárlókra. Vannak jó eladók Kínában, de kevesen, és messze egymástól.” (november 28.) Hua Csuan-jüan tolmács Santungból amiatt panaszkodik, hogy a kínai szakemberek nem tudnak angolul, pedig ha megtanulnának, ez sokban hozzájárulna az ország korszerűsítéséhez, ami ma a fő nemzeti cél. (november 26.) Csen Jun-hao pedig ugyanebben a számban azt írja, hogy a Kínába látogató vendégek gyakran keresnek fel parasztházakat, s azok gazdái ilyenkor természetesen kitakarítják otthonukat, jó ruhát vesznek fel. Ám, fűzi hozzá Csen, egyes helyi káderek „túl sok rendezői utasítást adnak a külföldi látogatóra váró parasztoknak. Azoknak, akiknek nincs tévéjük, szólnak, hogy gyorsan szerezzenek be egyet, másokat arra szólítanak fel, vegyenek új bútort és új ruhát a család minden tagjának. A lá-

nyokat egyenesen arra buzdítják, hogy rúszozzák ki magukat. Ami sok, az sok!”

Egyszóval a tükör meglehetősen őszinte, és szókimondásért a lap saját munkatársai sem mennek a szomszéd-ba. Az 1982. évi kínai filmtermést értékelve például Jin Csia-fej azt írja, hogy noha akad közöttük egy tucatnyi jó alkotás, a többség „semmiféle tartalmi vagy formai erénnyel nem dicsekedhet”. Az okok között a lapos témákat feldolgozó, unalmas forgatókönyveket, a szokványos cselekménybonyolítást és sablonos jellemábrázolást említi. Ennek ellensúlyozására a rendezők számos dalt és táncot iktatnak be, ez azonban „csak gúnykacajt vált ki a közönség sorából”. Más filmek azért buknak meg, mert történetük teljesen valószínűtlen. Különösen sablonosak a felszabadulás előtti földalatti mozgalmról és a szerelmi témákról szóló filmek. „A párttagok mindig tévedhetetlenül előrelátók és győzhetetlenek, az ellenség viszont mindig ostoba. Az illegális párttagok mindig táncmulatságokon szerzik meg az ellenség titkait, s ha fogságba kerülnek, mindig biztosra vehető, hogy kiszabadulnak diadalmasan, egy karcolás nélkül. Ami a szerelmi történeteket illeti, a szerelmesek mindig a tengerparton rohannak egymás után.” Egyszóval Jin Csia-fej is vitriolba mártó-

gatta a tollát — talán egyfajta revans ez azért, mert néhány évvel korábban bármi került ki a filmstúdiókból (bár évekig semmi sem került ki), az mindig féktelen dicsőítés tárgya volt.

De lapozzunk tovább. Az ötödik oldal a kultúrával, idegenforgalommal foglalkozik, gyakran mutat be tájakat, művészeket, közül kínai recepteket, itt jelenik meg a rádió- és tévéelőzetes. A hatodik oldal a napi műsoroké: tévé, rádió, színház, mozi, kiállítás, s hogy az olvasó minden igényét kielégítsék, naponta angol nyelvű, politikamentes keresztrejtvény, bridzsfeladvány szolgálja a kikapcsolódást. Ha marad hely, művészeket tudósokat, érdekes embereket mutatnak még be. A hetedik oldal a sporté, s különös tekintettel a vásárlókra, szerepelnek itt a golf és baseball hírek is, noha ezek a sportágak szinte ismeretlenek Kínában. Az utolsó oldal általában a nemzetközi híreké.

A China Daily anyagának mintegy 10–20 százaléka fizetett hirdetés: egyrészt külföldi cégek hirdetnek itt a kínai fogyasztók számára, másrészt kínaiak a külföldi vevőknek.

Ez a lap ma már gyakorlatilag nélkülözhetetlen mindazok számára, akik állandó kapcsolatban vannak a világ legnépesebb országával, de azok számára is, akik tanulmányozni akarják életét.

Avar János

A TIME-team

Gyakori a csapatmunka az amerikai sajtóban. Még a napilapokban is gyakorta látni, hogy a terjedelmesebb, több forrásból összeálló tudósítás, riport végén megjelenik néhány név: ezek és ezek járultak hozzá az egyébként valaki másnak a nevével jelzett művek születéséhez.

Általában véve persze az írott sajtóra az individualitás jellemző; az egyéni munkát előnyben részesítő újságírók láthatóan igyekeznek minél többször megjeleníteni nevükkel a lapban és lehetőleg az első oldalon, ami különleges rangot jelent, hiszen az amerikai sajtó hagyományai szerint a legtöbb vezető anyag — legalább egy pár sor elejéig — a lap első oldalán kezdődik. A napi sajtóban megjelenő nagy, láthatólag több hetes, sőt hónapos munkával készülő mélyelemzések többsége is egyéni munka. A Washington Post például nemrég cikksorozatot tett közzé a Reagan-kormány politikájának különböző elemeiről. Ennek minden egyes cikkét más-más szerző írta, és láthatólag egy szerkesztő alakította ki a cikksorozat egészét. Ha viszont, mondjuk, az elnöknek az unió helyzetéről szóló üzenetét értékeli a lapok — amelyek természetesen több oldalt is szentelnek ennek a kormányprogramnak beillő államfői megnyilatkozásnak —, akkor rendszerint öt-hat szerző külön-külön is feldolgozza a beszédet a maga szempontjából gazdaságilag, belpolitikailag, szociálpolitikailag, külpolitikailag, és mindegyik úgy, hogy írása önállóan is megáll. Ha tehát az olvasó csupán egyet olvas el a hat közül, akkor is viszonylag kerek képet kap, mert minden egyes szerző megteszi a maga — a többitől független — utalásait a beszédnek azokra a részeire, amelyekkel különben érdemben nem foglalkozik.

Ilyen értelemben tehát a párhuzamos-ság jellemző, noha az egész gárda laza értelemben vett csapatként dolgozik. Gyakran előfordul viszont olyan eset, hogy az alapvető történet, mondjuk, a külügyminisztériumból ered, de a cikkbe beledolgoznak a lapnak a Pentagonban, a Fehér Házban vagy másutt működő tudósítói is. Ilyenkor tüntetik fel az anyag végén, hogy kik azok, akik a cikkírón kívül hozzájárultak a meglehetősen terjedelmes „sztori” létrejöttéhez.

Mindez azonban nem igazi teammunka, legalábbis nem abban az értelemben, ahogy a Time-nál, a csapatmunka igazi úttörőjénél és kétségtelen bajnokánál az elmúlt évtizedek során az kialakult. Éppen ezért egyik New York-i utam során fölkerestem a Time szerkesztőségét, az 50. utca és a Sixth Avenue sarkán, ahol a 30 emeletes felhőkarcoló felső részén a Time-Life konszern által kiadott sajtótermékek legrangosabbika, a hetente mintegy hatmillió példányszámban eladott képesmagazin szerkesztősége foglalja el. Itt beszélgettem Henry Muller szerkesztővel, aki a Time világpolitikai szekcióját irányítja. A csapatmunkáról kapott kép rendkívül érdekesen bizonyítja, hogy a korszerű újságírásban lehetséges az individualitás és a kollektivitás egészen sajátos keveréke.

Amit a napilapok nem tudnak

Egy politikai hetilapnál mindössze a — Time esetében péntek esti — slussz az egyetlen szent dolog. Egyébiránt a hét minden napján újra meg újra átírják, alakítgatják a folyton változó eseményeknek megfelelően a lap külön-

böző sztorijait. Hiszen a Time-nak — és ilyen értelemben a legrangosabb vetélytársának, a Newsweeknek — nemcsak az a feladata, hogy a megelőző hét eseményeinek krónikása legyen, mert akkor nem sokat tenne hozzá ahhoz, amit a napilapok már tááltak az olvasóknak. E két hírmagazin nemcsak regisztrálja a lezajlott eseményeket, hanem éppen a csapatmunka révén rengeteg olyan elemet is hozzátesz a feldolgozott történetekhez, amelyről az olvasó sem a tévéből, sem a napilapokból nem értesülhetett. A Time szerkesztői éppen arra büszkék, hogy rengeteg újat tudnak nyújtani még azoknak is, akik egyébként az előző héten aktívan végigkísérték a különböző kül- és belpolitikai fejleményeket. Hétfőn kezükbe kapva a Time-t mégis, szinte rákényszerülnek az olvasásra. Ennek természetesen az az előfeltétele, hogy a lap munkatársai elmélyülten és olyan módon szedjék össze az egyes események tényanyagát, amelyre a napilapok, vagy a televíziók, rádiók folyton rohanó munkatársai egyszerűen nem képesek. Ugyanakkor az azt is jelenti, hogy a Time-tudósítók a világ minden táján és természetesen az Egyesült Államokon belül is több napon keresztül dolgoznak ugyanazon a sztorin, amelyre egy-egy napilap-tudósító vagy tévériporter sokkal kevesebb időt tud szentelni. Ilyen értelemben a hetilapban megjelenő anyagok valóban csak a jéghegy csúcsát jelentik.

Akinek már volt kezében Time, az pontosan tudja, hogy az anyagok egy jelentős része névtelenül jelenik meg, és csupán az egyoldalas, vagy annál nagyobb terjedelmű írások alatt található egy vagy több név. De mint Henry Muller elmondta, az a viszonylag sok név is csak az utóbbi években a Time-hoz került fiatalok nyomásának köszönhető; korábban a hetilap legtöbb cikkét névtelenül publikálták. A munkatársak számára a dicsőséget nevüknek az impresszumon való feltüntetése jelentette. Ha úgy tetszik, akkor a csapatmunka a jelenlegi formájában afféle brigádmunkának minősíthető a Time-üzemen belül.

A „sztorik” története

Egy Time-tudósítás, legyen szó bármelyikről, egészen rövidről vagy több oldalasról, mindenekelőtt azzal kezdődik, hogy a szerkesztő javaslatokat kér a világ minden táján levő tudósítóktól. Amint Henry Muller elmondta, rendkívül fontosnak tartják, hogy riportereik maguk kezdeményezzenek, noha természetesen a szerkesztőség vezetőinek szintén megvannak a saját ötleteik. A kapcsolat állandó és mindennapos a tudósítókkal, hiszen a munka jellege, a folytonos változások ezt eleve megkövetelik. S ami talán különösen érdekes: ez a kapcsolat mindig telexen történik, a telefont csak „végső esetben” használják. Ennek az a magyarázata, hogy a telexmásolatok eljutnak a főszerkesztőtől lefelé mindenkihez, aki abban érdekelt, vagy aki e munkába bekapcsolódik. Ezáltal minden állandóan dokumentálható, ellenőrizhető, minden vita, ha úgy tetszik, papíron van. Ez különösen fontos akkor, amikor a csapatmunkának az egyik sajátossága, hogy a beérkező anyagokat egy „író” önti végleges formába. Amikor tehát döntés születik arról, hogy a Time valamilyen anyagot abba a számba el akar készíteni, a szerkesztő első dolga kijelölni az „írót”, vagyis azt a szerkesztő munkatársat, akinek a feladata a végső formában megjelenő anyag megírása. Egy Time-sztorit mindig egy ember ír meg publikálásra, ő az, aki először is a szerkesztők kérdésére leül, és elkészíti a többnyire 4–5 oldalas direktíváját a területen dolgozó tudósítók számára. Ahogyan az egyik sztoriíró elmondta, ez a direktíva aszerint aprólékos vagy általános, hogy mennyit tud ő maga az adott területről. Ahogy nevetve megállapította: a direktívában feltett kérdéseim tüstént elárulják a területen levő tudósítónak vagy irodának, hogy mi az, amiről fogalmam sincs az adott témában. Akárhogyan is, a sztoriíró által elkészített kérdésekből, utánanézési javaslatokból álló, körülbelül 4–5 oldalas direktívát a szerkesztő ellenőrzi, majd megint csak telexen

eljuttatja a munkában részt vevő Time-tudósítónak. Ha mondjuk egy Kőzős Piac-i témát dolgoz fel a Time, akkor egyszerre megkérheti brüsszeli, párizsi, bonni, londoni, római irodáinak munkatársait, hogy vegyenek részt az anyag feldolgozásában. A következő lépés a tudósítók visszajelzése. Válaszukban javaslatokat vagy ellenjavaslatokat tesznek, de az általában csak egy-egy részletre terjed ki, mert a tudósító a direktívák alapján azonnal hozzáfog az anyag elkészítéséhez.

Az egyes tudósítók a maguk anyagát úgy készítik el, hogy abban a formájában is közölhető volna. Ez rendkívül lényeges; minden egyes tudósító tisztában van vele, hogy nem az ő műve fog megjelenni, hogy abból legföljebb csak részek kerülhetnek bele a végleges anyagba. Ennek ellenére, amit ő megír, annak úgy kell hatnia, mint végleges, kinyomtatásra szánt terméknek. Tehát nem csupán nyersanyag. Nem elég összeszedni a tényeket és a központi szerkesztőség rendelkezésére bocsátani, hanem újságírói módon feldolgozva, „sztorisán”, érdekesen, szófordulatokkal stb. kell tálni az anyagot. Azzal is tisztában van minden riporter, hogy az általa beküldött anyag oda kerül a közvetlen szerkesztő és a Time különböző főnökei elé, akik tehát ily módon kapnak képet folyamatosan a területen dolgozó emberük munkájáról — s az utóbbinak nyilvánvalóan nem mindegy, hogy főnökeik mit gondolnak róla.

A tudósítóktól megkapott anyagokból a sztóriíró gyűr egy úgynevezett végterméket, tehát azt, amit a Time végül is ki fog nyomtatni. Ez a végtermék lényegében egy szerző egyetlen cikke. Ezután kezdődik a sztóriíró és a szerkesztő vitája. Alapelve, hogy a szerkesztő az így elkészült anyagot át nem írja, legföljebb visszaadja, amennyire természetesen az idő engedi. Éppen ezért, mint Henry Muller elmondta, megfélelő — magától érthetődően megfelelő íráskészségű — emberek kerülhetnek csak a sztóriírók közé. Mivel a beküldött anyagokat a szerkesztő is áttanulmányozza, gyakran előfordul, hogy számon kéri ezt vagy

azt a kihagyott elemet: „Miért nem vetted át, hiszen ez sokkal jobb, mint a te változatod” — hangzik el minden anyag kapcsán többször is. Mert természetesen a Time-nál, éppen úgy, mint a világ minden lapjánál, gyakran előfordul, hogy a területen levő tudósító netán jobb íráskészséggel rendelkezik, mint a szerkesztőségben ülő kolléga... A dolog lényege azonban az, hogy noha a végtermék egyetlen ember írásműve, a sztóriíró kifejezetten biztatják arra, hogy mindent vegyen át a beküldött, szintén „véglegesre” formált anyagokból, amit jónak tart. Lopni tehát nemcsak szabad, hanem kötelező is! S nemcsak a tudósítók által beküldött tényanyag lopandó el, hanem stílusfordulatok, publicisztikai ötletek, minden, ami a Time-ban végül megjelenő anyagot gazdagíthatja. E tekintetben, mint a szerkesztők és a sztóriírók különböző beszélgetések során elmondták, semmiféle hiúsági kérdés nem játszhat szerepet. Alapelve az, hogy olyanok dolgozzanak a Time-nál, akik ennek a team-munkának a feltételeit hajlandók tudomásul venni, személyes érdekeiket ennek alárendelni. (Más kérdés, hogy az utóbbi időben, mint említettem, egyre gyakrabban jelenik meg a legalább egyoldalas anyagok esetében a sztóriírók neve mellett azoknak a neve, akik hozzájárultak az anyag elkészítéséhez. Tehát az egyéni szempontokat ma már a Time is sokkal jobban figyelembe veszi, mint korábban.) S az már csaknem mellékes adalék, hogy a Time lehetőség szerint olyan emberekből válogatja össze sztóriírói gárdáját, akiknek a stílusa az egész lap stílusmércéjének megfelel, és ezért a Time jellegzetes módon szinte úgy olvasható, mintha az egész lapot többé-kevésbé egyetlen tollal írták volna.

Egyéniségek csapata

Érdeklődtem az iránt, mi készíti az embereket arra, hogy bizonyos értelemben hiúságukat alárendeljék a csapat-

munkának. A magyarázatok különbözőek, attól függően, hogy szerkesztőkel vagy sztorírókkal beszélget az ember, de az összkép a következő: mindenekelőtt a munka kvalitása. A Time-nál egybehangzóan állítják, hogy amit ők csinálnak, sokkal alaposabb, elmélyültebb és ezáltal a munkában résztvevőnek nagyobb kielégítést nyújt, mint a — bizonyos értelemben, hozzájuk képest — állandó rohanásban levő napilap-tudósítók munkája. Ahogy Henry Muller megállapította, a Time-éhoz hasonló elemzéseket egy-egy napilapnál gyakran 4–5 hónapig vagy fél évnél is tovább készíti egyetlen szerző. Az ilyen több oldalas, rendszerint team-cikkeket a Time-nál egy csapat általában két-három hónap munkájával hoz össze.

Noha az amerikai sajtóban nem szokás az egyes munkatársak, szerkesztők konkrét jövedelmi adatairól beszélni, annyit mindenesetre megtudtam, hogy a Time-nál egy átlagos munkatárs jövedelme körülbelül azonos egy napilap munkatársának jövedelmével, tehát anyagi szempontok nem játszhatnak szerepet a team-munkánál. Ugyanakkor büszkéek arra, hogy a 6 milliós példányszám a gyakorlatban mintegy 30 millió olvasót jelent, s ez azt a kétségtelen személyi kielégülést nyújtja, hogy lényegében véve annyi emberhez képesek szólni Amerikában és bizonyos értelemben még Amerikán kívül is, amennyihez legfőljebb a nagy országos televíziós hálózat munkatársai. (A legnagyobb napilapok is csak egy-két milliós példányszámban jelennek meg, és ezeket is rendszerint csak az ország egy bizonyos tájegységében olvassák, vásárolják.) De azt készséggel elismerik a Time-nál, hogy rendszerint azokkal az újságírókkal van nehéz dolguk, akik már tapasztalatokat szereztek egy napilapnál: ezek az emberek hajlamosak a legkevésbé alárendelni egyéniségüket a team-munkának. Éppen ezért a Time és a Newsweek is igyekszik saját maga nevelni szerkesztőit, munkatársait, tehát közvetlenül az egyetemről kikérült fiatalokat képezni és kialakítani bennük azokat a tulajdonságo-

kat, amelyek ehhez a csapatmunkához feltétlenül szükségesek.

Ez az egyéni teljesítményeket sajátosan ötvöző csapatmunka egyáltalán nem jelenti azt — állítják a Time-nál —, hogy a szerzőknek olyasfajta megkötöttségekkel kellene számolniuk, amelyek mintegy szellemi kordában tartják őket. Természetesen, mint a világ valamennyi újsága esetében, a Time munkatársai is többé-kevésbé pontosan tudják, hogy a főbb kérdésekről, mondjuk Reagan tevékenységéről, a kelet–nyugati kapcsolatokról, vagy éppenséggel a dél-afrikai problémáról mi a lap irányítóinak, a főszerkesztőnek és a vezető munkatársaknak a véleménye, és az természetesen a lap egészénél érvényesül. Ahogy mondani szokták, minden újságíró pontosan tudja, hol lakik az úristen: a főszerkesztői szobában. (Egyedül a kultúrovatban dolgozó munkatársak nem vesznek részt hagyományosan ebben a team-munkában; egy film- vagy színházkritikus már évtizedekkel ezelőtt is jegyezte cikkét a Time-ban és a Newsweekben is. Itt úgy tekintik, hogy az ő teljesítményüket semmiképpen sem szabad kollektívvá tenni.) S mint minden szerkesztőségben, a Time-nál is természetesen minden szám elkészítése során számos vita van a szerkesztők, a sztorírók és a tudósítók között. Ez az élet rendje, függetlenül attól, hogy a munka jellege és az embereknek lehetőleg fiatal korukban való szerződtetése elősegíti az egymáshoz meglehetősen közel álló nézetek kialakulását.

E viták zöme értelemszerűen a sztorírók és az anyagba bedolgozó tudósítók között zajlik, és a szerkesztő játsza a döntőbíró szerepét. A szabály az, hogy amikor a sztoríró elkészítette, és a szerkesztővel jóváhagyatta a maga véglegesnek szánt anyagát, azt megküldi a munkában részt vevő valamennyi tudósítónak, akik megtehetik észrevételeiket, ellenjavasolataikat és tetszésük szerint javíthatnak rajta. Ezeket a javításokat aztán a szerkesztő visszaadja a sztorírónak, aki vagy

figyelembe veszi, vagy nem, és előterjeszti az immár valóban végleges változatot, amit a szerkesztő is fölterjeszt a saját főnökeinek. Ezek után már a tudósítók és az anyag kimunkálásában résztvevők több ellenvetést nem tehetnek, valahol ugyanis le kell zárni a vitákat. Nagyon fontos szabály a Time-nál, hogy a sztorííró nem tarthat fenn közvetlen, személyes kapcsolatot az egyes tudósítókkal. Szó sem lehet arról, hogy fölveszi a telefont, és felhívja a párizsi vagy a cansasi tudósítót, és elkezd vele egyezkedni a vita tárgyát képező anyagról, hogy te így gondold, én meg úgy gondolom, csináljuk emígy, vagy anígy. Minden kommunikációnak telexen kell lezajlania, tehát meglehetősen formálisan és a szerkesztők által ellenőrizhetően. Ezáltal, ha úgy tetszik, a viták jegyzőkönyvileg zajlanak, és mindenkit kötnek a szerkesztőségen belüli nyilvánosság normái. Természetesen az évek során kialakul egy-egy sztorííró és a megfelelő tudósítók közötti kapcsolat. Például a kelet-európai ügyekben járatosabb sztorííró nyilvánvalóan újra meg újra feldolgozza varsói, moszkvai vagy bécsi riporter kollégáinak az anyagait, akik pedig tiszttában vannak ennek a központi szerkesztőségben ülő embernek az igényeivel, hiszen megkapják direktíváit, látják a végterméket. Kölcsönösen igyekeznek tehát alkalmazkodni, hiszen a sztorííró is „sakkban tartja” a szerkesztőt. Egyébként a szerkesztő a telexen levő kommunikációból is gondosan törli a túlságosan személyesre sikerült megjegyzéseket, utalásokat. Az egész kicsit hivatalosnak tűnik, de ez nemcsak bizonyos kölcsönös fegyelmezettséget követel meg a New Yorkban élő és a területen dolgozó munka-

társaktól, hanem mindegyikőjüket egyfajta tömörségre, gyakorlatiasságra kényszeríti, ami a szerkesztők számára megkönnyíti a munkafolyamat ellenőrzését és kézben tartását, egész egyszerűen: az eligazodást. Egyébként minden egyes cikknek megvan a teljes dossziéja, amibe bekerül a szerkesztő által kiadott első direktívától a sztorííró által kiadott utasításokon át minden egyes kommunikációs nyersanyag, amely az adott Time-történet elkészültében szerepet játszik.

Hogy a team-munkáról a kép kerek legyen, be kell még számolni a „kutatóriporterek” tevékenységéről. Ők voltaképpen egyfajta archív munkát végeznek a sztoríírók számára, hiszen a tudósító irodák fenntartják a maguk területén a saját kis archívumukat. Ezek a kutatóriporterek gyűjtik össze a könyvtárakban, a Time saját hatalmas archívumában lévő nyersanyagot, amit eljuttatnak a sztorííróknak, és ezzel mintegy előkészítik, és segítik a munkáját. Egyébként a Time-nak szerződéses kapcsolata van New York és bizonyos értelemben az ország nagyobb könyvtáraiban egy-egy könyvtárossal, akiknek a munkáját szintén igénybe veszik az anyaggyűjtéshez. S noha ma már az amerikai szerkesztőségek normáinak megfelelően a Time szerkesztőségében is sok minden komputerezált, korszerű gépekkel dolgozó munkatársak ülnek minden emeleten, a munkának ez a része tulajdonképpen jellegében megfelel annak, ami a világ bármely komolyabb szerkesztőségében tapasztalható. Ami különös és jellegzetes, s amit a Time-tól vett át számos hetilap világszerte, az a csapatmunka. Kétségtelenül ez teszi rendkívül sajátossá a Time stílusát.

Balla Katalin

Színestelevíziózás Fekete-Afrikában

— *avagy fejlődő ország túlfejlett televízióval* —

A szerző Zambiában járt, s élményszerűen meséli el találkozásait az afrikai ország televíziójával és televíziósaival, úgy, hogy közben a távoli országról is megtudunk egyet s más.

Délután öt óra, egy-két perc múlva indul az adás. A képernyő még üres, most égszínkékre vált, felhangzik a nemzeti himnusz bevezető zenéje, megjelenik az állomás emblémája, fehér ovális keretben háromszínnű betűk: TVZ — alatta: Television of Zambia. Képen kívül a bemondó hangja: One Zambia — One Nation! „Zambia egy — egy a nemzet!” A műsor nyelve teljes egészében angol.

Odakint még magasan áll a nap, délből már 25 fokot mutatott a hőmérő szállodánk bejáratánál, Pesten mínusz tíz fok van. Szomszédaim is bekapcsolják a készüléket, a falon áthallatszik a három nagyobbik gyerek izgatott csivitelése, szuahéli nyelven beszélnek egymás közt. Hirtelen csend lesz, a bemondónót hallgatjuk a fal két oldalán, az aznapi műsort jelenti be, amely hétköznapi este 11-ig, munkaszüneti napokon legfeljebb éjfélig tart. Utána mindennap már csak az egy-két perces Epilógus következik — vallásos elmélkedésféle, szépre, jóra való buzdítás, keresztény, hazafias szellemben, az állam „humanista-szocialista” világnézetét hirdetve. Hogy tetszett a műsor? — kérdelem másnap. A harmadik osztályos kislány panaszkodik. Mindhárom tegnap délutáni rajzfilmet már betéve tudja, látta őket otthon, Tanzániában, nem is egyszer. (Hannah-Barbera meg a Paramount műhelyeiből

kikerült rajz- és animációs sorozatokról van szó, meg a „Laverne and Shirley” című sci-fi sorozat minden akadályt legázoló amerikai comics-katonáinak hőstetteiről.) A két kisfiú kevésbé finnyás, élvezték az 5-től 6-ig tartó sok csinn-bumot. A mama viszont a bemondónő frizurájával sem volt elégedett, szerinte párókát viselt — talán szégyelli, hogy göndör a haja?! —, és ugyancsak unta Charlie Angyalait. Ebben egyetértettünk. Hiába, a televízióműsor felmérhetetlen segítséget jelent a kapcsolatteremtésben.

E tapasztalaton felbuzdulva megpróbáltam telefonon kapcsolatot létesíteni a TVZ nemzetközi osztályával. Mint kiderült, ott nincs ilyen osztály. Van sajtóosztály, a vezetője George Munkondwe, neki mondhattam el pár szóban, hogy magánemberként vagyok Zambiában, férjemet kísértem el, aki ilyen meg ilyen ENSZ-feladatot végez itt. Régi televíziós lévén, szeretném meglátogatni a központjukat.

Nem volt akadály.

A Massmedia Complex a város szélén van, a diplomatanegyeden túl, a nemzetközi iskola után jobbra kell fordulni, szemben a Parliament Motellal ahol a vidéki képviselők szállnak meg, amikor a Nemzetgyűlés vagy a Törzsfők Háza ülésszakára a fővárosba jönnek. A taxisofőr bólogat, hogyne tudná, merre van, de előbb körbe, majd át-

lósan keresztbe visz. A fennsíkon szétterülő, félmillió városal igyekezik megismertetni. Lépésben hajtunk a hivatali-üzleti negyedben, itt sűrű a forgalom, sok a gyalogos. A vásárlók afrikaiak, a kereskedők többsége indiai, a portéka főleg importált. Vagy két kilométer után ritkulnak az épületek, parkosított vagy szabadon hagyott zöld területek után tágas, kertesházas utcák, majd sűrűbb, szegényes negyedek változtatják egymást. Most már gyorsabban haladunk, a nagyobb útkereszteződésekben a körforgalom meg a továbbra is érvényes „balra hajtás” brit szabályai szerint. Vezetők lassít, és büszkén mutatja a dombtetőn emelkedő, mauzóleumra emlékeztető parlamentet. Az épület messziről csillog, felső harmada teljes egészében rézlemezekkel borított. A réz a mi aranyunk! — közli. Nekem a hihetetlenül termékeny vörös talaj sem tűnik értéktelennek, amelyben szinte napok alatt kel ki az elvetett mag, és ha öntözik, kétszer egy évben is megéri a termés. A városra harangként borul a felhőtlen kékség, még a leggyatrább kis kertben is ad valami árnyékot a nagylevelű banán, a kerítések mellett virító bougainvillea cserje, az utakon pedig az eddig csak az irodalomból ismert, kékfürtös virágú jacarandafák sora. Ahogy a kormányzati lakónegyedhez közeledünk, egyre kevesebb a járókelő. Nagy, ápolt kertek mélyén, tágas villák körül legfeljebb a háziszolgák szöszmötölnek, vagy a kertész locsol, gyomlálgat, hátha sikerül az afrikai elefántfüvet angol pázsittá szelídíteni. Fel óra sétakocsizás után elmarad az utolsó ház is, nincs már mit kérdezzek a taxi vezetőjétől, magától közli, hogy rövidesen vége a kövezett útnak, ott a vörös téglából épült, fehérrel fugázott épületekből álló tömegkommunikációs központ bejáratánál.

A portásfülkében jelentkezem, illendően. Gombnyomásra nyílik a fehér rácsos kapu, és már bandukolok is a napsütésben vakító fehér kavicsos úton az emeletes központi épület felé, a sajtóosztályra. Egy-két ember megy a dolga után, egyik épületből a másikba,

a körülbelül a mi rádióink tömbjének megfelelő nagyságú területen, csak itt sehol egy szem hulladék, minden vadonatúj és ragyog. Mint később megtudom, alig két hónapja adta át a japán tervező-kivitelező vállalat a központot az Információs Minisztériumnak.

A sajtófőnök fiatal ember, szíves és izgatott. Másodmagával dolgozik egy szobában, de a kolléga éppen az egyik stúdióban van, a telefonok meg szólnak szakadatlanul. Megértésemet kéri, Kaunda elnök érkezése esedékes, éppen az afrikai nemzetek ezúttal eredmény nélkül feloszlott találkozásáról várják haza. És amint jön az értesítés, hogy az elnöki gép felszállt, rohannia kell a repülőtérre, stábostul, közvetítő kísérettel. Prospektusokat, ismertetőket nyom a kezembe, kiszalad, organizál, de azért elintézi, hogy a műsorigazgató fogadjon, soron kívül, akkreditáció nélkül, kollégaként. El is kalauzol a szellős, tiszta folyosókon, fel az emeletre. Menet közben vágószobák, szalag- és kazettatárolók nyitott ajtaját kerülgatjük, majd letétbe helyez a műsorigazgató titkárnőjénél és rohan tovább. Bizonyára idejében érkezik a repülőtérre, mert az esti híradóban látható, hogy a legnagyobb rendben ment minden, a gépet már leszálltában fogadják a kamerák, és a virágcsokros, fekete kislányok énekelve-táncolva örülnék fehér batistsztyebskendőt lobogtató, mindig mosolygó elnökiük érkezésének.

Az igazgató hivatalos elnevezése, beosztása: acting controller — talán a „televízió ügyvezető főellenőre” a megközelítően helyes fordítás. Mr. S. Brightson Daka, magas, jó külsejű, legfeljebb negyvenéves fiatal ember, vagy 17 esztendőszakmai múlttal rendelkezik. Eredeti foglalkozása középiskolai tanár, 5 év tanítás után egyszer csak beleszeretett a televízióba, otthagya az iskolát és beállt ügyelő-mindenesnek a lusakai stúdióba. Gyümölcslével kínál, és sajnálkozva mondja, hogy bizony a Magyar Népköztársasággal nincs televíziós egyezményük. Nem tudja, miért nincs, hiszen az NDK-val, Lengyelországgal, Csehszlovákiával régóta

van, s mint közli, rajtuk nem múlik. No de se baj, mire vagyok kíváncsi? Ha mindenre, akkor messziről kell elindulnunk, és sajnos csak egyórányi ideje van. Persze, ha tudnék valamit az ország történetéről, akkor utalásokból is megértenénk egymást.

Így hát felmondom a leckét: Zambiát 1964-ig Észak-Rhodesia néven ismerte a világ, a brit korona egyik igencsak sokat erő gyarmati területeként. Itt, az ország északi felén húzódik a világ legnagyobb rézlelőhelye. Ez határozta meg annak idején a protektorátus szervezését. A munkaerőt a bányavállalatok „toborzó altisztjei” verbuválták a szétszórta, egymás nyelvét sem értő törzsi területekről, a szakértelem Angliából, Hollandiából, Dél-Afrikából érkezett. A réz több mint fél évszázadon át nagy hasznot hozott. A bányavállalatok terjeszkedtek, gazdagodtak, körülöttük kiszolgáló üzemek, bankok, kereskedelmi vállalatok létesültek. Megépült a terület észak–déli irányú átfogó és kelet–nyugati rövid vasútvonala és az ezzel párhuzamos, teherszállításra alkalmas közút is, így nemcsak a rezet lehetett elszállítani, de be lehetett hozni a szükséges árukat is. Eddig megközelíthetetlen területek tárultak fel, világcégek nyitottak fióküzleteket — Európából is érdemes volt idetelepedni. A földet szabaddá tették, nagy farmok, legeltetési marhatelepsző ranchok létesültek, jól lehetett itt élni.

Vendéglátóm némi jóindulatú elnézéssel bólint a kissé felületesebb összefoglaló hallatán.

— Igen, a „sínék mentén”, ahogy ma is emlegetik, pompás volt az élete mintegy nyolcvanezer fehér embernek. Körülbelül ennyi volt a bevándoroltak és utódaik száma 1960 táján, ugyanakkor a bennszülöttek lélekszámát három és fél millióra becsülték. Legnagyobb részük nem a „sínék mentén” élt. Aki a bányavidéken vagy az ültetvényeken dolgozott, nem vált proletárrá. A faluból való eljövele nem volt végleges, nem települt le a városokban vagy a birtokokon. Munkásszállás-félében kapott kosztot-kvártélyt egy-

két évre, családja többnyire otthon maradt. A maga fenntartásán kívül az otthoniaknak is juttatni kellett a béréből. És a család nagy, hiszen a fel- és lemenő családtagok, minden testvér, ánya, ia-fia is az ő családja, akik ugyan őt sem hagynák éhen veszni, de nekik is jussuk van minden jövedelmére, amíg csak él, mert ez a törzs törvénye.

A bánya- és iparvidéken természetesen iskolák is voltak — a fehéreknek. Az afrikaiak legfeljebb missziós iskolákkal kerültek érintkezésbe a bozót-falvakban. Ezek az iskolák pedig nem képeztek sem kézművest, sem szakmunkást, írás-olvasással, bibliaoktatással foglalkoztak elég gyér eredménnyel. És mégis: ezeknek az iskoláknak köszönhető, hogy növendékeik közül a legtehetségesebbek ki tudtak emelkedni a hagyományos környezetből. Persze nem sokan: az ország függetlené válásakor, 1964-ben, az egész országban ezerkétszáz fő volt a középiskolát elvégzettek száma, és a külföldi egyetemi diplomával rendelkezők száma nem érte el a százat. Szakmával rendelkező munkás, szerelő, iparos egy sem volt.

Televízió azonban volt már akkor is, mégpedig elég régóta. Az ötvenes évek végén a sűrűn lakott rézövezet legjelentősebb városában, Kitwében oktató tévéállomás működött a BBC patronálásával. Célja elsősorban az angol nyelv oktatása volt és a fehér iskolák tananyagának kiegészítése, korszerűsítése csupán a közvetlen környéken lehetett az adást venni, de akiknek szólt, azok amúgy is itt laktak. És mivel ez gazdag környék, vevőkészüléket is importáltak, mint ahogyan mindenféle más, modern használati cikk is kapós volt Észak-Rhodesiában. Érdemes volt a vételi lehetőségeket is továbbfejleszteni a sínék mentén telepített mikroláncrendszerrel és az adást is. 1961-ben a BBC és egy rhodesiai magánvállalkozás társulásából igazi szórakoztató műsort sugárzó angol nyelvű televízió jött létre. A műsort Európa egyik legjobb forrása szállította, a költségeket pedig reklám bizto-

sította. Így hát az a különös helyzet alakult ki, hogy a néhány évvel később önálló állammá váló Zambia a korszerű tömegkommunikáció két fajtáját ismerte: a puritán oktató és a kommerciális szórakoztató televíziót.

A saját adást a függetlenné válás esztendejében (1964) kísérelték meg a mai fővárosban, Lusakában az Egyesült Nemzeti Függetlenségi Párt (UNIP) székházában egy már kiselejteztet berendezéssel. Az egyetlen szobában létrehozott előadások, rövidke filmbejátszások az ország függetlenségi harcának közvetlen politikai céljait szolgálták a sugárzás szűk régiójában.

Három évvel később megtörtént a tömegkommunikáció „zambianizálása”. A kormány az információs miniszter felügyelete alá rendelte a sajtóval, rádióval együtt a televíziót is. Az oktatási miniszter hatáskörébe tartozik a ma is Kitwében működő iskolatévé, amely naponta hat órányi műsort ad fekete-fehérben. Tananyagát iskolák, társadalmi és felekezeti közösségek együttesen tervezik, és részben készítik is, cserélt és vásárolt vagy ajándékozott anyagok felhasználásával.

A szórakoztató és információkövetítő televízió üzemeltetéséhez tulajdonképpen rendelkezésre álltak a meglevő berendezések, de a hozzáértő embert egy kézen meg lehetett számolni. Daka úr is egy volt közülük, mert mint elmondotta, akkor már némi szakmai múlttal rendelkezett. Ha kellett, ügyelősködött, ha lehetett, rendezősködött, majd a Thomson-alapítvány ösztöndíjasaként előbb Glasgow-ba került, aztán cnnen a BBC-hez küldték kiképzésre. Azóta is hosszabb-rövidebb tanfolyamokon vett részt Hollandiában, az NSZK-ban, az USA-ban, Japánban, a harmadik világból érkezett számos kollégájával együtt. Hogy kinek a költségén? Hol a meghívókn, hol az Egyesült Nemzetekén, hol a zambiai államén.

A következő években a TVZ fokozatosan Lusakába, az ország új fővárosába költözött. Nem is jó emlékezni a keserves indulásra, nem is érdemes,

hiszen ez az új — a japánok által megálmodott és felépített — rádió-tévéközpont feledtetett mindent.

— Lényegében már ittlétük utolsó idejében is mi üzemeltettünk mindent. Megtanultuk: teljesen afrikai televízió ez.

— És az országban hol mindenütt van vétel?

— Ahol villany van.

— Vagyis?

— A „sínék mentén” végig, meg a rézövezetben és a városokban.

— Hány vevőkészüléket jelent ez?

— Talán kétszázezret. Hogy ezek közül pillanatnyilag hány működőképes, mennyi a magánhasználatú, mennyi van közösségi épületben, hivatali, állami vezetők vagy a nemzetközi szállodák szobáiban, nem lehet pontosan tudni. A készülékek javítása nem megoldott, de kapni új színes készüléket, az ország egykori fővárosában, Livingstonban készítik, szerelik, ITT-licenc alapján.

A kép és hang az adás színhelyétől 500 kilométerre, az ország déli csücskében, a Victoria-vízesés tövében is tiszta, zavarmentes, az oda vivő országút mentén minden 50 kilométerre esik egy átemelő torony.

— És a műsor hogy készül? — térek végre a lényegre.

— Átlagosan 25 százalék saját gyártású, élő vagy video, esetenként filmre rögzített belpolitikai, információs vagy kulturális műsor. Ide soroljuk a bemondószöveget, a műsorismertetést, a hírmagyarázatot, az Epilógust, a stúdióban készült interjúkat is. Saját műsorunk egy-egy ének- és zenekar stúdiófellépése vagy az „Ifjúsági Fórum”.

A saját műsorok sorában láttam dr. Kenneth Kaunda államelnök különös gonddal előkészített, technikailag is hibátlan sajtótájékoztatóját. Az elnök a jelenlevő három újságíró, valamint a nézők levélben vagy telefonon befutott közérdekű kérdéseire válaszolt. Az egyórás élő adást a televízió egyik főmunkatársa vezette, ő adott szót a kérdezőknek, illetve ő közvetítette a kívülről érkezett kérdéseket. A tömegkommunikáció képviselői egy

sorban szorongtak ünnepélyes, nyakendős öltözékben, nehezen palástolt lámpalázzal. A stúdió diszvendége, kényelmes, megfelelő magasságú karosszéken foglalt helyet, fehér szafari öltönyben, meglehetősen távolságra a kérdezőktől — a kamerák zökkenő nélkül dolgozhattak körülötte. Válaszai optimizmust, biztonságot sugalltak. Mondandóját részletesen fejtette ki, hogy érthető legyen mindenkinek, védelmet, szociális igazságot ígért cserébe a nemzet munkájáért, bizalmáért, hitéért. A stúdióban érzékelhetően feszült volt a légkör — nemcsak az élőadások természetes izgalma sugárzott át a képernyőre. A 20 esztendeje az ország első embereként tisztelt vezető tekintélye szorongó, vizsgáló kisdíakká tette a jelenlevőket. Egyébként az esti híradóban vagy a „Mai nap” elnevezésű információs műsorban (15 perces mindkettő) naponta szerepel Kaunda elnök, de ezek rögzített és rövid megjelenések, hétköznapi ténykedéséről adnak számot, igaz, hangsúlyosan, de rutinszerűen.

A híradóban látható anyag többségét a VISNEWS-ügynökség szállítja, naponta légipostán. Egy-egy küldemény 15 eseményből áll. Ezekből válogat a szerkesztőség. Így, ha tekintetbe vesszük az időzónák közti különbséget, a repülőút idejét, a szerkesztői szempontokat, a világesemények bizony néhány napos késéssel kerülnek a képernyőre. Az afrikaiak valamivel gyorsabban — a többi kontinensről is a harmadik világot érintő témák élveznek előnyt — Európa viszont kicsi és nagyon messze van innen!

— És honnan veszik a napi négyórányi szórakoztató műsort?

— Vásárolunk, főleg a cannes-i MIP-en, elsősorban angol és amerikai cégektől, rajz- és animációs filmeket délutánra, tévéjátékokat, show-t, természetfilmet estére.

— És hogyan válogatnak az ajánlatok közül?

— Nem válogatunk. Négy-öt száz műsordarabból álló „csomagokat” veszünk. A műsor hozzánk Sony-Pal rendszerű kazettán érkezik. Egy kazet-

tányi műsor ára 60—125 dollár között mozog. Itthon átjátsszuk, kimontírozzuk a szerelmi jeleneteket (még a házastársi csókot is), mindazt, ami véres vagy erőszakos, ami nem felel meg népünk morális érületének. Átjátzás után az eredeti kazettákat vagy valamelyik afrikai szomszédnak küldjük tovább, vagy vissza a forgalmazónak, megállapodástól függően.

A vételár fele a televíziót terheli, másik felét a reklám fedezi. Ez utóbbi lehet műsorközi hirdetés, vagy a műsor „védnökeként” megnevezett állami vagy félig állami kézben levő nagyvállalat, bank, intézmény, részvénytársaság. Az egyre emelkedő árak miatt a jövőben a műsorköltség nagyobb hányadát kell a hirdetőkre hárítaniuk, ami azt is jelenti, hogy több szórakoztató műsort kell beszerezni, az ismeretterjesztés terhére. Mindennapi, olyanra szükséges gyakorlati ismereteket gyarapító műsort egyet láttam három hét alatt: egy tizenöt perces kisfilmet a kézi fűrés, a vész, a kalapács házi használatáról, alkalmazásának fogásairól. Ajándékként érkezett a bonni külügyminisztérium harmadik világ-nak szánt programjai közt.

Ami a többi műsort illeti, szemérem-sértő jelenetet valóban egyetlenegy sem láttam a különböző forrásokból és időszakokból származó szórakoztató produkciókban. Egy hétköznapi találmányra kiragadott műsorában a következő volt a választék: délután másfél órán át rajz- és animációs rövidfilmek, utána Zambia világszerte híres vadrezervátumáról, a Luangva-völgyről készült nagyszerű egyórás film. Évekkel ezelőtt a magyar nézők is láthatták az Angliából vásárolt „Wildlife” sorozatban. Híradó után a „London Weekend Tv” sorozatából következett egy rész: „Mixed Blessings” (Áldás — vegyesen). A cím a feketék és fehérek közti vegyes házasságra utal. Az aznapi történetben, miképpen valamennyiben, kiderül, hogy a vegyes családokban bizony adódhatnak problémák, de megoldódnak, mielőtt lejár a félóra. (A sorozattal módomb volt az Egyesült Államokban is találkozni.) Az ezután következő

szünetet egy Bonney-M show részlete töltötte ki. Népszerű kell legyen az együttes, mert körük épült a reklámzöme, valamint az ezt követő szellemkastélyban játszódó horrorfilm köré. Hogy ez az alkotás mi módon kerülhet-e el az erőszakot tiltó cenzúrát, erre nem hivatalos magyarázatot kaptam. A visszajáró és bosszuló rossz szellemek itt vannak körülöttünk. Áldozatokat szednek, és áldozatokat követelnek. Aztán műsorzárásig angol rockzenekar, majd Epilógus.

Daka úr türelmes mosollyal várja következő kérdésem, de érzem, hogy menne, lejáróban az egy óra.

— Ha lehetne, szívesen benéznék valamelyik stúdióba.

— Sajnos nem lehet, csak a külügyi és információs minisztérium engedélyével.

Eltarthat bizony két hónapig is, míg megkapom. Majd legközelebb.

Kapok még néhány színes nyomtatványt. Az egyik a nemzeti himnusz teljes szövege és kottája, rajta a nemzeti lobogó és az állami címer képe és magyarázata. Zöld mezőben három színes sáv: „a piros a szabadságért való harcot jelképezi, a fekete Zambia népét, a narancs az ország ásványi gazdagságát, a zöld pedig az ország természeti forrásait. Felette a repülő sas Zambia szabadságát jelzi és azt a képességét, hogy felülemelkedjék az ország problémáin”.

ABSTRACT: The authoress spent some time in Zambia. She recounts her meeting television and the tv people drawing a picture of the country itself

Könyvekről

Kulturális autonómia és utópikus jó szándék

Cees J. Hamelink: Cultural Autonomy in Global Communications — Planning National Information Policy. Longman, New York and London, 1983.

„... Egy mexikói faluban a focimeccset megelőzi a hagyományos rituális tánc, de az előadás egy hatalmas Coca-Cola üveg körül forog ... Bali szigetén Indonéziában a hagyományos Ramayana tánc előadói műsorukat egyre inkább a nyugati turisták ízléséhez és felfogóképességéhez alakítják ... Az amerikai tv-szórakoztatás számos országban kitölti az adásidő jelentős százalékát. Sőt, a helyi műsorokat is amerikai minta szerint készítik. Még szegény országok kis televíziói is kérdés nélkül követik azt a nyugati példát, hogy olyan sok órán át sugározzanak műsort, ahogy csak tudnak. Egyesek napi 6–10 órát is megkísérlelnek kitölteni. Ez a gyakorlat azután egyenesen Theo Kojak és Starsky and Hutch kitárt karjaiba hajtja ezeket az edókat. Ahol egy igazi helyi műsor elkészítése belekerülhet 1000 dollárba, a helyi televíziók tulajdonosai már 500 dollár alatt is importálhatnak észak-amerikai kultúrát. ...” Bár Hamelink felsorolásának csak kis részletét idéztük, már ez is elég ahhoz, hogy érzékeljük: aggasztó jelenségekről van szó. A gazdasági és a kulturális imperializmus összefüggése a könyv kiinduló tézise. (A szerzőnek Breda Pavlicceal közösen írott munkája — Az új nemzetközi gazdasági rend és egy új nemzetközi információs-kommunikációs világrend közötti kölcsönhatás — magyarul is olvasható a Tömegkommunikációs Kutatóközpont kiadásában.) Hamelink témája ezúttal a kulturális autonómia elvesztése. Ezt a jelenséget nevezi kulturális szinkronizációnak.

A második fejezetben a szerző leszögezi, hogy a kulturális szinkronizációval szembeni ellenállás semmiképpen nem jelenthet kulturális elzárkózást. Gandhit idézi: „Én nem akarom házamat körbefalazni és ablakaimat betömködni. Azt akarom, hogy minden ország kultúrája olyan szabadon fújjon a házam körül, amennyire csak lehetséges. De azt elutasítom, hogy bármelyikük is lesodorjon a lábamról.”

A továbbiakban áttekinti a kulturális szinkronizációval szembeni ellenállás néhány példáját: Kanadában, Ausztráliában, Kubában, Peruban, Mozambikban, Tanzániában, a Kínai Népköztársaságban. A harmadik fejezet a kulturális szinkronizációval kapcsolatos nemzetközi vitákat tekinti át — a fentebb említett, magyarul is megjelent tanulmányhoz hasonlóan. Következtetése nem optimista: bár a hetvenes évek végére az új gazdasági világrend követelését szavakban számos korábbi ellenfele is elfogadta, ez vagy nem járt gyakorlati következményekkel, vagy ha igen, akkor inkább az eredeti törekvések kisajátításáról volt szó, mint megvalósításukról. Az új nemzetközi információs rend tényleges megvalósulásához Hamelink szerint alapvető politikai változások szükségesek: a hatodik világ országaiban, de nemcsak ott, minden társadalmi réteg információs szükségleteit figyelembevevő új társadalmi struktúrák kellenének; a nyugati kormányoknak erősebben kéne ellenőrizniük a transznacionális vállalatokat; a szocialista országoknak pedig késznek kellene lenniük az együttműködésre, hogy meghatározó változások valósuljanak meg a nemzetközi kommunikáció gazdasági és technológiai infrastruktúrájában. A könyvre általában jellemző kettősség, hogy a szerző maga is érzi kíváncsiságaitnak gyakran illuzó-

rikus jellegét, a politikai realitásoktól való elszakadását. Nem vonja azonban le a felismerés következményeit, nem keres más megoldási utakat, megelégszik néhány szomorkás kísérelő megjegyzéssel. Örömmel regisztrálja viszont a legkisebb pozitívumot is, például a regionális (hírközlési) kooperációkat, legyenek ezek bármily harmatosak és ellentmondásosak, vagy a valóban figyelemre méltó, a harmadik világ eseményeire szakosodott INTER PRESS SERVICE hírügynökséget. (Nem tévesztendő össze az Interpress nevet szintén használó Nemzetközi Újságírószövetséggel.)

Nemcsak a hírekről van szó — tiltakozik Hamelink a probléma leegyszerűsítő kezelése ellen. Ezért használja minden összefüggésben a kultúra kifejezést, ezért nevezi a negyedik fejezetben javasolt nemzeti információs politikákat „kulturális elszakadásnak”. (Dieter Senghaas nyomán.) Ezt az elszakadást Senghaas elsősorban a gazdasági szférában fogalmazza meg. Amint Hamelink kiemeli, önellátásról és a világpiaciról való elszakadásról van szó. A magyar olvasónak, zsigereiben az utóbbi negyven év tanulságaival, nem is kell közgazdának lennie, hogy igencsak kételkedve fogadja ezt az „ideológiai jó hangzásra” pályázó javaslatot. Rosszérzésünk csak fokozódik, amikor a szerző megfogalmazza a kulturális elszakadás lényegét: „Fejlődési folyamatának egy bizonyos fázisában egy ország szükségesnek érezheti, hogy elszigetelje magát a nemzetközi információcserétől, éppen kulturális emancipációjának szempontjából.” (99. o.) Bár — talán maga is megijedve megfogalmazásának szelídességén — Hamelink később hozzáteszi, hogy „a kulturális elszakadást, a gazdasági elszakadáshoz hasonlóan, nem lehet a totális autarchiával azonosítani”, a gyakorlatban, ha megkísérelnék megvalósítani a szerző javaslatait, nehéz lenne biztosítékokat találni ez ellen. Az eddigi történelmi példák inkább arról tanúskodnak, hogy az elszakadási ideológia autarkt és antidemokratikus tendenciák közepette valósult meg, nem ritkán véres terror mellett. Kambodzsában a Vörös Khmer csak nekünk jut eszünkbe, de Khomeini Iránja a köznyelven — sajnos — pozitív példaként szerepel, és ugyanígy (kisebb fenntartásokkal) a kínai „nagy kulturális forradalom” is! (51. o.) Hamelink fájtalja, hogy McDonald hamburgerek, Coca-Cola üvegek és Inter-Continental szállodák formájában „a kapita-

lizmus trójai falovát hívták be Kína szívébe”. (53. o.) Azonnal hozzá kell tennünk: a könyvet alapvetően nem az ilyen kisiklások jellemzik — azonban kétegetelenül ezek is benne vannak, jelezve egy jószándékú utópista baloldaliság sebezhető pontjait.

Pozitív kifejtésben a kulturális elszakadáshoz a nemzeti információs politikáknak (már a McBride jelentésben is hangoztatott) követelése járul. Ezt a fejezetet átlengi a felvilágosult abszolutizmus megkésett szellője. A szerző a polgári demokráciában — és a polgári jólétben — felnőtt, a burzsoáziával őszintén, de kissé nyíval hadakozó baloldali intellektuel jóhiszeműségével javasol különböző intézkedéseket. Rengeteg állítvány, rengeteg ige utal az elvégzendő cselekvésekre, csak éppen az nem derül ki, hogy kicsoda, mely politikai osztályok, rétegek lesznek a hordozói, a cselekvő alanyai a változásoknak. Definálni kell az információs rendszer funkcióit — valaki majd definiálja. Bizonyára „demokratikusan”... Fel kell venni az erőforrások leltárát — valakik majd felveszik. Meg kell tervezni a nemzeti információs rendszer szerkezetét — majd lesz, aki megtervezi. És szükséges a rendszer kontrollja is — arra pedig ugyanis mindig akad jelentkező. (V. ö. 101. o.) Politikai értelemben az ilyen, levegőben lógó javaslatok a mindenkori kormányokra ruházzák a cselekvés jogát, eltekintve a kormányzatok igencsak zűrzavaros osztályjellegétől. Olyan harmadik világbeli társadalmakra alkalmazza a fejlett polgári társadalmakból kinövő utópikus baloldaliságot, ahol ehhez éppen csak a reneszánsz, a polgári és az ipari forradalmak, az alfabetizáció és a proletariátus hiányzik...

Néhány megjegyzéstől eltekintve Hamelink mintha figyelmen kívül hagyná a gyarmati sorból épphogy kiszabadult országok valóságát: a puccsokat, katonai diktatúrákat, a vallási fanatizmust, a fogalmat megcsúfoló mindenféle jelzővel elhatárolt „szocializmusokat”. Milyen tartalma, egyáltalán a propaganda-jelszavakon túl milyen realitása lehet ilyen (és megkérdőjelezetlen!) háttér mellett a nemzeti ellenőrzés, a decentralizáció, a szakmai elit kontrolljának elkerülése rokonszenves elveinek (110. és köv. o.)? A harmadik világ mai tragikus realitásait a könyv leginkább azáltal tükrözi akaratalanul is, hogy javaslatok közt szinte egy sincs, mely ezen országok állampolgáiraikhoz szólna, a kimondott-kimondatlan

címzett minden esetben a lakosságtól függetlenül szemlélt kormányzat, legyen az bármilyen, azaz olyan, amilyen éppen.

Ahhoz, hogy a Hamelink által felvetett súlyos problémákkal valóban teljes mélységükben szembenézhessünk, fel kellene vetni a mélyebb kérdéseket is, melyek felett ez a jó szándék úgy siklik el, hogy tudomásul se veszi létüket. Hogy miért kapják az emberek az amerikanizált kultúrát, azt nagyjából sejtjük. De miért kívánják a tömegek ezt a táplálékot — mint nálunk — három évtized más irányú fejlődése ellenére is? Miért nem tud a tábor hatalmas kulturális potenciálja és ma már nem elhanyagolható technikája ellenére sem olyan közönségvonzó filmeket előállítani, mint Hollywood? És amikor mégis sikerül, miért érezzük rajta a minta ideológiáját, minden szándék ellenére? Miért nem versenyképes a Sebő-együttes — no nem is az Abbával, de legalább a Neotonnal? Igen egyszerű lenne kitiltani az országból a Coca-Colát, az Inter-Continentalt, be sem engedni

McDonald trójai faló hamburgerjeit, hogy országunk többi ilyen bűnéről ne is beszéljünk. Történt is ilyen kísérlet, a 30 felettiek meg emlékeznek. Hamelink azt mondja, hogy szakadjunk le a nemzetközi adatbankokról. Számítógépes barátom szerint — nem imperialista ügynök! — az a bajunk, hogy kevés ilyen adatbankkal van aktív kapcsolatunk. Hamelink süket az ő szempontjaira, és viszont... Politikusaink ma egyetértének közgazdasáinkkal, hogy a világpiacról leszakadni katasztrofális lenne. Vajon ennyivel fejlettebbek vagyunk a harmadik világnál, hogy nekünk már előnyös, ami nekik pusztító Dieter Senghaas szerint? Gyanakszom, hogy a harmadik világ számára sem hozna megoldást az elszakadási stratégia, de nincsen hozzá hasonlóan egyszerű és tetszetős receptem. Így az általam személyniesen is ismert, sokunk jó barátja Cees Hamelink legújabb könyve kapcsán csak tűnődni tudtam a jó szándékú baloldali utópizmus tévútjain és dilemmáin.

Szekfű András

Terrorizmus a képernyőn

Schlesinger, P.—Murdock, G.—Elliott, P.: *Televising 'Terrorism' — Political Violence in Popular Culture* — Comedia Publishing Group, London, 1983. (181 + vii old.)

E kis kötet három szerzőjének jól csengő neve van mindazok körében, akik érdeklődnek a szakmailag igen alapos, világnézetiileg progresszív és az amerikaiától jócskán eltérő típusú brit tömegkommunikáció-kutatás iránt. Schlesingernek a BBC hírműsorairól végzett, metodikailag sokoldalú és gondolatgazdag kutatása, az alig egy éve elhunyt Elliott műsortermelési folyamatokat elemző írásai, Murdocknak a hasonló típusú vizsgálatoktól a tömegkommunikáció politikai gazdaságtanáig terjedő tevékenysége — alapvető fontosságú a tömegkommunikáció *valóságos* szociológiájának kibontakozása szempontjából.

Ez az írásuk problémafeltáró előtanulmánynak tekinthető. A tartósan aktuális és (Angliában különösen) bonyolult problémához azért nyúltak, hogy kitágítsák a tőkés államhatalom és a televíziós valóságtükrözés közötti viszony elemzésének kereteit. Kísérletet tesznek arra, hogy meghaladják a hetvenes években felvirágzott „hírtermelés”-kutatások szemléleti perspektíváját és vizsgálódási területét. A „valóságtükröző” híreken és más aktuális műsorokon túl a fikció kategóriájába tartozó sorozatok, folytatások filmek és tévéjátékok körében is elemzik a terrorizmus bemutatását. A „hírtermelés”-kutatásokban oly erős szervezeti-technikai determinizmus és moralizáló külsődleges megítélés helyett a működésben megzavart, legitimitásában megkérdőjelezett állam politikai érdekei kerülnek fókuszba. A higgadt hangvételű, kritikai elemzés mind a politológiai, mind a

tömegkommunikáció szociológiai megközelítésé számára hasznos és termékeny gondolati kiindulópontokat kínál.

A szerzők először bemutatják, számos idézettel szemléltetik a terrorizmussal kapcsolatosan kialakult, *közfogyasztásra* szánt főbb álláspontokat. A *hivatalos* — politikusok, politikai intézményrendszerhez szorosan kapcsolódó értelmiségiek, újságírók stb. által kifejtett — nézet szerint a terrorizmus: közönséges bűnözők tevékenysége. E pszichikailag torzult, beteg emberek hivatkoznak ugyan politikai motívumokra, ám ezek — a hivatalos nézet szerint — nem méltóak a figyelemre. A terrorizmus megértéséhez elegendő számba venni az emberrablásokat, merényleteket, zsarolásokat stb. és főlegesen, sőt, káros és félrevezető a társadalmi-politikai gyökerek, okok és körülmények elemzése. A terroristákkal szemben különleges(en szigorú) és a liberális jogállam normáitól eltérő, azokat zárójelbe tevő törvények alapján kell fellépni, de úgy, hogy a jogrend egészében mégis érvényben maradjon, s az állam megőrizze legitimitását. A terrorizmus ereje, befolyása a nyilvánosság révén érvényesül jelentős mértékben, ezért a tömegkommunikációt ellenőrizni és szigorú körében kell tartani a terroristákról való tájékoztatás, információközlés során. Ugyanakkor, a tömegfogyasztásra termelt információkban világos distinkcióit kell tenni a terrorista erőszak és az állami apparátus által kifejtett erőszak között.

A *populista* nézet jobbról vonja kétségbe a hivatalos álláspontot, amennyiben a „rend előbbre való a törvénynél” elv alapján követel intézkedéseket, bírálja az államot. Az *alternatív* nézet szűkebb körű, liberális társadalomkutatók és újságírók álláspontja. E szerint az állami represszió helyett politikai és társadalmi változások, reformok stratégiáját kell követni, mert a terrorizmus politikai tevékenység, amely jogos szabadságtörések elfojtásából fakad. E nézet képviselői felhívják a figyelmet arra, hogy a terrorizmussal szemben különleges törvények veszélyeztetik a polgári szabadságjogok egész rendszerét. Egyes szerzők hangsúlyozzák, hogy az Egyesült Államok által támogatott elnyomó rendszerek („a terror nagyüzeme”) sokkalta több ember életét követelik, mint a gerillaakciók („a terror kisipara”) (Az Eltűntek Hozzátartozóinak Latin-amerikai Kongresszusán, 1981-ben ismertették, hogy 1968–1980 között mintegy 59 ezer személy „tűnt el”

a Mexikótól délre fekvő országokban. Ugyanezen időszakban — a CIA adatai szerint — a nemzetközi terrorizmus áldozatainak száma 3668 főre rúgott.) A *terrorista akciók végrehajtói* túlnyomórészt a nemzeti függetlenségért vívott harc eseményeiként értelmezik tetteiket, a Vörös Brigádok viszont a tőkés állam és politikai-társadalmi rendszer megdöntéséért folytatott harcuk részeként.

A kötet szerzői ezek után azt vizsgálják, hogy az angol televízió különféle műsортípusaiban melyik nézet mennyiben, milyen módon jut szohoz. Ehhez két fogalmi dimenziót vesznek fel, a „zárt”, illetve „nyitott” és a „szoros”, illetve „laza” szemlélet kontinuumait. Zártnak tekintik azokat a műsorokat, amelyekben csak egyetlen (lényegében a hivatalos) nézet érvényesül nyitottabbnak amelyben több. Szoros szerkezetű, szemléletű az a műsor, amely minden érvét egy szemlélet igazolására veti be, leza az, amely többet is megmagyaráz, értelmez.

Meglehetősen zűlű körű, de problémáfeltáró elővizsgálatban elfogadható mennyiségű műsортípus verbális *szövegének* logikai elemzésére vállalkoztak. Következtetésük az, hogy mind a „valóságtükröző”, mind a „fikció” típusban *nagyobb a nézetek változatossága*, mint ahogy a szimplifikáló kritikák sugallják. A *hivatalos nézet dominanciája egyértelmű a nagy nézettségű műsorokban*, az igen „zárt” és „szoros” szemléletű hírműsorokban, hírmagazinokban, illetve az akciókaland típusú tévésorozatokban. Ahogy azonban tovább haladunk a későbbi sugárzási időpontok, kisebb nézettség, „nyitottabb” és „lazább” szemléletű műsorok felé — aktuális politikai riportok, dokumentumműsorok, illetve folytatásos filmek, egyedi tévéjátékok irányába — annál gyakoribb a populista és az alternatív felfogásnak juttatott műsoridő és terjedelem s elvéve még a terroristák képviselői is kifejezhetik álláspontjukat. Másrészt, a terrorizmus kezelése még a legzártabb és legszorosabb szemléletű műsorokban is attól függ, hogy *mennyire közeli vagy távoli a jelenség földrajzi és politikai értelemben*. Ugyanaz az akció „bűnös cselekedet” vagy „jogosult harci cselekmény”, attól függően, hogy az IRA követi el Angliában, vagy a baszk szeparatisták Spanyolországban.

A fikció kategóriájába tartozó műsorok azzal egészítik ki a „valóságtükröző” adások által nyújtott képet, amit az utóbbiak nem tárgyalhatnak — a titkos-

szolgálat és a terroristák tevékenységének részletes „ábrázolásával”. A sorozatok, folytatások filmek és az egyedi dramatikus műsorok erősen eltérő szemléleti nyitottsága pedig nemcsak a tévétársaságok közötti konkurrenciával függ össze (mert a tömeges nézettséget a hivatalos álláspont éri el legkönnyebben), hanem az egyes műfajok eltérő exportálhatóságával is (ami elsősorban az észak-amerikai piac keresletét jelenti).

Ezek után a szerzők a „cenzúra brit módra” problémáját tárgyalják. Ismer-tetik azokat a — más forrásokból többnyire jobban megismerhető — mechanizmusokat, amelyek „gentlemen's agreement” formájában *lehetővé teszik az államnak a műsorszórás befolyásolását, anélkül, hogy a televíziós szervezetek viszonylagos függetlensége és szavahihetősége semmivé válna a nézők szemében.* Az utóbbi években volt ugyan egy-két kísérlet arra, hogy az állam nyersebb eszközökkel is korlátozza a BBC-t az IRA terrorcselekményeinek nem hivatalos nézet szerinti értelmezésében, ezek azonban kivételek maradtak. A brit politikai establishment pontosan tudja, hogy hacsak távol az hozza a nagyobb hasznot, ha a napi érdekeit nem kényszeríti rá teljes mértékben a televíziós műsorszórásra. S a műsorszóró intézmények is tisztában vannak

azzal, hogy az ír terrorizmus bemutatásában (is) célszerűbb öncenzúrát érvényesíteniük, ha viszonylagos önállóságukat meg akarják őrizni.

Az eddigiek talán érzékeltetik, hogy a kötet nem tartozik a brit tömegkommunikáció-szociológia megvilágító erejű újdonságai közé. A vizsgált problémakör, természetesen, rendkívül nehéz és a szerzők valóban csak kezdeti lépésekre vállalkoztak. Ám, hogy ezek is csalódottságot keltenek, az nem a most is ötlet- és gondolatgazdag szakmai produkcióból, hanem a szerzők szemléleti és értékhizonytalanságából fakad. Amikor azt írják, hogy „az igazság mégis az . . . , hogy az állam golyói pontosan ugyanúgy febeket és halált okoznak, mint a terroristák golyói” (61. old.), akkor éppoly erőltetlően próbálják kikerülni (a távolról sem könynyű) etikai és politikai állásfoglalást, mint amilyen erőltetnek hat kiállításuk a sajtószabadság általános elvei és a BBC-típusú tájékoztatás megőrzése mellett. E gyengeség azonban nem pusztán a jelen szerzők sajátja, legfeljebb most jobban látható a tárgyválasztás miatt az, ami a brit tömegkommunikáció-kutatás progresszív irányának általánosabban is jellemző korlátja.

Jakab Zoltán

Diagnózisok és terápiák

Ferment in the Field, a Journal of Communication 1983. évi nyári száma

A kötet arra vállalkozott, hogy általános kivizsgálásnak vesse alá a kommunikációkutatást, diagnosztizálja betegségeit, és ha vannak ilyenek, javaslatot tegyen a megfelelő gyógymódokra. Tíz ország 41 „orvosa” „esett neki” a páciensnek, nem csoda hát, ha nem találták makkegészségesnek. Zárójelentéseket kap a kezébe tehát az olvasó, olyanokat azonban, amelyekből a beteg korábbi kórtörténetére is fény derül, s recepteket, amelyek mögött egymástól jól megkülönböztethető iskolákhoz való tartozás rejlik. A dolog érdekessége, hogy az „orvo-

sok” önmagukat és egymást is megvizsgálták — no de ne vigyük ad absurdum a hasonlatot.

A vállalkozásból 34 eredeti esszé és egy dialógus született, s a 367 oldalas kötetet a világ számos egyetemén és kutatóhelyén minden bizonnyal kézikönyvtéként fogják használni. A válogatásnak nem kimondott célja a reprezentativitás, ily módon nem róhatjuk föl bűnéül, legfeljebb sajnálhatjuk, hogy egyetlen fejlődő országbeli szerző tanulmánya sem került bele; Észak-Amerikát ezzel szemben huszonhatan képviselik, a szocialista országok kutatóit pedig egyedül Szeecső Tamás.

Vajon az ördög ügyvédjének szerepét játszotta Bernard Berelson, amikor a

Public Opinion Quarterly 1959-es tavaszi számában közzétette azóta oly sok vitát kavart véleményét, mely szerint a kommunikációkutatás haldoklik?

A kötet sok szerzője reagál Berelson kijelentésére. Schramm szerint Berelson egy korszak végét érezte meg egészen pontosan; azt ugyanis, hogy az alapító atyák, ha úgy tetszik, az atyamesterek hagyták el ez idő tájt a pályát. Az ötvenes évek végén a kísérleti szociálpszichológus Hovland halálos betegségben szenvedett, a csoportfolyamatok szociálpszichológusa, Lewin, halott volt, a politológus Lasswellnek alig volt egy-két tanítványa a Yale-en, a matematikusból lett szociológus, Lazarsfeld, éppen kijelentette, hogy visszatér régi szelleméhez, a matematikához. Lazarsfeld volt az egyetlen közülük, aki a kommunikációt önmagában tanulmányozta, s most ő is otthagyni a területet? Kik jöhetnek utánuk? — kérdezhetette Berelson.

Jöttek, s nem is kevesen, és az erjedés (vagy pezsgés?) azóta is tart.

Majd mindegyik tanulmány foglalkozik — általában elmélet- és kutatástörténeti fejtegetésbe ágyazva — a paradigma (bizonyításra, összehasonlításra alkalmazott példa) kérdésével. Némelyek paradigmaváltásról beszélnek, és leszögezik, hogy a kommunikációs folyamatok nem tanulmányozhatók többé a lasswelli modell (ki mit közöl, milyen csatornán, kinek és milyen hatással) alapján. Schramm szerint például a kommunikáció olyan folyamat, tranzakció, amelyben az adó és a vevő fél is aktív szerepet játszik. Funkcionális tranzakcióról van tehát szó, amelynek során a felmerülő információs szükségletek kielégítése történik. A kommunikáció tehát olyan társadalmi kapcsolat, amely az információcsere köré épül.

Rogers Chaffee-val folytatott párbeszédében szintén felülvizsgálja az ötvenes évek végén vallott, behaviourista pszichológiai alapon álló nézetét, és szükségesnek tartja a strukturális faktorok bevonását az elemzésbe. A kommunikációs rendszerek történeti összefüggéseit kell vizsgálni — mondja, s a váltást azzal magyarázza, hogy a kommunikáció olyannyira időszzerű kérésővé vált az emberiségnek, hogy közzagadák, szociológusok, politológusok egyaránt foglalkoznak vele, s ezek hozzák magukkal saját területeikről az újfajta szemléletet. Reméli, hogy a tömegkommunikáció és a személyes kommunikáció közötti szét-

válás megszűnőben van, hiszen az új interaktív eszközök megjelenése e szétválás megszűnésének irányába hat. Az egyirányú modell helyett a konvergencia-modellt ajánlja elfogadásra, amely szerint az emberi kommunikáció dinamikus, ciklikus időbeli folyamat, amelyet kölcsönös, nem pedig egyirányú, mechanisztikus okság jellemez, s amelyben a résztvevők között függőségi kapcsolat van; nem érvényesül sem az üzenet forrásának, sem vevőjének elsőbbsége. A kommunikációs folyamat elsődleges célja a kölcsönös megértés és a kölcsönös megegyezés.

Az „új” paradigma terminológiájában valóban megtaláljuk az ún. kritikai kutatás által használatos fogalmakat: kontextus, kapcsolat, rendszer, környezet, kölcsönös megértés — kérdés azonban, hogy az új „retorika” mennyiben jelent új paradigmát.

Erre vonatkozó kétségeit több szerző kifejti a kötetben, köztük D. Slack és M. Aller, akik az új retorikát nem a dialógus jegyében fogant valóságos paradigmaváltásnak nevezik, hanem egyszerűen a kritikai iskola által használatos fogalmak átvételének. K. E. Rosengren felteszi a kérdést: egy paradigma — vagy négy? Szerinte három paradigma — a radikális strukturalizmus — szolgáltatja a kommunikációkutatás számára a felvetendő provokatív kérdéseket, míg a negyedik, a funkcionalista szociológia válaszolja meg őket.

Új paradigmaként kínálja elfogadásra a kultúrakutatásból kiinduló elméletét R. White. Eszerint a kommunikáció demokratizálódása csak akkor következhet be, ha a befogadót tekintjük a folyamat centrális tényezőjének. Azt, aki az információt „keresi”. A modell pedig „a diskurzusz univerzuma” nevet kapja.

A legtöbb cikket az ún. adminisztratív és a kritikai kutatás közötti vita uralja. Az empirikus kutatást sokan azonosítják az adminisztratívval, de számos szinonímája is megjelenik a fogalomnak: mennyiségi, represszív, domesztikáló stb. Míg a kritikai jelzőt az utópikussal, radikálissal, minőségivel vagy emancipatorikussal helyettesítik.

Cees Hamelink az „utópikus” kutatás feladatának a következőket látja: le kell győznie három fontos akadályt — a szcientizmust, az elméleti monomániát, és a metodológiai kizárólagosságot.

Vajon tévedett-e Lazarsfeld, amikor a Frankfurter Iskolához kapcsolódó euró-

pai, ún. kritikai gondolkodást és az amerikai empirikus gyakorlatot össze próbálta kapcsolni? Igen tévedett, mondja Slack és Aller, ugyanis nem vette észre a két megközelítés mögött meghúzódó politikai és episztemológiai különbséget.

Gerbner szerint viszont a társadalomkutatás inherens jegye a kritikai gondolkodás, és értelmetlen dolog azt állítani, hogy az empirikus módszer kvázi „rossz társasága” a kritikai gondolkodásnak.

Hasonló véleményen van Szecső Tamás is, aki szerint az „alap” és „alkalmazott” kutatás szembeállítás egy nem létező dichotómián alapuló steril vitához vezet.

Kurt és Gladys Lang elvetik a kritikai-empirikus felosztást, és helyette az insider-outsider (bentlévő-kintlévő) dichotómiát javasolják.

Több perspektívájú diagnózisra van szükség James Halloran szerint, hiszen az egyre bonyolultabbakká váló kommunikációs folyamatokra nem adhat választ egyetlen elmélet. Szégyenkezés nélkül kellene vállalni a kritikai eklekticizmust — írja cikkében.

Az információs forradalom következtében az információ termelő erővé, áruvá vált, olyan áruvá, amely a politikai, gazdasági élet minden területén nélkülözhetetlen, és olyan áruvá, amely a nemzetközi piacon cserél gazdát. Ennek az információs cserefolyamatnak az irányítói, irányai kerülnek újabban a viták középpontjába, s ez a vita már nem nélkülözheti sem a politikai, sem a gazdasági, sem a társadalmi vonatkozásokat.

Hernádi Krisztina

Lapokból

THE FINANCIAL TIMES
INCORPORATING THE FINANCIAL NEWS
● **INDUSTRY** ●
COMMERCE ● **PUBLIC AFFAIRS**
No. 20,897 LONDON TUESDAY JULY 3 1956
FOURPENCE

Magyar szakemberek a számítógéppiacon

Az Egyesült Királyságban kifejlesztett számítógépnyelvet a magyarok annyira kifinomították, hogy már széles körben alkalmazható.

Magyarországon először a közgazdászok hívták segítségül a részletesen lebontott ötéves terv kidolgozásához; ez a feladat addig — a hosszadalmas és bonyolult matematikai megoldások miatt — olyan hosszú ideig tartott, mint maga a terv. Ez az idő most két évvel lerövidült. A magyarok azt remélik, ha jobb számítógépeket tudnak beszerezni, a terv kidolgozása félig automatizálható lesz.

A hardware minősége elég nagy gondot jelent a magyarok számára, mivel a kereskedelmi embargók miatt csak alig tudnak hozzájutni a nyugati technológiához. A budapesti Számítástechnikai Koordinációs Intézet (SZKI) igazgatója, dr. Dömölki Bálint szerint azonban ez a magyarokat arra ösztönözte, hogy a számítógép-programozásban tegyenek szert nagyobb gyakorlatra. „Ez arra volt jó, hogy kénytelenek legyünk jobb software-t gyártani, ehhez a legfontosabb nyersanyag pedig a képzelőerő” — jelentette ki e héten Londonban.

A szóban forgó számítógépnyelv a Prolog, melynek kifejlesztése elsősorban az Edinburgh-i Egyetemhez és dr. Róbert Kowalski (Imperial College, London) nevéhez fűződik. Különös jelentőségét az adja, hogy a japánok ezt a nyelvet választották ötödik számítógép-generációjuk számára — ez az oly sokat emlegetett terv, amelynek segítségével túl lehetne szárnyalni a mai számító-

géprendszereket, s létrehozni az „intelligens gépet”.

A Prolog (PROgramming in LOGic) — a logikai programozás — a számtani műveletekre épülő hagyományos nyelvek logikai analógiáját adja; ahogy a hagyományos számítógépeket aszerint osztályozzák, hogy másodpercenként hány millió utasítást (MIPS) képesek közvetíteni, úgy a Prologot alkalmazó intelligens gépet, aszerint sorolják be, hogy másodpercenként hány millió logikai következtetés (LIPS) továbbítására képes.

Ezt a nyelvet föl lehet használni „szakértői rendszerek” kifejlesztésére, ahol is az egyes területek szakértőinek ismeretanyagát kódolják és tárolják a számítógép memóriájában, s az adott problémára adandó választ gépi technikával hívják le. A gép nem csupán közli a legjobb választ, hanem meg tudja magyarázni a logikai lépéseket is, melyeken keresztül az adott válaszig eljutott.

„Remélem, szert tettünk valamelyes előnyre, hiszen akkor láttunk neki a Prolog gyakorlati alkalmazásához, amikor még nem volt divatban” — mondta dr. Dömölki. Rajta kívül még 20 magyar software-szakember mutatta be az általuk elért eredményeket ezen a héten a magyar nagykövetségen — ez volt az első, keleti ország által rendezett ilyen jellegű kiállítás.

A Prolog magyar változatát, a Modular Prologot (M Prolog), az SZKI-val társult kereskedelmi vállalat, az Sci-L forgalmazza.

Az SZKI programozói, együttműködve más magyar állami intézmények szakembereivel, az elmúlt 8 év alatt, az M Prolog magyar alkalmazása során, addig jutottak, hogy ma már mintegy 30 területen használják — az építészettől a gyógyszerkutatásig.

„Az M Prolog legutóbbi változatát 1979 és 1980 között fejlesztettük ki; a szakértői rendszer kialakítása teljesen függetlenné vált attól, hogy a szakértők miként használják ezt a rendszert” — mondta dr. Dömölki. Ez pedig azt jelenti, hogy az adott programozó vagy szakmér-

nők azért felelős, hogy megszerezze a szakértőtől az információt, és betáplálja a rendszerbe; a szakértő ezután használhatja a rendszert anélkül, hogy ismerné a Prologot.

Az Sci-L négy változatban adta el ezt a technikát, amely a nagyobb IBM és Siemens alap-komputerekénél, illetve a VAX vagy Unix rendszerben működő gyors digitális minikomputerekénél (Digital Equipment — DEC) alkalmazható:

1. az elméleti alap-program 3600 dollártól
2. egy termelési program 10 000 dollártól fölfelé
3. a T Prolog, amely bevezeti az idő fogalmát is, 2400 dollárért
4. vagy ennek az összegnek a kétszereséért, ha független a nagy rendszertől.

Dr. Dömölki elmondta, hogy a legizgalmasabb feladatnak a mini Prolog ígérkezik, amelyet az SZKI épp most kezd kisebb számítógépek számára kifejleszteni; a software összköltsége mindössze néhány ezer dollár lenne.

Úgy néz ki, hogy a japán mikroelektronikai cég, a Sord, lesz az első, amely egy 32 bites gépen alkalmazza a mini Prologot — mondta dr. Dömölki. Azonban az M Prolog számára a legnagyobb sikert eddig az jelentette, hogy az egyik licenct eladták a japán ötödik generációs számítógépprogramhoz, ahol is az első szakértői rendszerek magját fogja képezni.

A brit és az amerikai komputer cégek is kezdenek érdeklődni az M Prolog iránt, amelyet külföldön az Sci-L és néhány forgalmazó kezd bevezetni a piacra. A szakértői rendszerrel kapcsolatos közös vállalkozás az ICL-t és a Shell-t érdekli, a Selcon — a BP leányvállalata — pedig a jövő héten készül átvenni a magyar M Prolog egyik alkalmazási formáját. A Control Data és az IBM azon amerikai eladók közé tartozik, melyek a közelmúltban elküldték Magyarországra néhány vezető képviselőjüket, hogy első kézből ismerjék meg ezt a software-t, s a legmodernebb hardware eladásáról tárgyaljanak.

Dr. Dömölki kijelentette, hogy a nyugati országokkal fenntartott, a fejlett software-t érintő üzleti kapcsolatok kínálják a keleti országok számára a legnagyobb lehetőséget arra, hogy megtörjék a hardware-t sújtó tilalmakat, s hogy legjobban hasznosíthassák saját ötleteiket. Közben Nagy-Britanniának még legalább 2 évre van szüksége, hogy eljusson az

általá kifejlesztett Prolog gyakorlati alkalmazásához.

A Sord most dobta piacra nagy teljesítményű mikro komputerét, melyet „mikro alapgépnek” nevez, s melynek műszerfala több szempontból azonos a nagyobb gépekével.

Az M685 a 68 000 Motorola iker-chipek és a hatalmas belső memória következtében (512 kilobyte-tól 1 megabyte-ig) számítógép-centrálának számít. Unix rendszerben működik, tehát képes időosztásra, szövegösszefüggés-keresésre és a „háttérben” műveletek végrehajtására anélkül, hogy a gép használójának túl sokat kellene törődnie a programmal. (1983. nov. 18.)

Software Budapestről?

Ez csak logikus!

Nikkan Kogyo Shinbun (1983. nov. 5.) közölte, hogy az SZKI a Rikei cég számára biztosította az M Prolog kizárólagos eladási jogát az ötödik számítógép-generáció számára. Valószínűleg ezen software révén lehetőség nyílik a mechanikus agy modellezésére.

A Prologot 1981 októberében kezdték alkalmazni Japánban számos területen, pl.: orvosi diagnózis, ipari robotok, színpadkép-elrendezés, automata fordítás stb. A magyarok által kifejlesztett M Prologon belül a VAX/VMS és az IBM változat már használható. A PDP11 változat kifejlesztését 8 hónapon belül tervezik, s szintén értékesíteni szeretnék Japánban.

Az SZKI és a METRIMPEX, az M Prolog eladását illetően, Japánban a Rikei céget választotta kooperációs partnerül. A Rikei Japánban a Digital Equipment (USA) eladásait bonyolítja, s már tapasztalatra tett szert ezen cég mini komputerének forgalmazása terén. Az első évben az M Prologból, előreláthatólag 40 egyiséget értékesítenek 150 millió yenért. Az M Prolog előnyei:

- háromszor annyi funkcióval rendelkezik, és
- kétszer annyi jel továbbítására képes, mint a jelenlegi software-ek
- a PDSS programozói alrendszer.

A *Nikkei Sangyo Shinbun* (1983. nov. 5.) arról ír, hogy a hagyományos funkciók

mellett az M Prolog nagy előnye, hogy meg lehet osztani a programot. Régebben, ha változtatást akartak végrehajtani a programon, az egészet újra kellett írni; most azonban, változtatás vagy javítás esetén, át lehet alakítani az adott programrészt.

A *Nippon Jyochō Sangyō Shinbun* (1983. nov. 14.) szerint az európai országok igen jelentős eredményeket értek el a Prolog kutatása és fejlesztése terén — különösen Magyarország, amely már 14 vállalatnak szállított, s a gyakorlati alkalmazás terén a legelőbbre tart.

külkereskedelmi vállalaton keresztül bonyolódik — a nyugati eladások éves összege azonban csupán 5 millió dollár körül van.

A magyarok angol cégekkel szeretnék kooperálni. Az ICL már igénybe vette egy magyar cég — a SZÁMALK — szolgáltatását; olyan programot kellett nekik kidolgozniuk, amelynek segítségével gyorsan lehet elemezni a kamionszofőrök egy-egy útja során rögzített sebességértékeket. De a kereskedelem más irányba is utat tör: az ICL fozozza magyarországi hardware-eladásait.

Egy területen azonban a magyarok a software-készítés élvonalába tartoznak. Gyorsan észrevették a Prolog számítógép programozási nyelvben rejlő lehetőségeket. 1979 és 1982 között a budapesti Számítástechnikai Koordinációs Intézet (SZKI) kifejlesztette saját változatát, az M Prologot, amely egyaránt alkalmazható az IBM, a Siemens és a DEC számítógépeknél. Ezt a nyelvet sikerrel alkalmazzák a japán piacon is, ahol a Prolog az ötödik számítógép-generáció nyelveként szolgál. (1983. nov. 19.)

The Economist

Magyarsoft

Magyarország növelni szeretné parányi részesedését Nagy-Britannia 550 millió font forgalmú software-piacán. Most a londoni kiállításon — egyébként nyugaton először —, 10 magyar software-készítő intézmény mutatkozott be, hogy fölkeltsék a britek étvágát termékeik iránt, melyek a videojátékoktól a bonyolult programnyelvekig terjednek.

Ezen új exportkezdeményezés mögött van valamelyes magánvállalkozás is. A Novotrade, melyet a közelmúltban, fő részvényesként, a 3 legnagyobb magyar bank hozott létre, szabadúszók programozói tehetséget kívánja kamatoztatni új termékek létrehozása céljából. Egy fiatal fizikatanár, aki mellesleg rockzenész is, főtálat egy egyszerű hangszintetizátort, amely versenyre kel a jóval drágább nyugati modellekkel. Több, mint 80 szabadúszó készít videojátékokat a Novotrade számára, s a vállalat már a Commodore, a Spectravideo és a CBS rendelkezésére is készített programokat.

A magyar software még nem jutott el sok helyre. Idáig a legfőbb nyugati piacot a német nyelvterület és Franciaország jelentette. A legtöbb üzlet a Metrimplex

Publizistik

Utcák híradása — híradások zsákutcája?

A falra író kéz már a Bibliában is megjelenik (Dániel 5.) és itt is politikai tartalmú. A *graffiti* szó alapja a graffia: bekarcolás, a pompeii feliratok elnevezésére alkalmazták először. Ezek részben pajzán felírások, részben magát a falafirkálást itélik el. R. Freeman szerint a graffiti agresszív tett, amely íróját megnyugtítja, ez a „magából kiírás” megkönnyebbülést okoz, s mint ilyen — erotikus tett. A társadalmi tartalom és az egyéni véleménynyilvánítás valóban együtt szerepel. Ez utóbbiban az egyértelműen szexuális kifejezések az uralkodók.

A graffiti másrészt az együvétartozás jele is, amint azt a bombára, tankra szöveget író kiskatonák vagy a tetőcserépből

szöveget formáló háztulajdonos példája is mutatja. Végül motiváció lehet a nem kívánt (vagy nem tetsző) képek — a reklámképek nőalakjai vagy a politikus-arcképek — összefirkálása.

A graffiti többnyire illegális, ezért átfogó kutatása hiányzik. Kivétel például a mexikói indián hagyomány, amelyet Orozco, Sigeiros is folytatott, de a náci propaganda is élt vele. (Sőt a V-jel is az ellenállók szerint Victory — győzelem, a náciak értelmezésében Vergeltung — megtorlás volt). A legendás USA-örmszer elhomályosult legendáját őrzi tovább az „Itt járt Killroy” felirat, amely Európa falaira, sőt vicceibe is átkerült.

New York-ban 150 millió dollár fordítottak az illegális graffitik eltakarítására, természetesen kevés sikerrel. Sokan ugyanis „környezeti művészetnek” (environmental art) tekintik, s mint ilyet — legálisnak. (Norman Mailer a művészet örökös „criminal act”-ját látja benne és egyenesen felmagasztalja.)

A korábbi szemlélettel szöges ellentétben áll a kínai falfestőmozgalom, „amelyet az állam mint a kritika és önkritika eszközt támogatja és nem eltörlésére, hanem újrafestésére szervez rohamosztagokat” (Brassai). A miérte is egyszerű (?) a válasz: ha az illegális fal legális lesz, elvesz robbanóereje.

Néhol nyugaton is legalizálódik a graffiti, mégpedig praktikus okokból: Amsterdamban fizetett művészkollektívák festik be a tűzfalakat és a sivár külvárosi házfalakat. (Vagy kifestenek egy játszóteret.)

A képek mellett a graffiti-irodalom is virágzik, ami szintén lehet egyéni vagy kollektív, de mindenképpen „ellenzéki”. A 2. világháború előtt a baloldali munkásmozgalomban is a harc speciális színtere volt az utcafal, különösen a választási harcokban. Több baloldali festő (J. Heardfield, G. Grosz) a graffitiból merítette ragasztott kubista képeihez az ösztönzést. Egyes radikális töredékpártok egyetlen politikai kommunikációs lehetősége volt.

Az *amsterdami* graffiti-hullámhoz a punkmozgalom is hozzájárult. E. Leach „expresszív tevékenységnek” nevezi ezt a fellendülést és utal politikai tartalmára. A graffitiben egyre terjednek bizonyos szimbolikus jelek, amelyek kisebb-nagyobb csoportok politikai véleményét fejezik ki. Így aztán a hatalom védelmezői és ellenfelei egymás mellett vagy egymáson keresztül fejeződnek-rajzolódnak ki jelszavakban és szimbolikus jelekben.

A graffiti gyűjtése persze nehéz, és az

eredmény is esetleges. A város, kisebb csoportok és egyének is eltüntetik a nekik nem tetsző graffitit, az egyidejű, például egy egész városra kiterjedő gyűjtés megoldhatatlan. Legcélszerűbb iskolák, diákotthonok környékén keresni.

A graffiti szövegét nehéz önmagában értelmezni, mert például az „Egy tonna ócskavas” felirat egy modern szobron művészeti kritika, a „Nincs lakás, nincs koronázás!” pedig a hajléktalanoknak a koronázási ceremóniát megzavaró 1980-as tüntetésére utal.

A szerző végül a politikai graffiti témáját 12 csoportba osztja: a rossz közérzetről vallanak a „Daily Terror”, „A sóhaj nem segít”, „’84 — megérjük még?”, „Jön a vég!” feliratok. A művészi graffitik a városrendezést sürgetik és a tűzfalakon jelentkeznek.

A pornóellenességet támadja „A pornó bűzlik!” felirat (a válasz sem rossz rá: „A pornó bűzlik? Te bűzlik!”). A feminizmust, a leszbikus szereelmet hirdeti a „Három nő — együtt lő”. A témához tartozik még „Az erőszak szabad — az ember halott” graffiti.

A munkanélküliség heves emóciói is gyakran eredményeznek feliratot, amint a „Kinyitni a száraz dokkot!”, „Ne csökkenjen a segély!” mutatja. A diákotthon falának tanúsága szerint viszont „Dolgozni nem öröm és nem egészséges!”.

A városi tanács elnökének, Polak úrnak az intézkedéseit legtöböröbben ez a felirat summázza: „Polak egy disznó”.

Az önkényes lakásfoglalások fellendülése idején (mozgalmuk Hollandiában illegális sajtót, sőt televízióműsort szerkesztett, amelyet a városi kábelhálózaton át közvetítettek) a graffiti is agitációs eszköz lett („Tulajdonos, fel a kezekkel!”, „Hol marad a tulaj-szolidaritás?”).

A rendőrség sem marad ki a graffiti szövegeiből. „Amsterdam: rendőrváros!”, „Vigyázat, spicli!” A bíróság naponta lemosott falán többször is megjelent: „Inkább kurva legyen a húgom, mint rendő a bátyám!”

A helyi politikáról főként választások idején szól sok felirat: „Ne szavazz, cselekedj!”, „En magamat választom!”, „A Centrumpárt nem tesz szabaddá!” (utalás „A munka szabaddá tesz!” náci jelszóra). A külpolitikát idéző jelszavak között volt az azóta egész Európát bejáró: „Euroshima”.

A graffiti nagyon is efemer jelenség. Jelenléte azonban a politikai emóciók egy különös megnyilatkozása, megfejtése

gyakran kétséges, sőt sikertelen lehet, az avatatlanok számára semmitmondó. „Értelme a polgár előtt rejtve marad.” (1983. 3. szám)

Medien-Journal

Informationen aus Medienarbeit und -forschung

5. Jahrgang

3/81

Hölgyem, Ön csal! — Uraim, Önök csálnak!

Kétheti adásidőnek megfelelő, 120 órányi műsort állított össze 130 különböző programból Christine Leinfellner, osztrák szociológusnő. Az így kialakított „műhét-höz” az egyes adástípusokból statisztikai megfontolások szerint válogatott. A kutatás célja az osztrák televízió nőképeinek a megfogalmazása volt — a nézők véleményének, a bemutatott műsorok női szereplőinek és az ORF női munkatársai helyzetének az elemzése alapján.

A vizsgálatot öt szociológiai kutatóintézet, az Osztrák Statisztikai Hivatal, a Szociális Ügyek Minisztériuma, az Osztrák Nemzeti Bank és az ORF ellenőrizte. A tanulmány megjelenését is mindannyian támogatták, az mégis szenvedélyeket váltott ki, botrányt kavart, az ORF tiltakozását és a szerzőnő nyílt levelét „eredményezte”. Hogy az igazság közelébe kerüljünk, talán állítsuk szembe a két fél érveit.

ORF: A műhét összeállítása önkényes és véletlenszerű.

Ch. Leinfellner: 6 hónap 130 adásából statisztikailag reprezentatívan állt össze a műhét, amelynek a reprezentativitását a felügyelő szervek is ellenőrizték.

ORF: A szerző csak egyetlen csatorna anyagából válogat, a 2. műsort figyelmen kívül hagyja.

Ch. L.: Az ORF a 2. műsort védi, pedig a vizsgálat az egyes történet. Ha a kutatás mindkét műsorra kiterjedt volna, bizonyára a rádiót hiányolták volna, hiszen nők ott is vannak! — Sőt a szakértők és a vezetők a rádiónál és a televíziónál egyaránt mind férfiak!

ORF: A vezetőket szakértelem és hozzáértés, nem pedig nemi hovatartozás alapján választják ki!

Ch. L.: A „hagyományosan nőspecifikus témák” (gyermeknevelés, iskola, háztartás, fogyasztás, szociális viszonyok) a hírekben egyáltalán nem fordulnak elő.

ORF: Ez teljes értelmetlenség volna! Ezeknek a témáknak megvannak a maguk külön, ha tetszik: „nőspecifikus” műsorai (Okay, Szájkosár nélkül, Érvek, Mi, Club 2.).

Ch. L.: Az ORF mégis azt állítja, hogy mindenkire szól! A férfiaknak nem számítanak ezeket a témákat? Vagy a „mindenkibe” a nők nem tartoznak bele?

ORF: A nők a televízió „fiction-műsorai” nem alul-reprezentáltak.

Ch. L.: A végzett vizsgálat eredményeivel szemben ezt mire alapítja az ORF?

ORF: Arra az ezer interjút feldolgozó vizsgálatra (vezette dr. Fessel), amelyet az ország egész területén folytattak. Ebben a nők hivatásáról és a családban betöltött szerepéről kérdezték meg az alanyokat.

Ch. L.: A mi vizsgálatunk idevágó eredményei nyilván „kényelmetlenek” voltak az ORF-nek, hogy önmaga másik vizsgálatot készíttetett. Rádadásul nem egzakt elemzést, hanem szubjektív véleményeken alapuló közvélemény-kutatást.

ORF: Dr. Fessel vizsgálata szerint a nőket a televízióműsorokban éppen annyiszor ábrázolják a hivatásukban, mint a háztartásban. Számszerűen a háztartást 46 százalékban, a hivatást 43 százalékban, a gyermeknevelést 16 százalékban említették, az oktatást 6 százalékban (több lehetőség is volt).

Ch. L.: És a családban? Ott, a vélemények 40 százaléka szerint „az asszony csakis a háztartásért és a gyermeknevelésért felelős!”

ORF: Viszont 37 százalékban a „feladatok férfi és nő között partnerien oszlanak meg, vagyis közel egyformán”. És az a vád sem jött be, hogy a nőket „butácskának” ábrázoljuk. Rákérdeztünk!

Ch. L.: Hát milyen az ábrázolt nő — az önök kérdezettei szerint?

ORF: Az említett tulajdonságok (százalékos megoszlásban): érzelmi telítettség (62), vidámság (59), döntésvállalás (55), rugalmasság (52), önállóság (48), a védelem igénylése (33), agresszivitás (28).

Ch. L.: Nos, vizsgálataink eredményei e téren erősen eltérnek. Kinek van hát igaza? (1983. 1. szám)

CHRONICLE OF INTERNATIONAL COMMUNICATION

Külpolitikai újságírás Amerikában

Walter Laqueur, a Washington Quarterly szerkesztője évek óta növekvő csalódottsággal és egyre inkább reményt vesztetten kíséri figyelemmel az amerikai újságírás külpolitikai híryanagát. A minőség most rosszabb, mint a második világháborút megelőző és közvetlenül követő években — írja. — Ráadásul nemigen vagunk tudatában a dolgok valóságos állásának... akik ezen a területen dolgoznak, önelégülten nyilatkoznak munkájukról. Szomorú félremagyarázása ez a tényeknek. Mindaddig, amíg az öndicsőret nem vezet el az önkritikához, valószínűtlen, hogy megjavuljon külpolitikai újságírássunk színvonala.

A Le Monde és a Guardian, a Frankfurter Allgemeine Zeitung, a londoni Times és más nagy újságok külpolitikai hírszolgáltatása jóval magasabb színvonalú, mint az olyan „elit” újságoké, mint a New York Times, a Washington Post vagy a Christian Science Monitor.

Az amerikai külföldi tudósítók száma az 1963-as 515-ről 1975-ben 429-re esett vissza, és jelenleg nem magasabb, mint 350. Az USA napilapjai kevesebb külpolitikai hírt közölnek, mint a legtöbb európai újság, és kevesebbet, mint a Távol-Kelet, a Közel-Kelet és Latin-Amerika legjobb újságjai. A rádió a külföldi eseményekről tájékoztató forrásként alig létezik Amerikában, és ugyanez áll a televízióra is, kivéve azokat az eseményeket, amelyekbe az Egyesült Államok katonailag belebonyolódott, leszámítva a fegyverkezési versenyről vagy mondjuk, a pápa elleni merényletkísérletről írt színes beszámolókat.

Az amerikai közvélemény sokkal kevésbé tájékozott a külpolitikai kérdésekben, mint a világ többi részének közvéleménye, és ez az „elit” közvéleményre is vonatkozik. Az ország sajtójában a külpolitika nagyrészt azt jelenti, hogy puc-

sokról, háborúkról vagy olyan katasztrófákról írnak az újságok, mint a földrengések, vasúti összeütközések, hajók elsüllyedése, esetleg az olyan jellegű „fölháborító” eseményekről, mint például az, hogy egy idegen férfi behatol az angol királynő hálószobájába. A legfontosabbnak a szórakoztatást tekintik, és nem a felvilágosítást.

Amíg Európában (Keleten és Nyugaton egyaránt) a sajtó híryanagának 15–20 vagy még több százaléka a külpolitikával foglalkozik, addig a vezető amerikai újságokban ez az arány kevesebb, mint tíz százalék. És a hangsúly többnyire a felzárnyozott és jelentéktelenebb eseményeken van. A fontos politikai, gazdasági és társadalmi kérdések majdnem kizárólag egyes politikusaink szemszögéből kerülnek megvilágításra. Hiányzik a szélesebb történelmi és politikai távlat. Részletekbe menő beszámolókat olvashatunk viszont a különböző washingtoni politikaeszinélők állítólagos vagy valóságos civódásairól.

Ráadásul sajtónk — írja a szerző — végzetesen ragaszkodik valami olyasmihez, amiről úgy véli, hogy az ad szint és az kelti fel az érdeklődést, de ami gyakran nem más, mint az átlagember nézeteinek karikatúrája. Rossz és potenciálisan veszélyes szokás ez, tudniillik a külföldi eseményeket és az események szereplőit az amerikai olvasó számára ismerős szimbólumok nyelvén „tálalja”.

Ezek a hiányosságok, bármilyen komolyak, elhalványodnak az amerikai külpolitikai újságírás két alapvető fogyatékossága mellett. Egyike ezeknek a csapongó jelleg, a szisztematikus híradás és hírmagyarázat hiánya.

És mi a helyzet a háttér-magyarázatokkal és a mély elemzésekkel? Ezekről kellene gondoskodniuk a különböző kolumnistáknak, diplomáciai tudósítóknak vagy külső szakértőknek. Bár az amerikai sajtó jelenleg jóformán az egyedüli, amelyben rendszeresen publikáló kolumnisták dolgoznak, ennek a gyakorlatnak az eredményei nem egyértelműek, különösen, amikor külpolitikáról van szó. A gyakorlat ugyanis a minőség és a komolyság hiányáról árulkodik. Végül is ebben rejlik az Egyesült Államok külpolitikai újságírásának egyre növekvő kiegyensúlyozatlansága.

Mit lehetne tenni a külpolitikai újságírás színvonalának emelése érdekében? — teszi fel végül a kérdést a szerző, és a következőket javasolja: — A kiküldendő tudósítókat gondosabban kellene kivá-

logatni és alaposabban kellene felkészíteni. A külföldre kiküldött tudósítónak soha nem szabadna elfelejtenie, hogy — a marxí parafrázissal élve — feladata nem az, hogy megváltoztassa, hanem hogy megmagyarázza a világot. Jelenleg egy-egy amerikai tudósító külföldi kiküldetése két-három évre szól. Ez az idő azonban aligha elegendő ahhoz, hogy a tudósító megszerezze mindazokat az ismereteket, amelyek a kielégítő tájékoztatáshoz szükségesek.

(1983 július—augusztus)

A latin-amerikai sajtó új korszaka

Négyszáz évvel ezelőtt jelent meg a nyomtatott sajtó Latin-Amerikában: Mexico Cityben az olasz származású Giovanni Paoli íves magasnyomású gépen állította elő az első itteni újságokat. Manapság a dél- és közép-amerikai országok a korszerű hírközlési technika révén kapcsolódnak a világ információs hálózatába, de hírszolgáltatásuk a nagy nemzetközi hírgyűnökségektől függ.

Most az ALASEI (Agencia Latinoamericana de Servicios Especiales de Información) azzal, hogy helyi vonatkozású beszámolókat és napi híryangot továbbít, minden bizonnyal változtat az eddigi helyzeten. Az új latin-amerikai hírgyűnökségnek nem az a célja, hogy kiszorítsa a nemzetközi mammut hírgyűnökségeket, hanem az, hogy kiegészítse azok anyagait: Latin-Amerika és a karib-tengeri térség nézőpontját, értékeit és érdekeit akarja érvényesíteni.

Az ötlet nem újkeletű: már a pán-amerikai újságírók 1925-ös washingtoni konferenciáján felvetődött. Különböző részterületeken kísérleteztek is a megvalósítással, de az átfogó és konkrét tervek kidolgozását csak 1976-ban, az UNESCO védnöksége alatt Costa Ricában rendezett kormányközi konferencián határozták el, majd az elkészült terveket 1979-

ben San Joséban vitatták meg az érdekeltek. Az ALASEI létrehozására megalakított intéző bizottság Panamából irányította a munkát. (Costa Rica, Guayana, Haiti, Kuba, Mexico, Nicaragua, Panama és Venezuela delegált tagokat a bizottságba.)

Az új hírgyűnökség 1982 októberében debütált, s úgy tervezik, hogy 1986-ra 28 irodát nyit a különböző latin-amerikai országokban. A hálózat működtetéséhez szükséges korszerű technikai berendezéseket már üzembe állították, s így már ma az összes latin-amerikai ország kapcsolatba tud lépni az INTELSAT-rendszer országaival. (Kuba a szocialista országok INTERSZPUTNYIK-rendszerébe kapcsolódott be.) (1983. 792. szám)

Kirche und Rundfunk

A negyedik, az ötödik és a hatodik

Az idén három új tévéprogramot kapnak a franciák: a „Canal Plus” elnevezésű fizetőtévét, egy ún. nyitott csatornát és a „T. V. 5.”-öt, mely francia, belga és svájci adók közös, francia nyelvű műsorát sugározza műhold útján.

A legnagyobb érdeklődés a fizetőtévé iránt nyilvánul meg, amely napi hatórás műsort kínál. Elsősorban játékfilmeket, színházi és koncertközvetítéseket, és gyermekműsorokat adnak előbb Párizsban, az Alpok és a Rhone vidékén, később fokozatosan délre haladva. A nézőknek 500 frankba kerül majd a belépés, ami a megfelelő dekóder felszerelését jelenti. (Kezdetben napi háromnegyed óráig anélkül is nézhetik a műsorokat — hogy aztán kellőképpen érdeklődővé, tehát: előfizetővé váljanak.) A „Canal Plus” csak pénzügyileg magánvállalkozás, tartalmát tekintve „társadalmi szolgáltatás” lesz. Filliond műszaki és kommunikációs államtitkár szerint ez különösen a filmforgalmazásra érvényes. Azokat a filmeket, amelyeket egy meghatározott idő alatt 110 ezernél kevesebben néztek meg a moziban, hathónap után már vetítheti a fizetőtévé. A sikeres filmeknél a terminus ki-

lenctől tizenhét napig terjed. Igaz, hogy a filmbemutató ideje rögzített (kedden és pénteken 22 óra után, szombaton 23 után, vasárnap pedig 20,30 után), a filmforgalmazók mégis féltik a mozi eme konkurenciától, és meg is kezdték „egy filmet sem a Canal Plus-nak” akciójukat.

Míg a fizetőtévét adásait az első program korszerűsített fekete-fehér hálózatán sugározzák majd, addig a nyitott csatornát a többi programban lévő „rések” kitöltésére szánják. Az első és a második programnál ez éjfél-től délelőtt fél tizenegyig tart, a harmadiknál általában kora délután is, míg a „Canal Plus”-nél az egész délután rendelkezésre áll. A nyitott csatornán szolgáltató, tanácsadó és oktató műsorok, társadalmi és gazdasági kérdéseket boncoló vitaműsorok sugározhatók — öttől hatvan percen át, a műsor-szünetektől függően. Az évi ötszáz millió frankos termelési értéknél nagyobbbal rendelkező vállalatok, választmányok, egyesületek, szakszervezetek, pártok és politikai csoportulások azonban nem vehetik igénybe ezen nyitott csatornát.

Végül a „T. V. 5.” francia nyelvű adásai — az ECS I műhold közvetítésével — szinte egész Európában foghatók lesznek parabolaükör segítségével. A 19 órától 22 óráig tartó program szórakoztató műsorokból, tévéjátékokból, hírmagazinokból és koncertekből áll. A „T. V. 5.” a francia, a belga és a svájci külügyminiszter kezdeményezésére, kísérletileg egy évig üzemel.

(1983. 11. 2.)

Journal of Broadcasting

Hogyan használják a videomagnót?

1990-re az amerikai háztartások egyegyedében lesz videomagnó. Használatával kapcsolatban már megindultak ugyan-

azok a kutatások, amelyeket az immár hagyományosnak nevezhető eszközökkel kapcsolatban végeznek: a közönségmérés, a különféle módszerű és koncepciójú panelvizsgálatok.

A videomagnózásról egyelőre csak előzetes feltevések fogalmazódnak meg, ezek általában a készülék „időtöltő” funkciójára vonatkoznak. A legtöbb kutató azt hangoztatja, hogy a videomagnó rugalmasabb teszi a tévézést, a vetítés időpontjának alkalmatlansága többé nem akadályozza a műsor megtekintését.

1981-ben 249 kiválasztott városi, videomagnóval rendelkező amerikai háztartásban vizsgálták a videózási szokásokat naplók segítségével. A vizsgálatnak arra kellett választ adnia, hogy a felvett videanyagokat mennyi idő múlva játsszák vissza, ezt befolyásolja-e a felvétel készítésének módja, a műsor tartalma, és az, hogy kábelen vagy nem kábelen érkezik az adás.

Azt találták, hogy hetente átlagosan 3,3 főlvételt készítettek, ebből 2,4-et játszottak vissza még a tárgyhefen. Átlagosan a felvett anyagok felét játszották vissza a készítés hetében. Azonban a kulturális programokat, a mozifilmeket csak jóval a rögzítés után nézték meg — ha egyáltalán levetítették. Ez azt mutatja, hogy a kulturális műsorok rögzített kazettái, mondhatjuk, könyvként funkcionálnak, házi szalagtárat, gyűjteményt állítanak össze belőle. A visszajátszás „gyorsaságát” befolyásolja a felvétel készítésének módja is. A felügyelet nélkül, a gép által automatikusan rögzített műsorokat nézték meg leghamarabban, a más műsor nézése közben felvetteket kevésbé gyorsan és a nézéssel egyidőben átjátszottakat a legkésőbb. A kábeltélevíziós hálózatba tartozó háztartásokban ritkábban játszották vissza a felvételeket a megfigyelt héten.

Összességében elmondható, hogy a felvett műsoroknak mintegy *negyven* százalékát sosem nézték meg, hanem új programot vettek fel a kazettára. Ez a tény némileg megkérdőjelezi azt a feltevést, hogy a videomagnónak elsősorban a műsorok sugárzási idejétől való függetlenedés lenne a funkciója.

(1983. nyári szám)

Rövidre fogva

Tájékoztató

Balti műsorvásár. A dél-svédországi Lund városa 1983 őszétől kábeltelevíziója számára 6 új műsort tesz hozzáférhetővé (3 NSZK-beli, 1 dán és 2 NDK-beli adást). A kábelt üzemben tartó Televerket telefoncég ezt a műsorkínálatot kísérlétnék szánja az 1986-ban induló európai műhold nemzetközi sugárzása előtt. A csatlakozási díj 500 korona, a havi bér pedig 20 korona.

Rundfunk und Fernsehen

Húszéves az IPS, a „harmadik világ hírgyűnőse”, amely az első nemzetközi újságíró-szervezet volt. Ma is független szervezet, a világon a hatodik legnagyobb. Különös figyelmet fordít a kis ipari országokra, amelyektől segítséget és nem „kulturális imperializmust” várhatnak. Az IPS ez évben Bécsben nyit saját irodát.

Mediadok

Olyanok, amilyenek? Az Osztrák Rádió és Televízió külön tanácskozást hívott össze, amelyen vezető külpolitikai újságírók bevonásával meg tárgyalták, hogy hogyan fogják az egyes politikusok imagoját kialakítani a napi- és hetilapokban, a rádió és a televízió hírmagazinjaiban.

Medien-Journal

Totális képernyő? Így, kérdőjellel szólt a cím, amelyet a „zöldek” adtak az általuk Hamburgban rendezett konferenciának. A résztvevők köre is „totális” volt: a zöldek mellett a szociáldemokraták, a szakszervezetek képviselői, tudósok, a külföldi helyi adók és nem-kereskedelmi rádiók munkatársai vettek részt. A téma az NSZK médiumpolitikai helyzete volt, az új tömegkommunikációs eszközök veszélyei és a felhasználás lehetőségei.

Rundfunk und Fernsehen

Búcsú a fegyverektől. A görögországi Yened volt katonai adó élére polgári felügyelő bizottságot neveztek ki. Egyidejűleg megkezdték az adó integrálását az

ERT állami rádió-televízió társaságba. Egyúttal harmadik tévéhálózat és regionális műsorok megindítását kezdték 1983-ban.

Rundfunk und Fernsehen

Áru-e a vádlott? A bűnügyi tudósítás — főként a televízióval versengeni akaró sajtóhírekben — a tájékoztatási igényt szem előtt tartva gyakran vét a személyiség jogai ellen, a vádlottról előítéletet sugárzó torzképet ad, a bűnesetet mintegy árucikké változtatja. A tömegkommunikáció így közvetlen politikai arculatot kap. A torzulás veszélyeire maga az osztrák belügyminiszter figyelmeztetett.

Mediadok

Kisebbségi rádió. Gure Irratia a neve annak a kis délnyugat-francia rádióadónak, amely heti 50 órában sugározza baszk nyelvű adásait. Összesen két munkatársa van egy kis vidéki házban, de így is finanszírozás gondjaik vannak, amin a nagyszámú mecénás pénze sem segít. A helyi tájékoztatásban komoly szerepük van, ezért népszerűségük egyre nő.

Le Monde

Egy távoli gyarmaton... Reunion — Franciaország indiai-óceáni megyéje, közel félmillió lakossal. A sziget régi panasz, hogy az itt élők csak egy-egy rádió- és televízióműsorból válogathatnak. Az 1983 karácsonyán megindult második adás is az anyaország műsorából válogat, amelyet a térség hírvagyával dúsítanak. Az idén bevezetik a reklámadást. A televízióállomás 500 munkatárssal dolgozik, közülük 8 az újságíró és 4 a riporter.

Le Monde

A tömegkommunikáció oktatásával Ausztriában a következő felsőfokú intézetek foglalkoznak: a bécsi és a salzburgi egyetemen működik publicisztikai és kommunikációtudományi tanszék. A bécsi egyetem színháztudományi intézete az audiovizuális médiumok és a színház számára képez szakembereket. A reklámtudományi és piackutató intézet a közgazdasági egyetemen működik. Grazban a bölcsész- és az orvoskaron egyaránt működik médiaismereti tanszék. A zenei és képzőművészeti főiskolán külön film-

és televíziótanszék működik, amely öt-éves időtartama alatt forgatókönyvírókat, gyártásvezetőket, rendezőket, vágókat és képtechnikusokat képez.

Medien-Journal

Katonai kiképzés rádiósoknak. A ghanai rádió bizonyos munkatársainak háromhetes katonai kiképzésen kell részt venniük. A kiképzés célja az, hogy esetleges államosínykísérlet során a rádiósok maguk is képesek legyenek ellenállni azoknak a lázadóknak, akik kezükbe akarnák kaparintani a rádió székházát.

World Broadcast News

Néhány statisztikai adat: A világon jelenleg mintegy 590 millió televíziókészülék működik, ennek több mint háromnegyed részét kevesebb mint tíz országban üzemeltetik. A fejlődő országokban él a világ népességének 70 százaléka, de a rádióadóknak csak 27 százaléka, a rádió vevőkészülékeknek csak 18 százaléka, a tévéadóknak 5 százaléka, a tévé vevőkészülékeknek pedig 12 százaléka található ezekben az országokban.

World Broadcast News

Tévécenzúra Egyiptomban. Az egyiptomi tájékoztatásügyi minisztérium egy, a játékfilmeket ellenőrző testülettől függetlenül működő cenzúrabizottságot hozott létre a tévéműsorok cenzúrázására. Azért volt erre szükség, mert különösen egyes regionális tévéműsorok, úgymond, kikezdi az ország erkölcsi értékrendjét és eltorzítja a történelmi tényeket.

World Broadcast News

Műsorszórás

Radio Mediterranean néven 1978 óta működik a máltai kormány rádiós vállalkozása, amely hosszabb szünet után most külföldi támogatással újjászerveződött és újraindult. Működtetésében részt vállal Algéria is. A rádió napi öt órában átveszi a Deutsche Welle műsorának egy részét, a földközi-tengeri német turisták tájékoztatására. A műsorszerződés 1990-ig szól.

Rundfunk und Fernsehen

Zarándok Rádió, Róma! A „Szent Évre”, II. János Pál pápa hívására, többmillió tömegeket várnak Itáliába. Ez idő alatt „Canale Roma” néven napi 18 órán át rövidhullámú (100,3 MHz) rádióadás indul a turisták és a zarándokok részére. Az adás Rómában és környékén fogható és 1984 végéig fog működni.

Rundfunk und Fernsehen

80 év hangszalagon. Megkezdődött az ORF hangarchívumának átépítése, amely elkészülte után a legmodernebb lesz Európában. Állománya 54 ezer hanglemmez, amelyek közül több történelmi jelentőségű; a legrégebb 1904-ből való. Ezen kívül 12 ezer hangszalag egészíti ki az archívum állományát.

Rundfunk und Fernsehen

Túlélte a krízist a brit kereskedelmi reggeli tévé, a TV-am, melynek 1983 tavaszán mindössze kétszáz ezer nézője volt — a BBC reggeli adásainak 1,6—1,8 millió közönségével szemben. A vállalat felügyeleti szerve, az IBA menesztette a TV-am liberális entellektüel vezérigazgatóját. helyét J. Aitkens konzervatív képviselő, a TV-am egyik fő részvényese foglalta el (akinek ezért meg kellett válnia alsóházi mandátumától). Aitkens új műsorkoncepciót dolgozott ki, amely semmiben sem különbözik a BBC-étől, miközben még általános takarékosági intézkedéseket is életbe léptetett. A műsorreform látványosan megemelte a TV-am nézettségi pontszámait.

FUNK—Korrespondenz

Vatikáni Tévécentrum néven társaság alakult egyházi tárgyú televízió- és videoműsorok gyártására és forgalmazására. Az egyházi állam egy rádióműsort már sugároz az egész világnak, de saját tévéállomást egyelőre nem tervez. A szervezéssel a „Communione e Liberazione” elnevezésű katolikus mozgalmat bízták meg.

Kirche und Rundfunk

Kilépett a holland televízió a páneurópai ECS-műholdprogramból, mivel nem tudja vállalni a részvételi költségeket. A holland posta az országnak kiosztott műholdas csatornát ezért magáncégeknek ajánlotta fel.

Kirche und Rundfunk

A ZDF tovább növelte előnyét az ARD-vel szemben. A tavalyi év száz legsikeresebb adása közül 65:35 volt az eredmény a Második Német Televízió javára. A tíz legjobb műsor közül pedig már hetet készítették a mainzi televíziósok. 1983 legsikeresebb műsora a ZDF „Álomhajó” című sorozatának egyik epizódja volt. A ZDF eredményeit feltehetően konzervensen felépített szórakoztató műsor kínálatának köszönheti.

medien-telegramm

A kormányzati televíziózás vége? Az IPSOS bizalmas felmérése a franciák televíziós igényeiről tájékoztat. Eszerint a televízió újabban több társadalmi réteget hódított el az újságolvasók táborából. A növekvő nézősereg viszont a korábbinál több vidámságot és élménységet vár a műsoroktól. A televízió rövid játékok sugárzását, a regionális adásban délelőtti műsorokat ígér, foglalkozást a rossz szokásokkal, a hamis tradíciókkal és az újdonságok támogatását.

Le Monde

Ennél rosszabb nem volt! A brit 4. csatorna nézettsége igen alacsony, alig 4 százalékos. Most mégis humoros, mondhatni „anti-vállalkozásba” kezdett: sorozatot indít a világ legrosszabb filmjeiből. A „siker” itt vajon a nézőszáma emelkedése vagy a további csökkenés?

Le Monde

BBC-abc. A BBC — miniszteri utasításra — oktatóműsor-sorozatot indított az informatika alapjairól. Célja a számítógépes gondolkodás és a helyes használat támogatása. A sorozat sikerét a 200 ezernél is több olvasói levél bizonyítja. A példát Franciaország is átvette, ahol az adások nézettségét és az érdeklődést megkülönböztetett figyelemmel (indexekkel és szondákkal) kísérik.

Les Nouvelles Littéraires

Kik fizetnek a filmekért? Az USA-ban a kábeles és a fizető televízió a filmpar legjelentősebb vevője. Előfizetőinek száma közel 20 millió. A filmek rentabilitását 42 százalékban a mozik, 33 százalékban a televízióadók, 17 százalékban a filmexport, 8 százalékban a videoforgalmazás biztosítja.

Le Monde

Harmadik csatorna Belgiumban. Szabad utat kapott a Belgiumban francia nyelven sugárzó RTBF harmadik csatorna létesítése. Az idén, egyelőre kísérleti jelleggel, Liege környékét látják el a legújabb filmekkel, szelagra felvett sporteseményekkel, szórakoztató műsorokkal, s késő éjszakai órákban pedig szexfilmekkel.

World Broadcast News

Nonstop rádióműsor Indonéziában. Az indonéz rádió megkezdte az éjjel-nappali rádióadások sugárzását. Az extra adásidő programját az ország tudományos akadémiajának közreműködésével állítják össze, jelentette be M. Harmoko tájékoztatásiügyi miniszter, aki azt is közölte, hogy mivel az Indonéz Köztársaság fejlődésében a tudományra rendkívüli feladatok várnak, a televízióban is növelik a tudományos jellegű műsorok adásidejét.

World Broadcast News

Sajtó

A kommunista sajtóért. Az FKP az „Humanité” hasábjain aláírásgyűjtésre, pénzügyi támogatásra kéri fel olvasóit. A lap története során mindig is igényelte a munkások támogatását, különösen áll ez a jelenlegi válságos időkben. 10,5 millió frankot igényel a francia kommunista sajtó, ebből 5 milliót az „Humanité”, 1,5 milliót a „Révolution”, kettőt a „Marseillaise”, a többi az „Echo du Centre” és a „Libération”. Ezt a kampányt a jövőben évenként kívánják megrendezni.

L'Humanité

A világ legkisebb szerkesztősége. A modern mikroelektronika birtokában szerkeszti újságját a kanadai Thomas—Beirne házaspár. Lakásukat el sem hagyva tartják a kapcsolatot a szerkesztőségekkel, maguk nyomják és sokszoroztják újságjukat, az Aurórárt, sőt terjesztik is 35 országban. A munka titka a nagy és az egészen apró lépések célszerű vegyítése.

Le Monde

Változik a Playboy: a „húsevő” férfimagazin a jövőben a nyolevas évek férfiúi életmód-magazinjává kíván válni. A pro-

filmódosítás oka: az utóbbi tíz évben két és fél millióval csökkent a vevők száma, a hirdetések pedig 1983 első tíz hónapjában 17,7 százalékkal estek vissza.

Der Spiegel

Pápai ösztönzés — újságíróknak. XXIII. János pápáról elnevezett, 10 ezer schillinges díjat alapított három osztrák katolikus szervezet. A díjat olyan, a sajtóban, a rádióban vagy a televízióban megjelenő, illetve elhangzó mű kaphatja, amely a papi hivatás új felfogását, mai feladatait népszerűsíti, illetve újszerű módon ábrázolja. A díjat 1984-ben adják ki először.

Mediadok

Az ősi módszer újraéled. A sajtó és a könyvkiadás rohamos terjedése miatt az ezredfordulóra súlyos papírhány várható, amelyet a fából készült papír árának gyors emelkedése már ma is jelez. A pótlast a FAO kutatói a nádban találták meg, amelyet már a régi egyiptomiak is használtak erre a célra. Most az új alapanyag számára a legalkalmasabb nyomdaipari eljárásokat keresik.

Le Monde

Vidéki „újságrádió”. Finnországban a két központi rádióadó mellett eddig is kilenc vidéki központból sugároztak regionális rádióműsorokat. Újabb a rádiósok maguk is a regionális műsorszórás jelentős bővítését tervezik, de számos vidéki újság is azzal a gondolattal foglalkozik, hogy önálló rádiós szerkesztőséget hozzon létre.

World Broadcast News

Új médiumok

Nem sérti a szerzői jogot a tévéműsorok képmagnóra vétele — mondta ki az USA legfelsőbb bírósága, pontot téve egy hét-éves jogi vitára. A hollywoodi szakszervezetek és a Walt Disney cég 1977-ben indítottak pert a japán Sony és más vállalatok ellen, amelyet ha megnyernek, az USA-ban valamennyi képmagnó ára 100 dollárral, az üres kazetták darabjéé 1—1 dollárral nőtt volna. A bíróság azzal indokolta a döntést, hogy a videomagnó használatát csupán módosított tévénezést jelent.

Kirche und Rundfunk

Magnetofon- és kazetta-adó. Az NSZK igazságügyminisztériuma a szerzői jogi törvény módosítására készít törvényjavaslatot. Ennek értelmében a hangszalagok árát 0,10 márka, a képkazettákét pedig 0,30 márka adóval terhelik, és az eddigi 5 százalékkal szemben minden magnetofonra 2 márka és minden képmagnóra 15 márka adót rónak ki. Újdonság, hogy a szerzői joggal bíró művek fotókópiáit darabonként 0,04 márka költséggel terhelik.

Fernseh-Informationen

Műsorok jogdíj nélkül. Nemcsak az USA-ban, hanem egész Közép-Amerikában foghatók az USA kábelhálózatainak sugárzott műholdas programok. Jamaicában pl. az állami televízió előbb mutatta be a „Missing” és a „Victor/Victoria” című filmeket, mint a mozik. A „Tele Haiti” 7000 háztartásnak szállít amerikai híreket és szórakoztatást, Costa Ricában 4000 előfizető jut hozzá e programokhoz. Belize hét magántévé-állomása nem is létezhetne az illegális műsorimport nélkül. A legnagyobb amerikai kábelhálózat, a HBO ellenintézkedésre szánta el magát: ezentúl minden műsorát kódolni fogja. Kérdés, hogy ez anyagilag megéri-e neki?

Kirche und Rundfunk

Svájci teletex. A Svájci Rádió és Televízió, illetve az újság- és folyóiratkiadók szövetsége együttműködésével 1981 óta működtetett kísérleti teletex-szolgáltatás 1984 januárjától hivatalosan, üzemszerűen működik. Az eddig csupán német nyelvű teletex fokozatosan franciául, majd 1985-től olaszul is megjelenik.

Electronic Sound

Képűjság a paragrafus résein. Ausztriában 1984. január 1-től van képűjság, a tapasztalat így kevés még a jogi szabályozáshoz. A fejlesztés komoly szándékát mutatja, hogy már az első hónapban nemzetközi konferenciát hívtak össze a tapasztalatok gyűjtésére. A 30 ezer tervezett résztvevő nagyrésze olyan cég és vállalat, amely nem rendelkezik komputerrel.

Mediadok

A dán képűjság 1983 nyarán indult meg. Kezdetben 30 ezer dán készülék mellett volt olyan „decoder”-berendezés, amely alkalmasá tette a televíziót a műsor vételére.

Rundfunk und Fernsehen

A kísérlet sikerült! És a beteg. . . ? Grenoble-ban négy év után befejezettek nyilvánították a kábeles kísérletsorozatot. Ennek során 30 videotext-terminált állítottak fel, amely „mint 12 ezer képernyőnyi adatbank” szolgált. A vizsgálat szerint legtöbbször a városi tanács hivatalos tájékoztatásait és az ügyfélszolgálati lehetőséget vették igénybe. A hálózat jövője mégis kétes: 1984-től megszűnik az állami támogatás, a költségeket a városnak és az előfizetőknek kellene fedezni!

Le Monde

Informatikai protézisek. Bizonyos idegrendszeri sérültek számára — akik értelmi képességük birtokában vannak — kommunikációs, tehát beilleszkedési lehetőséget jelentő berendezéseket próbáltak ki egy francia rokkantgondozó intézetben. Ezek a betegek képesek a felszerelések használatára, bár azokat egyelőre csak az intézetben belül használják. A kezdeti eredmények biztatóak, de a széles körű elterjedést a magas költségek egyelőre akadályozzák.

Le Monde

Jobb, mint az igazi. A kimeríthetetlen elektronika újdonságai az USA-ban gyártott elektronikus állatok, amelyekben komputer és vezérlőberendezés együtt versenyez a valódiság megteremtéséért. A videojátékokat video-logikai klubokban „tanulják”. A MIJAD (a videojátékok és elektronikus állatok gyártóinak szövetsége) Cannes-i ülésén a fejlesztés útjait igyekezett meghatározni.

L'Express

A tévé nem játék — Szingapúrban! A „Medias du monde” című gyűjtemény hírt ad arról a szingapúri döntésről, amely a videojátékokat kórosnak nyilvánítja az ifjúságra, és ezért a játékok gyártását, forgalmazását és terjesztését az ország területén korlátozza, sőt meg is tiltja.

Le Monde

Gólem-effektus a neve az informatikai játékok egyik új elméleti összetevőjének. A játékok világát forradalmasító informatika a játékosok új magatartási formáit (a technika bővölete, a meggazdagodás látszata) is kialakította. Az informatikai játékoknak ma már számtalan ágazata van, amelyek önálló metodikát és más-más játékos magatartást igényelnek. Ez lenne elterjedésük titka?

Le Monde

Távközlés

Hongkong: távközlési centrum a Távol-Keleten. A nemzetközi forgalmat Ericsson gyártmányú tároltprogram-vezérlésű központok bonyolítják le. Különösen feltűnően fejlődik a Kínával való távközlési kapcsolat. 32 ezer telex-vonalkapacitással rendelkezik Hongkong, melynek révén adatátviteli rendszere közvetlen kapcsolatban van az USA, Kanada, Anglia és Svájc adatközpontjaival. 1969-ben megépítették az első műholdas földi állomást; ma már ezer műholdas összeköttetésük működik, és ezen az úton 28 országgal állnak kapcsolatban. Európa irányába egy tengeralatti kábel építését tervezik — az Indiai-óceánon át.

Telephony

Dzsungel vagy sivatag? E két végtőlől óvott a Telecom genfi konferenciája. Megállapítja, hogy a jövő (az 1990-es évek) két főszereplője: az optikai szál és a távközlési műhold. Az óriásira duzzadt telekommunikációs világpiac ekkor mintegy évi 500 milliárd frankot fog forgalmazni. A perspektívákhoz vezető út azonban a mai nemzedék kezében van.

Le Monde

A nemzetközi információ-technikai piac forgalma 1983-ban meghaladta az 1000 milliárd NSZK márkát. Ebből 30 százalék jutott Nyugat-Európára és ezen belül 8 százalék az NSZK-ra. Utóbbinak 70 százaléka hírközlés, 22 százaléka adatfeldolgozás és 5 százaléka hivatali automatizálás.

NTZ

A rövidhullámú frekvenciák újrafelosztása volt az egyik témája a Nemzetközi Távközlési Unió év eleji genfi konferenciájának, amely előkészítette az 1986-os nemzetközi rövidhullámú konferenciát. Gyakorlatilag a rövidhullámú frekvenciataromány az egyetlen, amelyen viszonylag zavartalanul folytatható politikai rádió-propaganda. Jelenleg a világon 100 állam veszi igénybe a rövidhullámot; a legerősebb használók: az USA, a Szovjetunió, Kína, Nagy-Britannia és az NSZK. A jövőben azonban más államok (pl. Algéria és India) is részt kérnek maguknak, és az 1986-os genfi konferenciától a frekvenciák igazságosabb felosztását várják.

Kirche und Rundfunk

A képviselő hazabeszél. Egyelőre 105 képviselő számára biztosít a francia posta és a Nemzetgyűlés olyan személyes telematikus rendszert, amellyel állandó kapcsolatban állhat választókerületével. Korábban átlag heti 3 napot kellett a képviselőknek a fővárostól távol tölteniük, s az új szolgáltatással munkájuk sokkal hatékonyabbá válik.

Le Monde

Zenés táviratot is lehet már küldeni — egy papírba épített vékony mikroprocesszor és elem jóvoltából. Amikor a címzett szétnyitja a dísztvíratot, felhangzik a „Happy birthday to you” dallama. A különleges távirat kézbesítéséért az NSZK-ban 9 márka pótdíjat számítanak fel.

*Zeitschrift für das Post
— und Fernmelde- wesen*

Kutatás

Ön milyen szülő? A Gallup Intézet és a L'Express hetilap közös kutatása során 18 évesnél idősebb szülőket és 16 évesnél fiatalabb gyermekeket kérdeztek meg. A válaszokat a gyermekek életkora szerint osztályozva közölték (5 év alattiak, 6–11 és 12–16 évesek). A kérdések az életkori sajátosságokat követik, a válaszokat pedig „különböző kapcsolatteremtési szférákra” bontva közlik.

L'Express

Az ellenzéki politikusokról kialakult képről végzett közös felmérést a Gallup Intézet és a L'Express hetilap. A megkérdezettek pártállását nem vették figyelembe. Az 1988-as elnökválasztás előtt az első nagyobb orientálódás volt ez a vizsgálat, amely külön foglalkozott a legfőbb esélyesnek tartott, Raymond Barre volt miniszterelnök személyével.

L'Express

Rácsot kívül — rács mögött. Az IFOP Intézet reprezentatív közvélemény-kutatást végzett a francia börtönéletéről. A 17 táblázatban ilyen kérdések szerepeltek: javít-e a börtön vagy sem; a börtönmunka társadalmi hasznossága; elviselhető vagy sem a börtönélet az átlagpolgár számára. Szó került az elitáltak mozgásszabadságáról, szexuális kapcsolatairól, a szabadulás utáni lehetőségekről, a börtönök kulturális életéről és végül a halálbüntetésről.

Les Nouvelles Littéraires

Az első díj: 50 ezer dollár! A kanadai UNESCO-bizottság pályázatot hirdetett olyan munkára, amely új fajta és jobb megoldást talál arra, hogy a kommunikációs eszközök és technikák jobban részt vegyenek, és hatásosabban befolyásolják a kulturális, művészeti és a tudományos életet. Kérdés, kiadják-e az első díjat?

Rundfunk und Fernsehen

Melyik jövőhöz...? Az NSZK-beli Evangelikus Akadémia (székhelye: Bad Ball) tevékenyen részt vesz a tömegkommunikáció-kutatásban. „Egyház — médiumok — emberkép” volt tavalyi háromnapos konferenciájuk címe. 1983 őszén így merült fel a vitatott kérdés: „Melyik jövőhöz csatlakozzunk?” A szociológiai tanácskozás témája az új munkahelyi és otthoni kommunikációs technikák voltak.

Rundfunk und Fernsehen

Technika

Kábelcsere olcsón. Norvégiában az elavult, földbe fektetett kábeleket anélkül cserélik nagy sávzsélességű átvitelre alkalmas kábelekre, hogy feltárnák őket. A földkábelt kb. 250 méterenként elvágják, a két végén oxigént préselnek bele, majd a kábellelket meggyújtják. Az érszigetelés lassú (óránként 5–10 méternyi) leégetése után az összes ér egyszerre kihúzható. Így — a kábelépítés költségeinek megtakarításával — rendelkezésre áll egy fémcső a földben, amelybe behúzzák a sokkal vékonyabb üvegszálak vagy egyéb kábelt.

Telephony

Földrengésjelző rádiózavarok. Japán és szovjet seizmológusok megfigyelték, hogy a földrengések kitörése előtt — 5 perctől egy óráig te. jedő — időben a hosszú hullámú rádió-vevőkészülékekben a háttérzajok tízszeresre növekedtek. Pontosán a kitörés pillanatában a háttérzaj újból a normális szintre esett vissza. A jelenség pontos oka egyelőre ismeretlen, de a geofizikusok biztosak benne, hogy feltárása révén felhasználható lesz a rövid idejű földrengés-előrejelzésre.

Funktechnik

PüNKÖSTI ÁRPÁD Közhírré tétetik

Amikor még alig volt rádió és csak egy-két újság járt egy faluba, a közérdekű tudnivalókat a kisbíró figyelemfelkeltő dobolás után olvasta fel a forgalmasabb utcák sarkokon. Hírek, rendeletek, kommentárok, sőt hirdetések keveredtek ezekben a szövegekben, amelyet 12 Békés, Csongrád és Veszprém megyei község levéltárban fennmaradt dobolási könyveiből gyűjtöttem. Az 1944-es dobolási szövegek különlegessége, hogy voltak hónapok, amikor az ország egyik fele már felszabadult, a másik felében pedig még soroztak „a nemzetvédő háborúba.”

„Közhírré tétetik, hogy a hirdetmények kidobolása alkalmával a járművek kötelesek megállni, hogy mindenki hallhassa a közlemény tartalmát. Aki ezen felhívás ellenére kocsját, vagy egyéb zajjal közlekedő járművét nem állítja meg, kihágás címén ellene eljárás fog indíttatni. Bacsa János bíró.”

Január 8.:

„A 12 éves fiúk és a 16 éves lányok jelentkezzenek 1944. január 9-én reggel 8 órakor.” (Homokbödöge)

„A körorvos úr 24-én de. 9 órakor előadást tart az angolkórról, kéretnek az anyák minél számosabban jelenjenek meg.” (Homokbödöge)

Január 9.:

„A 26/1943. BM. sz. rendelet értelmében az 1945 évre érvényes országgyűlési képv. választók névjegyzéke ismét kiigazítás útján lesz elkészítve.” (Tótkomlós)

„Közhírré teszi az elöljáróság, hogy dr. Herberth Károly, volt tótkomlói ügyvéd az ügyvédek névjegyzékéből 1943. november 25-i hatállyal töröltetett.” (Tótkomlós)

„Nyomatékosan felhívjuk a lakosság figyelmét, hogy a közellátási hivatalban a túlhalmozott munka miatt felek részére csak hétfőn, szerdán és szombaton délelőtti tartunk hivatalos órát.” (Tótkomlós)

„Háztartási üzletben vesznek üvegcsattos literes üvegeket, kimosott, tiszta állapotban.” (Tótkomlós)

„A Magyar Királyi Bőrgazdálkodás Kormánybiztosa rendelkezése szerint minden OMI könyvecskével ellátott mezőgazdasági munkavállaló a Hangya Szövetkezethél 1 féltalponhoz szükséges bőrt kaphat.” (Tótkomlós)

„Felhívja az elöljáróság mindazon férfiakat, akik 1884-től 1926-ig születettek, hogy katonai okmányaikat készítsék elő, hogy a f. hó 20-án házról házra járó levétfelüknak fel tudják mutatni összeírás céljából.” (Vörösberény)

„Az összes egyházi iskolákba gyermekek csak március 6-án mehetnek, addig zárva vannak.” (Homokbödöge)

Február 20.:

„Közhírré teszi az előljáróság, hogy a Békés vármegyei közjóléti szövetkezet, a sokgyermekes, megélhetésükben veszélyeztetett, szegény sorsú családok háziipari ténykedésüknek nyersanyaggal való ellátása érdekében kendervetőmagot öhajjt juttatni...” (Tótkomlós)

„Felhívja a lakosság figyelmét az előljáróság, hogy a 9. csendőrkerületnél Rév, Barátka, Járd, Remete, Kissebes, Bánfihunyad, Kőrösfő, Magyarapus, Kolozsvár, Kolozs, Apahida, Gyulatelke... helységeiben a csendőrség fegyverhasználati jogát kiterjesztette, azaz köteles a csendőr mindazokra, akik magukat gyanússá teszik és a felhívásra kielégítő választ nem adnak vagy elszaladnak, fegyverét használni.” (Tótkomlós)

Március 20.:

„Felhívjuk a lakosság figyelmét, hogy az utóbbi időben lelkiismeretlen emberek összelopkodják a macskákat, hogy azok bőrét értékesítsék. Ezen egyéneknek legtöbbször megbízók vannak, kik tőlük a macskabőröket megveszik. Macskabőrt csak a macska tulajdonosa adhatja el és csak olyan egyénnek, akinek iparjogositványa van.” (Bakony-szentiván)

1944. március 20.

„Felhívom mindazokat a személyeket, akik Romániából 1938. év január 1. óta menekültek Magyarország területére, hogy összeírásuk céljából f. hó 25-én az orosházi járás főszolgabírójánál a rendelkezésükre álló összes személyi okmányaikkal jelentkezzenek. Jelentkezni kötelesek a menekülteken kívül a katonaszökevények is.” (Tótkomlós)

„Kinek volna április 1-ével egy szép, családi kétszobás lakás haszonbérbe kiadó, egy úricsaládnak...” (Tótkomlós)

Március 22.:

„Az ebek-kutyák veszettség elleni oltása március hó 24-én délelőtt 8 órától kezdődően lesz megtartva a vásártéren. Beoltandó minden 3 hónapon felüli eb. Az oltás díja ebenként 2 pengő 40 fillér. Az ebadó minden kutya után 4 pengő, így összesen egy drb. kutya után 6 pengő 40 fillért kell befizetni. Akinek egynél több kutyája van, minden darab eb után 2 pengő 40 fillér oltási díjat és az ebadó háromszorosát kell fizetni.” (Tótkomlós)

Március 26.:

„Aki tudna mondani valamit egy fekete kiskutyáról, amely az oltásnál eltévedt, azt kérjük, hogy Malom u. 18. szám alatt mondja be.” (Tótkomlós)

„Sajnálattal állapítom meg, hogy a lakosság a magánlakások lesétítése terén a mai napig nem teszi meg azokat a szükségszerű intézkedéseket, melyek a magánlakások teljes elsétítését eredményeznék. Elrendelem, hogy akik az elsétítési rendelkezéseket maradéknélkül nem hajtják végre, a petróleum-jegyüket egyszer és mindenkorra bevonják. Ha pedig a lakást villannyal világítják, a villanyáramot kikapcsolatom. Zalai György légóparancsnok.” (Tótkomlós)

„Aki rádióadó készülékét vagy rádióadó-vevő készülékét engedély nélkül üzemben tart vagy létesít, rögtönbíráskodás alá esik és halállal büntetettik.” (Tótkomlós)

„Karkus Pálnak kellenek munkások, tavaszi kettő hónapra Fehér megyébe. Fizetés havonként 155 pengő. Elemezés 30 kg. kenyér, 4 kg. főzőliszt, 3 kg. szalonna, 1 kg. zsír, 2 kg. hús, 16 kg. burgonya és 1 kg. só.” (Tótkomlós)

Április 2.:

„Közhírré teszi az előljáróság, hogy az 1240/1944. BM. sz. rendeletben mindazok a zsidók, akik 6 évnél öregebbek, nemre való tekintet nélkül f. hó 5-től

kezdve bal mellnagyságban tízszer tíz centiméter kanárisárga hatágú csillagot tartoznak a külső ruhájukon jól felrögzítve hordani. Ez a rendelet ellen vétők kihágás miatt büntetendők. Bővebb felvilágosítást a budapesti „Zsidók Nagytanácsa” nyújt.” (Tótkomlós)

„Ma nyilasértekezlet.” (Vésztő)

„A Földművelésügyi Miniszter Úr rendelete szerint nemesített magyar fajta tenyészkakasok kerülnek kiosztásra.” (Tótkomlós)

Április 12.:

„A csendőrség fegyverhasználati jogát a BM úr kiterjesztette, ennél fogva akit a csendőr megállásra felszólít, azonnal álljon meg, mert aki elszalad, arra a csendőr fegyverét használni köteles.” (Vörösberény)

„A magyar Paraszt Szövetséget, a Szociáldemokrata Pártot és a Kisgazda Pártot a kormány feloszlatta és vagyónukat lefoglalta. Ezen pártokra vonatkozó minden politikai tevékenység, agitálás, szervezkedés szigorúan tilos.” (Vörösberény)

Április 30.:

„Élelmiszer-ellátás szempontjából zsidónak tekintendő személyek kötelesek május 1-ig személyi adataikat írásban bejelenteni.” (Vésztő)

„Az előjáróság nemzeti érdekből felhívja a lótartó gazdákat és fuvarosokat is, hogy a mezőgazdasági munkák menetét minden körülmények között biztosítaniuk kell és ez legjobban a kölcsönös önségítés módján lehetséges. Aki már a saját szántással készen vannak, jelentkezzenek a községházán, ahol egy más szántást kell vállalniuk és ezért maximálisan meg lesznek fizetve.” (Vésztő)

„Felhívja az előjáróság a lótartó gazdákat, hogy a múltban azon ténykedésük, hogy igénybevétel alkalmával

a legrosszabb szerszámjaikat és országos járműveiket (kocsikat) állítottak elő, jelenben hazaárulásnak minősül, és haditörvényszéki eljárást von maga után.” (Vésztő)

„Az alispán úr rendeletére közhírré tesszük, hogy a honvédelmi munkára történt kirendelésük miatti panasszal, illetve annak hatálytalanítását kérni ne is menjenek, mert az alól felmentést nem kaphatnak. A jövőben az új panaszosok kivétel nélkül elutasítottak.” (Vésztő)

„A község légtalmi parancsnoka közhírré teszi és elrendeli, hogy minden olyan lakóház birtokosa, akinek háza fala fehérre van meszelve, köteles lakóházának fehér falát sötétszürke vagy barna színre átmeszelni, hogy az éjszakai légitámadások során az ellenséges gépek előtt a célpontokat eltüntessük. A fenyegető légitámadásokra való tekintettel mindenki szedje le lakásának felső ablakait, és helyezze olyan helyre, ahol a légitámadás során az ablaküvegek pusztulásnak nincsenek kitéve.” (Vésztő)

„Külföldi rádióállomások hallgatása szigorúan tilos. A németországi, valamint a Németország felügyelete alá tartozó külföldi rádióállomásokat szabad hallgatni, más rádióállomást azonban nem. Aki a tilalom ellen vét, hat hónapig terjedhető elzárással lesz büntetve.” (Vésztő)

„A Független Magyar Szocialista Párt, a Független Polgári Párt, Kossuth Párt, Polgári Párt, Nemzeti Tábor, Magyar Szociális Népmozgalom elnevezésű pártokat feloszlatták és vagyonekbevitelüket a minisztérium elrendelte.” (Vésztő)

„A bakonyszentiváni levételeparancsnokság felhívja a község lakosságát, hogy 23-án vasárnap de. szentmise után a levételek házról házra járva ronggyújtást rendeznek. Mindazoknak a részére, aki három kiló tiszta mosott rongyot, kötélhulladékot és egyéb tex-

tilhulladékot szolgáltatnak be, a pápai járási levante parancsnokság 1 orsó cérnát szolgáltat ki. Aki csak 1 kg rongyot tud adni, azok egyharmad karika cérnát kapnak.” (Bakonyszentiván)

„A Közellátásügyi Miniszter Úr az alomszalma igénybevételét a honvédség rendkívüli szükségleteire Tótkomlós község területén is elrendelte...” (Tótkomlós)

„Május 1-től a községben húsjegyet lesz bevezetve. A jegyeket 27—28-án lehet átvenni a zöldkeresztes helyiségben.” (Vésztő)

„Holnap, pénteken Jézus szent szíve ünnepe, községi ünnepünk van. A község minden lakója becsülettel vegye ki részét az ünnepből. Az iskolás gyermekek és a szívgárdisták ma délután 4 órakor jöjjenek a templomba, gyónásokat végezni.” (Bakonyszentiván)

„Tótkomlós község előljárósága ezenel közhírré teszi, hogy a mai naptól kezdve az alispán úr a mezőgazdasági munkálatoknak határidőre elvégezhetése érdekében a vasárnapi munkaszünetet felfüggesztette. Így a mezőgazdasági munkálatok vasár- és ünnepnapon is zavartalanul teljesíthetők.” (Tótkomlós)

Május 29.:

„Aki május 30-ára marhabehívójegyet kaptak, bizonytalan időre mentesítve vannak, úgy a marhákkal nem kell egyelőre megjelenni.” (Tótkomlós)

„A zsidó házak udvarán lévő tárgyakhoz senki hozzá ne nyúljon, mert akit följelentenek, az statárium elé kerül.” (Homokbödöge)

„Akinél szódásüveg van, az azonnal vigye Krausz Sándor lakására, az előljáróság fogja átvenni.” (Homokbödöge)

Június 4.:

„Felhívom a lakosság figyelmét, hogy a háborúban orosz ejtőernyősök szálltak le Kárpátalján és feltehető, hogy az éjszakai berepülések alkalmával községünk területén, vagy a szomszédos községekben is leszállhatnak, vagy ha nem is a közelbe szállnak le, de községünk területére beszivárognak, ahol részint ellenséges propaganda, részint pedig terrorcselekmények foganatosítása a céljuk. Felhívom ezen ejtőernyősök ártalmatlanná tétele érdekében a lakosságot, hogy mindent kövessenek el, hogy azok a legrövidebb időn belül elfoghatók legyenek... Kutyaugatás-kor ki kell menni a tanya köré, alaposan szétnézni, mert feltehető, hogy vízszerszés céljából valamelyik tanyába hatolnak be. Ugyancsak gyanús mindjárt a kérdezősködő idegen...” (Tótkomlós)

„Értesítjük a lakosságot, hogy az ország légterében átvonuló ellenséges repülőgépek hópihe szerű mérget szórhatnak le. Az állatok etetésénél és legeltetésénél mindenki nagyon elővigyázatos legyen.” (Bakonyszentiván)

„Felhívja az előljáróság a lakosság figyelmét arra, hogy ellenséges repülőgépek Bayer jelzésű tablettákat dobnak le, különböző helyeken. Mivel ezek a tabletták mérgező anyagot tartalmaznak és különösen kisgyermekek számára veszélyesek, óva inti az előljáróság a lakosságot, hogy ilyen talált tablettákat gyűjtsék össze és az előljáróságnál szolgáltatassák be.” (Vésztő)

„Értesítjük a lakosságot, hogy a rendőrség fegyverhasználati jogát a csendőrség fegyverhasználati jogával azonos mértékben van kiterjesztve.”

Június 11.:

„Az előljáróság ismételtén felhívja a közönség figyelmét, hogy a sorompó nélküli vasúttájjáróknál történő áthaladásoknál fokozottabb mértékben ügyeljen az élet-vagyonbiztonsági óv-

intézkedésekre, valamint a tesci épségek megvédésére előírt szabályokra. Mert a szabálytalanul áthaladókat, vagy a testi épségeket veszélyeztető cselekményeket, elkövetőket a törvény legszigorúbban bünteti.” (Tótkomlós)

„Aki f. hó 5-én, hétfőn riadó alkalmával az ócskapiacról elvitt egy női festő kötőt, az kéretik, hogy vigye el a IV. ker. Szarajevó utca 3. szám alá.” (Tótkomlós)

„Német. eredetű kincstári tárgyaknak, ingóságoknak megvásárlása szigorúan tilos, és súlyos büntetéssel jár.” (Tótkomlós)

„A honvédség hétfőn reggel 7 órától harcszerű éleslövészeti gyakorlatot tart a szokásos lőtérén.” (Tótkomlós)

„A községi orvos úr 11 hónapi harc-téri szolgálat után leszerelt és a rendelést megkezdte. Rendel 8-tól 10 óráig és délután 2-től 3-ig. Ünnepnapi csak sürgős esetben van rendelés. Sürgős: vérzés, szülés és baleset.” (Tótkomlós)

„A menekültek és katonaszökevények 8 napon belül a községi rendőrmesteri irodában jelentkezni tartoznak.” (Tótkomlós)

„A magyar rádió 1944. júliusától kezdve üzeneteket közvetít.”

Június 15.:

„Holnap azaz vasárnap délután 3 órakor Lovászpatonán, zsidó tulajdonában volt 3 db anyasértés malacokkal együtt nyilvános árverésen el lesz adva.” (Bakonyszentiván)

„Aki elvitt egy kék zománcozott kantát Dévényi üzlete elől, az kéretik, hogy vigye el a rendőrséghez.” (Bakonyszentiván)

„Benedek Béla volt bakonyszentiváni lakos tulajdonát képezett 1 db fejőstehen és 8 db tyúk május 31-én holnap reggel 8 órakor nyilvános árverésen a legtöbb ígérőnek el lesz adva.” (Bakonyszentiván)

„Aki a Horthy utcán elveszítette volna pénzt, az igazolás után a rendőrségnél átveheti.” (Bakonyszentiván)
„Demeter százados úr ma este lakása előtt három-négy darab jó fejőstehenet vásárol a M. kir. honvédség részére magas áron.” (Bakonyszentiván)

Június 18.:

„Figyelmezteti az előjáróság a lakos-ságot, hogy a gondatlanságból okozott tüzesetek büntetendő cselekményt képeznek, s egy évig terjedhető fogházzal és pénzbüntetéssel büntetendők.” (Tótkomlós)

„Aki a nyári gyermekotthonba be akarja iratni gyermekét, hétfőn de. jelentse a községházán.” (Tótkomlós)

„A haretérre küldendő szeretetsomagok csak a következőket tartalmazhatják: 50 darab cigaretta, 10 dkg cukorka, 10 dkg keksz. A csomagokat nem lehet névre küldeni.” (Tótkomlós)

„A nagyságos Járási főszolgabíró Úr, ma du. 5 órakor panasznapot tart a községházán.” (Tótkomlós)

„Felhívja a polgári iskola igazgatósága az elmúlt iskolai év alatt 3—4. osztályba járt leánynövendékeket, hogy 8-án 10 órakor az iskola udvarán feltétlenül jelenjenek meg. Aki nem jelentkezik, szigorúan meg lesz büntetve.” (Tótkomlós)

Július 8.:

„A középiskolai tanulóifjúság lakóhelyükhöz közel a nyári szünidő alatt mezőgazdasági munkák végzésére igénylő gazdaságok részére kiigényelhető és kihelyezhető.” (Ásotthalom)

„Bicske községben Lichtenstein Mór zsidónak nyomda- és könyvkötő üzeme átvehető. Jelentkezhetnek hadigondozottak. Az üzemhelyiséghez két szobából, konyhából és kamrából álló lakást kapnak.” (Bakonyszentiván)

„Minden református szekeres kocsis a jövő héten köteles hazaszállítani az erdőről a lelkészi, tanítói fajradékot, aki meg nem hoz, annak fuvarossal lesz a terhére hozatva.” (Bakonyszentiván)

„Helybeli zsidó birtokon lévő Weisz és Krausz féle sertések folyó hó 21-én délután 5 órakor árverésen el lesz adva.” (Homokbödöge)

„A német népiséghez tartozó 17—30 éves magyar állampolgárnők a jelenlegi háború tartamára a német SS Helferinnen Korps der Waffer SS kötelékébe jelentkezhetnek.” (Ásotthalom)

„Az elkülönítő táborban lakó zsidók keresztények lakásába nem mehetnek be, szükségleteiket nyílt árusítási üzletekben és hetipiacokon, naponként 11—13 óráig szerezhetik be. Nyílt árusítási üzletekben és hetipiacokon történő vásárlástól eltekintve zsidóknak és keresztényeknek tilos egymással beszélgetni, szóba állani. Nemcsak a zsidó, hanem a keresztény is büntetésben részesül.” (Ásotthalom)

„Hősihalottak, hadbavonultak, hadirokkantak, hadiözvegyek, hadiárvák, fautalvány kiváltása.” (Bakonyszentiván)

„A pápai honvédiüdülő az ott ápolt katonák részére tojást gyűjt. A tojás árát megfizeti.” (Homokbödöge)

„A közellátásügyi miniszter úr a beszolgáltatási kötelesség csökkentését engedélyezte annál a gazdálkodónál, aki vagy akinek gazdaságában állandóan foglalkoztatott családtagja katonai szolgálat folytán hősi halált halt, vagy háborúban eltűnt...” (Ásotthalom)

„A legújabb rendelet értelmében 18 éves kortól 60 éves korig lehet jelentkezni önként katonai szolgálatra. Részletes feltételek megtudhatók a népmozgalmi nyilvántartónál.” (Ásotthalom)

Szeptember 5.:

„Minthogy a hadihelyzet javulása folytán a polgári lakosság önkéntes kiürítése tárgyalanná vált, a rendeletekben előírt engedély nélkül nem lehetséges a vármegyén kívüli utazás.” (Vésztő)

„Magánépítkezést megkezdeni vagy folytatni a mai naptól kezdve csak a magyar királyi ipari anyaghivatal engedélyével szabad. Aki a mai napon legalább ezer téglával, ezer tetőcserepével, 5 tekercs szigetelő lemezzel rendelkezik, azonnal jelentse be. Aki ezen felhívásnak nem tesz azonnal eleget, súlyosan meg lesz büntetve és a bejelentéstől elvont építőanyaga el lesz kobozva.” (Vésztő)

„Keller Lidi Mária almája el lesz adva 15-én du. 5 órakor árverés útján a községházán.” (Homokbödöge)

Szeptember 6.:

„A zsidóság tulajdonát képező kukoricaszár, tök, répa, krumpli eladás árverésen.” (Homokbödöge)

Szeptember 21.:

„Akinak zsidóügyből kifolyólag, bárminemű követelése van, vagy kérelme van, azonnal jelenjen meg a községházán.” (Homokbödöge)

„A pápai járási német katonai parancsnokság megkeresésére felhívjuk a lakosság figyelmét arra, hogy a német katonák által esetleg elkövetett kihágást stb. a tettes nevének, csapattestének, tábori postaszámának közlése mellett a körjegyzői hivatalban azonnal jelentse.” (Bakonyszentiván)

Szeptember 26.:

„Homokbödöge községben lezárt zsidó üzletek áru- és anyagkészletek berendezések és felszerelések tárgyait az értékesítő bizottság a következőknek

ítélte oda: 1. Krausz Irén nagykeresk. és szikvízgyártó berendezési és felszerelési tárgyaik valamint árukészlete Fehér Bélának, 2. Weisz Sándor és Krausz Elek vegyeskeresk. és az árukészletét, berendezését, Gyimóthy Józsefnek. A fenti döntés ellen a hirdetmény kifüggesztésétől számított 48 órán belül a Keresk.ügyi Miniszter Úrhoz címzett és a veszprémi P.ü.-ig. hoz benyújtott panasszal lehet élni.” (Homokbödöge)

„Az ugodi uradalmi erdőn október 30-án megkezdik az őlfavágást. Minden fölesküdtött favágó köteles megjelenni, aki 30—31-én munkába nem áll, az föl lesz jelentve.” (Bakonyszentiván)

„Mindenki a saját ásóját, lapátját, csákányát és viharlámpáját ma este 8 órakor vigye a községházára.” (Homokbödöge)

November 12.:

„Kedves munkás testvéreim. Ma délután 2 órakor a volt Komlód-házban lévő párthelyiségben gyűlést tartunk, melyre minden kommunista érzelmű testvérünket elvárunk. Kommunisták Magyarországi Párt vésztői csoportja.” (Vésztő)

November 14.:

„A nyilaskeresztes pártba való belépés délelőtti órákban a jegyző irodájában.” (Homokbödöge)

November 19.:

„Közhírré tesszük, hogy az előljárásság a Horthy Miklós falva nevű község-részt Rábai Imre falvára, a Kovacsics falva nevű községrészt Sztalin József falvára, a Komlód falva nevű községrészt Lenin falvára változtatta.” (Vésztő)

„A Tisza záróvonaláig lehet csomagokat földadni.” (Bakonyszentiván)

December 17.:

„Mindazon 16—48 éves korban lévő férfiak, akiknek meghagyási igazolványuk nincs és bevonulási kötelezettségüknek mai napig eleget nem tettek, holnap reggel 18-án 6 órakor 5 napi élelemmel, melegruhával ellátva jelentkezzenek a fűzőgyártelepi csendőrs parancsnokságon. Aki ezen rendelkezésnek nem tesz eleget, halállal lesz büntetve. A következő napon a csendőrség szigorú raziát tart, mely razia alkalmával csendőrség felkoncolási joggal bír, s mint katonaszökevények lesznek megbüntetve.” (Vörösberény)

„Lendvai János parasztszövetség országos szervezője gyűlést tart Ugodon, csütörtökön de. 11 órakor a nyilaskeresztes párt helyiségében.” (Homokbödöge)

„Akinak tulajdonában bármilyen fegyver, robbanóanyag, magyar vagy orosz katonai felszerelés van és azokat még nem szolgáltatta be, 48 óra leforgása alatt beszolgáltatathatja. Ellenkező esetben a statárium értelmében halálbüntetést is róhat ezekre a hadbíró-ság.” (Tótkomlós)

„1. sz. parancs. Mint Vésztő katonai parancsnoka, a normális élet és rend fenntartása érdekében elrendelem: 1. minden polgári hatóság folytassa kötelessége teljesítését, 2. minden kereskedelmi és iparvállalat tulajdonosa folytassa tevékenységét. Az áruk, élelmiszerek stb. árai olyanok maradnak, amilyenek voltak a szovjet csapatok bevonulásáig. A szesz italok árusítása további intézkedésig tilos... 4. az istentiszteletek megtartásának a templomokban és imaházakban nincs akadály. 5. a lakosság köteles a birtokában lévő fegyvert, lőszert, hadianyagot és egyéb katonai jellegű javakat beszolgáltatni, 6. minden raktár és raktárhelyiség, amely a német és magyar katonai hatóság tulajdonában volt, az összes benne található javakkal együtt a szovjet parancsnokság rendelkezése alá kerül.” (Vésztő)

December 27.:

„A mezőgazdasági munka nem elvégzéséért halálbüntetés jár.” (Homokbödöge)

„Felsőbb hatósági rendelkezés folytán ezennel közhírré teszi a község előjárósága, hogy a szovjet hadsereg húsellátására újabb marhákat fog készpénzfizetés ellenében igénybe venni. A felsőbb hatóságnak a lakosság érdekében sikerült kieszközölni, hogy a szükségletet nem rekvirálás folytán fogják biztosítani, hanem a magyar hatóságok közbejöttével, feltéve, ha ilyen módon sikerül a mutakozó szükségletet biztosítani. Ezek alapján nyomatékosan felhívja a községi előjárósága a lakosságot, hogy a rekvirálás elkerülése érdekében három napon belül minden állattulajdonos a közellátási hivatalban ajánlja fel az eladásra szánt marhaállományát, mely a ma is érvényes kilogrammonkénti 2 pengő 46 vételár mellett lesz átvéve.” (Vésztő)

December 29.:

„Folyó hó 30-án és 31-én azaz szombaton és vasárnap jelentkezzenek a köz-

ségházán mindazok, akik önként Németországba óhajtanak kitelepedni. Az elutazás vonattal vagy országos járművel történik.” (Vörösberény)

„2. sz. parancs. Magyarország területén a magyar pengőn kívül szabad forgalomban van a Szovjet Katonai Parancsnokság által kibocsájtott pengő is. Egy hadipengő egyenlő 1 magyar pengővel. Minden állampolgár, minden hatóság köteles ezeket a pénznemeket elfogadni...” (Tótkomlós)

„Minden 14—65 éves férfi ma 8-tól árokásásra menjen ki, mert akit igazolás nélkül a csendőrség itthon talál, hadibíróság elé lesz állítva.” (Vörösberény)

„A lakosság tűzifával való ellátása érdekében tűzifabeszerező és -elosztó bizottság lett alakítva, mely működését már meg is kezdte.” (Tótkomlós)

December 31.:

„A szegény egyletnek táncmulatságot rendeznek.” (Maroslele)

ABSTRACT: Once upon a time when there was hardly any radio and only one or two newspapers in the villages it was the village drummer who announced the public informations at the busy corners after calling the people's attention by drumming. These — so called — drumming texts contained news, regulations, commentaries even advertisements that were collected from the archives of twelve Békés, Csongrád, Veszprém, county villages. The specialties of the drumming texts from 1944 is that there were months when half of the country was already liberated but the other half still on war.

CONTENTS

Tamás Szecskő: The future is present
Foreign policy and mass communication
— **István Wisinger's** interview with
Gyula Horn

3 **Тамаш Сечкё:** Будущее в настоящем
Внешняя политика и массовая коммуникация — **Иштван Визингер** разговаривает с
5 **Дюла Хорн**

FOCUS

György Baló—Tamás Vitray:
Television personality
János Pelle: Report and sociography —
social reality

В ЦЕНТРЕ ВНИМАНИЯ

Дёрдь Бало—Тамаш Витрай: Телевизионная
личность
Янош Пелле: Репортаж, социогграфия и
19 общественная действительность

CLOSE-UP

Ildikó Szabó—György Csepeli: Education
of political sentiments
Tamás Terestyéni: Some peculiarities of
the television news programs as
they picture reality
Ildikó Kovács—János Tölgyesi: The
problem of the Balaton in the
newspapers

КРУПНЫМ ПЛАНОМ

Ильдико Сабо—Дёрдь Чепели: Школа по-
литических чувств
Тамаш Терештени: Свойства картины о
действительности венгерского
32 тележурнала
Ильдико Ковач—Янош Тёльдеш: Пробле-
ма озера Балатона
43 в печати

FORUM

András Bán: Once there was a
mocking newspaper
Willem Langeveld: Political
cartoons

ФОРУМ

Андраш Бан: Краткая история
карикатуры
Виллем Лангевелд: Политическая карика-
тура 59

WORKSHOPS, METHODS

The cheers and pains of information
society — **Pál Gábor Pethő's**
interview with **Tibor Szentiványi**
István Bodnár: The Sleeping Beauty of
Television or live
show
Sándor Friderikusz: Trust in God
and keep your microphone off!
Kálmán Fehér: Daily design — or keep
up newspapers
in pocket?
Footnote and nutmeg — **Tamás**
Nádor's interview with **Pongrád**
Galsai
Előd Juhász: The Bernstein phenomenon
Zoltán Farkas: The story of my failures

МАСТЕРСКИЕ МЕТОДЫ

Радости и заботы информационного об-
щества — **Пал Г. Петэ** разговаривает с
73 **Тибором Сентивани**
Иштван Боднар: Спящая Красавица теле-
видения — или живая передача, да, это
настоящая!
80 **Шандор Фридерикус:** На бога надейся и
запри микрофон!
86 **Кальман Фехер:** Производство газет ди-
зайном — или вёрстка должна произ-
водиться в одиночку?
89 Подстрочное примечание и мускатный
орех — **Тамаш Надор** разговаривает с
Понграцем Гальшан
100 **Элёд Юхас:** Феномен Бернштейна
113 **Зольтан Фаркаш:** История моих фиаско
119

ONCE MORE

The fifties in the Hungarian history —
The club of scientists. (The host: Zsolt
Papp) 126

PUBLIC OPINION

East-West relations 134
Public opinion on economy 1983, autumn 136
How many phone calls? 138

MEDIA HISTORY

György Haiman: Janson or Tótfalusi? 141
Ádám Levendel: The Hungarian Institute
for Opinion Research (1945—49)
Part V. 148
András Lengyel: Power interest and
social publicity 155
Miklós Szabó: The secret of the „gold
mine” 162

THE WORLD OUTSIDE

Dénes Baracs: Daily China 168
János Avar: The TIME team 175
Katalin Balla: Colour television in Black
Africa 180

PERISCOPE

Books 186
From periodicals 193
News in brief 201

BROWSING

Árpád Pünköshti: To be announced
(Drumming texts from 1944) 207

ЕЩЁ РАЗ

Пятидесятые годы в истории Венгрии —
Клуб учёных. Ведущий: Жолт
Пап

ЗОНД

Суждения об отношении между Западом и
Востоком
Экономическое общественное настроение
осенью 1983 г.
Сколько мы говорим по телефону?

ПРОШЛОЕ

Дёрдь Хайман: Янсон или Тотфалуши?
Адам Левендэл: Венгерский институт по
изучению общественного мнения (1945—
1949), часть 5
Иштван Шаламон: «... развывать вкусы,
привлекать интерес»
Миклош Сабо: Тайны «золотого дна»

ПАНОРАМА

Денеш Барач: Китай — ежедневно
Янош Авар: Редакция «Тайм»
Каталина Балла: Цветное телевидение в
Черной Африке

СМЕСЬ

О книгах
Из журналов
Коротко

ДЛЯ ЧТЕНИЯ

Арпад Пьенкёшти: Оглашается... (тексты
под барабанный бой в 1944 г.)

Terjeszti a Magyar Posta

Felelős kiadó: a Tömegkommunikációs Kutatóközpont igazgatója

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat (H—1389 Budapest, Postafiók 149.). Amennyiben a megrendelés a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalatnál történik, átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H—1850 Budapest), a KULTÚRA 024/7. számú számlájára. A JEL-KÉP a Szovjetunióban, az NDK-ban, Csehszlovákiában, Lengyelországban, Romániában és Bulgáriában kizárólag a helyi postahivatalokban fizethető elő.

HU ISSN 0209—584X

84. 41161 Petőfi Nyomda, Kecskemét

Felelős vezető: Ablaka István igazgató

INDEX: 25 424

